

ДЕРЖАВНА НАВЧАЛЬНО-НАУКОВА УСТАНОВА
“АКАДЕМІЯ ФІНАНСОВОГО УПРАВЛІННЯ”
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ФІНАНСОВИЙ ІНСТИТУТ

**НАУКОВО-ПРАКТИЧНА
КОНФЕРЕНЦІЯ**

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФІНАНСОВОЇ ТА БЮДЖЕТНО- ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ

В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМИ ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ НА 2010–2014 РОКИ

м. Київ, 17–18 травня 2012 р.

Редакційна колегія:

чл.-кор. НАН України, д. е. н., професор Т. І. Єфименко (голова);
чл.-кор. НАН України, д. е. н., професор О. С. Власюк (заступник голови); д. е. н.,
професор С. Л. Лондар (заступник голови); к. е. н., доцент С. С. Гасанов (заступник
голови); к. е. н., професор Г. О. П'ятченко (заступник голови); д. е. н., професор
Л. Г. Ловінська; д. е. н., професор А. М. Соколовська; к. е. н., доцент Л. А. Гайдук;
к. е. н., доцент Я. В. Котляревський; д. е. н., професор В. П. Кудряшов; д. н. д. у., доцент
О. М. Іваницька; к. е. н., доцент В. Ю. Лісіна; д. е. н., с. н. с. О. О. Любич; д. е. н., доцент
К. В. Павлюк; д. е. н., професор В. Л. Плєскач; д. е. н., доцент Л. Г. Шемаєва

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Державної навчально-наукової установи "Академія фінансового управління"
(Протокол № 4 від 21 червня 2012 р.)*

Актуальні питання фінансової та бюджетно-податкової політики в кон-
А43 **тексті реалізації Програми економічних реформ на 2010–2014 роки** : наук.-практ.
конф., м. Київ, 17–18 трав. 2012 р. / редкол.: Т. І. Єфименко (голова) [та ін.] – К. :
ДННУ "Акад. фін. управління", 2012. – 556 с.

ISBN 978-966-2380-35-4

Наукове видання містить праці науковців, докторантів та аспірантів Науково-дослідного фінансового інституту ДННУ "Академія фінансового управління" та інших учасників науково-практичної конференції "Актуальні питання фінансової та бюджетно-податкової політики в контексті реалізації Програми економічних реформ на 2010–2014 роки", що проходила 17–18 травня 2012 р. у м. Києві. Розглянуто бюджетно-податкову політику в контексті реалізації економічних реформ, середньострокове бюджетне планування і прогнозування, тенденції розвитку міжнародного й вітчизняного фінансового ринку, бухгалтерського обліку, фінансової звітності, державного контролю та аудиту.

Для науковців, спеціалістів, докторантів, аспірантів та студентів.

**ББК 65.9(4УКР)261я43+
+65.261я43**

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію авторів.

Автори несуть відповідальність за достовірність та повноту викладу матеріалу, що публікується.

Матеріали, надруковані у виданні, є власністю ДННУ "Академія фінансового управління" і не можуть бути відтворені у будь-якій формі без письмового дозволу видавця.

© Автори, 2012
© ДННУ "Академія фінансового
управління", 2012

ISBN 978-966-2380-35-4

ЗМІСТ

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

<i>Єфименко Т. І.</i> Роль фінансової науки в реформуванні економіки України	10
<i>Власюк О. С.</i> Розвиток фінансової системи України у 2012 році: ризики і перспективи	28
<i>Колосова В. П.</i> Актуальні питання взаємодії України з міжнародними фінансовими організаціями	34
<i>Лондар С. Л.</i> Міжнародний досвід формування середньострокової бюджетної політики	36
<i>Любіч О. О., Сисоєва Т. П.</i> Удосконалення інструментів забезпечення фінансової стабільності як завдання координації бюджетно-податкової та грошово-кредитної політики в умовах кризи	40
<i>Плескач В. Л.</i> ІТ-рішення аналізу та прогнозування макропоказників при розробленні стратегії соціально-економічного розвитку.	47

СЕКЦІЯ І

БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ

<i>Балакін Р. Л.</i> Індикатори стійкості державних фінансів та їх моніторинг у країнах – членах Європейського Союзу	55
<i>Баранник Л. Б.</i> Актуальні питання бюджетної політики фінансового забезпечення соціального захисту населення в Україні.	62
<i>Бевзюк Н. А.</i> Проблеми фінансового забезпечення інноваційної діяльності в Україні	69
<i>Веденєєв Є. Є.</i> Тенденції митного регулювання зовнішньоекономічної діяльності.	75

<i>Вознесенська С. І.</i> Державні видатки розвитку як інструмент реалізації економічних реформ	80
<i>Волосенко Т. А.</i> Аналіз динаміки головних індикаторів стійкості державних фінансів України	85
<i>Волощук Р. Є.</i> Теоретичні аспекти адміністрування податків	89
<i>Горбатенко О. А.</i> Підвищення ефективності функціонування державних акціонерних товариств в Україні	95
<i>Грановська І. В.</i> Призначення та складові елементи бюджетного механізму	99
<i>Грапчев Є. В.</i> Збалансованість бюджету як основа концепції ефективної бюджетної політики	105
<i>Дишлева А. М.</i> Бюджетно-податкові інструменти стимулювання зайнятості населення в рамках реалізації антикризової політики держави.	109
<i>Дроздюк О. С.</i> Напрями та шляхи підвищення фіскальної ефективності акцизного оподаткування в Україні.	114
<i>Дьяченко Я. Я.</i> Джерела зростання фіскального простору в системі забезпечення фінансової безпеки України.	118
<i>Жебчук Л. Л.</i> Шляхи розвитку податку на доходи фізичних осіб в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду.	124
<i>Жидяк О. Р.</i> Фінансовий механізм розвитку аграрної сфери: теоретичний аспект	128
<i>Івасюк І. Я.</i> Напрями вдосконалення нормативно-правового забезпечення податкової системи України в контексті реалізації Програми економічних реформ на 2010–2014 роки.	134
<i>Камінська О. С.</i> Зарубіжний досвід критеріїв надання адресної соціальної допомоги малозабезпеченим верствам населення . . .	143
<i>Князькова В. Я.</i> Спрощена система оподаткування суб'єктів малого бізнесу: вітчизняний та зарубіжний досвід.	147
<i>Костриця Д. П.</i> Особливості здійснення бюджетної політики у Китаї.	152
<i>Котляревський Я. В., Романов І. В.</i> Управління змінами в контексті розвитку	158
<i>Кошкіна М. О.</i> Ефективність витрат на охорону здоров'я у світлі продуктивності медичних послуг.	164

<i>Кошук Т. В.</i> Новітні фіскально орієнтовані податкові реформи у країнах Європейського Союзу	169
<i>Кудряшов В. П.</i> Стійкість державних фінансів та механізми її забезпечення	174
<i>Кушнір І. В.</i> Світовий досвід бюджетної підтримки АПК в умовах глобалізації економіки	182
<i>Лінкіна К. А.</i> Сучасні підходи до фінансування національних проєктів у сфері розвитку енергетики	187
<i>Лісіна В. Ю.</i> Питання фінансової та бюджетно-податкової політики як фактор сприяння легалізації економічної діяльності	193
<i>Ломейко Ю. А.</i> Удосконалення системи митних платежів у рамках реалізації Програми економічних реформ на 2010–2014 роки . . .	197
<i>Лопатинська Л. А., Карасенко В. О.</i> Соціальна політика на сучасному етапі та її проблеми	204
<i>Лубковський С. А.</i> Засади гармонізації прибуткового оподаткування . . .	209
<i>Мамчур В. В.</i> Фінансове забезпечення розвитку науки в Україні	211
<i>Мельникова Л. О.</i> Розвиток оподаткування прибутку підприємств в Україні в довгостроковій перспективі	216
<i>Москаль І. І.</i> Перспективні напрями стимулювання інвестиційної діяльності в Україні	221
<i>Олейнікова Л. Г.</i> Напрями модернізації системи оподаткування в Україні з метою підвищення конкурентоспроможності держави	228
<i>Олівєвська М. Г.</i> Державне фінансування відтворення людського капіталу	234
<i>Павлюк К. В.</i> Бюджетна політика в соціальній сфері	239
<i>Поляков О. Й.</i> Шляхи подальшого реформування податкової системи України в умовах конкурентного середовища	242
<i>Прошкуратов О. М.</i> Деякі питання здійснення державно-приватного партнерства Міністерством надзвичайних ситуацій України	247
<i>Пукач О. О.</i> Розподіл повноважень між рівнями державної влади в забезпеченні населення суспільними послугами	249
<i>Розвортська В. Л.</i> Адресність соціальної підтримки як чинник подолання бідності	256

<i>Савчук Н. В.</i> Бюджетна політика розвинутих країн як чинник соціалізації економічного розвитку у XX–XXI століттях	259
<i>Сур'як А. В.</i> Державно-приватне партнерство як форма взаємодії держави та бізнесу	262
<i>Тимошенко М. В.</i> Бюджетна політика та економічне зростання	265
<i>Франчук Т. М.</i> Інвестиційна політика в сучасних умовах трансформаційних перетворень економіки	269
<i>Фурсов М. А.</i> Формування механізмів стійкості державних фінансів	276
<i>Цицик Р. В.</i> Механізми бюджетного забезпечення реалізації економічних реформ в Україні	284
<i>Шемаєва Л. Г., Чернюк О. С.</i> Оцінка фінансової безпеки сектору державних фінансів України	293
<i>Шишко О. В.</i> Підходи до упорядкування умов здійснення місцевих запозичень	296
<i>Юрків Н. Я.</i> Економічний механізм безпеки підприємництва в секторальному аспекті	301

СЕКЦІЯ II

СЕРЕДНЬОСТРОКОВЕ БЮДЖЕТНЕ ПЛАНУВАННЯ І ПРОГНОЗУВАННЯ

<i>Башко В. Й.</i> Середньострокове планування основних показників фіскальної політики в Україні на 2012–2014 роки	305
<i>Вовк К. П.</i> Проблеми обслуговування державного боргу та шляхи їх вирішення	311
<i>Дудник О. І.</i> Теоретичні підходи до впровадження середньострокового планування і прогнозування показників місцевих бюджетів	316
<i>Ковалів І. Р.</i> Перспективи розвитку системи управління державними фінансами засобами інноваційних технологій	321
<i>Козоріз А. В.</i> Середньострокове планування і прогнозування як інструмент забезпечення збалансованості державних фінансів	324

<i>Корнієнко Н. М.</i> Зарубіжний досвід застосування програмно-цільового методу планування бюджетних видатків	329
<i>Пилипенко Л. П.</i> Середньострокове бюджетне планування в Україні	334
<i>Попов І. В.</i> Особливості та проблемні аспекти боргової моделі України	341
<i>Придня Р. О.</i> Моделювання доходів зведеного бюджету України	346
<i>Солодка О. О.</i> ІТ-технології біржової торгівлі	352
<i>Футерко О. І.</i> Бюджетний дефіцит як фактор бюджетної безпеки держави.	358
<i>Шиманська О. А.</i> Середньострокове бюджетне планування в контексті реалізації програми економічних реформ	364
<i>Яцишин А. Ю.</i> Побудова сховища даних для інформаційно-аналітичної системи “Прозорий бюджет”	370
<i>Яцишин Ю. В.</i> Концептуальна архітектура інформаційно-аналітичної системи “Прозорий бюджет”	373

СЕКЦІЯ ІІІ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО Й ВІТЧИЗНЯНОГО ФІНАНСОВОГО РИНКУ

<i>Базиліук Я. Б., Венцковський Д. Ю., Лапко О. С.</i> Криза Єврозони та її наслідки для України	378
<i>Базиліук Я. Б., Венцковський Д. Ю., Лапко О. С.</i> Про роль міжнародних фінансових організацій у сучасних міжнародних фінансових відносинах	385
<i>Бондарчук А. В.</i> Сучасний стан та перспективи розвитку внутрішнього ринку державних цінних паперів в Україні	392
<i>Гайдук Л. А.</i> Інноваційні інструменти фінансового ринку України.	398
<i>Галуган Н. В.</i> “Замкнене коло” українського фондового ринку	402
<i>Городніченко Ю. В.</i> Тенденції розвитку та функціонування фондового ринку.	407

<i>Денисенко О. М.</i> Досвід Польщі в розбудові фондового ринку як джерела фінансування розвитку власної економіки	412
<i>Денисенко О. П.</i> Функції венчурного капіталу та їх значення для економіки країни	416
<i>Деревко О. С.</i> Банківська система України: особливості післякризового відновлення	421
<i>Іваницька О. М.</i> Фінансові чинники забезпечення економічного зростання України	426
<i>Кончаковська Е. О.</i> Аналіз і тенденції розвитку іноземних інвестицій різних країн світу	430
<i>Литвинчук А. О.</i> Інновації як інструмент превенції фінансової кризи та забезпечення стійкого економічного розвитку	434
<i>Лондар О. С.</i> Методологічні аспекти термінології бюджетного дефіциту в Європейському Союзі та Україні	437
<i>Максименко К. О.</i> Міжнародне співробітництво України у сучасних умовах	441
<i>Мусатова Т. А.</i> Міжнародний досвід розвитку ринку страхових послуг	447
<i>Сінельнік В. В.</i> Удосконалення форм звітності страхових компаній у контексті запровадження пруденційного нагляду за страховою діяльністю в Україні	454
<i>Скибун О. А.</i> Теоретичні основи інвестиційної діяльності страхових компаній	458
<i>Терещенко Г. М.</i> Перспективи розвитку інститутів спільного інвестування в Україні	463
<i>Топчій Ю. В.</i> Розвиток бюро кредитних історій в Україні	469
<i>Цуприк О. І.</i> Оцінка діяльності недержавних пенсійних фондів України	473
<i>Шірінян Л. В.</i> Європейський досвід фінансового регулювання ринку страхових послуг у сучасних умовах	479
<i>Штіль І. В.</i> Перспективні напрями вдосконалення діяльності кредитних спілок в Україні	483
<i>Яковенко С. М.</i> Нормативно-правове забезпечення обігу фінансових інструментів іпотечного ринку	490

СЕКЦІЯ IV

**ТЕНДЕНЦІ РОЗВИТКУ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ,
ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ, ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ
ТА АУДИТУ**

<i>Кравченко Ю. П.</i> Інспектування діяльності бюджетних установ: ризикоорієнтований підхід	497
<i>Очеретна М. Ю.</i> Роль фінансової звітності суб'єктів господарювання в забезпеченні конкурентних переваг на фінансовому ринку . . .	503
<i>Поплевічева Н. Г.</i> Державний фінансовий контроль та аудит у контексті детінізації бюджетних фінансових ресурсів	511
<i>Свистун О. І.</i> Удосконалення бухгалтерського обліку та фінансової звітності в Україні	519
<i>Чумакова І. Ю.</i> Актуальні питання діяльності аудиторів та Міністерства фінансів України як суб'єктів фінансового моніторингу	526
<i>Шепетяк О. Т.</i> Державний фінансовий контроль та оцінка бюджетних програм	533
<i>Шестакова О. О.</i> Роль внутрішнього аудиту в контексті запровадження європейської моделі ДВФК в Україні	538
<i>Шульга Н. В.</i> Роль фінансового моніторингу в боротьбі з тіньовою економікою України	543
<i>Автори</i>	548

Т. І. Єфименко

РОЛЬ ФІНАНСОВОЇ НАУКИ В РЕФОРМУВАННІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Стан сучасної фінансової науки віддзеркалює різноманітність, складність, суперечливість і різновекторність трансформаційних процесів, які відбуваються у світовій економіці та її фінансовій системі в умовах глобалізації, посилення залежності національних економік від факторів невизначеності, зовнішніх шоків, ризиків переплетення й взаємного накладення політичних й економічних циклів. Пізнавальна і практична, зокрема прогнозна й рекомендаційна, функції фінансової науки також еволюціонують відповідно до реальних потреб у гармонізації національного, міждержавного та глобального регулювання й управління.

Дослідження структури та еволюції економіко-теоретичного знання, методології економічної науки у контексті їх впливу на зміни в системах регулювання й управління отримали визнання як з точки зору фундаментальної науки, так і в прикладному аспекті через необхідність інституціоналізації підготовки, прийняття та реалізації стратегічних і поточних політико-економічних та управлінських рішень, зокрема у сфері фінансів, бюджетно-податкової та грошово-кредитної політики¹.

¹ *Ананьин О. И.* Структура экономико-теоретического знания: методологический анализ / О. И. Ананьин ; Ин-т экономики РАН. – М. : Наука, 2005. – 244 с.; *Хейлбронер Р.* Экономическая теория как универсальная наука / Р. Хейлбронер // THESIS. – 1993. – Вып. 1. – С. 41–55; *Саймон Г.* Методологические основания экономики / Г. Саймон // Системные исследования: методологические проблемы. Ежегодник 1989–1990. – М. : Наука, 1991; *О'Брайен Д.* Теория и эмпирическое наблюдение / Д. О'Брайен // Панорама экономической мысли конца XX в. – СПб., 2002. – С. 59–80; *Хаусман Д.* Экономическая методология в двух словах / Д. Хаусман // МЭ и МО. – 1994. – № 2–3.

Велика депресія 1929–1933 рр. фактично вперше засвідчила неспроможність економічної науки передбачати загрозу кризи, виявляти системні ризики, які накопичувала фінансова система. Наслідком цього для теорії стала “кейнсіанська революція”, а для практики – запровадження й активне використання механізмів державного регулювання та стимулювання сукупного попиту. Подальші події у світовій економіці (нафтові шоки, розгортання стагфляційних процесів, фінансові кризи кінця 1990-х років і, нарешті, глобальна криза 2007–2008 рр.) також певною мірою були несподіваними для економічної науки загалом і фінансової – зокрема. Можна стверджувати, що зміни панівних напрямів економічної науки відбувалися переважно *не до, а після кризових потрясінь у світовій економіці та фінансовій системі*.

На нашу думку, практика економічного розвитку та еволюція економічної і фінансової науки свідчать про те, що претензії будь-якого одного напрямку теорії на виняткову роль “мейнстріму” рано чи пізно призводять до його відриву від реалій, неспроможності обґрунтувати дієві заходи економічної і фінансової політики. Сфери досліджень, які з точки зору “мейнстріму” вважаються недостатньо обґрунтованими або непрактичними, згодом можуть стати поштовхом до парадигмальних змін у теорії. Яскравими прикладами є концепція граничної корисності, неоінституціональні концепції, концепція “поведінкових фінансів”, комплексні футурологічні дослідження, дослідження типології економічного розвитку.

У 70–90-х роках ХХ ст. проблеми типології економічного розвитку були висвітлені у працях Л. Бернстайна, У. Ростоу, М. Тодаро, Д. Рея та ін.² У ХХІ ст. виклики системної фінансово-економічної кризи потребували переосмислення економічної філософії та ідеології, що відображаються у теоретичних та прикладних дослідженнях і використовуються при розробленні

² Underdevelopment and Development / ed. by H. Bernstein. – L., 1973; Rostow W. W. Theorists of Economic Growth from David Hume to the Present / W. W. Rostow. – N. Y., 1992; Todaro M. P. Economic Development / M. P. Todaro. – 5th ed. – L., 1994. – Ch. 3; Ray D. Development Economics / D. Ray. – Princeton, 1998.

антикризових стратегій³. Дискусійним проблемам оцінки перспектив подальшого реформування механізмів регулювання відносин економічних агентів на макро- та мікрорівні присвячені праці російських і українських вчених: В. Полтеровича⁴, Р. Нуреева⁵, Р. Грінберга⁶, В. Гейця⁷, А. Чухна⁸ та ін.

З початку ХХІ ст. розвиток світової економіки, на думку Р. Грінберга, характеризується загостренням суперечностей між космополітизмом капіталу та суверенітетом національної країни, між процесами глобалізації, основаними на принципах лібералізації, та політичною владою, сконцентрованою на рівні держави⁹. У таких умовах украї важливим є зосередження до-

³ Доклад Стиглица. О реформе международной валютно-финансовой системы: уроки глобального кризиса. Доклад Комиссии финансовых экспертов ООН. – М. : Междунар. отношения, 2012. – 328 с.; Колодко Г. В. Глобализация, трансформация, кризис – что дальше? / Г. В. Колодко ; вводная глава Р. С. Гринберга. – М. : Магистр, 2012. – 176 с.; Рейнхарт К. М. На этот раз все будет иначе. Механизмы финансовых кризисов восемь столетий одни и те же / К. М. Рейнхарт, К. С. Рогофф ; пер. с англ Д. Стороженко. – М. : Карьера Прогресс, 2012. – 528 с.; Теоретические предпосылки исследования причин и последствий глобального финансового кризиса и его влияния на деятельность хозяйствующих субъектов и трансформацию мировой финансовой архитектуры посткризисных условий развития : монография / В. И. Авдийский, В. П. Бауэр, В. М. Безденежных и др. – М. : Изд-во Моск. гуманит. ун-та, 2012. – 108 с.

⁴ Полтерович В. М. Элементы теории реформ / В. М. Полтерович. – М. : Экономика, 2007. – 447 с.

⁵ Нуреев Р. М. Экономика развития: модели становления рыночной экономики : учебник / Р. М. Нуреев. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 152 с.

⁶ Среди рисков и шансов : [сборник] / Р. С. Гринберг ; Рос. акад. наук, Ин-т экономики РАН. – М. : ИЭ РАН, 2008. – 429 с.

⁷ Гейць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В. М. Гейць ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. – К., 2009. – 864 с.

⁸ Чухно А. А. Економічна теорія : [у 2 т.] / А. А. Чухно. – К. : ДННУ АФУ, 2010.

⁹ Грінберг Р. С. Контури глобального мира: обозначая будущее: вводная глава / Р. С. Гринберг // Колодко Г. В. Глобализация, трансформация, кризис – что дальше? – М. : Магистр, 2012. – 176 с.

слідницької думки на сфері науки про фінанси (фінансології) та на її головній складовій – фінансовому управлінні¹⁰.

У цьому контексті звернемо увагу на те, що перетворення у 2007 р. Науково-дослідного фінансового інституту в Академію фінансового управління в системі Міністерства фінансів України відбулося у зв'язку з необхідністю впровадження нових організаційних форм наукового забезпечення основних напрямів реформування фінансової системи країни. На сьогодні Академія фінансового управління здійснює координацію інноваційних дослідницьких проектів, спрямованих на виконання завдань Національного плану дій на 2012 р. щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 роки.

Українська економіка, яка перебуває в стані реформування і водночас зазнає впливу кризових явищ, потребує постійного моніторингу результатів змін і коригування управлінських дій. На сьогодні назріла потреба в перебудові роботи вітчизняних наукових установ. Економіка XXI ст. – це інформаційна економіка, економіка знань. Наука стала одним із найважливіших чинників подальшого економічного зростання. Країни, в яких наука позиціонується як інституціональний чинник розвитку, мають суттєві конкурентні переваги.

Починаючи з ідей політичної економії одного із засновників фінансової науки, А. Сміта, формувався класичний погляд на процеси створення суспільного продукту і накопичення капіталу, де уявлення про взаємовідносини власників факторів виробництва, а також отримувачів доходів було пов'язане насамперед з реальною економікою, а трактування грошового обігу базувалося на кількісній теорії грошей. Її положення практично не торкалися закономірностей впливу змін грошової маси на реальні економічні процеси¹¹.

¹⁰ Глущенко В. В. Финансология – наука о финансах и финансовом менеджменте / В. В. Глущенко, И. И. Глущенко. – М. : ИП Глущенко В. В., 2012. – 116 с.

¹¹ Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит ; пер. В. Афанасьев. – М. : Эксмо, 2007. – 960 с. – (Сер. “Антология экономической мысли”).

У подальшому в рамках класичної політичної економії визначилося кілька підходів до розгляду фінансів як інструменту розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту і національного доходу між сферами діяльності економічних агентів. Цей аспект проблеми відображено у працях Д. Рікардо¹², Т. Мальтуса¹³, Т. Джоปลіна¹⁴, А. Маршалла¹⁵, К. Вікселя¹⁶, Г. Торнтон¹⁷, Дж. С. Мілля¹⁸.

Протягом XVIII–XIX ст. теоретичні погляди на кредитно-грошовий обіг, що базувався на співвідношенні процентних ставок і норм прибутку, на взаємозв'язок грошової маси та рівня цін у межах непрямого трансмісійного механізму, формувалися переважно, зважаючи на особливості зрушень, притаманних економічним системам, що існували на той час. Результати діяльності грошово-кредитних і фінансових систем Франції та Великобританії показали, що уроки руйнівних фінансових пірамід початку XVIII ст., помилок у політиці грошового обігу потребують упорядкування механізмів державних фінансів, передусім у борговій сфері, а також створення національних інсти-

¹² *Рикардо Д.* Начала политической экономии / Д. Рикардо // Антология экономической классики : в 2 т. Т. 1. – М. : Эконом, 1993. – С. 97–473.

¹³ *Malthus T.* Principles of political economy / T. Malthus. – 2nd ed. – 1836.

¹⁴ *Joplin T.* An essay on the general principles and present practice of banking in England and Scotland: with observations upon the justice and policy of an immediate alteration in the charter of the Bank of England, and the measures to be pursued in order to effect it / T. Joplin [Електронний ресурс]. – Ресурс доступу: <http://libsysdigi.library.uiuc.edu/OCA/Books2009-11/essayongeneralpr19jopl/essayongeneralpr19jopl.pdf>.

¹⁵ *Маршалл А.* Принципы экономической науки : в 3 т. / А. Маршалл. – М. : Прогресс, 1993.

¹⁶ *Виксель К.* Лекции по политической экономии / К. Виксель. – 1901–1906.

¹⁷ *Торнтон Г.* Исследование природы и действия бумажного кредита Великобритании. Введение. Гл. X / Г. Торнтон // Истоки. Экономика в контексте истории и культуры. – М. : ГУ ВШЭ, 2004. – С. 458–494.

¹⁸ *Милль Дж. С.* Основы политической экономии с некоторыми приложениями к социальной философии / Дж. С. Милль. – М. : Эксмо, 2007. – 1040 с.

тутів регулювання грошово-кредитного господарства. Певні теоретичні висновки з аналізу того періоду вміщують праці Г. Торнтона, К. Вікселя, де звертається увага на взаємопов'язаність дії різних кредитних інструментів з динамікою цін, банківських резервів та загалом зі ступенем економічної активності. Згодом практично в усіх країнах поширився інститут центральних банків, а у першій половині ХХ ст. виникли різні форми державного регулювання. Предметом багатьох досліджень постав фінансовий сектор економіки, який, з одного боку, повинен сприяти заощадженням, інфраструктурно їх “обслуговувати”, а з другого – бути ефективним і далекоглядним посередником у їх трансформації в реальні інвестиції шляхом кредитування, страхування, гарантування, забезпечення процентної прибутковості депозитів та власної діяльності. А. Маршалл зазначав, що “гроші, або “загальна купівельна спроможність”, або “розпорядження матеріальним багатством” є тим головним стрижнем, навколо якого концентрує увагу економічна наука. Пояснюється це не тим, що гроші або матеріальне багатство розглядаються як головна мета людської діяльності або навіть як основний предмет дослідження економіста, а тим, що в світі, в якому ми живемо, вони є єдиним придатним засобом виміру мотивів людської діяльності в широких масштабах”¹⁹. Таким чином, учений розглядав узагальнення економічних тенденцій на мікрорівні через певні сфери людської діяльності, де присутні спонукальні мотиви, що можна виміряти грошовою ціною. Водночас, аналізуючи методи пізнання, він наголошував на необхідності уявлення принципів вивчення економічних реалій, відкидаючи такі крайнощі, як “факти без теорії, або теорія без фактів”.

Теоретичні дослідження фінансових взаємовідносин, економічних явищ, що виникають під час руху грошових ресурсів, мають декілька аспектів, серед яких основними є пізнання закономірностей грошового обігу, функціонування фінансових ринків, зокрема міжнародних, а також діяльність у сфері фінан-

¹⁹ *Маршалл А.* Принципи економічної науки : реф. підруч. / А. Маршалл ; референт-укладач В. М. Фещенко. – К. : АДС “УМКЦентр”, 2001. – С. 10.

сового посередництва. Загальним для цих аспектів є вивчення зворотного впливу фінансових відносин на макроекономічні параметри світового та національного рівня. Виокремлення макроекономіки в самостійну галузь економічної науки відбулося в ХХ ст. Так, У. Баумоль²⁰ відзначав особливості еволюції економіко-теоретичного знання в контексті макро- і мікроекономіки. Взагалі на порозі ХХ ст. наукові погляди в найрізноманітніших аспектах досліджень почали об'єднувати макро- і мікрорівень. Дж. М. Кейнс запропонував застосування засобів кредитно-грошової, бюджетно-фінансової політики для управління сукупним попитом, стабілізації економічної кон'юнктури, вирівнювання циклічних коливань, підтримання високих темпів зростання економіки і рівня зайнятості. Реалізація кейнсіанської моделі державного регулювання у США дала змогу послабити циклічні коливання протягом більш ніж двох повоєнних десятиліть. Однак приблизно з початку 70-х років ХХ ст. стала очевидною невідповідність між можливостями державного регулювання та об'єктивними економічними обставинами. У цей період умови відтворення різко погіршилися, виникла стагфляція. Дискусійним виявився закон Філіпса, згідно з яким безробіття та інфляція не можуть зростати одночасно. Кейнсіанські заходи, спрямовані на подолання кризи, лише розкручували інфляційну спіраль. Як наслідок, відбулася кардинальна перебудова системи державного регулювання і склалася нова, неокласична, модель регулювання. Її теоретичною базою стали висновки багатьох критиків кейнсіанської моделі та нові здобутки економічної науки. Трансформація моделі державного регулювання полягала у відмові від впливу на процеси відтворення через сукупний попит. Замість цього було висунуто пропозицію використання непрямих заходів впливу на виробництво.

Прихильники теорії пропозиції вважали за необхідне відтворити класичний механізм нагромадження і відродити свободу приватного підприємництва. Економічне зростання розглядалося

²⁰ Баумоль У. Чего не знал Альфред Маршалл: вклад ХХ столетия в экономическую теорию / У. Баумоль // Вопросы экономики. – 2001. – № 2. – С. 73–107.

як функція нагромадження капіталу, що здійснюється з двох джерел – за рахунок власних коштів, тобто капіталізації частини прибутку, і за рахунок позикових коштів (кредитів). Відповідно до цієї теорії держава повинна забезпечити умови для процесу нагромадження капіталу і підвищення продуктивності виробництва.

На цьому шляху головними перешкодами стали високі податки та інфляція. Як відомо, високі податки обмежують збільшення капіталовкладень, а інфляція зумовлює подорожчання кредиту і таким чином ускладнює використання позикових коштів для накопичення. Тому неокласики запропонували здійснення антиінфляційних заходів на базі рекомендацій монетаристів, а також політику дерегулювання, що означає ліквідацію обмежень руху цін і заробітної плати, лібералізацію антимонопольного законодавства, стабілізацію ринку робочої сили тощо²¹. Отже, згідно з неокласичною моделлю держава може лише побічно впливати на економіку, а головну роль у ній відіграють ринкові сили. Дискусійні питання закономірностей розвитку ринкової економіки, можливості використання інструментів фінансового управління в різних аспектах розглядалися в працях Й. А. Шумпетера²², Ф. Хайєка²³, Л. Мізеса²⁴. Серед видатних наукових досліджень можна відзначити теоретичні праці відомих представників маржиналізму Л. Вальраса²⁵ та В. Парето²⁶.

²¹ *Єфименко Т. І.* Податки в інституційній системі сучасної економіки / Т. І. Єфименко ; НАН України, Ін-т екон. та прогноз. – К., 2011. – 686 с.

²² *Шумпетер Й. А.* Теория экономического развития / Й. А. Шумпетер. – М. : Директ-МедиаГод, 2007. – С. 400.

²³ *Хайек Ф. А.* Индивидуализм и экономический порядок. Гл. III: Факты общественных наук / Ф. А. Хайек. – М. : Начала-пресс, 2000.

²⁴ *Мизес Л.* Индивид, рынок и правовое государство / Л. Мизес ; под ред. Д. Антисери и М. Балдини. – СПб. : Пневма, 1999. – 196 с.; *Мизес Л.* Человеческая деятельность: трактат по экономической теории / Л. Мизес. – М. : Экономика, 2000. – 878 с.

²⁵ *Вальрас Л.* Элементы чистой политической экономии или теория общественного богатства / Л. Вальрас. – М. : Экономика, 2000. – 448 с.

²⁶ *Парето В.* Социалистические системы / В. Парето // Теоретическая социология: антология : в 2 ч. Ч. 1 / пер. с англ., фр., нем., ит. ; сост. и общ. ред. С. П. Баньковской. – М. : Университет, 2002. – 424 с.

Однак у 1960-х роках виникла необхідність подальшого удосконалення теорії загальної рівноваги. Одним з провідних теоретиків середини ХХ ст. є відомий прихильник скорочення державного втручання в економіку М. Фрідмен²⁷. У його методологічних та макроекономічних працях викладено основні положення монетаристської теорії, а також обґрунтовано помилковість концепції Кейнса.

Прихильники інституціоналізму розглядали національну економіку як сукупність окремих інституційних одиниць – підприємств, корпорацій, домогосподарств, державних установ і закладів, некомерційних організацій, кожна з яких за ринкових умов вибудовує власну економічну політику і механізм управління, орієнтуючись на приватні економічні цілі та інтереси, але водночас перебуває в межах дії різних інститутів. За теорією інституціоналізму інститути виступають як “правила гри”, на базі яких формуються взаємовідносини між фізичними і юридичними особами. Інститути зазвичай мають стійкі форми (державні органи, організації, закони, встановлені правила), але також можуть бути неформальними – неписані правила, традиції, звичаї. Саме зі зміною та удосконаленням інститутів пов’язане проведення економічних реформ і відображення в них регулюючої ролі держави.

Сучасні аналітики вважають, що одна з особливостей перехідної економіки полягає у послабленні її інституційної складової у період, коли розпалися старі форми господарського життя й з’являються нові. За таких умов зміцнюється роль держави як структуроутворюючого інституту. Проте представники інституціональної економічної теорії²⁸ попереджають про необхідність виваженого структурованого співвідношення впливу держави і ринкових механізмів. Там, де це найдоцільніше (фінанси, НДДКР, інноваційна діяльність тощо), слід надавати перевагу

²⁷ Фридмен М. Методология позитивной экономической науки / М. Фридмен // THESIS. – 1994. – Вып. 4. – С. 20–52; Фридмен М. Количественная теория денег / М. Фридмен. – М. : Эльф пресс, 1996.

²⁸ Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты: манифест современной институциональной экономической теории / Дж. Ходжсон ; пер. с англ. – М. : Дело, 2003. – С. 318.

таким централізованим інститутам у різних формах індикативного планування, координації економічної діяльності, встановленні пріоритетів.

Критерії адекватного поєднання державних інститутів та принципів проектного управління пов'язані з масштабами і концентрацією виробництва, передусім промислового. За його високої концентрації доцільним є створення інституту загального планування, який би враховував необхідність структурних змін, зростання віддачі від капіталу й віддаленості в часі ймовірних ризикових наслідків управлінських рішень. В інших випадках варто підтримувати іншу модель державного регулювання ринкової системи²⁹.

Обираючи відповідну комбінацію державного регулювання і ринку, інституціоналісти вважають за необхідне визначати обмежувальні чинники для дії ринкових сил і впливу держави. Для ринку це мають бути законодавство і "...такий соціальний порядок, за якого справедливість і атмосфера співробітництва відіграють значнішу роль, ніж невиразні сили попиту і пропозиції"³⁰. Інституту держави варто надати морального забарвлення, відродивши моральний ідеал суспільного обов'язку, щоб державна політика ґрунтувалася на засадах справедливості.

Механізм формування позитивного впливу інститутів на суспільний розвиток полягає в адекватному регулюванні матеріально-технологічного й інституціонального середовища.

Згідно з "теорією охорони" Ф. Лейна, дослідника з історії економіки, підприємства поділяються на два типи: ті, які виконують функцію охорони (protection) і називаються урядами, і ті, які виробляють матеріальні блага або послуги й при цьому платять урядам за охорону³¹. На думку вченого, забезпечення "охорони" було монополізоване одним підприємством (державою), яке

²⁹ Kornai J. *Anti-Equilibrium: On Economic Systems Theory and the Tasks of Research* / J. Kornai. – Amsterdam: North-Holland, 1971. – P. 317.

³⁰ Ходжсон Дж. *Економіческая теория и институты: манифест современной институциональной экономической теории* / Дж. Ходжсон; пер. с англ. – М.: Дело, 2003. – С. 386.

³¹ Lane F. *Economic Consequences of Organized Violence* / F. Lane // *The Journal of Economic History*. – 1959. – Vol. 18. – № 4. – P. 410.

надає відповідні послуги – громадські блага. “Визначення ціни таких послуг, а саме розміру данини і податку, його диференціація і подальший розподіл становили основні параметри “економіки організованого насильства”*, тобто економічної політики. Держава створює систему органів управління і виробництва громадських благ, на основі якої формується початкова інституціональна структура – “інституціональне ядро” – набір формальних інститутів. Стійкість цього ядра не означає незмінності форм громадського життя. Це ядро лише визначає об’єктивні межі соціально-економічних і політичних перетворень, русло і логіку інституціональних змін.

Останніми роками у зв’язку з наслідками глобальної фінансово-економічної кризи державно-інституційне втручання в ринкову економіку ґрунтується на використанні грошово-кредитних і бюджетно-податкових засобів регулювання. Йдеться про мобілізацію фінансових ресурсів, суспільних коштів, отриманих через систему оподаткування та, у більш обмеженому масштабі, – від деяких інших джерел надходжень до державного бюджету, а також про стимулювання сукупного попиту у кейнсіанському дусі, витрати, спрямовані на підтримку національних товаровиробників. Також певних позитивних результатів було досягнуто при розв’язанні завдань антициклічної політики. Напрями сучасного інституційного бюджетного реформування передбачають підвищення збалансованості та стійкості бюджетної системи, насамперед за показниками дефіциту бюджету. Водночас необхідно підвищувати результативність, ефективність і прозорість у використанні бюджетних коштів з метою повноцінного фінансування виконання державою її функцій.

Механізм фінансового регулювання, до якого інструментарій оподаткування особливо функціонально близький, розглядається як сукупність методів, фінансових технологій та інструментів, за допомогою яких держава впливає на процеси формування і використання фондів грошових ресурсів, потоки капіталів і до-

* М. Вебер визначав державу як легітимне насильство в межах певної теорії. Див.: *Вебер М. Избранные произведения* / М. Вебер. – М. : Прогресс, 1990. – С. 648–650.

ходів, поведінку суб'єктів господарювання для досягнення цілей, визначених соціально-економічною політикою. У межах цього механізму здійснюються:

- законодавче формування державного та місцевих бюджетів, позабюджетних фондів і визначення напрямів їхнього використання;
- регулювання фінансових потоків податковим законодавством і податковою системою;
- обґрунтування політики зовнішніх і внутрішніх запозичень, їхнього погашення і обслуговування;
- розроблення способів фінансування бюджетного дефіциту;
- регулювання розвитку фінансового ринку;
- регулювання фінансових взаємозв'язків держави з юридичними і фізичними особами, зокрема щодо фінансової підтримки окремих підприємств, субсидування житлово-комунальної сфери, регулювання доходів тощо.

Бюджетне регулювання передбачає також застосування комплексу інструментів впливу на ціни. Йдеться як про стабілізаційний вплив, пов'язаний з антиінфляційною політикою, так і про “соціальне ціноутворення” – дотації на виробництво та продаж товарів і послуг першої необхідності, навіть житлово-комунальні субсидії. Кон'юнктурним цілям бюджетного регулювання слугують витрати, пов'язані з внутрішнім державним боргом (наприклад дострокове погашення частини боргу), на надання кредитів і субсидій приватним і державним підприємствам, сільському господарству, на створення й удосконалення об'єктів інфраструктури, закупівлю озброєння та військове будівництво. Управлінські аспекти такого впливу є предметом досліджень Світового банку, Міжнародного валютного фонду, центральних банків багатьох країн світу.

Роль приросту знань як інституційного фактора в трактуванні Ф. Джавазі та ін.³³ є визначальною при формуванні стратегії практичних дій. У цьому сенсі не можна недооцінювати саме

³³ *Giavazzi F. External Evaluation of IMF Economic Research Activities : Report by a Group of Independent Experts / F. Giavazzi, F. Mishkin, T. Srinivasan ; International Monetary Fund. – Washington, D. C., 2000.*

фундаментальні та прикладні дослідження, де метою є побудова структурних моделей фінансових відносин та подальше розроблення рекомендацій на основі аналізу економічної динаміки.

Поєднання еволюційної методології з інституційним аналізом економічного розвитку постало в центрі уваги теорії Т. Веблена³⁴. Відомий інституціоналіст, лауреат Нобелівської премії з економіки 1993 р. Д. Норт вважав, що відсутність аналітичного розуміння того, як економіка еволюціонує в часі, має вкрай негативні наслідки, а неокласична теорія ігнорує мотиваційні структури, вбудовані в інститути. Водночас дослідники звертають увагу на те, що термін “інститут” тауmacherється залежно від контексту його застосування кожним автором³⁵. Наука про економіку сьогодні формується за напрямками вивчення економічної поведінки в різноманітних умовах: інформаційних та інституційних (неоінституціоналізм), а також у компаративістській сфері.

Багато економістів 1980-х років реагували на неухильно зростаючий перелік прикладів так званих парадоксів раціональності шляхом створення “захисного поясу” навколо аксіоматичних моделей, у ширшому контексті – навколо парадигми управління “суб’єкт – об’єкт”, тобто діяли за принципом: “якщо факти проти нас, то тим гірше для фактів”. На початку ХХІ ст. картина помітно змінилася: не тільки було усвідомлено важливість емпіричних й експериментальних фактів, а й виникло прагнення черпати з них матеріал для розвитку економічної теорії. Визначилися чітко виражені тенденції переходу в управлінні економічними системами до парадигм “суб’єкт – суб’єкт” і “суб’єкт – полісуб’єктне середовище”³⁶.

³⁴ Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен ; пер. с англ., вступ. ст. С. Г. Сорокиной ; под общ. ред. В. В. Мотылевой. – М. : Прогресс, 1984. – 367 с.; Веблен Т. Теория делового предприятия / Т. Веблен. – М. : Дело, 2007. – 288 с.

³⁵ Ананьин О. И. Структура экономико-теоретического знания: методологический анализ / О. И. Ананьин ; Ин-т экономики РАН. – М., 2005. – 244 с.

³⁶ Философия управления: пробл. и стратегии / отв. ред. В. М. Розин. – М. : ИФ РАН, 2010. – С. 160.

Як зазначалося, протягом багатьох років відбувалися спроби зрозуміти сутність економічних та фінансових криз, їхні спільні та відмінні ознаки. Починаючи з часів, коли творили такі відомі вчені, як К. Маркс, У. Мітчелл, М. Кондратьєв, суспільство чекало від науковців попередження про кризові явища. Але, на жаль, наукові дослідження не виправдовували цих очікувань. Більше того, поряд із непередбачуваними змінами в глобальному та національному вимірах спостерігається криза фундаментальних основ економічної науки³⁷.

В умовах глобалізації фінансова система має багаторівневу розгалужену структуру (глобальна, національна, регіональна, місцева, фінансові корпорації, фінансові організації, домогосподарства), але об'єктом державного фінансового регулювання є переважно явища і процеси національного макровиміру. Гармонізація цілей розвитку всіх ієрархічних рівнів світової та вітчизняної фінансової системи з метою своєчасного реагування на можливі загрози є провідним напрямом розвитку. Саме цей напрям і має домінувати в дослідженнях науковців Академії фінансового управління. На сьогодні започатковано новий трирічний цикл проведення науково-дослідних робіт після закінчення циклу 2009–2011 років. Сформовано декілька наукових напрямів, за кожним з яких сформульовано завдання створення в усіх підсистемах – об'єктах дослідження моделі гармонізації

³⁷ Рейнхарт К. М. На этот раз все будет иначе. Механизмы финансовых кризисов восемь столетий одни и те же / К. М. Рейнхарт, К. С. Рогофф ; пер. с англ. Д. Стороженко ; науч. ред. В. Никишин. – М. : Карьера Пресс, 2012. – 528 с.; Доклад Стиглица. О реформе международной валютно-финансовой системы: уроки глобального кризиса. Доклад Комиссии финансовых экспертов ООН. – М. : Междунар. отношения, 2012. – 328 с.; Филатов Е. А. Сжатие дуги экономики: неизбежность глобального финансового кризиса 2010–2012 годов / Е. А. Филатов. – Иркутск : Изд-во БГУЭП, 2008. – 307 с.; Теоретические предпосылки исследования причин и последствий хозяйствующих субъектов и трансформацию мировой финансовой архитектуры посткризисных условий развития : монография / В. И. Авдийский, В. П. Бауэр, В. М. Безденежных и др. – М. : Изд-во Моск. гуманитарн-та, 2012. – 108 с.

цілей розвитку ієрархічної структури складових фінансової системи. Головним завданням є не лише дослідження того, що відбулося, хоча це також важливо для вивчення загальних фінансово-економічних закономірностей, прогнозування, визначення рівнів і різновидностей ризиків, необхідних дій щодо їх нівелювання, а й здійснення передбачення, виконання фінансовою наукою прогностичної функції. Інший актуальний момент – ризик-менеджмент у фінансових підсистемах України в контексті використання досвіду інших країн.

Дослідження на мікро- і макрорівні дадуть можливість оптимізувати відповідний механізм управління, змінити парадигму управління, його схеми, методи і форми. Для створення єдиної бази теоретичних розробок в Академії фінансового управління слід сформулювати банк даних сучасних методів математичного моделювання з використанням найвідоміших, найуспішніших моделей, які можна взяти за стандарт для наукових досліджень у різних наукових відділах, що займаються тими чи іншими проблемами. Йдеться про моделі: прийняття управлінських рішень, прогнозування, моніторингу успішного результату. Таким чином, ми працюватимемо над пошуком нової концепції фінансового управління: з одного боку, в традиційному розрізі, на мікроекономічному рівні, розглядаючи співвідношення між джерелами коштів підприємств та їх використанням, з другого – на макрорівні, на якому застосовується вже інша логіка управління. Наше завдання в тому і полягає, щоб на кожному рівні управління сформулювати власні дієві підходи, віднайти ланцюжки зв'язків між управлінськими рішеннями в процесі впровадження стратегічних змін.

Реформування – дуже болючий процес, і не маючи адекватної технології, можна не досягти кінцевої мети реформ або досягти її у спотвореному вигляді. Тому, надаючи в дослідженнях пропозиції щодо змін законодавства у певних сферах державного управління, науковці мають передбачати варіанти його стандартних технологій: або шоккових, або еволюційних. Якщо раніше дослідники працювали як класичні вчені, в тиші кабінетів і лабораторій, то сьогодні вони повинні співпрацювати з органами виконавчої і законодавчої влади, зокрема з Міністер-

ством фінансів України, комісіями Верховної Ради України тощо. Це не легко, але інакше не можна відчутти того, як насправді відбувається процес змін, і, як наслідок, – адекватно зреагувати, сформулювати ефективні рецепти на майбутнє. Нині через це проходять усі співробітники Академії, насамперед керівництво, стаючи безпосередніми учасниками підготовки всіх перспективних документів, пов'язаних з реформуванням економіки та фінансової системи України.

У концепції фінансового управління, що формується, ми розглядатимемо фінансові відносини в широкому розумінні, для того щоб за допомогою моніторингу чітко реагувати на будь-які суттєві явища, визначаючи, які управлінські зміни необхідно здійснювати на наступному етапі. Якщо оцінювати наукову діяльність як інтегровану форму духовної, матеріальної та інтелектуальної діяльності, спрямованої на виробництво знань про суспільство, потрібно, щоб дослідники розуміли всі важливі процеси, які відбуваються в суспільстві, і були їх учасниками, передусім у системі державного управління. У фінансовому управлінні за кожним напрямом, у якому ми працюємо, ті пропозиції, що готуються в прикладному аспекті, повинні передбачати як організаційний, так й інституційний підхід, задля їх ідентифікації слід проводити міждисциплінарні наради, круглі столи, конференції тощо. Такі міждисциплінарні зв'язки мають бути каталізатором змін у науковому процесі, тобто не тільки кожен з науковців повинен забезпечити науковий результат, а й усі результати мають бути збалансовані таким чином, щоб вони справляли синергійний ефект. Для реалізації цієї мети варто не лише орієнтуватися на теперішню структуру Академії фінансового управління, а й бути готовими до її зміни, зміцнення фінансування відповідно до тих результатів, яких буде досягнуто зусиллями наукового колективу. При забезпеченні ефективності змін у сфері фінансів та фінансового управління, безумовно, слід також урахувати, що останнє має як політичний, так і соціально-економічний аспект, тому необхідно також зважати на режим циклічності. Адже, як відомо, є політичні цикли, економічні цикли, є накладання етапів різних циклів, зокрема і в турбулентному режимі, а отже, все це потрібно належним чином аналізу-

вати, відповідно реагуючи на проблеми, що виникають. Сьогодні всім гілкам влади потрібна єдина гнучка антикризова стратегія управління державними фінансами, вибудована на основі об'єктивних, максимально деполітизованих, збалансованих, науково обґрунтованих передбачень та сценаріїв на глобальному та національному рівнях. У свою чергу Міністерство фінансів України як структура, що несе відповідальність за успішну державну фінансову політику, очікує на конкретні пропозиції науковців. Не завжди політична фігура може запропонувати певні напрями використання фінансових ресурсів, особливо, якщо це впливатиме на електорат. У такому разі саме наука абсолютно чітко і чесно може заявити про необхідні заходи. Незважаючи на те, що перший крок може бути зроблений за політичними мотивами, наступний враховуватиме пропозиції вчених.

Нині в Академії фінансового управління склалася вдала структура, застосовуються успішні підходи до співробітництва з різними гілками влади, але варто підкреслити, що фінансова наука має докласти всіх зусиль до того, щоб працювати більше на прогностичні результати, попередження, оцінку ризиків, ефективність пропозицій, що подаються. Колектив Академії фінансового управління працюватиме так, щоб наука справді виконувала методологічну, пізнавальну, інструментальну, прогностичну, світоглядно-ідейну функції. Важливим аспектом є соціалізація науки. На сьогодні успішнішими є соціальні країни, і мета реформування Української держави також полягає в побудові соціального суспільства. Під соціалізацією фінансової науки маємо розуміти насамперед те, що у кожному результаті дослідження повинен враховуватися аспект сприймання громадянами і бізнесом змін, що відбуваються на різних соціальних рівнях.

В Академії започатковано формування підходів до стандартів виконання наукових робіт. Перший етап – обговорення результатів запровадження стандартів. Дискусія триває, але сподіваюся, що крок за кроком буде визначено модель, за якої, чітко орієнтуючись на сучасні напрями розвитку економіки на глобальному та національному рівнях, ми знайдемо власні організаційні, інституційні, суспільні й суспільно-управлінські підходи, котрі нададуть можливість фінансовій науці й Академії фінан-

сового управління як провідному закладу в цій сфері стати справді рушійною силою змін у нашій державі. Насамкінець варто нагадати про необхідність координації зусиль Академії фінансового управління з іншими провідними науковими установами з метою створення синергичного ефекту. Це особливо важливо сьогодні – у період перманентних кризових явищ. Ми живемо за умов посткризової ситуації, але прогнози, наявність загроз, індикатори, притаманні європейській економіці, свідчать про необхідність розбудови на державному рівні системи захисту від зовнішніх впливів, і така система захисту на макро-рівні теж має бути сформована як результат наукових досліджень та запропонована для впровадження в практику. Це має бути сукупність пов'язаних заходів, котрі слід застосовувати й у поточному режимі, і як програми антикризового реагування, програми реформування на перспективу. Фінансовій науці в Україні властивий високий рівень розвитку, але варто прагнути до зміцнення її місії як чинника інституційних механізмів управління, які згідно з сучасними міждержавними рейтингами підвищують національну конкурентоспроможність як у сьогоднішні, так і в майбутньому.

О. С. Власюк

РОЗВИТОК ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ У 2012 РОЦІ: РИЗИКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Ризики, з якими на сьогодні стикається фінансова система України і які гальмують її розвиток, можна поділити на три групи: *перша* – зростання дефіциту платіжного балансу, що зумовлює загрозу повторення кризи 2008 р.; *друга* – збільшення дефіциту бюджету, яке небезпечне зростанням боргового навантаження; *третья* – недостатність капіталу в банківському секторі для кредитування економіки.

1. Говорячи про загрозу повторення кризи 2008 р., варто констатувати, що **зростання дефіциту платіжного балансу триває**. Від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі товарами у 2011 р. збільшилося на 4,86 млрд дол. США, або на 52,1 % (до 14,2 млрд дол. США). У I кв. 2012 р. від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі товарами становило 2919,1 млн дол. США. Очевидно, що це наслідок збереження небезпечної тенденції перевищення обсягів імпорту товарів над експортом (коефіцієнт покриття експортом імпорту товарів за I кв. 2012 р. дорівнював 0,85).

Які причини цього? Це насамперед падіння темпів глобального економічного зростання і, як наслідок, уповільнення зовнішнього попиту; зниження цін на світових товарних ринках на основні товари українського експорту (металургія, товари хімічної промисловості та АПК); зростання ціни на імпортований природний газ (у 2011 р. вартісні обсяги імпорту газу збільшились на 4,7 млрд дол. США порівняно з 2010 р.

Відомо, що традиційним джерелом компенсації дефіциту поточного рахунку є прямі іноземні інвестиції (ПІІ), проте темпи їхнього приросту залишаються низькими, а географія надходжень – надто вузька. У I кв. 2012 р. в Україну надійшло 885,1 млн дол. США прямих іноземних інвестицій, а всього з початку інвестування їх обсяг дорівнював 50,8 млрд дол. США, що в розрахунку на одну особу становить 1115,7 дол. США. При цьому понад 30 % ПІІ, що надійшли з країн-офшорів – Кіпру та Британських Віргінських островів (відповідно 13,6 млрд та 1,4 млрд дол. США), мають фактично українське походження.

Отже, в умовах зниження економічної активності у світі продовжується тенденція згортання діяльності іноземних банків на українському ринку. Це проявляється у зменшенні обсягів рекапіталізації дочірніх структур з боку європейських банків, які зазнали проблем унаслідок боргової кризи, і може спричинити суттєве зменшення припливу інвестицій у фінансовий сектор у 2012 р. Стримувальним фактором для інвестування будуть також парламентські вибори 2012 р., оскільки цей ризик традиційно закладається інвесторами як фактор нестабільності. Провокують згортання інвестицій іноземних компаній в економіку України і випадки штучної монополізації окремих галузей. Зокрема у сфері АПК через невчасне повернення ПДВ, мораторій на експорт зернових, а потім введення квот і вивізного мита, світові аграрні компанії знизили обсяг інвестицій у галузь.

Висновок. *Тренд дефіциту поточного рахунку платіжного балансу подібний до тренду передкризового періоду 2008 р.* Коливання (падіння) світових цін на основні товари українського експорту – метал, руду, зерно, азотні добрива формують загрозу зменшення обсягів експорту. Як наслідок, на тлі значного підвищення ціни на газ до 440 дол. США за 1000 м³, збільшується ймовірність зростання дефіциту поточного рахунку платіжного балансу до рівня III–IV кв. 2008 р. Обсяги надходжень прямих іноземних інвестицій недостатні для покриття відповідного дефіциту. Отже, потрібна системна робота над покращанням бізнес-клімату. Натомість у нас досі не подолана практика рейдерства та відбуваються непоодинокі випадки адміністративного тиску, що зумовлює додатковий вплив капіталу з країни. Важливим завданням є відновлення співробітництва з МВФ, оскільки паузи в такому співробітництві негативно позначаються на платіжному балансі, особливо на впевненості іноземних інвесторів.

2. Ризик збільшення дефіциту бюджету та зростання боргового навантаження. *Державний та гарантований державою борг значно зріс у 2009–2011 рр. і має тенденцію до збільшення.* За прогнозом Світового банку у 2012 р. він може сягнути 40 % ВВП. За даними Міністерства фінансів на березень 2012 р., загальна сума державного та гарантованого державою боргу досягла 483,3 млрд грн (60,51 млрд дол. США), або 32,2 % ВВП. Це вдвічі

менше, ніж в середньому у світі (71 %), проте з огляду на можливі джерела покриття боргу ситуація не видається оптимістичною.

Має певні ризики випуск ОВДП з прив'язкою до курсу долара США. З жовтня 2011 р. для фінансування дефіциту бюджету випущені державні облигації з індексованою вартістю (з рівнем дохідності близько 8,5 % річних) терміном від трьох до десяти років, за якими залучено близько 6,95 млрд грн. Така практика є ризикованою і небажаною, оскільки посилює залежність бюджету від зміни валютного курсу. Зрозуміло, що у разі девальвації національної валюти обсяги державного боргу суттєво зростуть. Піковим роком з погашення державних запозичень та інших боргових інструментів є 2013 р. При цьому в 2012 р. основний обсяг виплат припадає на внутрішній борг, тоді як у 2013 і 2014 рр. – на зовнішній, а у 2015 р. виплати за ними будуть майже однакові.

У 2012 р. дефіцит Державного бюджету сягне 25,1 млрд грн. Разом з урахуванням покриття дефіциту НАК “Нафтогаз України” у сумі 12 млрд грн дефіцит сектору загального державного управління становитиме 2,5 % від ВВП.

У 2012 р. необхідно забезпечити платежі з державного бюджету з обслуговування зовнішньої заборгованості у розмірі 3,9 млрд дол. США. Крім того, у *передвиборчий період слід очікувати збільшення соціальних видатків*. Якщо врахувати і цей чинник, то для покриття дефіциту державного бюджету у 2012 р. необхідно збільшити зовнішні запозичення. При цьому страхування від дефолту суверенного ризику (CDS України) коштує близько 830,5 базисного пункту (8 %). Оптимальним варіантом залучення ресурсів був би вихід на ринки єврооблігацій, проте це можливо лише у разі відновлення співпраці з МВФ.

Висновок. У 2012 р. посиляться боргове навантаження на бюджет та підвищаться ризики збільшення *соціальних видатків*, що характерно для передвиборчого періоду. Тому необхідно створити так звану подушку безпеки у вигляді можливості залучення додаткових ресурсів. Водночас низька довіра інвесторів до України, зокрема через припинення кредитування МВФ, значно звужує можливості уряду в залученні дешевих ресурсів на міжнародних ринках, тому відновлення співпраці з МВФ з по-

дальшим виходом на ринки єврооблігацій є вкрай необхідними. Певною альтернативою може стати отримання кредитів з Китаю чи РФ, однак варто розуміти, що такі кредити обумовлюватимуться економічними та політичними поступками. Зокрема, для Китаю це будуть можливості доступу до земельних ресурсів України, а для РФ – вступ України до ЄврАзЕс.

3. Недостатність капіталу в банківському секторі для кредитування економіки. *Актуальною залишається проблема якості кредитних портфелів у банківській системі України.* За даними НБУ, частка простроченої заборгованості в Україні у квітні 2012 р. становила майже 10 % загальної суми наданих кредитів. Проте, за методиками МВФ та міжнародного рейтингового агентства Moody's, частка проблемних кредитів у всій банківській системі становить близько 40 %. За даними Moody's, на "очищення" кредитних портфелів від проблемних позик українським банкам знадобиться близько трьох–чотирьох років за умови сприятливої та координованої політики Національного банку України і Державної податкової служби України.

Крім того, у цьому сегменті цілком ймовірно зниження обсягів кредитування від європейських банків. Суверенні боргові проблеми деяких європейських країн зумовили погіршення якості активів практично всіх великих європейських банків, зокрема представлених в Україні – Райффайзен Банку, BNP Paribas, Commerzbank, UnicreditBank, Deutsche Bank. У результаті банки, що працюють у Східноєвропейському регіоні, обмежують кредитування сумами, зіставними з сумою залучених депозитів у країні, ускладнюючи залучення коштів місцевими компаніями і банками і збільшуючи їхню вартість. Вважаємо, що у разі погіршення макроекономічної ситуації материнські банки будуть обмежені в можливостях рекапіталізації українських дочірніх банків шляхом викупу додаткової емісії чи здійснення субординованого кредитування, як це відбулося в 2008–2009 рр.

Висновок. Банківська система України дотепер не вийшла на обсяги кредитування, які б забезпечували сталий розвиток економіки. Докризовими драйверами зростання обсягів кредитування, поряд із попитом економіки на ресурси, були надходження спекулятивного капіталу в банківську систему України

(через carry-trade) та розвиток дочірніх банків європейськими материнськими структурами. Наслідком “першої” хвилі кризи для банків стало зростання проблемних кредитів, рівень яких залишається високим. Це позначається на зростанні резервів банків на відшкодування можливих втрат.

Незбалансованість стану банківської системи посилюється також через зменшення Національним банком України грошового агрегату М1 (у зв'язку з побоюваннями щодо девальвації гривні) та очікування ймовірного зниження обсягів надходжень кредитних ресурсів від європейських банків. Крім того, в умовах низької ліквідності значно підвищуються ставки депозитів, що може створити ризики неможливості обслуговування виплат за ними у разі погіршення ситуації на ринку і спричинить паніку у населення. Водночас трапляються окремі випадки затримок в проведенні платежів та виконання зобов'язань банків, що може дестабілізувати банківську систему та підірвати довіру з боку населення, як це вже відбувається в певних європейських країнах – Литві, Латвії та Угорщині. Отже, збереження наявних тенденцій у сфері грошово-кредитної політики у 2012 р. може призвести до підвищення вартості кредитних ресурсів, що спричинить зменшення обсягів кредитування економіки.

Рекомендації щодо превентивних заходів з мінімізації впливу зовнішніх та внутрішніх факторів на фінансову систему України:

- *Для поліпшення сальдо платіжного балансу насамперед слід відновити співпрацю з МВФ та отримати чергові транші за Програмою співробітництва. Умовою для цього є виконання зобов'язань щодо підвищення цін на газ для населення і підприємств комунальної теплоенергетики на 50 %. Варто відмовитися від “фіксації” валютного курсу та запровадити помірно плаваючу ставку обмінного курсу іноземної валюти для контролю над девальваційними процесами. Ефективним може стати також впровадження інструментів валютних деривативів з метою хеджування валютних ризиків.*

Окрім заходів, спрямованих на активізацію підприємницької діяльності (передусім має йтися про скасування заборони зарахування до структури витрат збитків по-

передніх періодів та зменшення адміністративного впливу з боку контролюючих органів) бажано запровадити комплекс заходів для стимулювання експорту, зокрема шляхом спрощення митних процедур. Ще один напрям – активізація приватизаційних процесів із залученням іноземних учасників конкурсів з метою збільшення валютних надходжень до країни. Потрібна системна дерегуляція економіки, що передбачено Програмою економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава”. Це стимулюватиме надходження іноземних інвестицій, що у свою чергу поліпшить сальдо платіжного балансу.

- *Для недопущення зростання дефіциту державного бюджету та збільшення обсягів державного та гарантованого державою боргів* потрібно збалансувати державні заpozичення у національній та іноземній валюті, забезпечити чіткий контроль за нарощуванням грошової гривневої маси та обмежити зростання соціальних видатків понад встановлений Державним бюджетом України на 2012 рік рівень. Це проблематично, оскільки виключає додаткове підвищення мінімальних зарплат і пенсій у передвиборчий період. Необхідний режим жорсткої економії видатків державного бюджету, зокрема ретельне планування державних видатків, запобігання зловживанням у процедурах державних закупівель та впровадження системи електронних закупівель. Особливе значення тут має зменшення дефіциту НАК “Нафтогаз України”.
- *Для нарощування обсягів банківського кредитування економіки* передусім необхідно обмежити штучне стримування грошової маси через стимулювання операцій з викупом та продажем ОВДП і знизити вимоги щодо резервування. Слід “очистити” кредитні портфелі українських банків від проблемних позик, чому можуть сприяти Національний банк України та Державна податкова служба України. Доцільно також активізувати участь держави на вторинному ринку ОВДП шляхом проведення активних операцій з державними зобов’язаннями (операції РЕПО).

В. П. Колосова

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ УКРАЇНИ З МІЖНАРОДНИМИ ФІНАНСОВИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ

Аналіз результатів діяльності міжнародних фінансових організацій показує, що їхні кредити були та залишаються одним з найкращих та дешевих джерел фінансування проєктів соціально-економічного розвитку.

У відносинах з МФО Україна насамперед зацікавлена у співробітництві за такими напрямками: забезпечення національних інтересів держави як рівноправного учасника міжнародного поділу праці, суб'єкта глобальних економічних і фінансових ринків; отримання й впровадження нових виробничих технологій, інвестицій та інформації; отримання безпосередньої фінансової допомоги.

На сьогодні більшість галузей економіки України потребує значних капіталовкладень для реалізації різноманітних проєктів економічного розвитку. Залучення приватних інвестицій не завжди можливе або його умови є надто жорсткими. У такому разі єдиним прийнятним шляхом залишається використання позичкових коштів МФО.

Необхідною умовою для залучення кредитних ресурсів міжнародних фінансових організацій є політична стабільність та незмінність курсу реформ в Україні, дотримання проголошеного курсу євроінтеграції.

Нині найбільшими та найперспективнішими партнерами України є Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Міжнародний валютний фонд, Європейський банк реконструкції та розвитку, Європейський інвестиційний банк, Північний інвестиційний банк, Чорноморський банк торгівлі та розвитку.

Країни – члени цих організацій роблять внески в статутний фонд, кошти з якого використовують на фінансування країн-членів і тих програм, що відповідають вимогам статуту цих фінансових інституцій. Україна відповідає вимогам цих інституцій і користується їхніми ресурсами.

Кредити МФО видаються під проценти або нижчі, ніж ринкові, або не вищі за середньоринкові. У приватних суб'єктів під

такі проценти отримати кредити неможливо (фінансовий стан України не викликає довіри у потенційних позичальників), тому отримання кредитів МФО має раціональну основу.

Разом з тим є об'єктивна потреба української економіки в таких коштах, без яких підприємства не в змозі в найкоротші строки забезпечувати розвиток виробництва і вищий матеріальний рівень населення. Інакше кажучи, підприємствам необхідні зовнішні джерела розвитку.

Досвід показує, що країни, які спочатку брали в борг у міжнародних фінансових організацій, потім самі позичали їм кошти.

Відповідно до стратегій діяльності зазначених МФО в Україні їх діяльність має на меті сприяти сталому економічному зростанню та посиленню конкурентоспроможності нашої країни, реформуванню державних фінансів та державного управління, розвитку місцевих ринків капіталу й поліпшенню корпоративного управління та підвищенню прозорості.

Особливої актуальності набуло питання співробітництва з МФО в контексті підготовки України до проведення фінальної частини чемпіонату Європи з футболу 2012 р. та підвищення ефективності роботи паливно-енергетичного комплексу України.

Сьогодні найважливішими завданнями МФО є недопущення кризових явищ у світовій фінансовій системі шляхом моніторингу потоків міжнародного капіталу та вироблення рекомендацій, а також надання фінансових ресурсів країнам, що намагаються подолати кризові явища чи відновити довіру до себе на світовому фінансовому ринку. Останнє, в контексті кризи світової фінансової системи та в умовах обмеженості доступу до фінансових ресурсів, набуває дедалі більшої ваги.

Загалом аналіз співпраці України з міжнародними фінансовими інституціями свідчить про об'єктивну необхідність, доцільність і виправданість залучення їхніх коштів з метою поглиблення ринкових перетворень, створення реальних передумов для подолання кризових явищ, прискорення трансформаційних процесів, виведення економіки України на траєкторію сталого економічного зростання.

С. Л. Лондар

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ СЕРЕДНЬОСТРОКОВОЇ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ

Бюджетна політика, яка проводилась урядами України в кризовий (2008–2009 рр.) та початковий післякризовий періоди, виявила низку недоліків і потребує підвищення своєї ефективності. Основними завданнями, актуальність яких окреслилася впродовж цього часу, є:

- формування обмежень щодо необґрунтованого розширення бюджетних видатків та зростання обсягу пільг;
- запобігання надмірній борговій активності та витрачання позик на поточне споживання;
- підвищення ефективності капітальних видатків;
- упорядкування взаємовідносин “центральна влада – місцева влада”;
- обмеження обсягу квазіфіскальних операцій, зокрема через НАК “Нафтогаз України”, інші установи й організації;
- деталізація функцій Стабілізаційного фонду тощо.

Одним із дієвих механізмів підвищення ефективності бюджетної політики є перехід у бюджетному процесі до середньострокового бюджетного планування і прогнозування. Це, зокрема, передбачено ст. 21 Бюджетного кодексу України, якою визначено основні засади складання прогнозу бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди. У 2012 р. Міністерством фінансів України вперше розроблено та подано Кабінету Міністрів України середньостроковий бюджетний прогноз, який містить індикативні показники для головних розпорядників бюджетних коштів на 2013 та 2014 рр.¹ На рис. 1 показано схему процесу ковзного бюджетного середньострокового (трирічного) прогнозування-планування, яку пропонується використовувати з цієї метою.

Оскільки в Україні перехід до середньострокового бюджетного планування і прогнозування щойно починає реалізовуватися,

¹ Про схвалення прогнозу Державного бюджету України на 2013–2014 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2012 № 318.

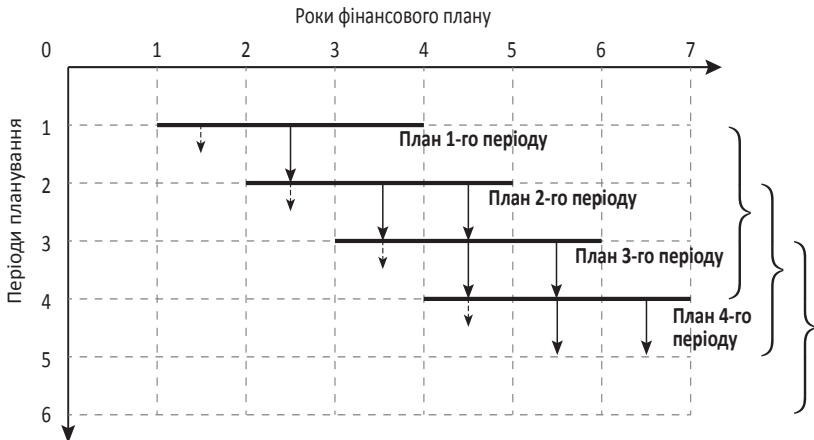

Рис. 1. Схема процесу ковзного бюджетного середньострокового (трирічного) прогнозування-планування

Складено автором.

актуальним є вивчення кращого міжнародного досвіду механізмів формування ефективної середньострокової бюджетної політики.

На рис. 2 показано стан державних фінансів країн Єврозони у 2011 р.

Як видно з рис. 2, у післякризовий період дефіцит бюджету не більше 3 % та невисокий рівень державного боргу мали Федеративна Республіка Німеччини, Фінляндія, Люксембург, Естонія. Деяко вищі показники дефіциту бюджету та обсяг державного боргу в рамках 60 % ВВП мали Нідерланди, Словаччина та Словенія. Саме в цих країнах бюджетна політика витримала кризові випробування і може бути зразком для наслідування.

У Нідерландах у формуванні бюджетної політики важливу роль відіграє незалежна від уряду інституція – Центральне бюро планування (ЦБП), укомплектоване кращими науковими кадрами, завданням якого є здійснення середньострокових фінансово-економічних прогнозів². Перед виборами кожна з партій, яка

² *Тайнен Я., ван.* Бюджетна політика Нідерландів : доповідь / Я. ван Тайнен ; Проект KGS08/UA/4/1 "Qualification and Retraining Civil Servants in the Financial System of Ukraine", May, 2012.

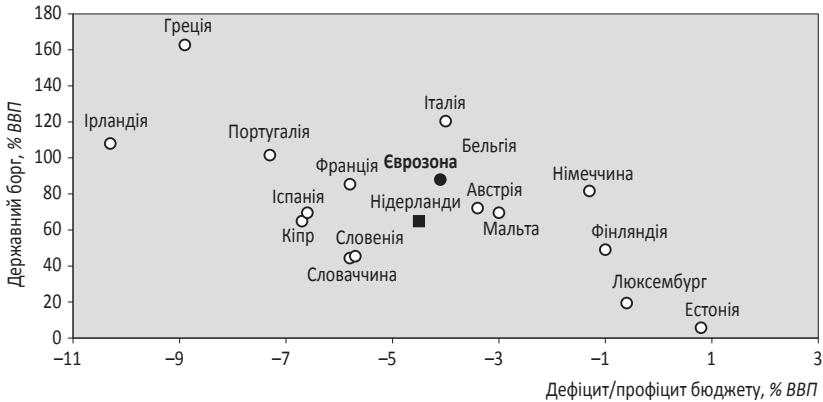

Рис. 2. Стан державних фінансів країн Єврозони у 2011 р.

Джерело: Таїнен Я., ван. Бюджетна політика Нідерландів : доповідь / Я. ван Таїнен ; Проект KGS08/UA/4/1 “Qualification and Retraining Civil Servants in the Financial System of Ukraine”, May, 2012.

бере в них участь, надає свою передвиборчу платформу до ЦБП, яке проводить прогностичний розрахунок показників соціально-економічного розвитку за умови реалізації цієї платформи. Результати прогнозів доводяться до виборців. Після виборів створюється коаліція, яка формує уряд і виробляє “усереднену” програму та систему фіскальних правил, які існують у вигляді домовленостей (agreement) усередині коаліції, тобто не фіксуються законодавчо. На основі програми коаліції та узгоджених фіскальних правил ЦБП складає середньостроковий бюджетний прогноз, на основі якого формується середньострокова бюджетна політика, зокрема бюджет на плановий рік, доводяться до головних розпорядників бюджетні ліміти бюджетних коштів на прогнозні за плановим бюджетні періоди тощо.

Паралельно в уряді Нідерландів функціонує урядова “Група оцінювання бюджетної маржі” в складі якої вищі державні службовці незалежно формують рекомендації щодо рівня дефіциту (або профіциту), оцінюють ефективність фіскальних правил, надсилають зауваження до парламенту. Якщо фіскальні правила погоджено парламентом, їх дотримуються при розробленні рішень і програм як коаліція так і опозиція.

У Німеччині головними органами планування є федеральні міністерства економіки і фінансів³. Середньострокові чотирирічні плани економічного розвитку країни розробляє міністерство економіки. Міністерство фінансів далі на базі прогнозних оцінок міністерства економіки створює середньостроковий федеральний бюджет.

Паралельно економічним прогнозуванням та плануванням займаються також певні органи та наукові установи Німеччини: рада експертів з питань загальногосподарського розвитку при уряді, Інститут світового господарства при університеті м. Кіль, Гамбурзький архів світового господарства, Рейнсько-Вестфальський інститут економічних досліджень та ін. Всі матеріали розглядаються парламентом, і розробляються фіскальні правила, яких повинні дотримуватися в середньостроковій перспективі всі учасники бюджетного процесу.

Організація бюджетного процесу відбувається таким чином. Галузеві міністерства готують вимоги про фінансування в майбутньому фінансовому році й прогнозні бюджети на три подальших роки. Підготовка цих бюджетних вимог і прогнозів ведеться строго відповідно до деталізованих інструкцій, які міністерство фінансів заздалегідь готує і надсилає. У цих інструкціях вказані межі граничних сум – ліміти фінансування для всіх галузевих міністерств, які визначаються шляхом уточнення фінансового плану минулого року й оновлення базових планів видатків з урахуванням змін у пріоритетах економічної політики, а також змін, внесених до фінансової стратегії держави. Крім того, бюджетні ліміти встановлюються для певних категорій витрат у складі міністерських бюджетів. Надалі міністерство фінансів узгоджує бюджетні ліміти, що задаються “згори”, з вимогами, що надійшли “знизу”.

Отже, у розвинутих європейських країнах функціонують механізми формування середньострокової бюджетної політики, які довели свою ефективність і повинні втілитися в механізмах, що створюються в Україні.

³ Knorzer T. The Budget System of the Federal Republic of Germany / T. Knorzer. – Berlin : Bundesministerium der Finanzen, 2008. – 89 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bundesfinanzministerium.de/nr_54338/DE/BMF__Startseite/Service/Downloads/Abt__II/001,tempLateId=raw,property=publicationFile.pdf.

О. О. Любіч, Т. П. Сисоєва

УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ ЯК ЗАВДАННЯ КООРДИНАЦІЇ БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВОЇ ТА ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ КРИЗИ

Актуальність розгляду методологічних аспектів оцінювання впливу зовнішніх загроз фінансовій стабільності та інструментів посилення фінансової стабільності зумовлена необхідністю забезпечення сталого функціонування фінансової системи й фінансового сектору України.

Ескалація кризи в Європі загрожує скороченням надходжень інвестицій в Україну, відпливом іноземної валюти, подорожчанням позик, ускладненням рефінансування зовнішньої заборгованості тощо. Фінансові умови погіршилися, а ризики зниження темпів економічного зростання підвищилися. У відповідь на ці загрози уряд постійно проводить моніторинг фінансових загроз із боку зовнішніх чинників. Особлива увага приділяється зовнішнім загрозам фінансовій стабільності, зокрема банківській системі. Для виконання цього завдання потрібно розробити нові механізми й методи розвитку всіх сегментів і секторів фінансового ринку на основі узгоджених дій Міністерства фінансів України й Національного банку України¹.

Основними ознаками стабільності фінансової системи є: впорядкованість функціонування та розвитку елементів фінансової системи; зворотний зв'язок між окремими елементами, як один з одним, так і з фінансовою системою загалом; наявність фінансових інструментів державного регулювання; якісне нормативно-правове та інформаційне забезпечення; керованість як фінансової системи в цілому, так і її елементів; наявність саморегулюючих властивостей фінансової системи; спроможність фінансової системи протидіяти збуренням та повертатись у стан

¹ Любіч О. О. Фінансова стабільність та інструменти запобігання фінансовим кризам: міжнародний досвід і рекомендації для України / О. О. Любіч, В. М. Домрачев // Фінанси України. – 2011. – № 5. – С. 78–93.

рівноваги у разі відхилень; спроможність фінансової системи зберігати параметри у чітко визначених межах протягом тривалого часу.

Функціонування фінансової системи країни пов'язане з динамікою розвитку і поточним станом економіки. Практика останніх років свідчить, що проблемам, які виникають у фінансовій системі країни, досить часто передують макроекономічні зрушення. Тому оцінка стійкості фінансової системи є неповною без аналізу впливу змін, які відбуваються в економічній системі.

З огляду на реальну ситуацію в українській економіці можна виокремити ключові загрози фінансовій стабільності: посилення структурної деформації економіки; зниження інвестиційної та інноваційної активності та розпад науково-технічного потенціалу; тенденція до перетворення України на паливно-сировинну периферію розвинутих країн; посилення залежності від імпорту; вплив з країни капіталу і валютних ресурсів; високий рівень зовнішнього та внутрішнього боргу; надмірна відкритість економіки; криміналізація міжнародних фінансово-кредитних відносин.

Для створення цілісної системи забезпечення від зовнішніх загроз фінансовій стабільності та її ефективного використання для потреб антикризової діагностики насамперед необхідно створити відповідну нормативну базу; проводити моніторинг зовнішніх загроз фінансовій стабільності та їх моделювання; сформувати банк даних щодо зовнішніх загроз фінансовій стабільності; забезпечити баланс таких загроз за умов їх правильного поєднання.

Головними сучасними викликами, що впродовж найближчих двох – трьох років значно впливатимуть на розвиток фінансової стабільності у світі, є: природні негаразди; стагнація світової економіки; ситуація у Північній Африці та країнах Близького Сходу; нестійке зростання у Китаї; проблеми відновлення економіки США; зростання волатильності світових фінансових ринків; підвищення цін на нафту та продовольство; торгова криза у Європі.

До вагомих зовнішніх загроз фінансовій стабільності України належить надмірна відкритість економіки. Така відкритість у стратегічному плані відповідає завданням розвитку держави

в Україні, сприяючи підвищенню ефективності економіки, її конкурентоспроможності, мобільності фінансового капіталу, що доводить світовий досвід країн з розвинутою економікою. Водночас будь-які умови, за яких здійснюється входження вітчизняного господарства у міжнародний поділ праці, незрілість ринкових відносин та кризовий стан економіки потребують обережності у визначенні ступеня такої відкритості. Відкриваючи економіку, необхідно враховувати стан захищеності вітчизняної фінансової системи, кредиту та банківської системи, грошового обігу, що є, власне, функцією забезпечення фінансової стабільності.

Світова практика свідчить, що чимало країн прямували до так званої повної відкритості під жорстким регулюванням держави. У багатьох промислово розвинутих країнах (Японії, Франції, США, Швеції) законодавчо визначений перелік галузей та сфер виробництва, до яких іноземний капітал не залучається. Особливо жорсткий режим встановлений в Японії, де іноземному інвестору не дозволено придбання акцій компаній, які працюють у оборонних галузях, у галузі зв'язку та деяких інших пріоритетних галузях.

Концепція забезпечення фінансової стабільності України повинна передбачати введення певних обмежень на діяльність іноземних банківських та страхових компаній, на передачу в експлуатацію іноземним підприємствам невідновлюваних природних ресурсів, транспортних шляхів. Неможливо допустити встановлення контролю з боку іноземних компаній над стратегічно важливими галузями економіки, оборонною промисловістю та природними монополіями.

Інтеграція світових фінансів демонструє важливість тісного взаємозв'язку бюджетно-податкової та грошово-кредитної політики, тому довгострокові пріоритети грошово-кредитної та бюджетної політики базуються на зростанні ролі державного бюджету як інструменту вирішення найважливіших стратегічних економічних і соціальних завдань. Це, у свою чергу, потребує вирішення таких завдань: збільшення внеску державних витрат у усунення інфраструктурних й інституційних обмежень та створення умов для інноваційного розвитку економіки, підви-

щення рівня та якості життя населення; посилення стимулюючого впливу податкової системи на розвиток економіки за одночасного стійкого виконання фіскальної функції; підвищення ефективності бюджетних витрат і системи бюджетування; зниження інфляції до рівня 3 % на рік.

Уряд держави приділяє увагу розробленню системи аналізу поточної ситуації на світових товарних та фінансових ринках², застосування якої забезпечить оперативне інформування керівництва країни та зацікавлених центральних органів виконавчої влади про поточну ситуацію на таких ринках, можливі загрози і ризики для України з метою своєчасного вироблення узгоджених рішень, спрямованих на недопущення (пом'якшення негативних наслідків) поширення кризових явищ на внутрішній ринок України. Встановлено перелік індикаторів оцінки фінансової стабільності на світових фінансових ринках.

Для мінімізації впливу глобальної кризи на систему державних фінансів Міністерство фінансів України ініціювало розроблення системи протидії черговій хвилі світової фінансової кризи³, яка дасть змогу: відстежувати критичні індикатори; визначати можливі джерела ризиків та канали проникнення кризи; сформувати базу прецедентів для прийняття відповідних рішень з метою зменшення впливу кризових подій за секторами економіки.

Найчастіше випереджальні індикатори групують таким чином:

- рахунок операцій із капіталом: міжнародні резерви, потоки капіталу, прямі іноземні інвестиції і відношення між внутрішніми і зовнішніми процентними ставками;
- рахунок поточних операцій: сальдо, реальний обмінний курс, експорт, імпорт, торговельний баланс, умови торгівлі, ціна експорту;

² Витяг з протоколу № 52 засідання Кабінету Міністрів України від 27.08.2011 щодо аналізу ситуації на світових фінансових ринках, передбачення кризових явищ та оцінки ризиків (п. 14).

³ Про організаційне забезпечення проекту впровадження системи антикризової діагностики стану державних фінансів України та проактивного реагування на поширення світової фінансової кризи : наказ Міністерства фінансів України від 29.11.2011 № 1515.

- показники лібералізації фінансової системи: темп зростання внутрішнього кредиту, реальна ставка процента, грошовий мультиплікатор, різниця між процентними ставками за кредитами і депозитами;
- інші фінансові показники: кредити центрального банку банківській системі, різниця між попитом і пропозицією грошей, темп зростання грошової маси, дохідність облігацій, внутрішня інфляція, “тіньовий” обмінний курс, відношення грошової маси М2 до міжнародних резервів;
- інституційні фактори: відкритість економіки, концентрація торгівлі, фінансова лібералізація, торговельні зв'язки, банківські кризи, минулі валютні кризи, валютні кризи в інших країнах, методи валютного регулювання;
- міжнародні змінні: реальне зростання ВВП й інфляція в інших країнах, процентні ставки на світових ринках.

Суттєвими загрозами фінансовій стабільності в Україні є: значна короткострокова зовнішня заборгованість корпоративного сектору, зокрема банківського; висока залежність від кон'юнктури ринків вузького переліку основних експортних (сталь) та імпорتنих (газ) товарів, тощо.

Головною загрозою для української фінансової, зокрема банківської, системи, є велика частка іноземного капіталу. Станом на 1 січня 2012 р. зобов'язання і статутний капітал банків з іноземним капіталом перевищили аналогічні показники банків з українським капіталом.

Для подальшого запобігання впливу фінансової кризи в Єврозоні на українську фінансову систему необхідно посилити роль державних банків в економіці України за рахунок збільшення їх статутного фонду.

Слід також розглянути можливість додаткового оподаткування інвестиційного прибутку банків з іноземним капіталом, адже ці банки не беруть реальної участі у розвитку української економіки, а здебільшого займаються споживчим кредитуванням фізичних осіб, фактично кредитуючи західного виробника.

Фінансовий сектор нині потребує відновлення кредитної активності комерційних банків, формування сегмента інвестиційного кредитування, забезпечення стійкості банківської сфе-

ри. Саме тому пріоритетними напрямками розвитку банків на найближчі роки є: відновлення довіри до банківського сектору; розширення спектра банківських послуг та доступу до них; подальший розвиток макропруденційного регулювання та нагляду для забезпечення фінансової стійкості банківської системи; впровадження окремих елементів ризикорієнтованого нагляду, вдосконалення адекватної системи управління ризиками, системи оцінки, аналізу, раннього реагування та попередження негараздів.

Спільним у процесі оцінки стабільності фінансової системи, що проводиться в розвинутих країнах, є основні об'єкти спостережень та аналізу: показники макроекономічного розвитку країни та оцінка впливу екзогенних факторів на стан економіки; оцінка стану фінансового та банківського сектору й оцінка ризиків, що виникають унаслідок інтеграції у світові фінансові ринки.

Ключові компоненти аналізу та моніторингу залежать від специфіки та ступеня відкритості країни. Наприклад, оцінка фінансової стабільності країн ЄС базується на аналізі:

- макрофінансового стану світової економіки, включаючи оцінку ризиків з боку міжнародного середовища та внутрішніх ризиків країн ЄС, які можуть глобально вплинути на стан ЄС загалом;
- ризиків на фінансових ринках ЄС. Головні компоненти аналізу та моніторингу перебувають у площині банківського ринку та ринку страхування; значне місце відводиться оцінці стану інфраструктури фінансових ринків.

Основним недоліком процесу оцінки стабільності фінансової системи у більшості країн є відсутність комплексного аналізу взаємозв'язків макроекономічного та фінансового стану країни, а також оцінки ступеня залежності країни від світової економіки та країн регіону.

Серед головних ризиків поточного стану банківської системи України слід назвати: спадний тренд довгострокового кредитування, значне зниження споживчого кредитування внаслідок недовіри банків до кредитоспроможності фізичних осіб, завелику частку іноземного капіталу, надмірну кількість “кишенькових” банків, значне зростання частки прострочених

кредитів, агресивну політику банків за участю російського капіталу, загрозливу загальну валютну позицію.

Станом на 1 квітня 2012 р. більшість кредитів в Україні надали банки з іноземним капіталом, але оскільки вони кредитують здебільшого у гривнях, то можуть впливати значною мірою на ринкове відношення курсу гривні до основних валют.

Зважаючи на завдання реалізації політики євроінтеграції банківського сектору України, держава повинна: посилити роль державних банків в економіці України, а також контроль та регулювання валютного ринку з метою забезпечення економічного суверенітету України, прозорості механізмів проникнення іноземного капіталу в банківський сектор України та його впливу на розвиток вітчизняної економіки та банківської системи; забезпечити безперервність процесів інтеграції України з ЄС та умови, за яких підвищиться ефективність впливу банківської системи на темпи і масштаби вітчизняного товаровиробництва.

Необхідними умовами економічного зростання є забезпечення стійкості бюджетної системи до несприятливого зовнішнього впливу, ефективна координація бюджетно-податкової та грошово-кредитної політики, що потребує створення ефективної системи моніторингу та аналізу впливу зовнішніх загроз.

В. Л. Плєскач

ІТ-РІШЕННЯ АНАЛІЗУ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ МАКРОПОКАЗНИКІВ ПРИ РОЗРОБЛЕННІ СТРАТЕГІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) проникають у повсякденне життя, втручаються в усі процеси (соціальні, економічні, політичні), стаючи невід'ємним засобом здобуття, надання й аналізу інформації та даних. З розвитком інформаційного суспільства дедалі більше підприємств використовують у межах своїх видів економічної діяльності інформацію макrorівня (номінальний/реальний ВВП, індекс споживчих цін, індекс цін виробників, експорт/імпорт товарів і послуг тощо). Постійне зростання обсягів інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень, змушує розробників інформаційно-аналітичних систем використовувати новітні технологічні рішення щодо завантаження, структуризації й аналізу даних.

Сучасні підприємства змушені збирати і зберігати значні обсяги інформації – відомості, що надходять в організацію з різних джерел. Обсяги і швидкість цих інформаційних потоків постійно збільшуються, тому дедалі частіше підприємства вдаються до аналізу як засобу, що дає змогу отримувати корисні для підприємства дані з величезного обсягу інформації, що зберігається в корпоративних базах даних або сховищах даних. Саме з метою аналізу даних застосовують ІТ-рішення, відоме як business intelligence (BI) – бізнес-аналіз, бізнес-аналітика, під яким розуміють програмне забезпечення, створене для допомоги менеджеру при аналізі інформації про підприємство. BI – це інструментарій для аналізу даних, побудови звітів і запитів, які можуть допомогти користувачам обробити потужні масиви даних для того, щоб синтезувати з них значущу інформацію. BI консолідує три підходи:

- процес перетворення даних в інформацію і знання про діяльність з метою підтримки прийняття управлінських рішень;
- інформаційні технології (методи і засоби) збору даних, консолідації інформації і забезпечення доступу користувачів до даних;

- знання про діяльність, здобуті в результаті поглибленого аналізу деталізованих даних і консолідованої інформації.

Більшість користувачів засобів аналітики зосереджено у фінансовій і торговельній сфері, секторі державного управління. Бізнес-аналітика допомагає досягти розуміння відносин із клієнтами і партнерами, основних показників діяльності, а також одержати комплексне уявлення про явище чи процес на всіх рівнях. ВІ підтримує діяльність кінцевого користувача, яку полегшують різні аналітичні та групові інструменти і застосування. Система ВІ-звітності функціонує переважно через web-сервер, надаючи користувачу результати своєї роботи (звіти) за допомогою web-інтерфейсу. Доступ до необхідних звітів здійснюється через web-браузер, наприклад, Microsoft Internet Explorer.

У MicroStrategy об'єктами бази метаданих є звіти, що становлять комбінацію всіх об'єктів у формі таблиць або графіків. Структура сховища даних системи MicroStrategy традиційно орієнтована на оброблення даних за технологією оперативного аналітичного оброблення даних OLAP (On-Line Analytical Processing), що використовує методи і засоби для збору, зберігання й аналізу багатовимірних даних з метою підтримки процесів прийняття рішень. Архітектура БД на основі OLAP-технології є основою для створення спеціалізованих аналітичних звітів і зрізів кубів, завдяки чому обраний показник може бути переглянуто за роками, кварталами, місяцями. Більшість сучасних аналітичних систем приділяє значну увагу засобам візуального аналізу. Інформаційно-логічна модель предметної області визначає, яка інформація зберігається й обробляється у системі.

На рисунку відображено звіти про доходи бюджетів усіх рівнів за 2012 р. згідно з інформаційно-логічною моделлю доходів бюджету.

Інформаційно-аналітична система “Моніторинг макроекономічних показників соціально-економічного розвитку” реалізована у вигляді набору ASP-сторінок, які розташовані на web-сервері та звертаються із запитом до MicroStrategy Intelligence Server, що

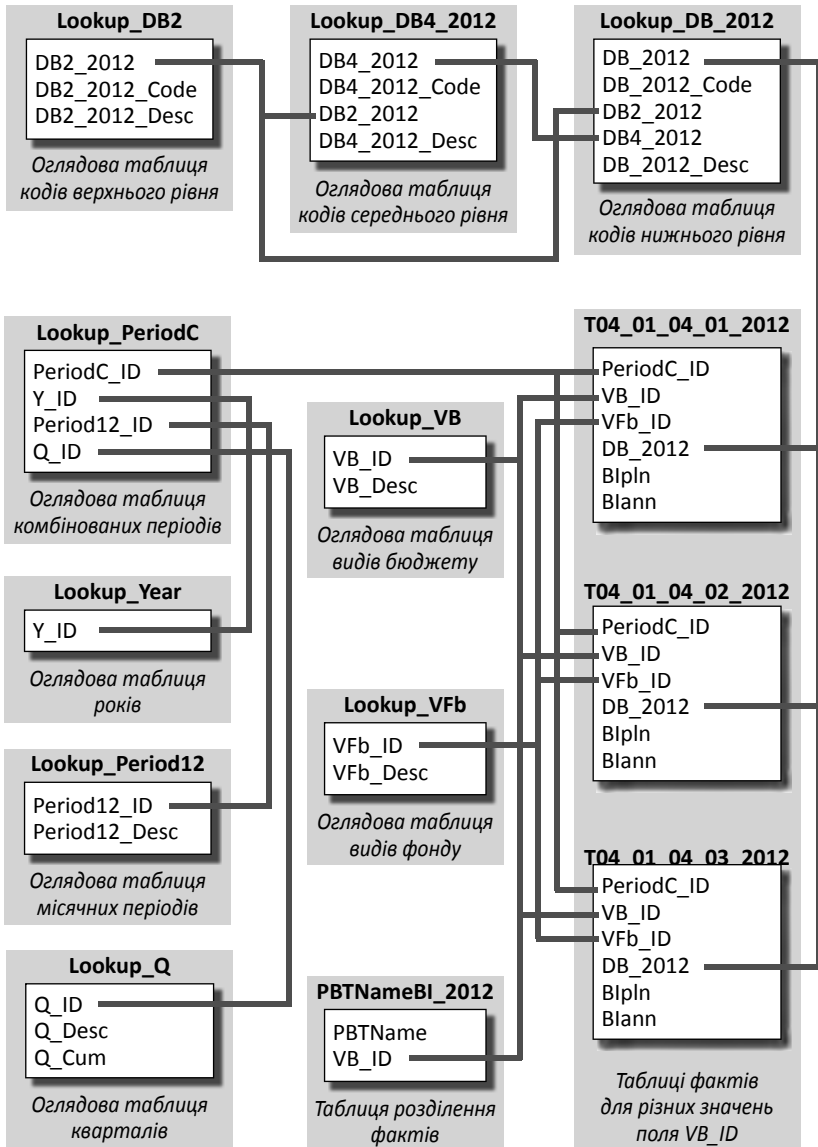

Рисунок. Приклад інформаційно-логічної моделі

Складено автором.

є резидентною програмою – генератором звітів¹. MicroStrategy забезпечує web-доступ користувачів до інформаційного ресурсу, підтримку технологій розподілених обчислень і формування аналітичних звітів, а також захист від несанкціонованого доступу до інформації, її пошук і виконання запитів до сховища даних. Аналіз часових рядів – також важливий тип аналізу. Одна з головних можливостей MicroStrategy Intelligence Server – перевірка гіпотез. Усі варіанти аналізу призначені для вирішення типових завдань.

Ідея системи моніторингу макропоказників полягає в дослідженні взаємозв'язку макропоказників, що визначають реальний стан економіки та соціальної сфери держави. Показники, які характеризують стан економіки країни, називають макроекономічними (узагальнюючі економічні показники обсягів виробництва і споживання, робочої сили, доходів і видатків, темпів економічного зростання, обсягів експорту й імпорту, структури капіталовкладень тощо). Розуміння їх економічної сутності та взаємного впливу – це основа основ для розроблення стратегії соціально-економічного розвитку та державного соціально-економічного регулювання.

У процесі аналізу інформації кожний факт розглядають як функцію від його характеристик. Сукупність цих характеристик можна подати у вигляді моделі даних – багатовимірною куба. Осями багатовимірної системи координат є основні атрибути бізнес-процесу, що досліджується. Кожний з масивів даних може містити не перелік значень, а набір дерев, або ієрархію значень, де верхнє значення ієрархії розкривається даними, розміщеними нижче. На перетинах осей вимірювань (Dimensions) розташовуються дані, що кількісно характеризують аналізовані факти, – міри (Measures). У кожному кубі обов'язково наявна ієрархія часу. На верхньому рівні розташовані роки, потім – квартали, місяці, дні.

¹ Плескач В. А. Методологічні засади державного регулювання фінансово-економічного розвитку / В. А. Плескач, А. В. Кулик // Фінанси України. – 2009. – № 10. – С. 27–35.

Користувач може розрізати куб за різними напрямками й отримувати зведені дані. Значення, що фіксуються вздовж вимірів, називають членами виміру. Їх використовують як для розрізування куба, так і для фільтрації даних. Значення членів виміру відображаються у двовимірному представленні куба, як заголовки рядків і стовпців. Над гіперкубом можуть виконуватися такі операції:

- *зріз* (Slice) – формується підмножина багатовимірного масиву даних, якщо розглядати термін “зріз” з позиції кінцевого користувача, то найчастіше його роль виконує двовимірна проекція куба;
- *обертання* (Rotate) – зміна розташування вимірювань, представлених у звіті або на сторінці, що відображається. Операція обертання може полягати в перестановці місцями рядків і стовпців таблиці або переміщенні вимірювань у стовпці чи рядків створюваного звіту, що дає змогу надавати йому бажаного вигляду;
- *консолідація* (Drill Up) і *деталізація* (Drill Down) – операції, які визначають перехід угору за напрямом від детального (down) представлення даних до агрегованого (up) і навпаки, відповідно. Напрямок деталізації може бути задано як за ієрархією окремих вимірювань, так і згідно з іншими відношеннями, встановленими у межах вимірювань.

Система моніторингу макропоказників – це спеціалізований проблемно орієнтований систематичний комплекс спостережень, організації, первинного оброблення та накопичення даних, аналізу, моделювання та прогнозування стану національної економіки, виявлення тенденцій, закономірних змін, імовірностей виникнення несприятливих і ризикових ситуацій, а також механізмів їх попередження з метою інформаційно-аналітичного забезпечення розроблення і прийняття управлінських рішень щодо механізмів і заходів забезпечення стійкого та збалансованого соціально-економічного розвитку країни. Інформаційно-аналітична система “Моніторинг макропоказників соціально-економічного розвитку” орієнтована на надання автоматизованих інформаційних послуг шляхом виконання пошукових, довідкових та аналітичних функцій, реалізованих на основі сучасних інформаційних техно-

логій, включаючи web-технології і технології бізнес-аналізу, і здатна забезпечити ефективну організацію інформаційного обслуговування щодо стану справ у сфері економіки та фінансів. Інтеграція засобів візуалізації з OLAP-кубами дає змогу відображати у графічному вигляді показники зі зведеної таблиці за роками, кварталами або місяцями (таблиця).

Таблиця

Динаміка податкових надходжень

Рік	Податкові надходження, тис. грн	
	Затверджено на рік з урахуванням змін	Виконано
2000	20 227 185,0	19 119 122,8
2001	23 042 903,5	21 569 997,5
2002	28 172 053,7	27 397 659,5
2003	32 535 421,7	33 564 270,8
2004	41 372 754,5	41 794 818,6
2005	68 944 956,1	70 284 562,3
2006	81 647 964,2	85 108 549,5
2007	107 198 028,3	107 201 719,9
2008	154 482 080,6	155 373 095,4
2009	160 201 030,3	133 780 374,5
2010	175 814 696,8	170 514 503,2
2011	236 426 679,7	243 305 104,8

Складено за даними ДННУ “Академія фінансового управління” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ndfi.minfin.gov.ua>.

Моніторинг макропоказників є одним із найдієвіших інструментів інформаційно-аналітичного забезпечення макроекономічної політики, управління економікою, який орієнтований на забезпечення ефективної макроекономічної політики, що передбачає оцінку наявного стану національної економіки, сучасних особливостей і тенденцій її розвитку, сприяє розробленню моделей і прогнозів, які дають можливість: визначити перебіг і результати подальшого розвитку економіки за умови збереження теперішніх тенденцій; здійснювати контроль за ефективністю державних заходів. Впровадження системи моніторингу макропоказників спрямовано на модернізацію системи управління державними фінансами та забезпечення прискорення впровадження її результатів у практичну діяльність.

Аналіз динаміки і прогнозування змін макропоказників є надзвичайно важливим етапом при розробленні стратегії соціально-економічного розвитку, середньострокового бюджетного планування, прийняття управлінських загальнодержавних рішень тощо. Прогнозування, планування і програмування можна здійснювати у режимі реального часу на основі інформаційної бази моніторингу макропоказників поточного стану національної економіки. При обґрунтуванні довго- і середньострокових прогнозів і планів необхідно використовувати макромоделі й баланси, які допомагають забезпечити орієнтовні структурні зрушення та макропропорції. Макромоделі дають змогу встановити взаємозв'язки між секторами економіки через систему взаємопов'язаних показників, призначених для виявлення закономірностей, і на цій основі відображати реальний стан та тенденції розвитку економіки.

Об'єктами спостереження інформаційно-аналітичної системи моніторингу є макроекономічні показники, що відображають фінансово-економічні процеси з відповідним відстеженням динаміки їх змін у часі упродовж багатьох років. Склад макроекономічних показників у певному часовому розрізі включає понад 2082 макроекономічні показники, розподілені за 16 основними розділами відповідно до їх тематичної спрямованості. Система моніторингу макропоказників призначена для:

- перегляду статистичних даних з метою виявлення необхідної інформації;
- здобуття та систематизації даних за 16 розділами моніторингу макропоказників;
- підтримання в актуалізованому стані сховища даних;
- візуального відображення макропоказників у зручному вигляді за допомогою різних операцій над гіперкубами;
- аналізу макропоказників економічного та соціального розвитку країни;
- формування інформаційно-аналітичних звітів.

Запропоновані програмні засоби дають змогу розв'язувати задачі аналізу та моделювання макропоказників. Моделювання може допомогти виявити нові закономірності, якщо вдається одержати додаткову інформацію про досліджуваний гіпотетич-

ний процес. На цих основних принципах будеється прогнозування, оскільки воно частково спирається на побудову моделей для спостережуваних даних.

Для ефективного прогнозування потрібно забезпечити 1) постійний моніторинг макроекономічних показників; 2) їх інтелектуальний аналіз.

Прогнозування поведінки економічних суб'єктів в умовах розвитку ринкової економіки не можна вважати однією дією, адже воно передбачає уточнення, вдосконалення результату та його зміни відповідно до реалій у нових спостереженнях. Це довготривалий процес.

Найкращий спосіб отримання достатньо ефективних прогнозів – постійний моніторинг, що зумовлює нові спостереження екзогенних змінних, відстежуючи зміни в економічній політиці держави, у нормативно-правовому забезпеченні, що постійно змінюється. В умовах становлення соціально-ринкової економіки роль регулярного, системного, комплексного та об'єктивного моніторингу макропоказників має важливе значення для виявлення негативних тенденцій, зокрема зниження стійкості фінансової системи, та попередження фінансових ризиків з метою забезпечення здатності формувати та реалізовувати узгоджену податково-бюджетну і кредитно-грошову політику як ефективний інструмент соціально-економічного розвитку України.

У всіх країнах, де налагоджена ефективна процедура середньострокового бюджетного планування, діють бюджетні правила, спрямовані на підвищення фіскальної дисципліни у довгостроковому періоді в контексті розробленої довгострокової стратегії розвитку країни та середньострокового фінансового плану.

СЕКЦІЯ І

БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ

Р. Л. Балакін

ІНДИКАТОРИ СТІЙКОСТІ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ ТА ЇХ МОНІТОРИНГ У КРАЇНАХ – ЧЛЕНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У країнах ЄС протягом останніх років відбувалося погіршення стану державних фінансів унаслідок накопичення значних обсягів валового державного боргу, розбалансування фінансів сектору загального державного управління, загострення ризиків фінансування соціальних програм, погіршення фінансового стану державних корпорацій. За підсумками 2011 р. тільки три країни ЄС мали бюджетний профіцит: Угорщина (4,3 % ВВП), Естонія (1,0) і Швеція (0,3 % ВВП). Найбільший дефіцит бюджету загального уряду зафіксований у таких країнах: Ірландія (–13,1 % ВВП), Греція (–9,1), Іспанія (–8,5), Великобританія (–8,3), Словенія (–6,4), Кіпр (–6,3), Литва (–5,5), Румунія (–5,2), Франція (–5,2), Польща (–5,1 % ВВП). З-поміж 27 держав – членів ЄС 14 країн мали валовий державний борг вище 60 % ВВП¹.

Загальноприйнятого визначення поняття стійкості державних фінансів (*Fiscal Sustainability of Public Finance*) не існує². Європейська Комісія розглядає концепцію стійкості публічних фінансів як здатність уряду забезпечити фінансування поточного боргу та очікуваних майбутніх витрат. На думку експертів Комісії, концепція стійкості державних фінансів включає поряд з дефініцією стійкості фіскальної позиції цілу групу альтернативних теоретичних та практичних підходів. Передусім концеп-

¹ Euro Area and EU27 Government Deficit at 4.1 and 4.5 of GDP Respectively // Eurostat Newsrelease. – 2012. – 23 Apr.

² Власов С. Исследование устойчивости государственных финансов России / С. Власов // Вопросы экономики. – 2011. – № 7. – С. 102–119.

ція стійкості публічних фінансів передбачає такий рівень валового державного боргу, процентні платежі за яким не досягають такої величини, котру не можна сплатити. Таким чином, стійкість публічних фінансів відображає здатність уряду обслуговувати суверенні боргові зобов'язання за рахунок поточних або майбутніх доходів (майбутніх профіцитів бюджету)³.

Теоретично підтримання високого дефіциту бюджету ймовірно впродовж тривалого періоду часу, якщо уряд збільшує обсяг боргових зобов'язань на прийнятних умовах. Проте очевидно, що на практиці такі можливості є обмеженими і залежать від стану фінансової системи окремих країн та необхідності дотримання встановлених фіскальних правил. Якщо Німеччина, Данія, Фінляндія, Швеція і Нідерланди можуть безпроблемно збільшувати зовнішні запозичення, то Греція, Ірландія, Іспанія, Португалія стикаються зі значними проблемами при здійсненні таких запозичень через кризовий стан державних фінансів.

У листопаді 2008 р. у зв'язку з кризовою фінансово-економічною ситуацією Європейська Комісія запропонувала дещо пом'якшити правила Пакту стабільності та зростання (*Stability and Growth Pact*) стосовно бюджетного дефіциту⁴. В умовах світової фінансової кризи державам – членам ЄС дозволено виходити за допустиму межу дефіциту державного бюджету на рівні 3 % ВВП. Однак це послаблення поширюється тільки на країни, у яких дефіцит бюджету перевищуватиме встановлене значення у 3 % ВВП лише незначною мірою та не більше одного року. Після цього країни ЄС зобов'язані поповнити нестатки бюджетних коштів, що виникли внаслідок послаблення фінансової політики, та забезпечити довгострокову стабільність бюджетної позиції.

У листопаді 2011 р. зміни до Пакту стабільності та зростання внесені Регламентом № 1175/2011 Європейського парламенту і Ради. Вони спрямовані на посилення координації економічної

³ European Commission. Sustainability Report 2009. – Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2009. – P. 10.

⁴ Communication from the Commission to the European Council. A European Economic Recovery Plan. COM (2008) 800 final. – Brussels. – 26.11.2008. – 19 p.

та фіскальної політики держав – членів ЄС шляхом оцінювання і моніторингу національних програм стабільності та конвергенції з боку Ради і Європейської Комісії з метою попередження виникнення надмірного дефіциту бюджету загального уряду задля підтримання в межах Союзу зростання та зайнятості⁵. Кожна держава ЄС повинна мати середньострокові цілі для бюджетної позиції (у межах країн зони євро від -1% ВВП до профіциту циклічно скоригованого бюджету загального уряду). Середньострокові бюджетні цілі повинні переглядатися кожні три роки з урахуванням впливу структурних реформ на стійкість державних фінансів. Зазначені бюджетні цілі мають бути включені до середньострокових бюджетних рамок країни відповідно до глави IV Директиви Ради 2011/85/ЄС від 08.11.2011. Програми стабільності та конвергенції повинні базуватися на найбільш імовірному макрофіскальному сценарію або на найбільш обережному (найменш витратному) сценарію розвитку з урахуванням останніх оновлених прогнозів Європейської Комісії.

У державах – членах ЄС залежно від двох часових горизонтів дослідження (обмеженого чи необмеженого) розраховуються два індикатори розривів стійкості публічних фінансів, які відображають обсяги перманентного бюджетного коригування, необхідного для впевненості у тому, що міжчасові бюджетні обмеження будуть виконані.

Індикатор S1 показує, що довгострокове коригування структури первинного балансу (шляхом збільшення податків або зменшення витрат) вимагає досягнення показників боргу в 60% до ВВП у 2060 р., включаючи будь-які додаткові витрати (на прогнозовану дату порівняно з теперішнім періодом), які зростають внаслідок старіння населення. Вибір граничного показника для індикатора S1 пов'язаний з величиною порогового значення

⁵ Regulation (EU) № 1175/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 November 2011 amending Council Regulation (EC) № 1466/97 on the strengthening of the surveillance of budgetary positions and surveillance and coordination of economic policies // Official Journal of the European Union. – L 306. – 23.11.2011. – P. 12–24.

боргу, який встановлено ст. 126 Договору про функціонування Європейського Союзу⁶.

Показник S1 визначає параметри зміни структурного первинного балансу бюджету загального уряду, щоб задовольнити потреби у покритті витрат, пов'язаних зі зміною рівня заборгованості до 60 % ВВП у 2060 р. При цьому враховується зменшення доходів бюджету від власності та збільшення бюджетних видатків на соціальні потреби, що зумовлено старінням громадян країни⁷. Індикатор S1 включає такі складові: необхідне коригування початкової бюджетної позиції; коригування з метою досягнення нормативного значення валового державного боргу до ВВП (60 %); коригування довгострокових змін структурного первинного балансу, які пов'язані з впливом демографічних факторів, що потребує збільшення видатків на соціальне забезпечення, охорону здоров'я тощо.

Індикатор S2 визначається як приріст структурного первинного балансу, необхідний для того, щоб дисконтована вартість майбутнього структурного первинного балансу була достатньою для покриття поточного рівня заборгованості. Цей показник складається з двох компонентів: початкової бюджетної позиції та довгострокових витрат, пов'язаних зі старінням населення. Оцінка початкової бюджетної позиції країни дорівнює 0, якщо структурний первинний баланс у початковому році є достатнім для того, щоб рівень боргу (% ВВП) зберігався на тому самому рівні, що й у початковому році, упродовж тривалого періоду. Це означає, що поточні доходи та первинні видатки повинні залишатись незмінними. Другий компонент показника S2 – довгострокові витрати, пов'язані зі старінням населення, – показує, на скільки повинен збільшитись (або зменшитись) у майбутньому первинний баланс, щоб забезпечити належне фінансування прогнозного збільшення (або скорочення) видатків, зумовлених старінням населення.

⁶ Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union // Official Journal of the European Union. – С 83. – 30.3.2010. – Р. 279.

⁷ European Commission. Sustainability Report 2009. – Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2009. – Р. 149.

На відміну від індикатора S1, показник S2 не враховує додаткового бюджетного навантаження, яке спрямоване на досягнення таргетованого показника валового державного боргу у 2060 р. Враховуючи використання при обчисленні параметрів стійкості публічних фінансів необмеженого часового горизонту, індикатор S2 є точнішим, а тому ширше застосовується у бюджетному нагляді.

Отже, дисконтована вартість майбутнього структурного первинного балансу повинна покривати поточний рівень валового державного боргу. Міжчасові бюджетні обмеження є прийнятними за умови, що накопичений обсяг боргу повністю компенсується дисконтованою вартістю майбутніх профіцитів первинного балансу. У такому разі стійкість фіскальної політики передбачає, що вибір між збільшенням державного боргу і підвищенням податків не впливає на основні макроекономічні показники.

Європейська Комісія виокремила три групи країн за показником S2: вище 2 % – середній ризик, вище 6 % – високий ризик, до 2 % – низький ризик. До держав з високим ризиком, зокрема, належать Ірландія (15,5 %), Люксембург (13,3), Словенія (12,5), Кіпр (8,9), Великобританія (8,8), Литва (8,3), Румунія (8,0 %)⁸. За прогнозом Комісії, за умови повного виконання фіскальних планів, зафіксованих у поточних програмах стабілізації (держави зони євро) або конвергенції (країни ЄС, які не входять до зони євро), у 2020 р. більше 2/3 держав – членів ЄС будуть мати розрив довгострокової стійкості публічних фінансів (S2), що перевищує 2 %; у п'яти країнах індикатор S2 перевищуватиме 6 % (Іспанія, Румунія, Кіпр, Греція, Словенія)⁹.

У грудні 2011 р. набрали чинності норми двох нових правових актів ЄС: Регламенту Європейського парламенту і Ради від 16.11.2011 № 1176/2011 щодо попередження та коригування макроекономічних дисбалансів та Регламенту Європейського

⁸ Tax Reforms in EU Member States 2011. Tax Policy Challenges for Economic Growth and Fiscal Sustainability // European Economy. – 2011. – № 5. – Р. 81.

⁹ Public Finances in EMU – 2011 // European Economy. – 2011. – № 3. – Р. 49, 138.

парламенту і Ради від 16.11.2011 № 1174/2011 щодо впровадження заходів коригування надмірних макроекономічних дисбалансів у межах зони євро¹⁰. Цими законодавчими актами введено новий порядок нагляду, скерований на попередження та коригування макроекономічних дисбалансів (Macroeconomic Imbalance Procedure – MIP), на посилення дієвості та своєчасності застосування заходів коригування.

На етапі запобігання виникненню макроекономічних дисбалансів MIP має на меті якомога швидше виявити їх загрозу. У разі існування серйозних дисбалансів держава – член ЄС повинна запровадити детальний план задля досягнення цілей коригування та забезпечити реалізацію заходів щодо ефективного виконання плану. MIP ґрунтується на основі методу “двох кроків”. Перший крок передбачає створення механізму сигналів тривоги (*Alert Mechanism*), який виконує функцію певного фільтра (ст. 3 Регламенту ЄС № 1176/2011). Метою цього механізму є зосередження уваги органів державного управління на отриманих шляхом проведених спостережень ризиках та ідентифікація країн, щодо яких необхідно застосувати заходи другого кроку – більш глибокий аналіз, для того щоб оцінити їхню вразливість і обґрунтувати дієві заходи дальшої економічної політики.

Механізм сигналів тривоги містить матрицю макроекономічних і макрофіскальних індикаторів (*Scoreboard*) для ранньої ідентифікації та своєчасного моніторингу внутрішніх і зовнішніх дисбалансів. Згідно зі ст. 4 Регламенту ЄС № 1176/2011 матриця індикаторів має включати індикативні порогові значення, які відображають рівень тривоги щодо стану того чи іншого індикатора. При збереженні показника відношення валового державного боргу до ВВП на рівні 60 % у матриці макроекономічних

¹⁰ Regulation (EU) № 1176/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 November 2011 on the prevention and correction of macroeconomic imbalances // Official Journal of the European Union. – L 306. – 23.11.2011. – P. 25–32; Regulation (EU) № 1174/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 November 2011 on enforcement measures to correct excessive macroeconomic imbalances in the euro area // Official Journal of the European Union. – L 306. – 23.11.2011. – P. 8–11.

і макрофіскальних індикаторів встановлено, зокрема, такі пороги значення: борг приватного сектору – 160 % ВВП; кредити приватному сектору – 15; середньорічний баланс поточного рахунку платіжного балансу за три останні роки – +6/-4; чиста міжнародна інвестиційна позиція – -35 % ВВП¹¹. Європейська Комісія зобов'язана удосконалювати та поновлювати індикатори як мінімум один раз на рік.

За результатами первинного аналізу Європейська Комісія надає доповідь, що базується на визначених індикаторах, та ідентифікує держави ЄС, потенційний ризик яких потребує подальшого економічного аналізу. При цьому Комісія враховує пропозиції від Екофіну (*Economic and Financial Affairs Council*) та Єврогрупи (*Eurogroup*). Під час проведення поглибленого аналізу Комісія здійснює дослідження країн з потенційним ризиком, використовуючи додаткові індикатори й аналітичні інструменти та враховуючи: подальші рекомендації Ради; положення державних програм стабілізації (держави – учасниці Єврозони) або програм конвергенції (держави ЄС, які не входять до Єврозони), а також національних програм реформ; застереження та рекомендації Європейського управління системних ризиків (*European Systemic Risk Board*). Огляд здійснюється спеціальними місіями нагляду безпосередньо у державах ЄС. У разі виявлення серйозних дисбалансів Європейська Комісія і Рада рекомендують застосувати до країни заходи відповідно до ст. 121.4 Договору про функціонування Європейського Союзу. Комісія може надіслати попередження відповідній державі – члену ЄС. Рада може надіслати необхідні рекомендації державі – члену ЄС та прийняти рішення про оприлюднення своїх рекомендацій. У рамках застосування зазначених заходів Рада діє без урахування голосу члена Ради, який представляє відповідну країну ЄС.

¹¹ European Commission. Alert Mechanism Report. – Brussels. – 14.2.2012. – Р. 3.

Л. Б. Баранник

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

У процесі реалізації Програми економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” (далі – Програма) виникає багато питань, пов’язаних з таким напрямом державної політики, як соціальний захист населення (СЗН).

У Програмі серед основних пріоритетів визначена реформа системи соціальної підтримки, яка здійснюється у трьох основних формах – соціальних пільг, соціальної допомоги й субсидій¹.

Щодо вживання терміна “соціальна підтримка” маємо певні заперечення. Він потрапив в українську економічну літературу з праць відомого радянського, а нині російського, авторитетного вченого В. Д. Роїка, який використовував його у своїх статтях у 1990-ті роки. Згодом термін увійшов до Концепції соціального забезпечення населення України (1993 р.), з прийняттям якої в країні була запроваджена система таких форм соціального забезпечення: 1) матеріальне забезпечення шляхом соціального страхування у разі безробіття, тимчасової або постійної непрацездатності; 2) соціальна допомога непрацездатним і малозабезпеченим громадянам; 3) підтримання рівня життя в умовах зростання споживчих цін; 4) компенсації і пільги громадянам, потерпілим від техногенно-екологічних та природних катастроф². Починаючи з 1994 р., система СЗН функціонувала як система соціального забезпечення. З розвитком українського суспільства,

¹ Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава : програма економічних реформ на 2010–2014 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf.

² Концепція соціального забезпечення населення України : затв. постановою Верховної Ради України від 21.12.1993 № 3758-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3758-12>.

еволюцією поглядів вітчизняних дослідників на СЗН ця Концепція застаріла.

Настав час розставити всі крапки над “і”. Нині теорія СЗН розвивається на основі нових концепцій та принципів. До її сфери включаються все нові суспільні відносини. На жаль, в українському законодавстві дотепер немає закону, в якому б чітко обумовлювалося, що вважати елементами, типами, формами чи видами СЗН, тому кожен автор тлумачить це питання на власний розсуд. По-перше, термін “підтримка” означає опору, сприяння, “не дати впасти”³, і не використовується як економічна категорія. Це синонім слова “допомога”. Останнє, до речі, набуває економічного сенсу і вживається в літературі з фінансової проблематики та офіційних документах. Так, у німецьких дослідженнях з фінансів вживається “Sozialhilfe”, англomовних – “benefit” (але не “support”), у російських – “пособие”, усі вони перекладаються українською як “допомога”. Соціальна допомога як напрям соціального забезпечення виконує функцію підтримки. По-друге, через підміну поняття “система соціального захисту” поняттям “система соціальної підтримки” звужується коло питань, які охоплює система СЗН. По-третє, загальноприйнятним і визнаним на сьогодні у світовій практиці (принаймні європейській) є поняття “система соціального захисту” (“social protection”). І сучасний рівень розуміння цього питання українськими науковцями свідчить на користь соціального захисту. По-четверте, у Конституції України (ст. 46) зафіксовано право на соціальний захист⁴. Отже, треба ставити питання про реформування системи СЗН, яка відповідала б сучасним ринковим реаліям, а не про реформу системи підтримки. По-п’яте, пільги є видом допомоги через надання особі переважного права (як виняток із загальних правил) на щось з метою полегшення життя або заохочення за певні заслуги. Матеріальні пільги втілюються у знижках чи надбавках. Субсидія є видом безготівкової

³ Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – 19-е изд., испр. – М. : Рус. яз., 1987.

⁴ Конституція України від 28.06.1996 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

державної соціальної допомоги. Слово “subsidium” у перекладі з латинської означає “допомогу”, “засіб допомоги”⁵. Отже, пільги і субсидії є видами соціальної допомоги. По-шосте, термін “соціальна підтримка” економісти вживали здебільшого на початку перехідного періоду, коли вітчизняна теоретична думка ще не опрацювала цю проблему, тому ним позначали і соціальну допомогу, і СЗН загалом⁶.

Особливістю державної системи СЗН є складна структура. Така частина цієї системи, як соціальне забезпечення та його елементи (соціальна допомога, соціальне утримання та соціальне обслуговування), фінансуються за рахунок бюджетних коштів і мають специфіку з точки зору формування і використання бюджетних ресурсів. У державному бюджеті стаття витрат на соціальний захист називається “Соціальний захист та соціальне забезпечення”. Вважаємо, було б правильнішим, якби вона називалась “Соціальне забезпечення”, тому що на СЗН загалом витрачається набагато більше коштів і за іншими бюджетними статтями. Крім того, у статистичному щорічнику України інформація про соціальну допомогу, необґрунтовано, на нашу думку, вміщена в один розділ разом з охороною здоров’я, хоча вже давно назріла потреба внести самостійний розділ про СЗН, включаючи й соціальне страхування та пенсійне забезпечення.

Бюджетне фінансування СЗН ґрунтується на загальних принципах фінансування, але має і певні відмінні риси. 70–90 % соціальних потреб задовольняється людиною за місцем проживання, у межах місцевих громад. Останнім часом відбувається складний, неоднозначний перехід від моносуб’єктності до полісуб’єктності СЗН, передача функцій управління в соціальній сфері з республіканського на мезорівень (міський, районний). Це добре видно зі структури бюджетів (таблиця). Якщо у 1998 р. частка витрат на СЗН у загальній сумі місцевих бюджетів становила 17,2 %, то у 2010 р. вона вже досягла 22,04 %. При цьому

⁵ Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь / И. Х. Дворецкий. – 3-е изд., испр. – М. : Рус. яз., 1986. – 810 с.

⁶ Бевз В. П. Система социальной защищенности отдельных групп населения на различных региональных и хозяйственных уровнях / В. П. Бевз, Ю. И. Павленко. – К. : Знание, 1991.

Таблиця

Динаміка частки видатків на соціальний захист населення, %

Рік	Частка видатків на соціальний захист					
	у ВВП			у загальній сумі		
	Зведений бюджет	Державний бюджет	Місцеві бюджети	Зведений бюджет	Державний бюджет	Місцеві бюджети
1998	4,1	1,6	2,5	13,6	10,1	17,2
1999	3,2	1,5	1,7	11,9	10,4	13,7
2000	3,5	2,2	1,3	12,4	11,9	13,5
2001	4,1	2,0	2,1	15,0	12,4	18,9
2002	5,6	3,2	2,4	21,0	20,5	19,4
2003	4,9	2,5	2,3	17,1	15,4	19,5
2004	5,6	3,6	2,0	18,8	19,3	17,8
2005	9,0	7,6	1,9	28,1	35,3	15,6
2006	7,6	5,6	2,1	23,7	29,4	15,4
2007	6,7	4,1	2,6	21,4	16,8	20,0
2008	7,8	5,3	2,5	23,8	21,0	18,4
2009	8,6	5,6	2,5	25,4	28,6	18,4
2010	9,6	8,1	3,5	27,6	32,7	22,04

Джерело: Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/katalog/poslugi/szn_2010.zip; Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/katalog/poslugi/Socindikatory_2011.zip; Річна фінансова звітність про виконання Державного, місцевих, зведеного бюджетів України за відповідні роки / Комітет Верховної Ради України з питань бюджету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://budget.rada.gov.ua>; Черніков А. Бюджет-2010: уряд не дає грошей / А. Черніков // Економічна правда. – 2010. – 6 груд. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.epravda.com.ua/publications/2010/12/6/260618/view_print.

змінився основний принцип СЗН: панівний раніше “виробничий” принцип поступився місцем територіальному. Це зумовлює необхідність і переорієнтації у бюджетному механізмі фінансування СЗН та розроблення найефективніших підходів до її організації і реалізації з урахуванням нових тенденцій розвитку та змін у політиці держави.

В Україні за роки незалежності склався певний порядок фінансового забезпечення СЗН з розмежуванням повноважень за бюджетами різних рівнів, і хоча він не досконалий, проте дає змогу вирішувати багато проблем у цій сфері. На державному

рівні СЗН здійснюється переважно за рахунок коштів державного бюджету та місцевих бюджетів. Фінансування видатків місцевих бюджетів за державними програмами СЗН провадиться відповідно до Порядку фінансування видатків місцевих бюджетів на здійснення заходів із виконання державних програм соціального захисту населення за рахунок субвенцій з державного бюджету, передбачених на відповідний рік у межах обсягів, затверджених у бюджеті розпорядника коштів⁷. Цей Порядок відповідно до ст. 102 Бюджетного кодексу України визначає механізм фінансування видатків місцевих бюджетів на:

- надання пільг ветеранам Великої Вітчизняної війни та ветеранам праці;
- допомогу сім'ям з дітьми; допомогу на дітей віком до 16 (учнів – до 18) років; допомогу по догляду за дитиною непрацюючим матерям; допомогу на дітей самотнім матерям, тимчасову допомогу на неповнолітніх дітей, батьки яких ухиляються від сплати аліментів; грошову допомогу матерям (батькам), зайнятим доглядом трьох і більше дітей віком до 16 років;
- інші види соціальної допомоги (цільову грошову виплату на проживання громадян із мінімальними доходами; відшкодування збитків, заподіяних громадянам; виплату компенсації реабілітованим; грошову допомогу біженцям; додаткові виплати населенню на покриття витрат з оплати житлово-комунальних послуг; виплати – компенсації на медикаменти; допомогу на прожиття малозабезпеченим громадянам; програму протезування; забезпечення побутовим вугіллям окремих категорій населення; інші видатки);
- утримання дитячих закладів (будинків-інтернатів для малолітніх інвалідів) та притулків для неповнолітніх, будинків-інтернатів для престарілих та інвалідів;

⁷ Порядок фінансування видатків місцевих бюджетів на здійснення заходів з виконання державних програм соціального захисту населення за рахунок субвенцій з державного бюджету : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 04.03.2002 № 256 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/256-2002-п>.

- програми соціального захисту неповнолітніх (відшкодування витрат шкільним їдальням, інші програми соціального захисту неповнолітніх);
- молодіжні програми (утримання центрів соціальних служб для молоді, програми та заходи центрів соціальних служб для молоді, програми та заходи державних органів у справах сім'ї та молоді, програми та заходи державних органів у справах жінок, утримання клубів підлітків за місцем проживання);
- інші заклади та заходи в галузі соціальної політики (навчання та працевлаштування інвалідів, утримання територіальних центрів і відділень соціальної допомоги вдома, пілги населенню з оплати житлово-комунальних послуг і природного газу та ін.).

Перелік завдань органів місцевого самоврядування у сфері СЗН досить великий, але коштів їхніх бюджетів у всіх регіонах країни для цього недостатньо, що зумовлює необхідність вирішення низки проблем, пов'язаних, по-перше, з пошуком додаткових джерел для поповнення місцевих бюджетів, по-друге, із залученням фінансів інших суспільних інститутів та розмежуванням повноважень між ними щодо соціального захисту. На нашу думку, такими механізмами могли би бути:

- місцеві збори від паркування автомобілів, реклами;
- облігації муніципалітетів;
- пожертви, акції благочинності;
- штрафи за забруднення навколишнього середовища;
- проведення міжнародних культурних заходів і спортивних змагань;
- розвиток зеленого туризму тощо.

У 2010 р. були внесені нововведення до Бюджетного кодексу України щодо збільшення ресурсної бази місцевих бюджетів: місцевим бюджетам із державного бюджету передано низку доходів, розширено число джерел доходів місцевих бюджетів, які не враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів, і трансформовано основне джерело надходжень – податок на доходи фізичних осіб (рисунок). Але остаточно ця проблема не вирішена.

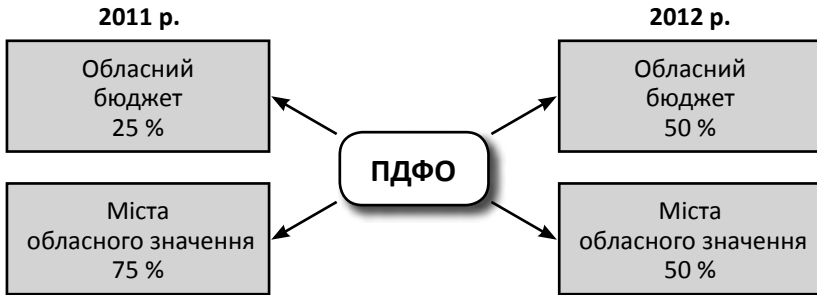

Рисунок. Трансформація основного джерела надходжень – ПДФО

Складено автором.

На особливу увагу заслуговують економічні нормативи, що регулюють фінансові відносини у соціальній сфері, які мають відображати можливості держави щодо задоволення потреб регіону чи установи у фінансових ресурсах для реалізації завдань поточних і перспективних планів соціального розвитку. Такими нормативами можуть стати розміри бюджетних асигнувань на відповідний показник, передбачений програмою для цієї території чи установи. Нормативи можуть визначатися на одного жителя, одного учня, одну установу тощо. Вони є вихідною величиною, яка відображає гарантію держави для задоволення потреб соціального забезпечення. Вже давно назріває питання з приводу того, щоб витрати на зазначені цілі могли збільшуватися за рахунок доходів установи або додаткових джерел, віднайдених місцевими радами.

Н. А. Бевзюк

ПРОБЛЕМИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Активний розвиток промисловості значною мірою залежить від сприйнятливості її підприємств до нововведень. Останніми роками рівень інноваційної активності промислових підприємств знижується. Так, у 2011 р. частка промислових підприємств, що впроваджували інновації, до загальної кількості обстежених становила 10,7 %, тоді як у 2010 р. – 10,8, а в 2009 р. – 11,5 %¹.

Однією з причин зменшення обсягу інноваційної діяльності в Україні є занепад виробничої сфери. Про масштаби цього явища свідчить частка України у світовому обсязі виробництва наукомісткої продукції (0,1 %)², що в десятки разів менше, ніж внесок Китаю. Така ж доля спіткала Росію й інші держави пострадянського простору. Ці невтішні показники доводять, що країни пострадянського простору перебувають на початковому етапі побудови сучасної економіки, яка базується на знаннях, котрі є основою економічного розвитку сучасних індустріальних держав.

З одного боку, це пов'язано зі стереотипом відносин, успадкованих від радянських часів, коли держава підтримувала всі види науково-технологічної діяльності шляхом прямого фінансування, з другого – проблема полягає у слабкому використанні інструментів непрямого стимулювання інноваційної діяльності, що, як показує практика розвинутих країн світу, є найбільш ефективною формою створення сприятливого інноваційного клімату.

Серед факторів, які перешкоджають здійсненню інновацій, найвагомішими є: нестача власних коштів, недостатня фінансова підтримка держави, великі витрати на нововведення, високий економічний ризик, недосконалість законодавчої бази,

¹ Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>.

² *Возняк Г. В.* Механізми фінансового забезпечення інноваційного розвитку в країнах з перехідною економікою / Г. В. Возняк // Науковий вісник. – 2004. – № 14.4. – С. 176–183.

тривалий термін окупності нововведень, відсутність коштів у замовників.

Незадовільний стан інноваційної діяльності підприємств спричинений низькими можливостями фінансування інновації, джерелами якого в Україні є державний бюджет, власні кошти підприємств і організацій, інвестиційні вкладення, кредити, гранти, венчурне фінансування.

Адміністративно-відомча форма державного фінансування інновацій передбачає пряме дотаційне виділення коштів, а програмно-цільова форма пов'язана зі значною концентрацією фінансових ресурсів із подальшим їх використанням для фінансування науково-технічних програм.

Одним із джерел фінансування інноваційної діяльності є кредити. Позитивними особливостями цього джерела є значний обсяг можливого залучення коштів та серйозний зовнішній контроль за ефективністю їх використання. Водночас кредитування пов'язане зі складністю залучення та оформлення позик, необхідністю надання відповідних гарантій або застави майна, втратою частки прибутку від інноваційної діяльності у зв'язку з необхідністю сплати процентів за кредит.

В Україні кредитування проектів гальмується високою платністю позики, відсутністю гарантій повернення довготермінових кредитів, малою потужністю фінансового ресурсного потенціалу комерційних банків для надання кредитів. Зазвичай досить важко переконати банк взяти участь в інноваційному кредитуванні через високий ступінь невизначеності та ризику, а також відсутність відповідних стимулів.

Перспективним є застосування (поряд із традиційними банківськими технологіями – кредитами) нетрадиційних способів фінансування інноваційних проектів, таких як лізинг, форфейтинг, франчайзинг, факторинг.

Лізинг можна трактувати як комплекс інвестиційно-майнових відносин, спрямованих на активізацію освоєння підприємствами нових технологій та інновацій. Лізинг стимулює впровадження досягнень НТП, особливо у провідних галузях економіки. Поширення лізингових відносин зменшує напруженість, пов'я-

зану з виключно банківським фінансуванням, стимулює торгівлю найновішими засобами виробництва й технологіями.

Лізингові відносини регулюються як через механізм ринку, так і за допомогою відповідних державних методів та важелів. Аналіз розвитку ринку лізингових послуг в Україні свідчить, що цей процес може бути успішним лише за умови достатньо високого рівня економіко-правового регулювання інноваційно-інвестиційних відносин.

Форфейтинг доцільно використовувати при здійсненні науково-технічних і технологічних проєктів у рамках розвитку науки й техніки та при формуванні механізму трансферту технологій. У випадку фінансування форфейтингом здійснюється кредитування експортера банком чи іншою фінансово-кредитною установою шляхом придбання боргових зобов'язань інвестора, які банк потім продає на вторинному ринку, повертаючи витрачені кошти.

Використання франчайзингу як форми фінансування інноваційної діяльності сприяє тиражуванню наукомісткої продукції із залученням великого капіталу. Капітал (фінансові ресурси, нематеріальні активи), який залучається за допомогою франчайзингу, може набагато перевищити розмір капіталу, котрий залучається традиційним способом.

Ефективним механізмом фінансового забезпечення інноваційної діяльності ресурсами є венчурне фінансування. Для повноцінного функціонування механізму венчурного фінансування необхідні достатня кількість науково-технічних результатів та винаходів; наявність команд професіоналів-менеджерів, які б достеменно володіли технологією відбору перспективних проєктів; інституційні інвестори (пенсійні фонди, зарубіжні партнери і фонди, які б забезпечували розвиток інкубаторів), що наразі в Україні не представлено повною мірою. Щодо структур венчурного капіталу, то вони в нашій країні перебувають на початковій стадії розвитку.

Зарубіжний досвід господарювання показує, що в країнах з розвинутими ринковими відносинами венчурне підприємництво відіграє активну роль у задоволенні потреб основної маси населення в новій продукції, підвищенні науково-технічного рівня

виробництва. Починаючи ще з 70–80-х років, виникли нові тенденції розвитку інноваційної діяльності. Основним розробником науково-технічної продукції стали малі науково-технічні венчурні фірми.

Розвиток венчурного бізнесу впливає на динамічність усього господарського комплексу й сприяє оздоровленню економіки країни.

В Україні таких венчурних підприємств, які діють у високорозвинутих країнах, немає. У нашій економіці існують лише деякі форми діяльності, що наближаються за характером до венчурних: розроблення та виробництво товарів і послуг для реалізації на світовому ринку, науково-технічна діяльність, пов'язана зі створенням принципово нових видів продуктів і послуг. Венчурні підприємства за сприятливих умов найвірогідніше створюватимуться на базі малих підприємств та кооперативів приватної і колективної форм власності.

Фінансове регулювання інноваційної діяльності повинно орієнтуватися на забезпечення зростання частки власних коштів підприємств, що спрямовується на фінансування інноваційної діяльності. Мається на увазі насамперед два основних джерела власних інвестиційних ресурсів: прибуток, що залишається в розпорядженні підприємства (нерозподілений прибуток), і амортизаційні відрахування.

Активізації інноваційної діяльності підприємств сприятиме державна підтримка через пільгове оподаткування прибутку, який використовується для розроблення та впровадження нововведень.

У системі важелів механізму фінансового забезпечення інноваційного розвитку підприємств особливого значення набуває використання амортизаційних відрахувань. Вони мають переваги над іншими видами інвестиційних ресурсів: є дешевшими; являють собою перенесену на продукцію вартість основних фондів і продовжують обіг у виробничому процесі як інвестиції в основний капітал; достатньо легко плануються та контролюються.

Іншим важливим механізмом підтримки інноваційної діяльності є промислово-фінансові групи (ПФГ). Світовий досвід формування та функціонування ПФГ показує, що організаційним

ядром такого об'єднання виробничих і фінансово-кредитних структур може бути як банк, так і промислове чи виробниче підприємство, тоді як за законодавством України центральне місце у цих об'єднаннях відведено підприємству, а банк прирівняно до інших учасників групи.

В Україні довгий час точиться полеміка щодо необхідності та доцільності залучення іноземних інвестицій. Проте закордонні інвестори не поспішають вкладати гроші у вітчизняну перехідну економіку. Як показує практика, інвестиції переважно спрямовуються у сферу послуг, торгівлю, зв'язок, харчову і металургійну промисловість, але не в новітні технології. Іншими словами, кошти надходять у галузі зі швидким оборотом капіталу, де потрібні мінімальні вкладення, очікується висока норма прибутку, а ризик є невисоким.

За індексом залучення прямих іноземних інвестицій, який розрахований експертами Конференції ООН з торгівлі та розвитку (UNCTAD), Україна посідає лише 95-те місце, поступаючись більшості колишніх республік Радянського Союзу: Азербайджан – 8-ме місце, Вірменія – 15-те, Казахстан – 21-ше, Латвія – 32-ге, Литва – 33-ге, Грузія – 36-те, Киргизія – 55-те, Білорусь – 90-те, Узбекистан – 100-те, Росія – 104-те місце³.

За ринкових відносин важливого значення набув вибір оптимальної структури джерел фінансового забезпечення інвестиційної діяльності. Інвестиційна діяльність фінансується за рахунок власних і залучених коштів. Структура джерел фінансування інвестиційної діяльності підприємства залежить від багатьох факторів, зокрема: від оподаткування доходів підприємства; темпів зростання реалізації товарної продукції та їхньої стабільності; структури активів підприємства; стану ринку капіталу; процентної політики комерційних банків; рівня управління фінансовими ресурсами підприємства; суті стратегічних цільових фінансових рішень підприємства тощо.

³ *Возняк Г. В.* Механізми фінансового забезпечення інноваційного розвитку в країнах з перехідною економікою / Г. В. Возняк // Науковий вісник. – 2004. – № 14.4. – С. 176–183.

Важливим у перехідному періоді для України є реформування інвестиційної діяльності, фінансово-банківської системи, заохочення іноземних інвестицій і створення сприятливого інвестиційного клімату.

Шляхами розв'язання виявлених проблем фінансового забезпечення інноваційного розвитку та забезпечення сприятливих умов активізації такої діяльності можуть стати: створення спільного фонду фінансування наукової та інноваційної діяльності, до складу засновників якого входили б як державні інститути фінансування інновацій, так і інвестиційні вкладення венчурних інвесторів, підприємств тощо; залучення до інвестиційної діяльності банківського сектору економіки не як кредитора, а як партнера в реалізації інноваційних проектів; залучення міжнародних фондів фінансування, іноземних інвесторів через надання державних гарантій щодо виконання інноваційних проектів; удосконалення механізмів позабюджетного та програмно-цільового фінансування; розвиток лізингової діяльності щодо забезпечення вітчизняних підприємств і наукових організацій сучасним високотехнологічним обладнанням; залучення та стимулювання страхових компаній до страхування наукової та науково-технічної діяльності як інноваційних структур, так і підприємств, що стали на інноваційний шлях розвитку; створення вітчизняних венчурних інвестиційних компаній інноваційного розвитку. Отже, прискорення інноваційного розвитку України потребує не тільки значних фінансових капіталовкладень, а й удосконалення діяльності фінансових інститутів інноваційної сфери, механізмів фінансування інновацій, законодавчого забезпечення інноваційно-інвестиційної діяльності, а також залучення фінансової складової до взаємозв'язку “наука – промисловість”.

Є. Є. Веденєєв

ТЕНДЕНЦІЇ МИТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розвиток економіки будь-якої країни, її інтеграція у світову економіку, захист національних інтересів, наповнення бюджету відбуваються за сприяння багатьох факторів: використання досвіду, вдалого територіального розташування, багатьох природних ресурсів. Значний вплив на економічний розвиток країни має механізм тарифного та нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Важливу роль у митній політиці відіграє митний тариф. Хоча митні податки і збори є непрямими податками, вони становлять значний відсоток у надходженнях державного бюджету.

Реформування митного законодавства України передбачає запровадження положень міжнародного законодавства, спрямованих на спрощення митних формальностей та скорочення нормативів часу на переміщення товарів через митні кордони. Ці фактори суттєво впливають на організацію митного контролю, в тому числі щодо справляння митних платежів.

Процесу уніфікації процедур справляння митних та інших податкових платежів заважають особливості та специфіка справляння, пов'язані з їхнім різним призначенням та функціями. Переважна частина обов'язкових платежів спрямована на забезпечення надходжень до бюджету. У зв'язку з цим першорядного значення набуває фіскальна функція податкових органів.

На відміну від інших податків, основним призначенням митних платежів є регульовальна функція, спрямованість на забезпечення ефективного товарообміну та розвитку зовнішньоекономічної діяльності.

Податкова система зорієнтована здебільшого на внутрішній ринок, тоді як пріоритетом розвитку і вдосконалення митної системи є посилення інтеграційних процесів та імплементація норм міжнародного законодавства у практику вітчизняного адміністрування митних платежів.

Водночас міжнародна практика адміністрування митних платежів передбачає декілька варіантів організації цієї роботи,

що залежать від особливостей інституціонального устрою країни, накопиченого історичного досвіду справляння цих платежів, структури і підпорядкованості контролюючих органів. У країнах Євросоюзу широко застосовується практика об'єднання податкових і митних органів та уніфікації на цій підставі процедури адміністрування митних платежів. Наприклад, митні й податкові структури об'єднано в Латвії, посилились тенденції до їх об'єднання у Словаччині. Близько 16 % країн – членів Євросоюзу застосовують уніфіковані правила адміністрування митних і податкових платежів.

Основним фактором, що сприяє розвитку зазначених тенденцій, є забезпечення ефективності збирання певних податків, таких як ПДВ та акциз, а також економія адміністративного ресурсу в результаті оптимізації чисельності апарату, уніфікації адміністративних процедур.

В Україні подібні реформи перебувають на стадії вивчення. Водночас ці тенденції слід враховувати у процесі вдосконалення таких масштабних документів, як Податковий та Митний кодекси України. Загальні норми, які мають однакове застосування з метою митного та податкового контролю, слід виписувати в Податковому кодексі України з позиції уніфікації норм та правил для контролюючих органів.

Основним завданням Митного кодексу України від 13.03.2012 № 4495-VI є приведення норм національного законодавства у відповідність до норм Міжнародної конвенції про спрощення та гармонізацію митних процедур, Конвенції про спільну транзитну процедуру, Конвенції про тимчасове ввезення, Конвенції про спрощення формальностей у торгівлі товарами, Міжнародної конвенції про Гармонізовану систему опису та кодування товарів, а також імплементація в національне законодавство стандартів безпеки Всесвітньої митної організації.

Новим Митним кодексом України запроваджується низка прогресивних інструментів, спрямованих на здійснення митного оформлення в частині розширення прав суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД), зокрема таких:

- декларування товарів різних найменувань (більше 10) за одним кодом;

- подання попередньої декларації за відсутності точних і повних відомостей про товар;
- гарантування сплати митних платежів через гаранта;
- спрощення режиму здійснення митних процедур для уповноваженого економічного оператора.

Розширення прав суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності автоматично зумовлює зміни в організації роботи контролюючих, зокрема митних, органів у частині:

- посилення аналізу ризиків;
- здійснення пост-аудит-контролю;
- переходу від тотального контролю митних декларацій до вибіркового на підставі даних системи аналізу ризиків;
- чіткого регламентування часових нормативів на здійснення митних формальностей.

У складних умовах розвитку економіки України, процесу гармонізації податкової й митної систем, виникає необхідність комплексного аналізу та вдосконалення питань адміністрування митних доходів від зовнішньоекономічної діяльності. Митні доходи бюджетів країн з потужною економікою становлять майже 25 %, у Росії вони перевищують 40 %, в Україні за 2011 р. вони становили 103 242,8 млн грн, що відповідає 38,8 %¹. З одного боку, ці надходження збільшують дохідну частину державного бюджету, з другого – захищають вітчизняного виробника, але високий показник надходжень, що забезпечують митні органи, порівняно із загальними економічними показниками, свідчить про недостатній рівень розвитку економіки країни та значний фіскальний тиск. Успіх економічних перетворень значною мірою залежить від виваженої митної політики та її ефективної реалізації в економічній системі. Тому активне співробітництво з іншими країнами світу в сфері митного регулювання ЗЕД є одним з актуальних напрямів інтеграції України у світовий економічний простір.

¹ Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua>; Finance.ua : новини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua>.

В Україні найважливіші проблеми, що потребують негайного формування та ухвалення відповідного митного законодавства, виникають у таких аспектах:

- визначення країни походження: визначається відповідним записом в оригінальному примірнику з відмітками митниці рахунка-фактури (Invoice) або сертифікатом походження з торгово-промислової палати країни-виробника чи країни-відправника. На думку автора, у разі відсутності відповідно оформленого рахунка-фактури чи сертифіката походження необхідно застосовувати збільшену ставку мита, а не ускладнювати адміністративну процедуру;
- визначення митної вартості: його технологія законодавчо недосконала, що призводить до затримок митного оформлення. Є принаймні три організації, які на високому професійному рівні складають висновки з цінової інформації. Тому пропонується винести на розгляд можливість об'єднання електронної бази митниці з відповідними структурами щодо отримання висновків за допомогою сканування та електронного зв'язку. Для підтвердження митної вартості необхідно передбачити чітко визначений пакет документів;
- удосконалення класифікації та кодування товарів і транспортних засобів: при митному оформленні запчастин до будь-якого обладнання, комплектів, хімічної продукції та інших виробів постає питання визначення відповідного коду товарної номенклатури зовнішньоекономічної діяльності (ТН ЗЕД), неправильне декларування якого призводить до застосування штрафних санкцій, простоїв, судових справ. Це спричиняє додаткове адміністративне навантаження на суб'єктів господарювання та потребує певних витрат часу і коштів;
- врегулювання адміністрування експортних поставок: недосконале врегулювання експортних операцій, безконтрольність визначення митної вартості призводять до мінімізації прибутків суб'єктів господарювання і, відповідно, до зменшення розміру податку на прибуток та ПДВ;

- забезпечення боротьби з контрабандою: показники Державної митної служби України з виявлення контрабандних та контрафактних товарів за останні роки свідчать про необхідність урегулювання цього питання законодавчим шляхом та налагодження обміну інформацією з країнами відправлення товарів, модернізацією електронних систем та баз даних митної служби.

Удосконалення законодавства України в митній сфері має спрямовуватися на забезпечення оформлення товарів і стягнення платежів при перетині кордону України без додаткових затримок. Прогресивним у новому Митному кодексі України є положення щодо отримання попередніх висновків з класифікації та кодування, визначення митної вартості тощо для запобігання затримкам митного оформлення.

Чітко гармонізована митна та податкова системи сприятимуть безперервності зовнішньоекономічних операцій, стабільному зростанню надходжень до державного бюджету та розвитку економіки загалом.

С. І. Вознесенська

ДЕРЖАВНІ ВИДАТКИ РОЗВИТКУ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ

Науково доведено, що державні інвестиції є ефективним засобом стимулювання і реалізації економічних реформ. Активна державна інвестиційна політика, зокрема розвиток системи державних інвестицій, сприяє збалансованому розвитку державного та приватного секторів, концентрації на пріоритетних напрямках розвитку, інвестуванні об'єктів, які не є привабливими для приватних інвесторів, однак вимагає коштів з державного та місцевих бюджетів на видатки розвитку.

Багато науковців, аналітиків, які досліджують величину впливу державних капіталовкладень на економіку, одноставні в тому, що державні інвестиції прямо впливають на економічне зростання, справляючи мультиплікативний ефект у майбутньому. Крім економічного впливу, державні капітальні вкладення повертаються у вигляді соціального ефекту – підвищення якості життя громадян.

Моделей державної підтримки є декілька: французька концентрує увагу на прямому державному фінансуванні, японська – на заохоченні промислових фірм до впровадження інновацій. Обидві моделі описують активне втручання держави в інвестиційно-інноваційну діяльність, у той час як, наприклад, США використовують модель децентралізації (невтручання)¹.

Слід зазначити, що в останні десятиліття перед світовою фінансово-економічною кризою бюджетна підтримка у світі відійшла на другий план грошово-кредитної політики. Факторів цього багато: активний розвиток банківського сектору, формування конкурентних умов, здешевлення вартості позичкового капіталу, відсутність політичного впливу у сфері розроблення і реалізації фінансової політики, часовий чинник. “Скептицизм” бюджетної підтримки переважно базується на теорії еквівалент-

¹ Чуріна І. М. Державна інвестиційно-інноваційна політика та її особливості / І. М. Чуріна // Вісник КДУ імені М. Остроградського. – Вип. 2. – 2010 (61). – Ч. 1. – С. 169–172.

ності Рікардо. Інструменти податково-бюджетної політики виступають лише як автоматичні стабілізатори у відповідь на зміни в економічному циклі. Створення фіскального простору в стабільний період дуже важливе для того, щоб під час кризи вистачило фінансових ресурсів для бюджетного стимулювання.

Разом із тим фінансова криза 2008 р. показала, що кредитний ринок як “легкий” (швидкий) засіб капіталовкладення став джерелом нестабільності. І саме завдяки бюджетній підтримці вдалося стабілізувати ситуацію, зменшити соціальне напруження. Так, Україна витратила більше 25 млрд грн на капіталізацію банків.

Питання розбудови ефективних механізмів державного інвестування не втрачало актуальності протягом усього періоду незалежності України, проте сьогодні набуло надзвичайного значення з огляду на ситуацію у світі й забезпечення переходу країни до ідеології стабільного економічного розвитку, принцип якої – жити, не створюючи навантаження на майбутні покоління.

Якщо проаналізувати дії інших країн з подолання кризи, то можна побачити два пріоритетних напрями, на яких зосереджуються уряди:

- зниження податкового навантаження на капітальне інвестування й доходи фізичних осіб, спрощення умов ведення бізнесу, підвищення інвестиційної привабливості країни;
- посилення державного регулювання у сфері капітального інвестування: перегляд пріоритетів державного інвестування й удосконалення процедур спрямування бюджетних коштів на реалізацію визначених пріоритетів.

Державний бюджет України 2011 р. став одним із рушійних чинників реалізації структурних реформ, стабілізації економічного розвитку в посткризовий період. За даними Державної служби статистики України, інвестиції в основний капітал порівняно з 2010 р. зросли на 22,4 % – до 209,1 млрд грн, з них 21,7 млрд грн – кошти зведеного бюджету. Це 10,4 % загального обсягу цих інвестицій, що є найбільшим внеском держави в інфраструктурний розвиток за останні шість років².

² Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Внесок валового нагромадження основного капіталу у зростання реального ВВП у 2011 р. становив 1,9 в. п. Прямі державні капітальні вкладення забезпечили високі темпи зростання в будівництві – 11,2 %, уперше з 2007 р. На 43,4 % збільшилися обсяги будівництва доріг, аеродромів та улаштування поверхні спортивних споруд, частка яких у загальному обсязі будівельних робіт становить 15,9 %, удвічі зросло будівництво навчальних закладів, у п'ять разів – дошкільних закладів².

Таблиця

Динаміка коштів державного та місцевих бюджетів у освоєнні інвестицій в основний капітал, % до загального обсягу інвестицій

Бюджети	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Державний	5	7	10,5	5,5	5,5	5,6	5	4,4	6,3	7,5
Місцеві	3,7	4,1	4,7	4,2	4,3	3,9	4,2	2,7	2,9	2,9

Складено за даними Державної служби статистики України.

Капітальні видатки бюджету є прямим способом фінансування необхідних реформ, які створюють додану вартість. На відміну від податкових стимулів результат можна отримати за один рік. Однак як стримуючий фактор виступає обмеженість бюджетних ресурсів.

Протягом 2011 р. простежувалась тенденція до збільшення капітальних видатків зведеного бюджету. Фактично за 2011 р. капітальні видатки державного бюджету зросли порівняно з 2010 р. на 48,6 % – до 31,3 млрд грн, у структурі видаткової частини їх питома вага підвищилася на 2,4 в. п. до 9,4 %. Обсяг капітальних видатків зведеного бюджету дорівнював майже 42 млрд грн, або 3,2 % ВВП³.

Звичайно, велику кількість інфраструктурних проектів було реалізовано в рамках проведення підготовчих робіт до Євро-2012, але вони стали фундаментом інвестиційного розвитку країни і стимулювання підприємницької активності. У 2011 р. на підготовку інфраструктури та інші заходи Євро-2012 спрямовано 14,2 млрд грн державних коштів. Майже 4 млрд грн субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам були спрямовані на

³ Державна казначейська служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.treasury.gov.ua.

соціально-економічний розвиток регіонів, реалізацію пріоритетів розвитку регіонів, окремі заходи соціально-економічного розвитку, проведення робіт на понад 2 тис. об'єктів. На розвиток і утримання автомобільних доріг витрачено більше 8 млрд грн⁴.

Високими темпами зростало фінансування досліджень і розробок – майже удвічі порівняно з 2010 р. (11,5 млрд грн)³.

Видатки на споживання державного бюджету теж є інвестиційним ресурсом, що справляє короткостроковий ефект у вигляді заощаджень населення; видатки ж на реформування освіти, охорону здоров'я, житлово-комунальне господарство зумовлюють довгостроковий ефект.

Системними проблемними питаннями, які стримують повноцінну ефективність державного капіталовкладення та порушують баланс втрат і вигід, є:

- 1) висока імпортозалежність України, не враховуючи імпорт природного газу і нафти. Частина бюджетного фінансування спрямовується на закупівлю імпоротної продукції, оскільки внутрішнє виробництво не в змозі забезпечити зростаючий споживчий попит;
- 2) проблеми банківського сектору після кризи. Зростання депозитів не забезпечило адекватного зростання кредитування економіки, що стримує розвиток внутрішнього виробництва;
- 3) “вичікування” малого бізнесу;
- 4) жорстка монетарна політика НБУ, спрямована на утримання низького рівня інфляції та стабільного валютного курсу, яка не сприяє відповідному зниженню вартості кредитування, враховуючи високу ліквідність банківського сектору (протягом I кв. 2012 р. середній рівень залишків на коррахунках банків становив 19–22 млрд грн);
- 5) низький імпульс розвитку проектного фінансування, державно-приватного партнерства;
- 6) прогалини процедури державних закупівель у плані мінімізації ризиків неефективного використання державних фінансових ресурсів;

⁴ Державна казначейська служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.treasury.gov.ua.

- 7) формальний підхід до показників результативності та ефективності бюджетних програм;
- 8) невиконання планових показників капітальних видатків (виконуються на 70–75 %).

Створення ефективного механізму державних капітальних вкладень потребує вдосконалення низки наявних та запровадження нових інструментів державної інвестиційної політики. Обсяг (рівень) державних інвестицій вимагає економічного обґрунтування, оскільки надмірне фінансування може призвести до витіснення приватних інвестицій, порушення умов розвитку конкурентного середовища. Важливе також застосування підходів фінансового менеджменту при плануванні державних капітальних видатків.

Загалом податкові стимули, грошово-кредитні інструменти підтримки приватних інвестицій та активне державне інвестування інфраструктурних проєктів є запорукою успішної реалізації структурних економічних реформ.

Т. А. Волосенко

АНАЛІЗ ДИНАМІКИ ГОЛОВНИХ ІНДИКАТОРІВ СТІЙКОСТІ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ УКРАЇНИ

В умовах подолання наслідків фінансово-економічної кризи дослідження стійкості державних фінансів України є одним із найважливіших критеріїв оцінки соціально-економічного розвитку на довгострокову перспективу.

Досвід показує, що побудова надійної, ефективної та стабільної фінансової системи держави неможлива без якісного статистичного дослідження її сукупних складових. Державні фінанси та фінанси суб'єктів господарювання утворюють основу фінансової системи України, тому що саме в цих ланках відбуваються утворення, розподіл і перерозподіл валового внутрішнього продукту (ВВП).

Поняття фінансової стабільності нерозривно пов'язане зі станом фінансової системи, оцінка фінансової стабільності – це аналіз спроможності фінансової системи збалансовано розвиватися в умовах дії внутрішніх та зовнішніх шоків. Інструментом оцінки фінансової стабільності як специфічного стану й водночас спроможності фінансової системи та її окремих складових є система індикаторів фінансової стабільності¹.

У багатьох наукових працях зарубіжних та вітчизняних вчених у сфері державних фінансів підкреслюється провідна роль аналізу індикаторів стійкості у системі інструментів конкурентоспроможності держави. Теоретичні підходи до розроблення системи індикаторів фінансової стійкості розкриваються у дослідженнях Т. Єфименко, В. Кудряшова, Я. Белінської, О. Бланшара, С. Дробишевського, О. Васильєва, С. Власова, А. Пономаренка, В. Митрохіна та ін.

Подібні дослідження проводяться експертами МВФ і Світового банку, а також Національного банку України, який плідно

¹ *Белінська Я. В.* Індикатори фінансової стабільності та інноваційний менеджмент фінансової системи / Я. В. Белінська, В. П. Биховченко // Стратегічні пріоритети. – 2011. – № 3 (20). – С. 53–68.

працює над розробленням методичних підходів до оцінювання стійкості фінансової системи.

Загалом стійкість державних фінансів пов'язана з ефективним формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів. Неупереджене вирішення питання її визначення дасть змогу оцінити можливості держави у забезпеченні безперервного процесу фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання.

Для якісної оцінки фінансової стійкості необхідно провести аналіз фінансового стану, проявом якого є утворення, розподіл та використання фінансових ресурсів.

На сьогодні є чимало різних індикаторів стійкості державних фінансів, але найчастіше аналізують п'ять основних аспектів діяльності: ліквідність, співвідношення власних і позикових коштів, оборотність активів, прибутковість і ринкову цінність.

Розглянемо такі індикатори:

- доходи та видатки зведеного бюджету;
- державний внутрішній та зовнішній борг;
- доходи та видатки Пенсійного фонду України.

Відповідно до офіційних даних Державної служби статистики України основні макроекономічні показники розвитку протягом 2007–2011 рр. свідчать про позитивні тенденції в економіці. Щорічний приріст ВВП у середньому з 2007 по 2012 р. становив 149 млрд грн. Таким чином, зміна темпу зростання з 2003 по 2008 р. становила в середньому 17 %. У зв'язку з фінансовою кризою 2009 р. обсяг ВВП знизився на 34,7 млрд грн, або 3,7 %. У 2011 р. ВВП відрізнявся від попереднього року на 230,7 млрд грн, що на 21,2 % більше, ніж у 2010 р.²

Виконання аналізу динаміки доходів і видаток зведеного бюджету України, починаючи з 2007 р., засвідчило, що видаткова частина значно перевищує дохідну (таблиця).

У 2007 р. дефіцит зведеного бюджету становив 7,7 млрд грн; 2008 р. – 14,1 млрд; 2009 р. – 37,3 млрд; 2010 р. – 64,7 млрд грн;

² [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ndfi.minfin.gov.ua>.

Таблиця

Динаміка доходів та видатків зведеного бюджету України, млрд грн

Рік	Доходи*	Видатки
2007	219,9	226,1
2008	297,8	309,2
2009	273,0	307,4
2010	314,5	377,8
2011	398,6	416,9

*Разом доходів без урахування міжбюджетних трансфертів.

Складено за даними Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ndfi.minfin.gov.ua>.

станом на 17 лютого 2011 р. – 23,1 млрд грн. Таким чином, спостерігаємо сприятливу тенденцію зниження дефіциту.

Загальну фінансову стійкість держави оцінюємо за відношенням державного боргу до ВВП. Питома вага сукупного боргу в загальному обсязі ВВП, починаючи з 2007 р., постійно зростала: у 2008 р. – на 7,7 в. п., у 2009 р. – на 14,8 %; у 2010 р. – на 4,7 % порівняно з попереднім роком. У 2011 р. сукупний державний борг становив 473,1 млрд грн, або 35,9 % ВВП (рисунок). Сумарні зобов'язання на 31 березня 2012 р. дорівнювали 483,3 млрд грн. Отже, цей макроекономічний індикатор спричиняє негативний вплив на стійкість банківського сектору, а також за високого обсягу державного та гарантованого державою боргу зростає вразливість фінансового стану, що призводить до припливу міжнародних капіталів і коливань обмінного курсу національної валюти.

Серйозною проблемою в забезпеченні стійкості державних фінансів є подолання дефіциту Пенсійного фонду України. Незважаючи на вжиття цілої низки заходів, розроблених для збалансування бюджету Фонду, упродовж останніх років зберігається його дефіцит. Якщо у 2010 р. він дорівнював 5,7 млрд грн, то у 2011 р. – 13,1 млрд грн. На 2012 р. Кабінет Міністрів України затвердив бюджет Пенсійного фонду з дефіцитом у 9,7 млрд грн.

Оцінка фінансової стійкості є не тільки логічною частиною аналізу фінансового стану, а й допомагає з'ясувати питання

Рисунок. Питома вага видатків, доходів та загальної суми державного боргу у ВВП

Складено за даними Міністерства фінансів України.

майнового стану держави, ліквідності, платоспроможності, кредитоспроможності та рентабельності. Крім того, аналіз індикаторів стійкості державних фінансів розкриває наявні недоліки і дає змогу передбачити шляхи їх усунення.

На сьогодні невирішеним залишається питання однозначного підходу до оцінки індикаторів стійкості державних фінансів. Нині важливо не лише проводити аналіз фінансового стану країни, а й розробляти методологічні підходи до прогнозування динаміки індикаторів стійкості з метою поліпшення фінансового стану та підвищення стабільності в економіці й суспільстві.

Р. Є. Волощук

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ АДМІНІСТРУВАННЯ ПОДАТКІВ

Модернізація податкової системи, що відбувається у нашій державі, спрямована на забезпечення стабільної фінансової бази, досягнення економічної рівноваги та соціального добробуту населення. Однак ефективне реформування податкової системи неможливе без вдосконалення управління процесом оподаткування, адже адміністрування податків є одним із шляхів підвищення ефективності податкової системи України, її керованості. Разом з тим сучасне вітчизняне адміністрування податків характеризується наявністю низки проблем теоретичного, інституційного та організаційно-методичного характеру. Їх вирішення можливе на основі розроблення цілісної системи методологічного забезпечення управління справами податків, що включає теоретичне обґрунтування наукових засад побудови системи їх адміністрування, виявлення позитивних та негативних наслідків її функціонування тощо.

При дослідженні управлінського аспекту податкової системи на теоретичному рівні нами було досягнуто певних результатів, які можна представити у такому вигляді:

1. Немає однозначного трактування поняття “адміністрування податків”, що впливає з різного ставлення науковців до визначення об’єкта дослідження та глибини їх наукових розвідок у цьому питанні. Усі підходи до розуміння адміністрування податків було класифіковано на два узагальнюючих підходи. Перший – це підхід до трактування досліджуваної дефініції з юридичної точки зору, другий – формування визначення адміністрування податків як економіко-управлінського поняття.

Юридичний підхід до визначення адміністрування податків обрали певні вчені, серед яких можна виокремити А. Селіванова, А. Ластовецького, А. Загороднього та ін. На думку А. Селіванова, адміністрування податків є правовідносинами щодо забезпечення відповідними державними органами заходів з погашення податкового боргу із застосуванням до платників податків методів

владно-примусового характеру¹. Проте навіть представники цього підходу не погоджуються з таким вузьким визначенням, звертаючи увагу на те, що в процесі адміністрування податків забезпечується не лише погашення податкового боргу, а й сплата усіх належних відповідно до закону податків і зборів². Крім вказаних, є й інші визначення адміністрування податків з юридичної точки зору, але вони суттєво не відрізняються, а лише доповнюють або розширюють його. Доцільно погодитися з тим, що відносини держави в особі уповноважених органів державної влади з платниками податків ґрунтуються на правових засадах. Однак вважаємо, що поняття “адміністрування податків” не можна зводити лише до правовідносин та організаційно-правових заходів, оскільки в такому разі воно змістовно повністю не розкривається. Наша позиція базується на тому, що саме поняття “адміністрування” є поняттям управлінським, а податки – фінансова категорія. Саме тому дефініцію “адміністрування податків” слід трактувати з економіко-управлінської точки зору, де правовідносини є лише формою впорядкування процесу адміністрування податків.

Аналіз сутності адміністрування податків за економіко-управлінським підходом виявив розбіжності науковців щодо її трактування. Більшість з них розуміють під адмініструванням податків “систему управління”³, “процес управління”⁴, “форму комплексної системної організації процесів”⁵, “сукупність управ-

¹ Селіванов А. Адміністрування податків: нові проблеми в адміністративному та фінансовому праві України / А. Селіванов // Право України. – 2002. – № 2. – С. 35.

² Загородній А. Г. Фінансово-економічний словник / А. Г. Загородній, Г. А. Вознюк. – К.: Знання, 2007. – С. 13.

³ Перонко І. А. Методи и форми налогового администрирования / И. А. Перонко, С. И. Межеричкий // Налоговый вестник. – 2000. – № 1. – С. 19.

⁴ Александрова И. Ю. Становление налогового администрирования в России: дис. ... канд. экон. наук / И. Ю. Александрова. – Ростов н/Д, 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/66852.html>.

⁵ Садеков А. А. Адміністрування податків: обґрунтування дефініції / А. А. Садеков, В. М. Покинтелиця // Науковий вісник Нац. ун-ту ДПС України. – 2009. – № 2. – С. 90.

лінських процедур, операцій і функцій”⁶, що стосується забезпечення справляння податків і зборів. З усіх проаналізованих визначень адміністрування податків за цим підходом, на нашу думку, заслуговують на увагу два таких:

- адміністрування податків – це “сукупність взаємопов’язаних технологічних управлінських процедур, операцій і функцій практичного характеру, які здійснюються органами виконавчої влади у безперервному циклічному процесі реалізації податкової політики держави з метою забезпечення мобілізації податків, зборів та обов’язкових платежів у централізовані фонди фінансових ресурсів” та “комплекс тактичних організаційно-виконавчих заходів, що здійснюється у процесі реалізації податкової політики держави”⁷;
- “адміністрування податків – це управлінська діяльність органів державної виконавчої влади, яка пов’язана з організацією процесу оподаткування, засновується на державних законодавчих і нормативних актах та використовує соціально зумовлені і сприйняті правила”⁸.

Як бачимо, розмаїття визначень характеризує неоднозначне ставлення до розкриття сутності адміністрування податків за різним ступенем теоретичного дослідження проблеми. При цьому наведені два останніх визначення претендують на вживання їх у термінологічному науковому обігу.

2. Адміністрування податків як будь-який управлінський процес має базуватися на дотриманні певної сукупності критеріальних вимог, загальних правил. Однак на сьогодні розробленню та формулюванню принципів адміністрування податків приділяється недостатня увага, оскільки його теоретичні дослідження у вітчизняній фінансовій науці ведуться трохи більше

⁶ *Томнюк Т. Л.* Адміністрування податків в Україні: організація та напрями розбудови : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / Т. Л. Томнюк ; ТНЕУ. – Т., 2009. – С. 5.

⁷ Там само.

⁸ *Мельник В. М.* Оподаткування: наукове обґрунтування та організація процесу : монографія / В. М. Мельник. – К. : Комп’ютерпрес, 2006. – С. 127.

десяти років. Управління справами податків ґрунтувалось на загальних принципах оподаткування, хоча були спроби виокремити ті з них, що стосуються безпосередньо адміністрування податків.

Узагальнюючи підходи до формулювання принципів оподаткування та коригуючи їх стосовно практики управління процесом справляння податків, представляємо власне бачення принципів, на яких повинно ґрунтуватись адміністрування податків:

- принцип законності лежить в основі всіх управлінських дій, пов'язаних із забезпеченням процесу справляння податків, передбачає безумовне дотримання законодавчих та інших нормативних актів;
- принцип систематичності та послідовності означає, що всі управлінські дії та рішення в процесі адміністрування податків мають певну послідовність (алгоритм дій і прийняття рішень) і виконуються систематично в межах періодично повторюваних циклів;
- принцип плановості – усі заходи, пов'язані з адмініструванням податків, мають бути спланованими;
- принцип узгодженості інтересів фіска та платників податків – забезпечення паритетних умов у сфері оподаткування для держави і платників податків, що досягається акумуляцією необхідних державі коштів за мінімального втручання в господарську діяльність платників;
- принцип зручності – процес справляння податків повинен здійснюватись швидко і легко для всіх суб'єктів адміністрування податків;
- принцип економічної ефективності реалізується через забезпечення економічно обґрунтованих мінімальних витрат на організацію процесу справляння податків;
- принцип превентивності – дії адміністраторів податків мають спрямовуватися на попередження, проведення роз'яснювально-профілактичних заходів, що є дешевшим за примусові заходи;
- принцип прозорості та доступності – доведення норм податкового законодавства до платників податків у зрозумілій, доступній формі;

- принцип рівності – однакове ставлення адміністраторів податків до суб'єктів господарювання – юридичних і фізичних осіб, незалежно від напрямів та масштабів їх діяльності;
- принцип компетентності – органи адміністрування податків мають бути укомплектовані високопрофесійними та компетентними кадрами, які зобов'язані дотримуватись кодексу професійної етики та честі представника держави;
- принцип контрольованості – забезпечення контролю за ефективністю функціонування всієї системи адміністрування податків.

Зазначені загальні принципи адміністрування податків можуть доповнюватись й іншими, що конкретизують окремий напрям адміністрування податків.

3. На практиці адміністрування податків реалізується через певні напрями управлінської діяльності. Дослідивши погляди науковців та практиків щодо реалізації управлінської діяльності у сфері справляння податків, можна констатувати, що загальноприйнятим є віднесення до практичних напрямів адміністрування податків облікової, масово-роз'яснювальної і консультативної, прогнозно-аналітичної та контрольної-перевірочної робіт⁹. Крім того, до таких напрямів пропонують долучити управління податковим боргом¹⁰. Попри повну згоду із такою класифікацією, вважаємо цей перелік напрямів адміністрування податків неповним. Наша позиція ґрунтується на тому, що сучасне адміністрування не реалізується без інформаційного забезпечення, сучасних методів діловодства (достатньо згадати нещодавно реалізовану на практиці автоматизовану систему електронного документообігу "Ділконт"), а також неможливо уявити роботу адміністраторів податків без юридичного супроводу процесу справляння податків.

⁹ Мельник В. М. Оподаткування: наукове обґрунтування та організація процесу : монографія / В. М. Мельник. – К. : Комп'ютерпрес, 2006. – С. 137.

¹⁰ Томнюк Т. А. Адміністрування податків в Україні: організація та напрями розбудови : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / Т. А. Томнюк ; ТНЕУ. – Т., 2009. – С. 6.

Таким чином, запропоновано розмежування напрямів практичної реалізації адміністрування податків на основні (класичні) та допоміжні (забезпечувальні). До перших можна віднести такі: облікову роботу, масово-роз'яснювальну та консультативну роботу, прогнозно-планувальну та аналітичну роботу, контроль-но-перевірочну роботу, до других – інформаційне забезпечення, адміністрування податкового боргу, юридичний супровід процесу справляння податків, організаційно-розпорядчу роботу (діловодство). Така класифікація практичних напрямів адміністрування податків матиме значення при структурній організації адміністраторів податків.

4. Остання теза пов'язана з дослідженням системного характеру. Хоча в наукових публікаціях та усних висловлюваннях науковців та практиків досить часто трапляється термін “система адміністрування податків”, теоретично на змістовному рівні він не обґрунтований. Проте наявність сукупності складових адміністрування податків та взаємозв'язок між ними спонукали нас до проведення аналізу процесу справляння податків з метою виявлення системних ознак у їх адмініструванні.

За результатами експертної оцінки адміністрування податків щодо наявності системних ознак було доведено, що всі його складові (адміністратори податків, механізм адміністрування податків та ін.) перебувають у нерозривній єдності, становлячи спрямовану на досягнення поставлених цілей сукупність взаємозалежних і взаємопов'язаних елементів (підсистем) з характерними для кожного з них властивостями. Усі складові адміністрування податків взаємодіють, утворюючи єдине ціле. Водночас сукупність складових взаємодіє також з навколишнім середовищем, що дає можливість говорити про її відкритість.

Отже, довівши, що адміністрування податків відповідає ознакам системності, пропонуємо систему адміністрування податків розуміти як сукупність державних органів виконавчої влади, уповноважених забезпечувати процес справляння податків, що функціонують через певні напрями управлінської діяльності за допомогою механізму адміністрування податків та на основі податкових відносин (головним чином, але не виключно, з платниками податків) з метою реалізації податкової політики держави.

О. А. Горбатенко

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВ В УКРАЇНІ

Нині практика функціонування акціонерних товариств в Україні далека від досконалості, що зумовлюється низкою причин: порівняно нетривалим періодом їх існування; недостатньою законодавчою базою; невикористанням у повному обсязі фінансових інструментів мобілізації всіх засобів, поширених у світовій практиці, і т. ін.

Дослідимо особливості функціонування акціонерних товариств та визначимо засоби підвищення ефективного функціонування акціонерних товариств в Україні.

Загалом, згідно з даними Державної служби статистики України, загальна кількість підприємств станом на 1 січня 2010 р. дорівнювала 1 258 513 од., з них АТ – 30 169. Середньорічний темп зростання всіх видів підприємств за 2000–2010 рр. становить 1,05, а АТ – 1.

За даними Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку (ДКЦПФР), чистий прибуток АТ у 2009 р. становив 77,29 млрд грн, чистий збиток – 68,63 млрд грн (додатне сальдо – 8,66 млрд грн). У 2010 р. чистий прибуток АТ збільшився на 648,63 млн грн порівняно з 2009 р.¹

Можна зробити висновок, що в Україні останніми роками у виробничій діяльності АТ намітилися позитивні тенденції. З огляду на те, що не всі АТ подають правдиву інформацію про свій економічний стан та продовжують працювати у “тіні”, економічна ефективність акціонерного сектору може бути ще вищою.

У 2010 р. 778 АТ сплатили дивіденди на суму 9,92 млрд грн. Структура підприємств-емітентів, які сплатили найбільший обсяг дивідендів, за видами економічної діяльності така: транспорт та зв'язок (620,67 млн грн); торгівля, ремонт автомобілів, побутових

¹ Звіти Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку за 2006–2010 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://smida.gov.ua>.

виробів та предметів особистого вжитку (456,49 млн); добувна промисловість (200,64 млрд грн)².

Спеціалісти вирізняють низку об'єктивних і суб'єктивних причин, які не сприяють розвитку дивідендної політики акціонерних товариств в Україні: незадовільний загальний економічний стан країни та акціонерних товариств зокрема, застаріле та мало-ефективне обладнання, яке потребує оновлення, що призводить до реінвестування прибутку; можливість засновників отримувати доходи з інших джерел; завищення розмірів заробітної плати та премій керівниками АТ; низька корпоративна культура та недосконалість корпоративного управління.

Інвестиційна діяльність АТ напряму залежить від можливості залучати кошти. У ринковій економіці фондова біржа виконує функцію мобілізації тимчасово вільних грошових засобів шляхом випуску та продажу цінних паперів та трансформації їх в інвестиції, а також розподілу між галузями економіки.

Аналіз структури емісій акцій суб'єктами ринку за 2010 р. показав, що найбільшу питому вагу мають комерційні банки (ВАТ та ПАТ), частка яких становить 60,12 % (60,76 млрд грн), та підприємства – ВАТ та ПАТ – 36,32 % (36,71 млрд грн)³.

За роки ринкових перетворень в Україні діяльність фондової біржі не набула достатнього поширення, а тому вона не відіграє притаманної їй суттєвої ролі в розвитку й функціонуванні економіки держави.

Серед основних причин обмеженого виконання функції із залучення тимчасово вільних грошових коштів можна виокремити: недостатню активізацію інвестиційної привабливості первинного ринку цінних паперів внаслідок роздержавлення і приватизації об'єктів власності; недостатню розвинутість організаційного оформлення вторинного ринку цінних паперів; невисокий платіжний попит вітчизняних інвесторів на цінні папери; недо-

² *Лупенко Ю. О.* Акціонерний сектор вітчизняної економіки / Ю. О. Лупенко // Економіка України. – 2009. – № 1. – С. 42–46.

³ *Мищенко В. І.* Методологічні аспекти формування акціонерного капіталу / В. І. Мищенко // Регіональна економіка. – 2009. – № 1. – С. 175–182.

статню захищеність прав власності іноземних інвесторів; недовідченість менеджменту вітчизняних підприємств тощо⁴.

Аналіз обсягів розміщення емісій акцій показав, що поживлення ринку цінних паперів відбувається кожні три роки. Останній трирічний цикл розпочався у 2008 р., і тому у 2013 р. згідно з динамікою, що склалася, можна очікувати зростання суми емісій акцій вітчизняних АТ⁵.

Проблема фінансового забезпечення акціонерних товариств в Україні є однією з найбільш важливих і складних. Перед підприємствами постають питання, як залучити більший обсяг капіталу на вигідних умовах. На теперішньому етапі розвитку економіки більшість підприємств не можуть обійтися без банківського кредиту, який належить до найдорожчого виду залучення ресурсів. Привабливішим видом залучення ресурсів є емісія цінних паперів, що дає змогу акумулювати грошові заощадження населення, які лежать “мертвим” капіталом, не працюючи і не стимулюючи виробництво та водночас негативно впливаючи на споживчий ринок. Саме АТ, у яких централізація капіталу здійснюється шляхом емісії цінних паперів, зокрема акцій, мають необмежені можливості концентрації капіталу⁶.

АТ належать до найстійкішої форми підприємств, є універсальними і не мають обмежень щодо залучення капіталу та використання різноманітних організаційних форм виробництва і управління. Такі суттєві переваги сприяють поширенню та розвитку АТ в Україні, де сформувався досить вагомий акціонерний сектор, в якому на 2009 р. сконцентровано 2,4 % всіх зареєстрованих підприємств.

Подальший розвиток вітчизняного акціонерного сектору можливий за рахунок підвищення ефективності діяльності АТ і від-

⁴ Савенко Н. В. Особливості формування і сучасний стан акціонерного сектору в Україні / Н. В. Савенко // Інноваційна економіка. – 2011. – № 1. – С. 25–32.

⁵ Статистичний щорічник України за 2009 рік / Держкомстат України ; за ред. О. Г. Осауленко. – К. : Консультант, 2009. – 552 с.

⁶ Сугеев И. В. Экономика предприятия: финансы и статистика : учеб. пособие / И. В. Сугеев. – М. : ЮНИТИ, 2009. – 304 с.

так – зростання ліквідності їх акцій та ширшого використання можливостей фондової біржі щодо залучення грошових коштів⁷.

Отже, потрібно забезпечити зростання капіталізації ринку акцій. З цією метою держава має запровадити акції на пред'явника, що зробить операції на фондовому ринку більш прозорими та ліквідними; дасть можливість вивести з “тіні” та легалізувати значні капітали через механізм фондового ринку. Без упровадження такого інструменту інші заходи не сприятимуть розвитку ринку акцій як джерела інвестиційних ресурсів.

Іншим чинником зростання капіталізації ринку акцій та перетворення його на постачальника ресурсів для реального сектору економіки є розширення кола емітентів, цінні папери яких перебувають у вільному обігу.

Включати акції вітчизняних товариств до біржових списків 1-го та 2-го рівнів лістингу доцільно на основі рейтингової оцінки, яка повинна враховувати всі найважливіші параметри фінансово-господарської діяльності акціонерного підприємства.

Держава має змінити підхід до здійснення економічної політики з розвитку акціонерних відносин, спираючись на нові концептуальні ідеї.

Запропоновані заходи сприятимуть підвищенню ефективності діяльності акціонерних підприємств в Україні, які будуть стійкими до зовнішніх та внутрішніх змін, націленими на довгострокову співпрацю з іншими секторами економіки, здатними мобілізувати необхідні інвестиційні ресурси.

⁷ Статистичний щорічник України за 2010 рік / Держкомстат України ; за ред. О. Г. Осауленко. – К. : Консультант, 2010. – 552 с.

I. В. Грановська

ПРИЗНАЧЕННЯ ТА СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ БЮДЖЕТНОГО МЕХАНІЗМУ

Бюджетний механізм надзвичайно важливий для формування економіки, вирішення соціальних питань, виконання оборонної, економічної та соціальної функцій держави. Його роль та значення в економічних реформах України особливо підсилюються у зв'язку з кардинальними змінами в країні, зростанням недержавних форм власності, необхідністю встановлення чітких міжбюджетних відносин на всіх рівнях бюджетної системи. Тому на кожному етапі економічного розвитку виникає необхідність з'ясування призначення та елементів бюджетного механізму, з метою розроблення такого бюджетного механізму, який би забезпечив втілення поставлених цілей та завдань стратегічного і тактичного характеру.

Призначення бюджетного механізму зводиться до двох основних функцій – фінансового забезпечення й фінансового регулювання економічних і соціальних процесів у державі. Слід зауважити, що вказані функції є повною теоретичною абстракцією. За наявного досвіду фінансове забезпечення водночас виконує функцію регулювання так само, як регулювання може здійснювати функцію фінансового забезпечення¹.

Функціонування бюджетного механізму визначається кількісними та якісними характеристиками. Кількісна характеристика бюджетного механізму визначається обсягом фінансових ресурсів, що мобілізуються і використовуються бюджетною системою для досягнення цілей та виконання завдань, окреслених бюджетною політикою. Якісна характеристика показує технологію формування і використання фінансових ресурсів із застосуванням бюджетних інструментів (ставок, норм, строків, санкцій, стимулів тощо) з метою забезпечення виконання кількісних характеристик².

¹ *Василик О. Д.* Бюджетна система України : підручник / О. Д. Василик, К. В. Павлюк. – К. : ЦНА, 2004. – С. 45.

² *Артус М. М.* Бюджетна система України : навч. посіб. / М. М. Артус, Н. М. Хижа. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2005. – С. 34.

Через бюджетний механізм держава впливає на соціально-економічні процеси, тому його формування та функціонування здійснюються шляхом впровадження та застосування різноманітних фінансових форм, методів, важелів та інструментів мобілізації й використання бюджетних коштів, за допомогою яких держава реалізує функції розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту і справляє вплив на економічний та соціальний розвиток суспільства. З одного боку, бюджетний механізм опосередковує сукупність організаційно-фінансових, правових відносин, що складаються в процесі реального руху бюджетних і позабюджетних потоків (їх планування, організації, регулювання і контролю). З другого боку, це комплекс конкретних дій органів управління бюджетною системою і бюджетним процесом із застосуванням фінансових інструментів, важелів, стимулів, санкцій, методичних прийомів і техніки бюджетного планування, організації, регулювання та контролю.

З метою глибшого розкриття суті бюджетного механізму розглянемо його функціональну структуру, тобто функції кожного елемента у системі. Поза системою ці елементи залишаються розрізненими, статичними, отже, не віддзеркалюють реальні фінансові процеси і тому спотворюються або відкидаються практикою³.

Розглядаючи основні елементи бюджетного механізму, О. Д. Василик та К. В. Павлюк виокремлюють: бюджетне планування і прогнозування, бюджетні норми і нормативи, бюджетний контроль, бюджетні відносини та бюджетне регулювання. Також автори додають, що важливими елементами бюджетного механізму є фінансові нормативи, ліміти й резерви.

Ю. В. Пасічник у своїх дослідженнях вирізняє інші складові бюджетного механізму: бюджетне планування і регулювання, фінансові показники, нормативи, ліміти, резерви, систему управління бюджетними коштами⁴.

³ Лисяк А. В. Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України : монографія / А. В. Лисяк. – К. : ДНУ АФУ, 2009. – С. 184.

⁴ Там само. – С. 185.

Проте, на нашу думку, найбільш вдало дослідили елементи бюджетного механізму М. М. Артус та Н. В. Хижа, зобразивши його у вигляді трирівневої структури. На першому (визначальному) рівні діють методи бюджетного механізму. Функціонування бюджетної системи на другому рівні забезпечують бюджетні інструменти, а на третьому рівні діють важелі бюджетного механізму⁵.

Методи бюджетного механізму виступають як засоби впливу на процес формування оптимального обсягу ресурсів бюджету та їх найекономнішого розміщення і використання. Вони включають такі елементи, як бюджетне прогнозування і планування, оподаткування, фінансування, бюджетне регулювання і бюджетний контроль.

Інструменти бюджетного механізму – це засоби, що застосовуються для виконання завдань, передбачених бюджетною політикою. Вони вказують на економічний зміст окремої сукупності бюджетних відносин, таких як бюджети різних рівнів, перспективне, поточне й оперативне бюджетне планування, різні види податків і зборів, бюджетні норми і нормативи, бюджетні стимули і міжбюджетні трансферти, форми і методи бюджетного контролю тощо. Інструменти бюджетного механізму тісно пов'язані. Кожен з них породжує певне економічне навантаження та має об'єктивні межі застосування. Тому розширення дії одних інструментів за рахунок обмеження дії інших може негативно вплинути на функціонування бюджетного механізму загалом.

Важелі бюджетного механізму діють у межах бюджетного інструменту. За їх допомогою стимулюється або обмежується вплив на процес формування і використання фінансових ресурсів. До важелів бюджетного механізму належать методи і методологія бюджетного планування і прогнозування, визначення податкової бази, об'єктів оподаткування та податкових ставок, ставок заробітної плати, стипендій та норми витрат, штрафів та пільг, ревізія, аудит, моніторинг тощо. Важелі бюджетного ме-

⁵ *Артус М. М.* Бюджетна система України : навч. посіб. / М. М. Артус, Н. М. Хижа. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2005. – С. 34.

ханізму впливають із бюджетного інструменту і конкретизують його функціонування у бюджетному механізмі.

Діапазон дії методів, інструментів і важелів бюджетного механізму обмежений бюджетним законодавством.

Цілеспрямований вплив бюджетного механізму на процес формування ресурсів бюджетів різних рівнів та їх найраціональніше розміщення й використання забезпечується вертикальною та горизонтальною координацією його елементів. Вертикальна координація здійснюється за допомогою елементів вищого рівня (методів бюджетного механізму), рознесених за елементами нижчого рівня (інструментами бюджетного механізму), які безпосередньо конкретизують їх дієвість за певними елементами механізму (важелі бюджетного механізму). Горизонтальна координація, що забезпечується саморегулюючою налаштованістю кожного елемента на виконання властивого лише йому навантаження, узгоджує дії безпосередньо не пов'язаних між собою елементів бюджетного механізму за вертикальним рівнем та елементів, що належать до різних вертикальних рівнів⁶.

Як і кожний механізм, бюджетний механізм має розвинуту систему зворотних зв'язків його складових. У системі державного регулювання вчені вирізняють підсистеми механізму макроекономічного регулювання: концептуальну, субстанціональну, сутнісну, результуючу, функціональну⁷. Застосовуючи такий підхід до бюджетного механізму, доцільно виокремити функціональні складові, які визначають рух бюджетних коштів відповідно до цілей і завдань бюджетної політики.

Концептуальна підсистема бюджетного механізму встановлює спрямованість імпульсів регулюючого впливу на стратегічні пріоритети бюджетної політики, результати функціонування організованої системи, тобто на досягнення обумовленого цільовою функцією суспільства результату, а також соціально-економічного ефекту. До субстанціональної підсистеми входять

⁶ *Артус М. М.* Бюджетна система України : навч. посіб. / М. М. Артус, Н. М. Хижа. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2005. – С. 34.

⁷ *Гуревичев М. М.* Государственное регулирование в условиях рыночной экономики (исследование эволюции) / М. М. Гуревичев. – Харьков : Основа, 1993. – С. 70–72.

трудові, технологічні й наукові зв'язки та взаємовідносини у сфері суспільного розподілу і кооперації праці, які становлять матеріальну основу для реалізації бюджетних відносин та створюють підґрунтя для функціонування бюджетного механізму. Сутнісною підсистемою бюджетного механізму є відносини власності у суспільстві, права присвоєння, володіння та стимулювання виробничої діяльності. Результуюча підсистема забезпечує терміновість і достовірність інформації про прийняття рішення стосовно бюджетного регулювання. Підсистема зворотного зв'язку передбачає постійне вдосконалення бюджетної політики держави та її складових залежно від отриманих результатів і зміни макроекономічних та політичних факторів. Вона передбачає удосконалення (коригування) напрямів бюджетної політики відповідно до отриманих результатів з урахуванням фактора часу. Для передбачення чи попередження можливого негативного ефекту в систему бюджетного регулювання впроваджують державне економічне прогнозування з метою визначення прогнозу обсягу і структури доходів та видатків бюджету, величини державного боргу на три наступні роки на основі прогнозних макропоказників економічного й соціального розвитку⁸. Функціональна підсистема об'єднує елементи механізму державного регулювання (форми, методи, інструменти, об'єкти, суб'єкти).

Функціональна підсистема бюджетного механізму залежно від зміни умов потребує коригування, яке включає наукове, економічне, соціальне, а також коригування органів державного регулювання (організаційне). Наукове коригування дає можливість спрогнозувати зміст і процес економічних перетворень кожного напрямку їх реалізації, що означає передбачення соціально-економічних наслідків рішень і попередження негативних проявів. Економічне коригування базується на пошуку сприятливих умов економічних відносин: оподаткування, обсягу і структури державних видатків, інвестицій тощо. Соціальне коригування охоплює соціальну сферу і визначає механізм реалізації соціальних гарантій. Усі механізми коригування тісно

⁸ Чугунов І. Я. Теоретичні основи системи бюджетного регулювання / І. Я. Чугунов. – К. : НДФІ, 2005. – С. 259.

взаємопов'язані. Організаційне коригування передбачає розвиток і удосконалення системи органів державного регулювання з метою їх максимально можливої відповідності рівню розвитку країни, історичному етапу становлення господарського механізму тощо.

В умовах постіндустріальної економіки вагомого значення у системі державного регулювання набувають питання координації. Координуюча підсистема бюджетного механізму має забезпечувати його узгоджене функціонування з усіма напрямками економічної політики держави. Сьогодні у полі зору вчених перебуває механізм координації бюджетної та грошово-кредитно політики, адже чинна система координації, встановлена окремими законодавчими, нормативними та внутрішньовідомчими документами, на думку А. Гриценка, не є цілісною системою координації цих політик і тому спричиняє виникнення низки проблем, знижує ефективність координації та потребує створення спеціальних координаційних органів⁹.

Отже, формуючи бюджетний механізм, держава намагається забезпечити його відповідність вимогам бюджетної політики того чи іншого періоду, що є запорукою найповнішої реалізації її цілей і завдань. З часу визначення економічних механізмів як провідників дії економічних законів у різних країнах світу опрацьовувалися їх комбінації, за допомогою яких намагалися впливати на ситуацію в економіці. При цьому зберігається постійне прагнення до оптимального узгодження бюджетного механізму та окремих його елементів з комплексом інтересів суспільства, держави, суб'єктів господарювання, населення, що сприяє економічному розвитку країни та поліпшенню добробуту населення.

⁹ Фетисов Г. Г. Монетарная политика и развитие денежно-кредитной системы России в условиях глобализации: национальный и региональный аспекты / Г. Г. Фетисов. – М. : Экономика, 2006. – С. 205.

Є. В. Грапчев

ЗБАЛАНСОВАНІСТЬ БЮДЖЕТУ ЯК ОСНОВА КОНЦЕПЦІЇ ЕФЕКТИВНОЇ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ

Бюджет – головний інструмент проведення соціально-економічної політики держави. За допомогою цього важеля вона впливає на весь процес виробництва і розподілу фінансових і виробничих ресурсів, як у країні загалом, так і в окремому регіоні. Коли йдеться про досягнення певних соціально-економічних цілей за допомогою регулювання бюджету, говорять про бюджетну політику держави. В ідеалі бюджетна політика повинна сприяти стійкому та ефективному економічному розвитку країни і (або) регіону, тобто має бути дієвою.

У сучасних умовах проблеми формування і реалізації на практиці ефективної бюджетної політики в масштабах країни загалом і на регіональному рівні зокрема набувають особливої значущості. Останній аспект є нині найважливішим, оскільки фінансова стабільність України буде гарантована лише за умови фінансового благополуччя її регіонів.

Звідси випливає актуальність проблем розроблення концепції ефективної бюджетної політики в регіонах і на місцях, що дасть змогу забезпечити фінансову самостійність, здобуття населенням достатнього обсягу суспільних благ, дохідну самодостатність місцевих бюджетів і відповідальність органів місцевого самоврядування.

Проблеми розвитку бюджетної політики як на державному, так і на місцевому рівні були предметом наукового пошуку в дослідженнях таких українських учених, як І. В. Усков, Н. В. Вишневіська, І. В. Запатріна, Л. В. Лисяк, Ц. Г. Огонь, І. Я. Чугунов. У Росії дослідженню цієї проблеми присвячені праці М. В. Васильєвої, Т. М. Ковальової, М. В. Маніної, Л. Л. Ігоніної, Н. Я. Кривоносової.

Водночас у працях названих учених розглядаються окремі напрями розвитку бюджетної політики. Сучасні реалії вимагають нових наукових підходів до дослідження цієї економічної категорії. Залишається безліч питань, що потребують подальшого опрацювання. Одним з них, на наш погляд, є розроблення кон-

цепції оцінки ефективної бюджетної політики й уточнення її визначення.

Для цього розглянемо деякі визначення ефективної бюджетної політики, запропоновані як українськими, так і російськими вченими.

На думку І. В. Ускова¹, ефективною повинна вважатися така політика місцевих органів влади, яка сприяє досягненню збалансованості доходів і витрат їх бюджетів, забезпечує пропорційний і ефективний соціально-економічний розвиток територіальних одиниць. Ефективність й обґрунтованість бюджетної політики на місцевому рівні безпосередньо залежать від раціональності системи показників, використовуваних для її оцінки.

Визначення, запропоноване автором, на нашу думку, досить точно відображає суть ефективної бюджетної політики на місцевому рівні. Проте, роблячи акцент на збалансованості доходів і витрат, автор наводить на думку, що ефективної бюджетної політики в реальності не існує, оскільки найтиповішим станом збалансованості місцевих бюджетів є дефіцит.

Ще одне, на наш погляд, досить повне визначення ефективної бюджетної політики запропонувала Т. М. Ковальова², котра стверджує, що ефективною є бюджетна політика, концепція якої забезпечує максимально можливе на теперішньому етапі досягнення мети державного фінансового господарства і забезпечення бюджетної рівноваги на основі максимальної реалізації функцій бюджету. Т. М. Ковальова нагадує, що метою державного фінансового господарства є надання суспільству необхідного і достатнього обсягу державних (колективних) благ і послуг. Отже, основним критерієм ефективної бюджетної політики буде критерій максимуму суспільних благ, що виражаються за вартістю в оптимальній величині державних витрат, за оптимальних параметрів сукупного податкового тягаря.

¹ Усков І. В. Организационная структура и особенности оценки бюджетной политики на местном уровне / И. В. Усков // Экономика и управление. – 2011. – № 2. – С. 31–37.

² Ковалева Т. М. Бюджет и бюджетная политика в Российской Федерации : учеб. пособие / Т. М. Ковалева, С. В. Барулин. – М. : Кнорус, 2005. – 208 с.

М. В. Маніна³ характеризує бюджетну політику таким чином: бюджетна політика муніципального об'єднання становить пріоритетні напрями у сфері накопичення і витрачання мобілізованих у місцевому бюджеті засобів, скеровані на реалізацію соціально-економічних завдань і досягнення встановлених параметрів соціально-економічного розвитку муніципального об'єднання.

У результаті аналізу низки визначень автором сформульовано власне поняття ефективної бюджетної політики: *ефективна бюджетна політика місцевих органів влади – це політика, спрямована на точне планування і виконання дохідної та видаткової частин бюджету, збалансованість яких забезпечить ефективний соціально-економічний розвиток регіону та фінансову самостійність місцевих бюджетів.*

З нашого визначення випливає, що в основу ефективної бюджетної політики покладено точне планування та виконання дохідної і видаткової частин бюджету як основи збалансованості бюджету. Збалансованість бюджету належить до ключових проблем бюджетної системи.

Проте, як вже зазначалося, найтипівішим станом збалансованості місцевих бюджетів є дефіцит, тобто перевищення доходів над витратами.

В ідеалі бюджет будь-якого рівня бюджетної системи держави має бути збалансований. Однак через дію різних чинників (економічних, політичних, природних та ін.) часто виникає ситуація, коли доходи бюджету (податкові й неподаткові) не покривають усі необхідні витрати відповідного рівня бюджетної системи.

Принцип збалансованості бюджету є одним з найважливіших принципів бюджетної системи кожної держави. Він полягає в тому, що загальний обсяг передбачених бюджетом витрат повинен відповідати сумарному обсягу надходжень. При цьому надходження до бюджету розуміють не лише як доходи бюджету, а й інші джерела, наприклад запозичення.

³ Маніна М. В. Формирование бюджетной политики муниципально-го образования : автореф. дис. ... канд. экон. наук : 08.00.10 / М. В. Маніна ; С.-Петербург. гос. инж.-экон. ун-т. – СПб., 2005. – 25 с.

Таким чином, сама по собі наявність дефіциту бюджету не означає незбалансованості, якщо досягнуто рівності між витратами і сумарною величиною бюджетних надходжень. Незбалансований бюджет фактично не можна назвати бюджетом, оскільки він наперед нереальний для виконання.

Складання бюджету з профіцитом (з перевищенням дохідної частини над видатковою) також спричиняє негативні наслідки. Його результатом стане зниження ефективності використання бюджетних коштів і, як наслідок, підвищення навантаження на економіку. Отже, збалансованість бюджету – головна вимога, що висувається до органів, які складають і затверджують бюджет.

Збалансований бюджет – основа нормального функціонування органів управління держави та її адміністративно-територіальних утворень. Якщо хоча б невелика частина бюджетів не збалансована, це може призвести до затримки фінансування бюджетних установ, зриву термінів виконання державних і муніципальних замовлень, виникнення проблеми неплатежів у народному господарстві. Ідеальним варіантом був би, звичайно, бездефіцитний бюджет, в якому сума витрат цілком відповідала б обсягу доходів. Проте в умовах реальної економіки досягти цього нелегко, а часом неможливо⁴.

З огляду на викладене можна зробити висновок, що необхідною умовою розвитку та покращання економічної ситуації в країні є правильна концепція ефективної бюджетної політики, у центрі якої – точне планування та виконання дохідної та видаткової частин бюджету, збалансованість яких забезпечить ефективний соціально-економічний розвиток регіону та фінансову самостійність місцевих бюджетів.

Одним з показників ефективності процесу планування та виконання бюджету є збіг результатів виконання бюджету з планом. Але за сучасних умов великої макроекономічної невизначеності досягти його дуже важко.

⁴ *Парыгина В. А.* Бюджетное право и процесс : учебник / В. А. Парыгина, А. А. Тедеев. – М. : Эксмо, 2005. – 384 с.

А. М. Дишлева

БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВІ ІНСТРУМЕНТИ СТИМУЛЮВАННЯ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ В РАМКАХ РЕАЛІЗАЦІЇ АНТИКРИЗОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Безробіття є однією з форм прояву макроекономічної нестабільності в умовах циклічного розвитку економіки. Проблема зростання безробіття стала найболючішою під час розгортання світової фінансово-економічної кризи та у посткризовий період. Деструктивний вплив безробіття на економіку проявляється у зменшенні рівня доходів населення, посиленні тиску на державний бюджет, поширенні негативних психологічних тенденцій у суспільстві, порушенні суспільного спокою. Крім того, кожен відсоток перевищення фактичного рівня безробіття над природним зменшує обсяг ВВП на 2,5 %¹.

З початку світової фінансово-економічної кризи рівень безробіття у світі зріс на 15 %, абсолютний приріст безробітних становив 27 млн осіб. Крім того, сьогодні країни переживають безпрецедентну кризу молодіжної зайнятості. За останніми оцінками, у 2012 р. у світі нараховується 200 млн безробітних, серед яких 75 млн – молодь². Труднощів у працевлаштуванні молодь світу зазнала ще до початку світової рецесії. У 2007 р. рівень безробіття серед працівників у віці від 15 до 24 років у країнах з розвинутою економікою становив у середньому 13 %, тоді як серед старших працівників – 5 %. Сьогодні рівень безробіття серед молоді зріс майже до 20 %, у старшій віковій групі – до 7 %. Під час кризи рівень безробіття серед молоді зростав у різних країнах з неоднаковою швидкістю: у США – з 10 до 18 %, в Італії – з 20 до 25, в Іспанії – з 20 до 40 %. У Німеччині вдалося знизити рівень безробіття завдяки впровадженню дієвих програм навчання на робочому місці та скороченого робочого часу,

¹ Економічна теорія: Політекономія : підручник / В. Д. Базилевич, В. М. Попов, К. С. Базилевич та ін. ; за ред. В. Д. Базилевича. – 8-ме вид., перероб. і допов. – К. : Знання, 2012. – С. 465.

² Конференції по молодіжній зайнятості в Азербайджане, Арменії та Грузії // Вестник Бюро МОТ. – 2012. – № 1 (48). – С. 1–2.

субсидуванню компаній, які замість звільнення працівників у період зниження ділової активності зменшували робочий час. Разом з тим рівень безробіття серед німецької молоді поки що перевищує рівень безробіття серед старшого покоління у 1,5 раза³.

До антикризових заходів з підтримки зайнятості населення, застосованих у Німеччині, належать:

- 1) збереження заробітної плати при скороченні робочого часу (загальна вартість – 3,4 млрд євро):
 - тривалість отримання зарплати збільшено від 12 до 24 міс.;
 - Федеральна агенція праці (ВА) сплачує 60 % зарплати нетто, яка втрачається через скорочення робочого часу, особи з дітьми отримують 67 %;
 - ВА відшкодовує роботодавцям внески до соціального страхування у перші 6 міс. на 50 %, починаючи з 7-го міс. – на 100 % (додатково було витрачено 1,7 млрд євро);
- 2) підвищення чи зміна кваліфікації населення;
- 3) надання агенціям з працевлаштування 50 тис. додаткових робочих місць для працевлаштування безробітних⁴.

У Німеччині завдяки заходам, спрямованим на забезпечення зайнятості населення, рівень безробіття зріс менше, ніж під час минулих спадів, а через уникнення масових звільнень працівників ноу-хау залишилися у фірмах країни. Витрати на реалізацію політики на ринку праці Німеччини становили лише 7 % загального обсягу кон'юнктурних заходів, вартість яких дорівнювала майже 90 млрд євро (3,6 річного ВВП країни)⁵.

Антикризові заходи Франції, спрямовані на забезпечення зайнятості населення, охоплювали:

- 1) стимулювання найму на дрібні підприємства (до 10 робітників);

³ Ханан Морси. Раненое поколение / Х. Морси // Финансы и развитие. – 2012. – Март. – С. 15–16.

⁴ Джуччі Р. Економічно-політична реакція на кризу в Німеччині та Україні / Р. Джуччі; Німецька група консультантів при Уряді України. – К., 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.beratergruppe-ukraine.de.

⁵ Там само.

- 2) проведення активної політики у сфері зайнятості:
- звільнення протягом 2009 р. підприємств від сплати внесків у систему соціального забезпечення при створенні нових робочих місць (700 млрд євро);
 - заходи з підтримки безробітних в рамках підписаного у грудні 2008 р. загальнонаціонального колективного договору (500 млрд євро);
 - зниження необхідної річної кількості відпрацьованих годин для категорії “частково зайнятих” громадян з 1200 до 800 годин, відпрацювавши які вони можуть отримувати допомогу по безробіттю;
 - підвищення розміру такої допомоги з 50 до 60 % заробітної плати до оподаткування⁶.

Водночас слід зазначити, що причинами зростання рівня безробіття можуть бути як наслідки кризи, так і структурні диспропорції в економіці або їх поєднання. Ті країни, які завчасно провели реформи на ринку праці, менше постраждали від зростання безробіття під час кризи та надмірного навантаження на бюджет.

Канада, наприклад, реформувала ринок праці ще в 1995 р. у рамках реалізації глибоких структурних реформ. Було переглянуто політику на ринку праці, систему пільг та їх фінансування, що сприяло збільшенню стимулів до праці та скороченню надмірних витрат на програму страхування на випадок безробіття⁷. Рівень безробіття населення в Канаді у 2010 р. становив 8 %, тоді як у США – 9,6, у країнах Європи з розвинутою економікою – 9,4 %.

В Україні загальний рівень безробіття у 2010 р. становив 8,1 %, що є найбільшим серед країн СНД, хоча й меншим, ніж у Грузії (16,3), Киргизькій Республіці (9,3) та деяких європейських країнах (у середньому – 9,4 %) ⁸. Наслідки фінансово-економічної

⁶ *Островская Е. П.* Франция: преодоление кризиса / Е. П. Островская // МЭ и МО. – 2010. – № 4. – С. 61–62.

⁷ *Ионас И.* Фискальные соседи / И. Ионас, Ч. Санчак // Финансы и развитие. – 2011. – Сент. – С. 32.

⁸ Перспективы развития мировой экономики: замедление роста, увеличение рисков / МВФ. – Вашингтон, 2011. – С. 79–88 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/russian/pubs/ft/fandd/2011/09/index.htm>.

кризи разом із накопиченими структурними диспропорціями у вітчизняній економіці, спричинили загострення таких проблем:

- Висока частка економічно неактивного населення працездатного віку, яка становить 27,3 % загальної кількості населення працездатного віку. Найбільша питома вага у складі економічно неактивного населення, крім пенсіонерів за віком чи у зв'язку з інвалідністю (49,3 %), припадає на учнів та студентів (25 %), а також осіб, що зайняті у домогосподарстві чи перебувають на утриманні (20,8 %).
- Зростання рівня безробіття населення серед молоді віком від 15 до 24 років: якщо у 2008 р. рівень безробіття міського населення вказаного віку становив 14,9 %, а сільського населення – 10,3 %, то у 2011 р. – 20,2 та 16,1 % відповідно.
- Значний рівень тіньової зайнятості населення. Майже 40 % працюючих громадян (чверть працездатних українців) працюють без офіційного оформлення. Із 20 млн працездатних громадян офіційно працюють лише 13 млн, а близько 5 млн осіб перебувають поза легальним ринком праці⁹.

За таких умов першорядним завданням для України є реалізація таких заходів:

- стимулювання самозайнятості населення та створення нових робочих місць, у тому числі суб'єктами малого підприємництва. Інструментами реалізації такої політики можуть бути податкові пільги (компенсація частини витрат на сплату єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування тощо) та/або надання гарантій за кредитами життєздатним малим та середнім підприємствам, що займаються трудовіткою діяльністю, полегшення процесу отримання кредитів такими підприємствами;
- усунення невідповідності між досвідом, набутим студентами під час навчання, та потребами роботодавців. По-

⁹ 5 млн українців працюють нелегально // Дзеркало тижня. – 2012. – 5 квіт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.dt.ua/ECONOMICS/5 mln_ukrayintsiv_pratsyuyut_nelegalno,-_azarov-99972.html.

- силення захисту осіб, які шукають роботу вперше. Впровадження оплачуваного стажування молоді із записом у трудову книжку. Стимулом прийняття працівника на перше місце роботи на постійній основі може бути компенсація роботодавцю витрат на сплату єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування протягом двох–трьох років з дати працевлаштування особи на нове робоче місце;
- посилення захисту робітників, що працюють на умовах тимчасового контракту; встановлення штрафних санкцій для роботодавців, які працевлаштовують робітників не за трудовою книжкою. Сприяння підвищенню чи зміні кваліфікації безробітного населення працездатного віку.

О. С. Дроздюк

НАПРЯМИ ТА ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ФІСКАЛЬНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ АКЦИЗНОГО ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ

В умовах виконання Програми економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” важливого значення набувають реформування та вдосконалення всієї податкової системи, зокрема акцизного оподаткування. Повсюдне поширення акцизного оподаткування пояснюється передусім його високим фіскальним потенціалом та стабілізуючою функцією в умовах кризових явищ. Ще у XVII ст. французький економіст Ф. Демезон вказував, що акциз здатен один принести казні стільки, скільки всі інші податки і навіть більше¹. Протягом усього часу активного використання специфічних акцизів вони мали переважно фіскальне та регулююче значення. Історія доводить, що за належного адміністрування акцизне оподаткування є передумовою розвитку економіки держави, важливим інструментом регулювання соціально-економічних процесів.

Фіскальна потужність акцизу та значний його регулюючий потенціал зумовили жвавий інтерес до механізму справляння цього податку з боку науковців. Проблема оптимізації акцизного оподаткування з позиції фіскальної достатності та економічної ефективності присвячено науковій дослідженню таких вчених, як Т. Єфименко, В. Андрущенко, В. Буряковський, Г. Бех, С. Гасанов, О. Данілов, А. Дрига, А. Крисоватий, І. Лютий, П. Мельник, В. Мельник, В. Опарін, А. Соколовська, Р. Балакін.

Незважаючи на плідну працю багатьох науковців, присвячену цій проблематиці, не всі проблеми податкового регулювання виробництва та обігу підакцизних товарів остаточно вирішені. До того ж прийняття Податкового кодексу України привело до зміни механізму акцизного оподаткування. Відтак, проблеми

¹ Олійник О. В. Податкова система : навч. посіб. / О. В. Олійник, І. В. Філон. – К. : ЦНА, 2006. – 160 с.

акцизного оподаткування є вельми актуальними, а тому потребують подальших наукових досліджень.

Аналізуючи акцизний податок у системі інструментів фіскальної політики держави, слід зазначити, що впродовж останніх років цьому податку на споживання відводиться дедалі більша роль у формуванні дохідної частини зведеного бюджету України та в регулюванні відповідних сегментів споживчого ринку. Така тенденція є об'єктивною реакцією на загострення економічної кризи, внаслідок якої посилюється значення податків на споживання у формуванні податкових доходів бюджету країни.

Дослідження фактичних показників використання акцизного податку як фіскального інструменту у вітчизняній податковій системі показує наявність низки проблем комплексного характеру, які не були остаточно вирішені в результаті запровадження нових нормативно-правових актів щодо акцизного оподаткування. Незважаючи на численні зміни в законодавстві, що регулює виробництво та обіг підакцизних товарів, сьогодні зберігається тенденція до використання різноманітних схем ухилення від сплати акцизного податку та інших податків економічними агентами, пов'язаними з цією сферою господарської діяльності. Головний чинник втрат бюджету від ненадходження акцизного податку – істотний обсяг незаконного виробництва та обігу спирту, алкогольних напоїв та тютюнових виробів, що є також одним із каналів відпливу грошових коштів до “тіньового” сектору економіки. За окремими оцінками експертів, лише по лікero-горілчаній продукції величина “тіньового” сектору сягає 30 %². Існують й інші схеми заниження величини бази оподаткування акцизним податком. Наприклад: ввезення підакцизних товарів поза митним контролем; декларування товарів на фіктивні фірми; зниження митної вартості імпортованих товарів; переміщення товару за фіктивними документами; використання не облікованого спирту при виробництві лікero-горілчаной продукції, що призводить до нелегального продажу алкогольної

² Грезина Е. Борьба за оригинальность / Е. Грезина // Акциз. – 2008. – № 8, 9. – С. 46–49.

продукції та зменшує фіскальну функцію акцизного податку; застосування підроблених марок акцизного податку, що збільшує нелегальний продаж підакцизної продукції (алкогольні та тютюнові вироби); заміна при маркуванні безпосереднього об'єкта оподаткування та ін.

Зважаючи на фіскальне значення, особливу увагу органів державної податкової служби при адмініструванні акцизного податку на алкогольні напої спрямовано на забезпечення безпосереднього контролю за відпуском спирту етилового спиртовими заводами, повнотою його отримання виробниками алкогольних напоїв та подальшого використання у виробничих процесах. З метою забезпечення відповідного контролю на вказаних підприємствах створені акцизні склади, однак, на відміну від європейської практики, їх діяльність не дає відповідного ефекту, адже навіть у такій складній багаторівневій системі контролю залишається можливість для виробництва та реалізації алкогольних напоїв без сплати акцизного податку. У країнах – членах ЄС система функціонування акцизів регулюється Директивою Ради 2008/118/ЄС від 16.12.2008 щодо загального режиму для акцизного податку. Зазначена Директива, яка діє з 1 квітня 2010 р., є базою для гармонізації акцизного законодавства держав – членів ЄС.

Стимулювання виробництва та реалізації якісних нафтопродуктів за допомогою застосування диференційованих ставок податку вимагає запровадження відповідних процедур державного контролю за виробництвом та обігом такої продукції. Спеціальних досліджень потребує практика податкового стимулювання виноробної галузі з метою підтримки виробництва якісної вітчизняної продукції та наповнення дохідної частини державного бюджету.

До шляхів підвищення фіскальної ефективності акцизного оподаткування, передбачених Податковим кодексом України, можна віднести розширення переліку підакцизних товарів (додано скраплений газ) та кола платників, збільшення ставок акцизного податку, запровадження авансової сплати податку з окремих товарів. Нововведенням, що підвищує економічну ефективність акцизного податку, однак знижує його фіскальну

ефективність, є новий, адаптований до законодавства ЄС, порядок визначення дати виникнення податкового зобов'язання щодо підакцизних товарів, вироблених на митній території України (не за першою подією, а за датою реалізації таких товарів).

Отже, більшість новацій Податкового кодексу України щодо акцизного податку є значним кроком до вдосконалення всієї системи акцизного оподаткування. Для підвищення фіскальної ефективності пропонуються такі кроки: з урахуванням світового досвіду включити до оподаткування акцизним податком товари, які за сутністю є підакцизними (наприклад, дорогоцінні метали); удосконалити державний контроль за виробництвом та обігом підакцизних товарів; забезпечити збалансування фіскальної та регулюючої складової справляння акцизного податку з лікеро-горілчаної та тютюнової продукції; впровадити безперервний контроль за виробництвом та обігом спиртвмісних речовин для запобігання нелегальному обороту цієї підакцизної продукції; продовжити подальше поступове підвищення ставок на алкогольні напої та тютюнові вироби до рівня країн ЄС. Для підвищення фіскальної ефективності акцизного податку в Україні також доцільно повніше врахувати вимоги Директиви 2008/118 щодо механізмів контролю за виробництвом та обігом підакцизних товарів, зокрема стосовно функціонування акцизних складів.

Я. Я. Дьяченко

ДЖЕРЕЛА ЗРОСТАННЯ ФІСКАЛЬНОГО ПРОСТОРУ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Основним чинником, що зумовляє необхідність дослідження проблем формування фіскального простору країни, є не стільки подальший розвиток фіскальної теорії, скільки вимоги практики управління державними фінансами, потреби шукати нові чи недостатньо (неефективно) використовувані фінансові джерела для економічного зростання та виходу з економічної кризи, досягнення пріоритетів Стратегії соціально-економічного розвитку країни¹.

Фіскальний простір – це потенційно можливий обсяг фінансових ресурсів, динамічно змінювану величину якого здатна регулювати держава з урахуванням сукупності джерел його формування, коштів фінансових і нефінансових корпорацій, домашніх господарств, державних бюджетних та цільових фондів, котрі можна мобілізувати для реалізації планів соціально-економічного розвитку та розв’язання соціальних проблем, інноваційної модернізації економіки та підвищення її конкурентоспроможності на основі утвердження стратегічних цілей та пріоритетів розвитку країни: інноваційної моделі, структурно-інноваційної перебудови виробництва товарів і послуг, модернізації інфраструктури і базових секторів, формування режиму максимального сприяння бізнесу, розвитку людського і соціального капіталу, стійкого економічного зростання, гарантованого виконання державою своїх функцій.

Базові принципи бюджетної політики та формула успіху щорічних державних бюджетів з 2012 р. (на основі соціальної захищеності кожного, інвестиційно-інноваційної моделі розвитку, стабільної і передбачуваної середньострокової бюджетної політики) стали основою для визначення парадигм бюджетної по-

¹ Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки) “Шляхом Європейської інтеграції” // А. С. Гальчинський, В. М. Гець та ін. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2004. – С. 36.

літики на 2010–2014 рр.: 2010 р. – модель державних фінансів економіки терпіння; 2011 р. – модель від економіки терпіння до стабілізації; 2012 р. – від стабілізації до сталого розвитку; 2013–2014 рр. – сталий розвиток та забезпечення конкурентоспроможності².

Розвинуті країни світу досягли успіху, забезпечивши тривалий період економічного зростання шляхом використання різних варіантів інвестування в інфраструктуру, надання суспільних послуг та благ. У власній і доволі оригінальний спосіб діяла низка країн, наприклад³:

- азіатські “тигри” (Малайзія, Сінгапур, Таїланд, Південна Корея) здійснювали інвестиції переважно за рахунок державних коштів щорічно на рівні 5–10 % від ВВП, тобто реалізували програми з великими ризиками і великою віддачею;
- центральноевропейські країни напередодні вступу до ЄС створили нормативно-правові умови для підтримання приватного інвестування і за низьких ризиків отримали велику віддачу;
- деякі країни (постсоціалістичні та традиційно неринкового господарювання) через брак власних коштів та вимушену державну підтримку соціальних програм інвестиції в інфраструктуру здійснювали за програмами з низькими ризиками та низькою віддачею.

Дослідження потенційно можливих чи недостатньо використовуваних фінансових джерел для розширення фіскального простору включають розрахунки, експертні оцінки та наукові обґрунтування інвестиційних потреб у коштах та напрямів їх використання. Наукові результати цього напряму дослідної роботи досягаються засобами виробничого методу: визначення

² Ярошенко Ф. О. Сім ключів успіху в розвитку системи державних фінансів України / Ф. О. Ярошенко, С. Д. Бушуєв // Фінанси України. – 2011. – № 6 (187). – С. 3.

³ Створення фіскального простору для економічного зростання. Огляд державних фінансів України : звіт від 14.09.2006 № 36671-UA / підгот. М. Девіс [та ін.] ; Світовий банк. Підрозділ з питань подолання бідності та економічного розвитку. Регіон Європи і Середньої Азії. – К., [2006]. – С. 11.

потреби та пропозицій її задоволення з обґрунтуванням засобів організаційного, методичного, нормативно-правового забезпечення, збалансування цих основних обсягів, ефективно та цільове використання фінансових ресурсів з орієнтацією на інноваційну модернізацію управління державними фінансами. Для обґрунтування обсягів потенційних інвестиційних потреб в Україні на 2011–2020 рр. використані дані Документа Світового банку⁴ та Енергетичної стратегії України на період до 2030 року, а також власні експертні розрахунки⁵.

За оцінками фахівців Світового банку, на десятилітній період розмір необхідних інвестицій визначено на рівні 100 млрд дол. США, а за нашими розрахунками – приблизно 159 млрд дол. США (1271 млрд грн). Основний обсяг зростання відбувся за рахунок витрат на розвиток паливно-енергетичного комплексу (84,1 млрд дол. США замість 30 млрд дол. США за розрахунками Світового банку).

Особливу загрозу та виклики національній безпеці країни становить ситуація у паливно-енергетичному комплексі у зв'язку з високим рівнем енергозалежності України, негативною структурою споживання первинної енергії, високою енергоємністю ВВП (у 2,6 раза більше середнього світового рівня), низькою конкурентоспроможністю товарів і послуг українського виробництва на світовому ринку. Це потребує детальнішого аналітичного розгляду для обґрунтування правильності розрахунків потреби у фінансових ресурсах на інвестиційно-інноваційні капітальні вкладення в основні засоби ПЕК.

Порівняльний аналіз обсягів потреби у фінансових ресурсах на утвердження інноваційної моделі розвитку економіки, фак-

⁴ Створення фіскального простору для економічного зростання. Огляд державних фінансів України : звіт від 14.09.2006 № 36671-UA / підгот. М. Девіс [та ін.] ; Світовий банк. Підрозділ з питань подолання бідності та економічного розвитку. Регіон Європи і Середньої Азії. – К., [2006]. – С. 130.

⁵ Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.03.2006 № 145-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/signal/kr06145a.doc.

тичні обсяги витрат на капітальні інвестиції та фактичні обсяги інвестицій в основний капітал за джерелами фінансування, виконані на цій основі дослідження й обґрунтування стану та проблем функціонування потенційних фінансових джерел для формування фіскального простору країни, а також обґрунтування очікуваного зростання дохідності цих джерел за рахунок удосконалення засобів їх регулювання засвідчили такі пропорції та тенденції.

Обсяг та структура капітальних інвестицій за період 2002–2010 рр. зросли майже в чотири рази, але за останні два роки за всіма напрямками спостерігалася тенденція зменшення частки від загального обсягу інвестицій порівняно з 2008 р.⁶

Перелік, що налічує 38 фінансових джерел зростання фіскального простору, скомпоновано за блоками: організаційно-правові, державні фінанси, фінансово-податкові, грошово-кредитні, детінізація економічної діяльності, розвиток людських ресурсів, зовнішньоекономічна діяльність. Вибір і визначення всіх джерел базувалися на єдиному принципі – доцільності внесення в перелік, якщо після певного удосконалення чи реформування засобів впливу буде забезпечено зростання дохідності суб'єктів господарювання та доходів громадян, а на цій основі – розширення фіскального простору, бази оподаткування та збільшення надходжень до бюджетів.

Наукові обґрунтування стану та проблем функціонування, потенційно можливих фінансових джерел базуються на даних статистичної звітності, рівні реального використання, наявності розроблених нормативних матеріалів, соціальному аспекті сприйняття тощо. Наукові обґрунтування очікуваного зростання дохідності джерел містять конкретні пропозиції щодо удосконалення засобів впливу, котрі здатні активізувати діяльність, підвищити ефективність, дохідність: засоби державного регулювання (нормативно-правові, адміністративні, м'які методи – роз'яснення, реклама), державної економічної політики, державної безпеки, організаційно-методичні, грошово-кредитні.

⁶ Україна в цифрах 2010 : стат. зб. / за ред. О. Г. Осауленка. – К. : Август Трейд, 2011. – 251 с.

На жаль, у результатах наукових досліджень фінансових джерел розширення фіскального простору у вигляді наукових обґрунтувань очікуваного зростання їх дохідності за рахунок удосконалення засобів впливу наведено лише пропозиції щодо напрямів, зміни засобів, норм та нормативів, реструктуризації, впливу на функціонуючі чи потенційно можливі фінансові джерела. Деталізація цих пропозицій, подальше доопрацювання надзвичайно актуальні, але дуже трудомісткі, потребують значних затрат часу, виконання варіантних розрахунків, узгодження та апробації.

Зіставлення середньорічного обсягу потреби в інвестиціях (127 млрд грн) з фактичними обсягами витрат на капітальні інвестиції та в основний капітал (189,1 млрд грн) засвідчує тенденцію, що в Україні загалом інвестиційні витрати здійснюються на достатньому рівні. Тоді постає низка запитань: “Чому виробництво залишається технологічно відсталим?”, “Чому низькою є конкурентоспроможність національної економіки?”. Звичайно, названі характеристики становлять предмети та об’єкти окремих, додаткових досліджень. Зауважимо, що значні обсяги капітальних інвестицій (більше 127 млрд грн) здійснювалися лише з 2006 р. (149 млрд грн) з тенденцією щорічного зростання фінансування.

Набір фінансових джерел та їх класифікація за запропонованими блоками та напрямками зростання їх дохідності та розширення фіскального простору підтверджують наявність резервів, необхідність їх дослідження, розроблення рекомендацій щодо напрямів удосконалення засобів державного регулювання. Особливо вагомими стануть результати наукових досліджень, спрямованих на визначення обсягів зростання дохідності під впливом певних засобів організаційно-правового, методологічного, технологічного характеру тощо.

Одержані додаткові фінансові ресурси збільшать можливості інвестування в пріоритетних напрямках, які в перспективі сприятимуть розвитку всіх сфер соціально-економічної діяльності. Першочерговим слід визначити розвиток:

- паливно-енергетичного комплексу для зменшення енергозалежності країни від зовнішніх поставок шляхом на-

рощування видобутку енергоносіїв на вуглеводній основі, заміни споживання газу власними альтернативними ресурсами, використання гідро- та інших відновлюваних ресурсів, енергозбереження на сучасній технологічній основі;

- людських ресурсів із формуванням на цій основі сучасної, знанневої економіки;
- науки, передусім прикладної, для забезпечення технологічного прориву за напрямками, що обумовлюють виклики та загрози національній безпеці країни.

Стратегічним є вирішення проблем налагодження імпортозамінних виробництв, а також зростання заробітних плат і пенсій як джерел формування платоспроможного попиту населення.

Л. Л. Жебчук

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ПОДАТКУ НА ДОХОДИ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ З УРАХУВАННЯМ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

У забезпеченні ефективного економічного та соціального розвитку будь-якої країни важливу роль відіграють діюча система оподаткування та податкова політика уряду загалом. Одним із основних важелів такої політики, безперечно, є податок на доходи фізичних осіб, адже доходи у вигляді заробітної плати отримує більшість працездатного населення, крім того, вони є основними. Звичайно, цей елемент державного регулювання викликає дискусії серед учених-економістів щодо міри та засобів здійснення такого впливу.

Тому це питання є актуальним і потребує постійного вивчення з метою оптимізації податкового впливу держави на доходи населення, забезпечення розвитку ринку праці, стимулювання ефективної зайнятості та відновлення трудового потенціалу населення, тим більше, у зв'язку з постійною зміною економічних умов та розвитком ринків праці та капіталу.

У межах дослідження розглянуто тільки доходи від заробітної плати, оскільки вони є основним джерелом сплати податку, на доходи фізичних осіб в Україні. Такі елементи податку, як база, ставки та шкала оподаткування, податкові пільги, основні в контексті розгляду згаданого питання. Здійснивши дослідження податкових систем країн Європи, у сфері оподаткування особистих доходів населення від заробітної плати варто виокремити тенденції:

- використання прогресивної шкали оподаткування (Ізраїль, Великобританія, Німеччина, Франція, Швеція, Італія, Бельгія, Кіпр, Австрія);
- застосування малопрогресивної шкали оподаткування (Польща, Литва, Данія, Україна);
- використання плоскої шкали оподаткування (Болгарія, Росія, Угорщина, Чорногорія, Латвія, Чехія, Словаччина, Румунія);

- застосування вищих ставок оподаткування до вищого сукупного доходу (усі країни);
 - застосування податкових пільг до низького рівня сукупних доходів (усі країни);
 - виведення з бази оподаткування фіксованої суми незалежно від сукупної величини доходу (Польща, Великобританія, Німеччина, Данія);
 - виведення з бази оподаткування фіксованої суми, якщо доходи платника податку не перевищують встановленого мінімального рівня (Швеція, Угорщина, Італія, Австрія, Словаччина);
 - наявність загальнодержавних та місцевих ставок податків на трудові доходи населення (Швеція, Італія, Бельгія, Данія);
 - особливі умови оподаткування пенсій та доходів осіб, що досягли 65-річного віку (Болгарія, Великобританія, Швеція, Австрія);
 - обмежена кількість випадків для надання податкових пільг, податкового кредиту та інших звільнень в оподаткуванні.
- Рівень мінімальної заробітної плати як мінімальна база оподаткування ранжується в країнах Європи таким чином:
- 1) до 500 євро на місяць – Болгарія, Румунія, Литва, Угорщина, Естонія, Польща, Словаччина, Чехія, Україна;
 - 2) від 500 до 1000 євро на місяць – Португалія, Словенія, Мальта, Греція, Іспанія;
 - 3) від 1000 євро на місяць і вище – Великобританія, Франція, Нідерланди, Бельгія, Ірландія, Люксембург¹.
- Податкова політика уряду країн безпосередньо впливає на рівень розвитку країни загалом. Для того щоб зіставити ці два показники, розглянемо такі дані:
- I. Поділ країн за рівнем економічного розвитку:
 - 1) країни з високим рівнем розвитку: Швейцарія, Норвегія, Швеція, Німеччина, Австрія, Данія, Франція, Великобританія;

¹ Офіційний сайт Євростату [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>.

- 2) країни з низьким рівнем розвитку: Україна, Латвія, Литва, Молдова, Болгарія, Румунія, Білорусь.
- II. Поділ країн за рівнем розвитку охорони здоров'я (з метою забезпечення відтворення трудового потенціалу працівників та здоров'я нації загалом):
- 1) країни з високим рівнем охорони здоров'я: Швейцарія, Норвегія, Німеччина, Франція, Австрія;
- 2) країни з низьким рівнем охорони здоров'я: Казахстан, Румунія, Україна, Молдова².
- III. Поділ країн за рівнем ВВП на одну особу:
- 1) країни з високим рівнем доходу (від 12 276 дол. США і вище): Норвегія, Швейцарія, Данія, Швеція, США, Австрія, Німеччина, Франція, Великобританія, Італія, Іспанія, Кіпр, Ізраїль, Чехія, Словаччина, Хорватія, Угорщина, Польща;
- 2) країни з середнім рівнем доходу (від 3976 до 12 275 дол. США): Литва, Латвія, Росія, Румунія, Казахстан, Чорногорія, Болгарія, Білорусь, Сербія;
- 3) країни з низьким рівнем доходу (від 1005 дол. США і нижче): країни "третього" світу.

З наведених даних робимо висновок, що в країнах із високим податковим навантаженням на доходи фізичних осіб (у тому числі з використанням прогресивної шкали оподаткування) рівень економічного розвитку, мінімальної заробітної плати та охорони здоров'я населення є значно вищими, ніж у країнах, де застосовується плоска чи малопрогресивна шкала оподаткування. Разом із тим ця тенденція обумовлюється також високим рівнем ВВП на одну особу, який створюється не тільки сприятливим інвестиційним кліматом як для резидентів, так і для нерезидентів країни, а й, очевидно, за рахунок ефективної та прозорої системи оподаткування.

² Офіційний сайт Центру гуманітарних технологій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gtmarket.ru/ratings/legatum-prosperity-index/info>.

Напрямами вдосконалення функціонування та адміністрування податку на доходи фізичних осіб від заробітної плати в Україні можуть бути:

- збільшення прогресії ставок оподаткування (з метою забезпечення принципу справедливості в оподаткуванні та керуючись правилом “багаті можуть платити більше”);
- підвищення мінімального рівня заробітної плати (з метою забезпечення мінімально достатньої винагороди за працю, сприяння ефективній зайнятості, зростання престижності праці та зменшення “тіньової” зайнятості);
- встановлення фіксованої суми, що вираховується з бази оподаткування, чи виведення з-під оподаткування суми доходу, яка не перевищує встановленого мінімального рівня (з метою забезпечення кожної людини сумою доходу, необхідної для задоволення мінімальних місячних потреб та її нормальної життєдіяльності – на рівні прожиткового мінімуму);
- введення місцевих ставок податку (для розширення бази фінансування місцевих бюджетів з метою прискорення економічного розвитку та підвищення добробуту територіальної одиниці за місцем реєстрації платника, задля забезпечення еквівалентності отриманих послуг платником відповідно до суми сплаченого податку).

О. Р. Жидяк

ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ СФЕРИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Рівень організації економіки та фінансів у суспільстві істотною мірою визначається діями держави, яка для цього використовує насамперед закони й інші нормативні акти. На мікрорівні у цьому питанні важливу роль відіграють аграрні підприємства. Держава визначає методи розподілу ВВП, принципи та шляхи формування і використання бюджету, важелі й інструменти впливу на соціально-економічний розвиток тощо. Роль підприємств у організації фінансів полягає в тому, що вони формують доходи й видатки, визначають джерела покриття витрат, обмінюють, продають, орендують майно, запроваджують внутрішні форми грошових нагромаджень, види платежів тощо. При цьому і держава, і сільське господарство під час реалізації фінансової політики використовують фінансовий механізм, рівень функціонування якого є показником ефективності розвитку ринкової економіки будь-якої держави¹.

Визначенню суті, структури та функцій фінансового механізму присвячено багато фундаментальних наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів. Проте єдиного підходу до цього питання досі не сформовано.

На сьогодні в економічній літературі є два підходи до розуміння поняття “фінансовий механізм”. За першим підходом – це організація, налагодження роботи економіки і фінансів. А отже, такий механізм є важливою складовою виробничого і фінансового менеджменту. Другий підхід трактує механізм як засіб зовнішнього впливу держави і підприємств на економіку та суспільство. Саме цей підхід, на нашу думку, заслуговує особливої уваги, оскільки: економіка не може успішно розвиватися без втручання держави; управління господарством не відбуватиметься без відповідного механізму; без адекватного (високим

¹ Аграрна політика в умовах ринкової трансформації економіки агропромислового комплексу: кол. моногр. / за заг. ред. П. С. Березівського. – Л.: Львів. держ. аграр. ун-т, 2008. – 559 с.

цілям і завданням) механізму не можна вивести національну економіку на траєкторію сталого розвитку.

В економічній літературі окреслено різні види механізмів, однак базовим поняттям є господарський механізм. Він вміщує окремі компоненти, які несуть певне навантаження і мають деяку самостійність, проте всі вони взаємопов'язані. З огляду на це, важливим є з'ясування суті господарського механізму. На думку М. Кирилова і М. Лапідуса, господарський механізм – це система, яка складається з низки підсистем, кожен з яких також можна розглядати як окрему систему з підсистемами.

За роки незалежності України вчені приділяють велику увагу уточненню сутності важливих економічних понять і категорій. Серед авторів відомих публікацій, що цікаві новими підходами до оцінки й розуміння суті господарського механізму, варто відзначити В. Амбросова, М. Кропивка, П. Саблука, В. Федосова, які виокремили у ньому чотири елементи: фінансовий механізм, індикативне планування, ціноутворення та юриспруденцію. На нашу думку, саме такий підхід є найбільш конструктивним.

Провідне місце в структурі господарського механізму посідає фінансовий механізм, оскільки він є: по-перше, основою індикативного планування; по-друге, базою ціноутворення; по-третє, підставою для змін у фінансовому праві. Будь-які зміни у фінансовому механізмі автоматично мають відобразитися в усіх підсистемах господарського механізму. Таким чином, дослідження фінансового механізму потребує системного підходу. Наприклад, не можна вдосконалювати окремі елементи фінансового механізму без урахування механізму ціноутворення. Зміна організаційної структури господарського механізму неминуче зумовить кількісні та якісні зміни у фінансовому механізмі.

Фінансовий механізм стимулює весь процес відтворення: виробництво, розподіл, обмін і споживання. Він покликаний забезпечити найсприятливіші умови для дії об'єктивних економічних законів. Усі елементи фінансового механізму мають бути конкретними, дієвими, погодженими в єдиній системі. Крім того, фінансовий механізм повинен бути ефективним. Визначається це лише на підставі оцінки ефективності всього господарського механізму. Узагальнюючим показником ефективності фінансо-

вого механізму на макрорівні є темпи зростання ВВП і національного доходу – основне джерело зростання добробуту суспільства. Щодо мікрорівня, то тут визначальним, безумовно, є вплив фінансового механізму на стан виробничо-господарської діяльності суб'єкта підприємництва. Разом із тим, на нашу думку, для ефективного функціонування аграрної економіки загалом та кожного аграрного підприємства зокрема повинна забезпечуватися чітка взаємодія всіх елементів фінансового механізму: фінансового планування, фінансового оперативного управління, фінансового забезпечення, фінансового регулювання, фінансового контролю. Процес досягнення такої взаємодії аграрною економічною наукою наразі досконало не розроблений.

Не можна тлумачити фінансовий механізм тільки з позиції об'єктивних чинників, оскільки є суттєва відмінність у складі, змісті та характері механізму дії економічних законів і механізму їх використання. Вважаємо, що фінанси як об'єктивна економічна категорія належать до механізму дії економічних законів, проте фінансовий механізм створюють суб'єкти фінансової системи для реалізації фінансової політики. Відповідно, у розробленні цієї політики необхідно враховувати дію як об'єктивних економічних законів і закономірностей, так і суб'єктивних факторів.

Реальні процеси, які відбуваються у фінансовій сфері, потребують точнішого висвітлення науковими категоріями і поняттями. Можна стверджувати, що фінанси (фінансові відносини), фінансовий механізм і фінансова політика взаємопов'язані.

На засадах пізнання суті фінансів триває пошук засобів впливу на аграрну економіку, які є елементами фінансової політики. Чим повніше досліджено фінанси, тим дієвішою буде фінансова політика. Фінансовий механізм, з одного боку, є суб'єктивним, оскільки формується на основі фінансової політики, а з другого – об'єктивним, бо фінанси й фінансова система безпосередньо впливають на його зміст.

Наука про фінанси становить теоретичну основу формування фінансової політики, завдання якої – пошук найдосконаліших способів реалізації об'єктивних економічних законів у господарській практиці. Фінансовий механізм охоплює всі рівні аграрної економіки – від національного господарства загалом до окремого робочого місця. На кожному з цих рівнів він має певну специфіку.

На практичному рівні науковці визначають фінансовий механізм як складову господарського механізму. На глибинному рівні він становить систему фінансових відносин, які виникають під час формування, розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту щодо створення, нагромадження та використання фінансових ресурсів. Вироблений ВВП при цьому є об'єктом фінансових відносин, а працівники, підприємці (виробники ВВП) та сама держава як структура, що володіє правом управління в суспільстві, – суб'єктом².

Хоча фінансова наука вже тривалий час вивчає характер дії та структуру фінансового механізму, підстав вважати цю сферу остаточно дослідженою немає. Усі визначення науковців у фінансово-економічній літературі тлумачать його по-різному. Найбільшим упущенням вітчизняних і зарубіжних дослідників у формулюванні поняття фінансового механізму є відсутність окремих або й цілих груп елементів.

Деякі економісти у своїх визначеннях не враховують такий важливий елемент, як фінансовий важіль. Інші у тлумаченні фінансового механізму використовують лише фінансові важелі й не згадують про фінансові методи. А треті – взагалі не згадують фінансових важелів і фінансових методів, замінюючи їх “системою управління фінансами”. Дехто поєднує таку систему з використанням фінансових методів і фінансових важелів.

На нашу думку, в усіх визначеннях фінансового механізму бракує згадки про правові, нормативні й інформаційні джерела забезпечення використання фінансових методів і фінансових важелів, тоді як саме без них наміри застосувати передові фінансові важелі й фінансові методи приречені. Яскравим прикладом цього є практика господарювання в нашій державі протягом років незалежності. Крім того, поняття фінансового механізму невіддільне від фінансової політики. Якою є фінансова політика, такою є і функція фінансового механізму.

Фінансовий механізм – це доволі складне фінансове явище, формування якого відбувається на якісно новому рівні соціаль-

² Зятковський І. В. Фінанси суб'єктів господарювання в умовах інституційних перетворень : монографія / І. В. Зятковський. – Т. : Екон. думка, 2006. – 388 с.

но-економічного устрою суспільства. Отже, фінансовий механізм – це система визначених фінансовою політикою фінансових методів і фінансових важелів, які використовують у своїй діяльності держава та підприємства за відповідного правового, нормативного й інформаційного їх забезпечення³.

Сучасна фінансова теорія та практика базуються на таких характеристиках фінансового механізму: він є складовою загальною системою управління економікою, в якій посідає ключове місце; його сутність об'єктивно пов'язана зі змістом фінансів та закономірностями їх розвитку; він є динамічним фактором розвитку; йому притаманні комплексність і цілісність, його функціонування має орієнтуватися на вирішення поставлених цілей, які визначаються економічною стратегією і тактикою держави.

Спроби викладення концептуальних положень фінансового механізму в комплексі сформулювали його економічну сутність. З метою отримання певного уявлення про фінансовий механізм розвитку аграрної сфери необхідно виокремити його із загального фінансового механізму. На нашу думку, за такого підходу не тільки відбувається дослідження змін у власній структуризації фінансового механізму як досліджуваного об'єкта, а й аналізується його системна трансформація, пов'язана з реалізацією сталого розвитку аграрних підприємств.

На нашу думку, фінансовий механізм розвитку аграрних підприємств лише в тому разі забезпечуватиме їх сталий розвиток, коли зміна ситуації відбуватиметься під впливом фінансового інструментарію. Останній, становлячи спеціальний механізм, перетворює фінансування в аграрній сфері у значно більший приріст прибутку для сільськогосподарського підприємства або валового національного продукту для держави. Подібні перетворення відбуваються з певною швидкістю, яка буде максимальною, якщо фінансовий важіль матиме вигляд мультиплікатора. Не залишаються поза увагою і суміжні галузі економіки, де в результаті мультиплікативного ефекту зростає віддача вкладених ресурсів.

³ *Танклевська Н. С.* Фінансова політика сталого розвитку аграрних підприємств України: теорія, методологія, практика : монографія / Н. С. Танклевська. – Херсон : Айлант, 2010. – 420 с.

Отже, у розробленні сучасних положень фінансової політики слід враховувати практичне значення мультиплікатора аграрного розвитку. З його введенням буде знято труднощі доступу й використання традиційних джерел фінансування і створено нові. З одного боку, “поживним середовищем” для аграрних структур є фінансові ресурси, що споживаються ними. З другого – структури системи аграрного розвитку є продуцентами інтегрованих фінансових потоків іншої якості, які тим самим доповнюють живильний ґрунт аграрних структур. Відтак, стійкість та ефективність функціонування системи сталого розвитку аграрних підприємств залежать від правильного вибору регулятивної функції її фінансової складової. Держава може створити міцне підґрунтя для забезпечення сталого економічного й соціального розвитку за умови фінансування всієї аграрної сфери через використання повного комплексу фінансування. Отже, фінансовий механізм розвитку аграрних підприємств є категорією фінансового управління сільським господарством, оскільки організовує підприємницьку поведінку суб’єктів господарювання.

Фінансовий менеджмент спрямований на управління рухом фінансових ресурсів, він визначає мету управління фінансами та впливає на них за допомогою методів і важелів фінансового механізму. Таким чином, стратегія і тактика управління діють не тільки на фінансовий менеджмент, а й на фінансовий механізм організації аграрної економіки. Стратегія – це загальний напрям і спосіб використання засобів для досягнення мети щодо організації аграрної економіки. Нові цілі породжують нові стратегії. Тактика – це конкретні методи і прийоми для досягнення поставленої мети. Стратегія виявляється в довгостроковій фінансовій політиці, а тактика – у короткостроковій. Фінансова стратегія і тактика покликані забезпечувати оптимальну організацію аграрної економіки.

Зважаючи на викладене, визначено, що фінансовий механізм розвитку аграрної сфери – це сукупність фінансових форм і методів, інструментів і важелів впливу на соціально-економічний розвиток підприємства галузі, які діють взаємопов’язано, взаємодоповнювано та цілеспрямовано на досягнення її сталого розвитку.

І. Я. Івасюк

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМИ ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ НА 2010–2014 РОКИ

Реалізація Програми економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава”¹ передбачає зміни податкового законодавства у три етапи: 1-й – до кінця 2010 р., 2-й – до кінця 2012 р., 3-й – до кінця 2014 р. У межах виконання першого етапу було прийнято Податковий кодекс України (ПКУ), імплементація якого передусім спрямована на консолідацію податкового законодавства та формування цілісної нормативно-правової бази оподаткування. Для успішного завершення другого етапу необхідно запровадити податок на нерухомість, екологічне оподаткування, належні рентні платежі за видобуток корисних копалин. Здійснимо аналіз стану виконання завдань з процесу реформування податкової системи в контексті Програми економічних реформ на 2010–2014 роки (таблиця).

Із таблиці можна зробити висновок, що необхідні етапи реформування податкової системи або перебувають у процесі виконання, або вже виконано. Незважаючи на це, імплементація ПКУ вирішила всі завдання, які постали перед податковою системою України. Зокрема, відкритими залишаються питання: підвищення інвестиційної привабливості економіки України; оптимізації податкових пільг; удосконалення системи платежів за видобуток корисних копалин із застосуванням принципу рентного доходу; удосконалення спрощеної системи оподаткування тощо.

Для підвищення інвестиційної привабливості економіки України можна запропонувати інвестиційні податкові пільги

¹ Програма економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_2.pdf.

Таблиця

Виконання завдань з реалізації реформи податкової системи в межах Програми економічних реформ на 2010–2014 роки

Необхідні кроки	Реалізація
Завдання. Зниження рівня податкового навантаження на бізнес і скорочення витрат часу платників на нарахування й сплату податків	
Поетапно знизити податок на прибуток після 2012 р.	Реалізовано у ПКУ – ставка податку на прибуток поетапно знизилась з 25 до 16 % (2011 р. – 23 %, 2012 р. – 21, 2013 р. – 19, з 1 січня 2014 р. – 16 %)
Перенести податкове навантаження з мобільних факторів виробництва – праці й капіталу – на споживання, ресурсні та екологічні платежі шляхом поетапного підвищення ставок акцизного збору на алкогольні напої й тютюнові вироби та запровадити екологічний податок	Відповідно до розділу VI ПКУ “Акцизний податок” до 2013 р. передбачається щорічне підвищення величини специфічних (визначених у гривнях) ставок акцизного податку, а для тютюнових виробів, як специфічної, так і адвалорної (у відсотках) складової ставок акцизного податку; екологічний податок запроваджений відповідно до розділу VIII ПКУ “Екологічний податок”
Скасувати низку малоєфективних податків, що не приносять суттєвого доходу до державного бюджету	У ПКУ зменшено кількість податків та зборів: загальнодержавних – з 29 до 18, місцевих – з 14 до 5
Реформувати систему сплати внесків до фондів загальнообов’язкового державного соціального страхування; запровадити єдиний соціальний внесок; поступово підвищити ставку єдиного соціального внеску для найманих робітників і знизити її для роботодавців	Прийнято Закон України “Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування” від 08.07.2010 № 2464-VI

Продовження таблиці

Необхідні кроки	Реалізація
Запровадити принципи нарахування й відповідності доходів і видатків при оподаткуванні прибутку підприємств	Здійснено перехід до оподаткування прибутку підприємств на основі зближення податкового і бухгалтерського обліку через гармонізацію складу доходів і витрат при визначенні об'єкта оподаткування
Удосконалити порядок амортизації основних засобів і нематеріальних активів з метою стимулювання їх оновлення; зокрема впровадити прискорену амортизацію виробничого обладнання	З набранням чинності розділом III ПКУ з 1 квітня 2011 р. змінився порядок нарахування амортизації основних засобів: збільшено кількість класифікаційних груп основних засобів, що амортизуються (з 4 до 16); визначено п'ять методів нарахування амортизації (проти одного в законі, що діяв до ухвалення Кодексу); для окремих груп основних засобів запроваджено прискорену амортизацію
Запровадити "податкові канікули" для малого бізнесу	З 1 квітня 2011 р. до 1 січня 2016 р. застосовується ставка 0 % для платників податку на прибуток, які відповідають вимогам до "малого бізнесу", встановленим ПКУ
<i>Завдання.</i> Підвищення ефективності адміністрування податків, у тому числі вирішення проблеми податкового шахрайства й зволікань з відшкодуванням податку на додану вартість	
Удосконалити систему ризикоорієнтованого податкового контролю для концентрації уваги контролюючих органів на особах, які ухиляються від сплати податків, і мінімізації втручання контролюючих органів у діяльність сумлінних платників податків	У Державній податковій службі України запроваджена автоматизована "система раннього виявлення та припинення діяльності тіньового сектору економіки", що діє як дистанційний податковий аудит загроз ухилення від оподаткування шляхом аналізу наявних баз даних за допомогою спеціальних комп'ютерних програм

Продовження таблиці

Необхідні кроки	Реалізація
Розвинути функції податкової служби, відповідальної за оцінювання ризику різних груп платників податків	
Підвищити рівень інформаційного забезпечення й впровадження автоматизації в органах державної податкової служби для зниження витрат на адміністрування податкової системи	Частково реалізовано в межах ПКУ, зокрема, створено нормативне забезпечення; потребує подальшого організаційного, фінансового та кадрового забезпечення
Удосконалити порядок реєстрації платників податків	Здійснено у ПКУ зі змінами, внесеними Законами України від 07.07.2011 № 3609-VI та від 04.11.2011 № 4014-VI
Ухвалити вичерпний перелік прав та обов'язків платників податків і контролюючих органів з метою запобігання розширенню прав однієї й обмеженню прав другої сторони	Частково реалізовано в статтях 16, 17, 20, 21 ПКУ та включено до Національного плану дій на 2014 рік
Запровадити прозору систему відповідальності співробітників податкової служби	ПКУ передбачено відповідальність посадових осіб Державної податкової служби України за порушення податкового законодавства
<i>Завдання.</i> Побудова цілісної та всеосяжної законодавчої бази й гармонізація українського законодавства із законодавством ЄС	
Консолідація податкового законодавства в Податковому кодексі України	Реалізовано через прийняття ПКУ

Продовження таблиці

Необхідні кроки	Реалізація
Гармонізація податкового, валютного, митно-тарифного, зовнішньоекономічного й цивільного законодавства	Відбувається поступово у процесі імплементації ПКУ
Удосконалення законодавства з питань трансфертного ціноутворення з використанням методології ОЕСР	Удосконалено законодавство щодо трансфертного ціноутворення: розширено перелік методів визначення звичайної ціни; встановлено офіційні джерела інформації для її визначення
Поступове наближення ставок і механізму стягнення акцизного збору до вимог законодавства ЄС, а також посилення екологічної спрямованості акцизного збору шляхом застосування європейського принципу "хто більше забруднює, той більше платить"	Реалізовано у розділі VI ПКУ "Акцизний податок" (встановлено специфічні та адвалорні ставки акцизного податку в гривнях та євро; перелік підакцизних товарів доповнено скрапеленим газом для використання транспортними засобами як моторного палива; ставки екологічного податку за викиди забруднюючих речовин збільшено)
Запровадження механізму індексації ставок податків і зборів, установлених у фіксованому значенні, для компенсації інфляційного впливу на розмір податків	Механізм індексації передбачений у ПКУ (зокрема щодо об'єктів амортизації, акцизного податку та ін.)
Перехід на систему платежів за видобуток корисних копалин із застосуванням принципу рентного доходу з метою встановлення справедливої плати за використання природних ресурсів	Реалізовано частково: у розділі X ПКУ встановлена рента платна за нафту, природний газ і газовий конденсат, що видобуваються в Україні

Продовження таблиці

Необхідні кроки	Реалізація
Перехід до загальної системи оподаткування податком на прибуток підприємств у сфері страхової діяльності	Реалізовано у ПКУ (ст. 156)
Скорочення переліку пільг щодо податку на додану вартість	Реалізовано у ПКУ (ст. 197), перехідних положеннях ПКУ
<i>Завдання. Посилення перерозподільної функції податкової системи</i>	
Запровадити загальний податок на нерухоме майно	У ПКУ ст. 256 запроваджено податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки

Складено автором.

для суб'єктів господарювання, що здійснюють інвестиції у технічне переоснащення виробництва, розроблення інновацій тощо. Наприклад, загальна ставка оподаткування може застосовуватись лише до тієї частини прибутку, яку акціонери (власники) бажають отримати як дивіденди. Частина прибутку, яку підприємство планує інвестувати в розвиток, технічне переоснащення та модернізацію, оподатковуватиметься за окремими податковими режимами у формі знижених податкових ставок на прибуток.

Для формування стабільних джерел фінансування дохідної частини місцевих бюджетів та їх розширення можна запропонувати більш прогресивну шкалу оподаткування ПДФО. У світовій практиці чимало країн використовують прогресивну шкалу оподаткування доходів фізичних осіб. Наприклад, у Німеччині прибутковий податок з фізичних осіб справляється за прогресивною шкалою з мінімальною ставкою 15 % і максимальною – 42 %². Тому доцільно запроваджувати вищі ставки на ПДФО для тих, у кого доходи у багато разів перевищують показник середньомісячної заробітної плати.

Станом на 17 квітня 2012 р. у Верховній Раді України зареєстровано 100 законопроектів, що стосуються змін до ПКУ. Серед них близько 20 спрямовані на удосконалення податкового адміністрування (детінізацію економіки, оптимізацію документообігу в оподаткуванні тощо), 16 проектів стосуються законодавчого регулювання (усунення суперечностей, юридичних колізій тощо). Основна частина законопроектів (близько 50) спрямована на зміну бази оподаткування, ставки чи надання податкових пільг за певними податками. З них 11 безпосередньо впливають на місцеві податки та збори і їх адміністрування. Серед усіх законопроектів 21 стосується встановлення певних податкових пільг, вісім з яких мають соціальний характер. Тільки чотири законопроекти спрямовані на удосконалення податкового зако-

² [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sts.gov.ua/modernizatsiya-dps-ukraini/mijnarodniy-dosvid-rozvitk/svitovui-dosvid/germany>.

нодавства у частині підвищення інвестиційної активності та стимулювання інноваційної діяльності.

Внесення змін до ПКУ та подальша реалізація Програми економічних реформ на 2010–2014 роки повинні відбуватися з урахуванням таких факторів:

- слід формувати економічно та науково обґрунтований рівень податкового навантаження та здійснювати подальше удосконалення податкової системи;
- система оподаткування має відігравати роль інструменту забезпечення розвитку економіки (держава повинна мати податкові важелі впливу на оплату праці, виробничі, основні й оборотні фонди, прибуток тощо);
- необхідно здійснювати постійний моніторинг усіх податкових пільг з метою регулювання питань податкової справедливості;
- слід надалі зміцнювати спроможність дохідної частини місцевих бюджетів за рахунок відповідних податків.

О. С. Камінська

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД КРИТЕРІЇВ НАДАННЯ АДРЕСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ МАЛОЗАБЕЗПЕЧЕНИМ ВЕРСТВАМ НАСЕЛЕННЯ

Практично в усіх країнах Східної Європи діє система перевірки рівня доходів, за якої умовами отримання соціальної допомоги є низький дохід та нульова можливість працевлаштування. В Україні діє м'якший різновид такої системи, основна відмінність якого полягає в тому, що низький дохід часто є не обов'язковою, а лише бажаною умовою надання допомоги.

У країнах Східної Європи такі чинники, як кількість дітей, наявність у сім'ї безробітних, самотніх матерів з дітьми і присутність у сім'ї більше однієї дорослої людини, мають безпосередній стосунок до надання соціальної допомоги. Перші три знижують помилку ненадання, тоді як четверта збільшує її. Певно, такі чинники, як наявність дітей, безробітних і самотніх матерів, є для працівників соціальних служб переконливими доводами на користь того, що ці сім'ї і справді потребують допомоги. Водночас присутність у сім'ї ще одного дорослого підвищує вірогідність того, що така сім'я, навіть якщо вона бідна, не буде включена в коло одержувачів соціальної допомоги (ця точка зору ідентична правилу чоловіка в будинку, затвердженому Верховним судом США в 1968 р. Це правило використовувалося владою багатьох штатів для мотивування відмови в наданні допомоги тим сім'ям з дітьми-утриманцями, в яких присутній чоловік, навіть якщо юридично він і не відповідав за матеріальну підтримку дітей). Працівники соціальних служб припускають, що такі сім'ї мають доходи в тіньовому секторі. Це підтверджують особисті бесіди: працівники соціальних служб схильні вважати, що присутність у сім'ї ще одного дорослого означає, що він (вона) або займається неофіційною діяльністю, або повинен займатися такою діяльністю, а тому вони вважають за краще відмовляти таким сім'ям у наданні допомоги.

Інше важливе питання адресності соціальної допомоги полягає в тому, наскільки слід скорочувати соціальну допомогу в міру зростання доходів і як соціальна допомога взаємодіє з

трудовими доходами, тобто чи є стимули до пошуку роботи на противагу стимулам збереження залежності від державної допомоги. Наприклад, у Польщі в міру зростання доходів соціальна допомога скорочується, і ця залежність лінійна: до рівня приблизно 3/4 рівня межі бідності стимули до збільшення трудового доходу відсутні, оскільки весь він зводиться нанівець зменшенням соціальної допомоги.

Ця проблема властива не тільки країнам з перехідною економікою: швидкість скорочення соціальної допомоги і в західних країнах часто досягає 100 %. Проте в країнах з перехідною економікою вона може посилюватися двома чинниками: малим розривом між мінімальною заробітною платою і межею бідності, що означає, що ті, хто вирішує зайнятися пошуком роботи, не можуть підвищити дохід своєї сім'ї настільки, щоб уникнути негативних наслідків 100-відсоткового зменшення соціальної допомоги. У багатьох країнах колишнього СРСР після досягнення певного порогового рівня доходів припиняється виплата відразу декількох видів допомог.

У Польщі приблизно 44 % усієї соціальної допомоги виплачувалося бідним, але це не дало їм можливості подолати межу бідності, 15 % малозабезпечених за допомогою цих виплат подолали межу малозабезпеченості, 41 % отримали сім'ї, що не є малозабезпеченими.

Межа бідності повинна бути встановлена на такому рівні, який не дасть змоги претендувати на отримання соціальної допомоги тим, хто має роботу (мається на увазі, що мінімальна заробітна плата повинна перевищувати межу бідності для самотньої дорослої людини), пенсіонерам (мінімальна або соціальна пенсія повинна перевищувати межу бідності для самотньої дорослої людини) і одержувачам допомоги з безробіття. Необхідно також виключити з кола одержувачів соціальної допомоги тих, хто, на додаток до названих характеристик, має дітей, на яких виплачується відповідна допомога (допомога для дітей), та отримує інші універсальні допомоги (або квазі-універсальні у випадку, коли для відсіву багатих сімей використовується наближена перевірка рівня доходів). Це означає, що типова сім'я з чотирьох осіб, у якій дорослі працюють за мінімальну заробіт-

ну плату або не мають роботи чи є пенсіонерами і яка одержує допомогу на дітей, повинна мати дохід, вищий за межу бідності. Ці правила повинні сприяти обмеженню кола потенційних претендентів на отримання соціальної допомоги лише справді мало-забезпеченими (тобто тими, хто перестав одержувати допомогу з безробіття внаслідок закінчення терміну її надання, чий чоловік (дружина) не має жодних джерел доходів), особами з фізичними або розумовими вадами та деякими іншими категоріями населення.

В Угорщині та Польщі мінімальна заробітна плата, мінімальна пенсія і мінімальна допомога з безробіття перевищують межу бідності або дорівнюють їй (у цих країнах як гранична межа бідності використовується мінімальна пенсія). Якщо розглянути типову сім'ю, з'ясується, що тільки в Угорщині їй не загрожує бідність, незалежно від того, чи працюють дорослі члени такої сім'ї, є безробітними або пенсіонерами. Це зумовлено відносно високим рівнем допомог на дітей.

Якщо зростання доходів відбудеться спочатку серед високої і середньодохідних верств населення, нерівність підвищуватиметься, а рівень бідності залишиться незмінним. Саме це відбувалося в Польщі. Але у такому разі при отриманні додаткових матеріальних благ, зумовлених економічним зростанням, мало б відбуватися різке скорочення відсотка бідності у міру того, як з категорії бідних виходитимуть відносно великі верстви населення. Наскільки вірогідний такий сценарій розвитку подій? На підтримку такої оптимістичної перспективи свідчить низка чинників. На відміну від Латинської Америки, бідні в колишніх соціалістичних країнах не є чітко вираженими нижчими прошарками суспільства. Їх бідність на рівні доходу середнього бідняка в країнах з перехідною економікою приблизно на 20 % нижча за межу бідності, тоді як у країнах Латинської Америки – на 40 %. Освітній рівень бідних є прийнятним і, певно, не дуже відрізняється від освітнього рівня решти населення. За доступом до соціальних послуг, володінням споживчими товарами тривалого користування вони також близькі до середнього класу. Наявні основні елементи інфраструктури, необхідної для відновлення нормального життя (наприклад, достатньо комфортне

житло, можливість для дітей відвідувати школу, охорона здоров'я). Якщо отримання матеріальних благ відбудеться достатньо швидко, багато сімей, що нині живуть у бідності, подолали б її межу. Але якщо цей процес займе тривалий час, вказані сприятливі чинники будуть поступово втрачені. В аспекті права володіння товарами тривалого користування і людського капіталу бідні можуть поступово набути рис, що відрізняють їх від решти населення, а в такому разі сприятливі наслідки економічного зростання виявляться для них надто пізно.

В. Я. Князькова

СПРОЩЕНА СИСТЕМА ОПОДАТКУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ МАЛОГО БІЗНЕСУ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Спрощена система оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва запроваджена згідно з Указом Президента України від 03.07.1998 № 727/98. Вона поширювалася на юридичних та фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, які використовували працю не більше 10 осіб (включаючи членів сім'ї), а обсяг їх виручки від реалізації продукції не перевищував 250 тис. грн. Однак уже з 1999 р. було внесено зміни, згідно з якими граничне значення обсягу виручки підвищувалося: для фізичних осіб – до 500 тис. грн, для юридичних – до 1 млн грн. Також для юридичних осіб було збільшено допустиму кількість найманих працівників до 50 осіб (за середньообліковою чисельністю).

Для користувачів цієї системи запроваджувався так званий єдиний податок, що заміняв низку інших. Таким чином, підприємці отримували полегшення не лише щодо суми платежів до бюджету, а й щодо кількості звітних документів, необхідних для подання у контролюючі державні органи. При цьому вони мали право обирати, який конкретний розмір податку сплачувати: більший, якщо ПДВ не сплачувався окремо, і менший, якщо суб'єкт був платником ПДВ.

На перший погляд, тих, хто бажав сплачувати ПДВ, мало бути небагато. Однак, не будучи платником ПДВ, можна було втратити клієнтів серед великих підприємств, адже всі вони – платники ПДВ. Купуючи товар, вони отримували право на податковий кредит з ПДВ, тобто зменшення своїх потенційних платежів державі, але реально могли скористатися таким правом лише за умови отримання від продавця податкової накладної, яку останній міг надати тільки будучи зареєстрованим платником ПДВ. Тобто для багатьох підприємців вибір сплати ПДВ не стояв на порядку денному – зробити його змусили клієнти. А отже, не можна було й обрати конкретний рівень єдиного податку.

Проте обидва розміри єдиного податку та системи їх обрахунку були привабливими і мушили б стимулювати малий бізнес. Що реально отримали від цього суспільство й держава? За час функціонування спрощеної системи оподаткування до початку фінансової кризи кількість малих підприємств зросла втричі. Однак чисельність працевлаштованих на них зросла менше ніж в 1,5 раза (а в період з 2003 по 2007 р. вона навіть скорочувалася). Якщо при цьому врахувати, що близько 35 % цих підприємств – збиткові, то виникає питання, що ж стимулювала держава і чи не надто дорого суспільству коштували її заходи?

Справа в тому, що і державна, і ринкова системи в Україні мають вади, пов'язані з корупційною всепроникністю. Навіть ринок, функціонування якого ґрунтується на засадах передусім економічної ефективності, певною мірою “виродився”. Зокрема, малий бізнес поділився на два сектори: суб'єкти, організовані справді з метою підприємницької діяльності, і суб'єкти, організовані з метою обману держави і суспільства.

Друга група – це штучно утворені господарські одиниці, задання яких – банальна мінімізація податків великих підприємств або “відкачування” коштів для їх керівників. Наприклад, велике підприємство могло зареєструвати свої підрозділи як окремі юридичні особи, кожна з яких стане платником єдиного податку і начебто надаватиме послуги одна одній. При цьому все змінювалося лише на папері, а фактично підприємство працювало, як і раніше. Однак загальна сума сплаченого державі ставала меншою, ніж усі податки з великого суб'єкта. Інший приклад: малі підприємства створювалися навколо великого державного суб'єкта і використовувалися для розміщення замовлень, начебто просування продукції на ринку (маркетингові послуги) тощо, тобто фактично через них гроші державних підприємств переходили у власність директорату і чиновництва. Водночас жодного порушення закону формально не відбувалося.

Наведені приклади пояснюють менш значне зростання кількості найнятих працівників, адже додаткових робочих місць при організації суб'єктів господарювання другої з названих груп майже не було потрібно (оскільки вони утворювалися або на базі вже функціонуючих підрозділів, або для непрацевзатратних, не-

продуктивних і, головне, – закритих операцій, зміст яких знало лише обмежене коло “посвячених”).

При розробленні Податкового кодексу України було здійснено спробу згортання цієї системи оподаткування. Але політичні протести, що виникли внаслідок прийняття такого рішення, зумовили її збереження, хоча й у зміненому вигляді. Після першого року дії нового законодавства стало зрозумілим, що модернізація спрощеної системи оподаткування малого бізнесу не дала бажаних наслідків. Отже, актуалізується проблема подальшого її реформування.

Аналіз зарубіжного досвіду побудови спрощених систем оподаткування малого бізнесу та наявних в Україні пропозицій щодо реформування чинного порядку дає змогу зробити висновок про необхідність додаткового обґрунтування встановленого Податковим кодексом України граничного обсягу доходу платників, що надає право на застосування цієї пільгової системи та ставок єдиного податку.

Наприклад, у Латвії такий граничний дохід становить для фізичних осіб – суб’єктів підприємницької діяльності понад 1 млн грн на рік; у Литві – для малих та середніх підприємств – майже 1,5 млн; у Білорусі – для малих підприємств – до 5000 мінімальних заробітних плат (що в умовах України перевищує 5 млн грн); у Казахстані для фізичних осіб – до 285 тис. грн, для юридичних осіб – до 570 тис.; у Росії – до 76 тис. грн, але прибутку (цифри наведено відповідно до курсу гривні й національних валют названих держав).

В Україні це питання дискутувалося наприкінці 2010 р. За офіційною урядовою позицією пропонувалося встановити такий показник на рівні 300–600 тис. грн на рік (залежно від використання підприємцем електронних реєстраторів розрахункових операцій). Очевидно, це було зумовлено практичною неможливістю встановлення фактів ухилення від оподаткування “спрощенцями” та дотримання ними вимог щодо перебування на спрощеній системі оподаткування. Проте, пам’ятаючи про важливість дотримання фіскальних інтересів держави, варто зазначити: ще наприкінці 1990-х років було встановлено граничний обсяг виручки (доходу) для фізичних осіб – платників єди-

ного податку на рівні 500 тис. грн (що за тодішнім курсом перевищувало 250 тис. дол. США), а для юридичних осіб – 1 млн грн (понад 500 тис. дол. США). За теперішнього курсу національної валюти це дорівнює приблизно 2 млн та 4 млн грн відповідно. Податковим кодексом України передбачено такі обмеження: 150 тис. грн для фізичних осіб – підприємців, які не використовують працю найманих осіб і здійснюють продаж товарів на ринках чи надають побутові послуги населенню; 1 млн грн для фізичних осіб, що використовують найману працю до 10 громадян, надають послуги платникам єдиного податку та населенню (крім посередництва щодо операцій з нерухомим майном), виробляють та реалізують товари, провадять діяльність у сфері ресторанного бізнесу; 3 млн грн для фізичних осіб, що займаються іншими видами діяльності, і при цьому не використовують працю найманих осіб або кількість одночасно залучених найманих працівників не перевищує 20 осіб; 5 млн грн для юридичних осіб, середньооблікова кількість працівників у яких не перевищує 50 осіб. Визначені ставки єдиного податку: для першої групи платників – від 1 до 10 % мінімальної заробітної плати, для другої – від 2 до 20 % мінімальної заробітної плати, для третьої і четвертої – 3 % від доходу у разі сплати ПДВ або 5 % від доходу у разі включення ПДВ до складу єдиного податку.

За експертними оцінками, рентабельність діяльності суб'єктів малого бізнесу в Україні становить не менше 30 % (попри дані офіційної статистики). Отже, відносно їхніх прибутків єдиний податок приблизно досягатиме: для першої групи платників – від 0,3 до 3 %, для другої – від 0,09 до 0,9 %. Якщо порівняти його з податковими утриманнями із заробітної плати найманих працівників, то отримуємо різницю в десятки разів. Саму наявність різниці в оподаткуванні різних категорій платників – фізичних осіб можна виправдати необхідністю стимулювання економічної активності населення. Але настільки значний розрив свідчить про явне нехтування принципом справедливості при податковому перерозподілі доходів громадян.

Зважаючи на викладене, в Україні необхідно провести ретельний фаховий аналіз функціонування спрощеної системи оподаткування та порівняти її зі стимулюючими заходами роз-

винутих держав, спрямованих на забезпечення умов для розвитку малого бізнесу. Зауважимо, що в розвинутих країнах практикують стимулювання малого бізнесу шляхом використання знижених ставок та окремих пільг з основних податків. Зокрема, у Великобританії застосовують: спрощення процедур звітування, звільнення від авансових внесків податків, податкові знижки (на витрати щодо НДДКР, для інвесторів, які придбали акції малих підприємств). У Нідерландах: пільги на інвестиції, прискорена амортизація, для фізичних осіб – зменшення оподатковуваного доходу для новостворених суб'єктів підприємницької діяльності, для юридичних осіб – знижка з корпоративного податку на проценти за позиками, спеціальна знижка залежно від обсягу доходу, знижки на НДДКР. У Швеції: спрощення механізму звітування, знижки з податку на дивіденди від малих підприємств, подовження термінів сплати ПДВ. У США: звільнення від федерального корпоративного податку компаній-резидентів з числом акціонерів не більше 75. У Японії: зниження ставок податку на прибуток та місцевих податків. У Франції: спрощення режиму декларування та зниження ставки корпоративного податку, звільнення від ПДВ мікропідприємств, зменшення їх оподатковуваних доходів.

Таким чином, малий бізнес, що реально функціонує, отримує справжні стимули та конкурентні переваги, адже йому важлива зекономлена на податках сума, а не сам механізм економії, тоді як держава отримує засоби контролю нечесних суб'єктів, що практично унеможлиблюється за спрощених систем обліку та звітності.

Д. П. Костриця

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ У КИТАЇ

Здійснення економічних реформ багато в чому залежить від ефективності системи державних фінансів та її здатності оперативно реагувати на коливання економіки, забезпечуючи досягнення стратегічних цілей. Через систему державних фінансів вирішуються питання, як краще стимулювати економічне зростання в умовах обмежених фінансових ресурсів держави та високої суспільної потреби у видатках. За даними МВФ, податкові надходження як частка ВВП у країнах, що розвиваються, становлять приблизно половину, що значно більше, ніж у розвинутих країнах. Проте потреби у фінансуванні державних видатків є значно вищими серед економік, які розвиваються, що зумовлено необхідністю реформування економіки, збільшення соціальних видатків, підвищення рівня освіти, охорони здоров'я, покращання інфраструктури. У результаті фінансові проблеми серйозно ускладнюють процес економічного зростання.

Вагомим завданням бюджетної політики є забезпечення сприятливих умов для сталого довгострокового економічного зростання. Одним з напрямів такої політики є реформування системи оподаткування з метою забезпечення отримання достатнього обсягу бюджетних доходів у короткостроковому періоді та стимулювання швидших темпів економічного зростання в довгостроковому періоді, контролюючи допустимий рівень інфляції.

Слід враховувати, що політика підвищення податкового навантаження з метою забезпечення виконання поточних бюджетних зобов'язань не сприяє економічному зростанню, оскільки посилення податкового тиску знижує рівень підприємницької активності.

Дослідивши принципи податкової політики в країнах, що розвиваються, можна зробити висновок, що вони не відповідають рекомендованим принципам стандартних моделей оподаткування розвинутих країн. При виборі структури податків у країнах з транзитивною економікою часто не враховується, що

потреба у видатках щороку зростає і без проведення кардинальних економічних реформ.

Однією з відмінностей у податковій системі країн, що розвиваються, порівняно з розвинутими країнами є значно вужча податкова база. Дуже часто це пов'язано з тим, що вплив кризових явищ на діяльність суб'єктів господарювання негативно відбивається на рівні їх рентабельності. Суб'єкти господарювання, діяльність яких виявилася чутливою до кризових явищ та стала неприбутковою, частково або повністю починають працювати поза межами легального сектору, ухиляючись від сплати податків.

Традиційно як причину тінізації економіки розглядають надмірний податковий тягар. Проте ця думка, хоч і є панівною, не повною мірою відображає причини тінізації. Наприклад, в Україні загальне податкове навантаження на підприємство становить близько 55,5 %¹. Це досить високий показник, однак у Франції він дорівнює 65,8 % (найбільший серед європейських країн), в Австрії – 55,5, Швеції – 54,6 %. Водночас масштаби тіньової економіки в країнах ОЕСР становлять лише 10–25 %², а отже, оподаткування не є її першопричиною.

Ключовими передумовами високого рівня тінізації національної економіки залишаються неефективний інституційний базис регулювання підприємництва та незадовільні умови здійснення підприємницької діяльності.

Тінізація економічних відносин є одним із ключових ризиків світового розвитку та глобальної стабільності, справляє специфічний вплив на економіку України. Зовнішні кризові явища швидко призводять до масштабного вилучення капіталів з офіційної економіки, що поглиблює її кризовий стан. У контексті ризиків розбалансованості світової економіки та загроз чергової економічної кризи ліквідація механізмів та інструментів тініза-

¹ Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрямки подолання : аналіз. Доповідь / за ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2011. – 31 с.

² *Schneider F. The Influence of the Economic Crisis on the Underground Economy in Germany and the Other OECD-Countries in 2010: A (Further) Increase / F. Schneider [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/LatestResearch2010/ShadEcOECD2010.pdf>.*

ції економічної діяльності є передумовою забезпечення економічного зростання.

Позитивно на економіку впливають ринкові реформи, спрямовані на покращання інституційного середовища здійснення підприємницької діяльності. Такі заходи повинні підвищити рівень інновацій, інвестиційної привабливості та прискорити процес економічного зростання.

Для досягнення більшого ефекту реформи з метою лібералізації економіки повинні підкріплюватися дієвою грошово-кредитною та бюджетно-податковою політикою. Зокрема, позитивний ефект матиме полегшення доступу до кредитних ресурсів та забезпечення їх раціонального розміщення в секторальному розрізі. Крім того, фіскальна політика повинна спрямовуватися на протегування підприємств, які утворюють податкову базу.

Такі реформи були здійснені в Китаї, починаючи з 1980-х років. У результаті досягнуто швидких темпів створення нових підприємств у міській та сільській місцевості в різних організаційно-правових формах.

Водночас дотепер відкрите питання, чому аналогічні ринкові реформи були настільки успішними в Китаї, тоді як у Східній Європі та країнах колишнього Радянського Союзу вони не зумовили стрімкого економічного зростання.

Одним з елементів китайських реформ є те, що заплановані асигнування, які потребують певного рівня виробництва від фірм та спрямовані на їх підтримку, залишалися незмінними, що дало змогу уникнути зниження обсягів виробництва в період реформ. Таким чином, наявні підприємства мали можливість розвиватися для збільшення виробництва, а нові фірми могли увійти на ринок та започаткувати власне виробництво, використовуючи запропоновані пільги³.

Без забезпечення цього базису для наявних виробництв та податкової протекції нових компаній виникають умови для па-

³ *Gordon R. H. Public Finance and Economic Development: Reflections Based on the Experience in China / R. H. Gordon // Commission on Growth and Development. Working paper. – 2009. – № 61 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.growthcommission.org/storage/cgdev/documents/gcwp061web.pdf>.*

діння обсягів виробництва та, відповідно, уповільнення економічного зростання.

При проведенні таких заходів слід ураховувати, що наявні підприємства перебувають під тиском очікування швидкого настання збитковості, програвши в конкуренції з імпортом і нижчим рівнем оподаткування нових учасників ринку. В очікуванні падіння попиту на свою продукцію вони можуть зупинити інвестиції у власний розвиток або розпочати зменшення видатків та скорочення кількості працівників. У результаті падіння обсягів виробництва та доходів серед наявних фірм відбувається швидше, ніж зростання обсягів виробництва та доходів новостворених підприємств. Є загроза виникнення циклічного ефекту, коли відповідний економічний спад у наявному секторі знизить привабливість входження на ринок та кількість потенційних нових платників податку. Проте цього можна уникнути, підтримуючи фінансовий стан підприємств, що становлять основу бази оподаткування.

Таким чином, реформування економіки Китаю забезпечило стимулювання створення нових підприємств та відповідно розширення податкової бази за одночасного захисту наявних фірм від падіння обсягів виробництва, що відіграло ключову роль у генеруванні економічного зростання.

Враховуючи приклад економічних реформ Китаю, можна зробити висновок, що одним з основних завдань бюджетної та податкової політики є покращання умов ведення бізнесу та вдосконалення інституційного середовища для створення нових підприємств, включаючи забезпечення виробництва державною підтримкою на достатньому рівні. Така політика в поєднанні з ефективними контролюючими заходами має на меті створення умов, за яких функціонування в реальному секторі економіки є вигіднішим, ніж у тіньовому секторі.

Особливу увагу доцільно приділити бюджетним інструментам, що застосовуються для компенсації зниження рівня податкових надходжень у період реформування, зокрема: використанню позикового фінансування для заміни втрачених податкових надходжень, скороченню витрат, заміні податкових надходжень зборами з користувачів певних послуг та благ або делегуванню

забезпечення виконання певних функцій держави приватному сектору.

Одним із можливих засобів компенсації зниження доходів бюджету є здійснення запозичень, які замінять втрачені податкові надходження, зважаючи на те, що економічне зростання в результаті проведених реформ створить додаткові податкові надходження в майбутньому в обсязі, достатньому для погашення боргу. Інакше держава буде змушена скоротити поточні видатки. У разі успіху таке запозичення дає змогу зберегти рівень інвестицій в інфраструктуру і виробництво та не знижувати соціальні видатки.

Ризик під час проведення запозичень полягає в тому, що бажаний рівень зростання може не бути досягнутий, принаймні в запланованому періоді, тому країна постає перед загрозою невиконання своїх зобов'язань та потенційно високими витратами, необхідними для того, щоб повернути довіру інвесторів. Якщо країна-позичальниця не може погасити борг без скорочення поточних видатків, то є ймовірність зниження кредитного рейтингу та підвищення процентної ставки при подальших запозиченнях.

Використання позичкових ресурсів для компенсації податкових надходжень актуальне лише тоді, коли проведені реформи гарантують розширення податкової бази в середньостроковому періоді та зростання ВВП, що забезпечить наявність ресурсів для вчасного виконання кредитних зобов'язань.

Іншим можливим напрямом бюджетної політики при реалізації економічних реформ є зменшення обсягу державних видатків. Однією з актуальних проблем у такому разі є негативний вплив на економіку скорочення інвестиційних видатків з бюджету на інфраструктуру та підтримку виробництва, що провокує послаблення ділової активності та зниження темпів економічного зростання.

Витрати на інвестування є капітальними витратами, які покращують стан інфраструктури та значною мірою стимулюють економічний розвиток. Вони вигідні як у коротко-, так і в довгостроковому аспекті, оскільки підвищують продуктивність праці та уповільнюють процес зношування матеріальних фондів.

Друга частина витрат на інвестування – оперативні, які відображають витрати, пов'язані із закупівлею товарів та послуг (робочої сили, сировини та матеріалів) для одночасного виробництва суспільної продукції. Скорочення цих видатків негативно вплине на економічне зростання в довгостроковому періоді⁴. Наприклад, при зниженні рівня підтримки агропромислового комплексу вітчизняні виробники одразу зазнають конкуренції з боку імпортованої продукції.

Падіння податкових надходжень у результаті лібералізації економіки є однією з вагомих перешкод для подальшого проведення реформ. Якщо держава зменшує поточні, капітальні та соціальні видатки, виникають конкуренція внутрішнього виробництва з імпортом та незадоволеність малозабезпечених верств населення, що залежать від соціальних видатків. Нарешті, підтримка доходів бюджету через запровадження плати за надання певних послуг та укладення контрактів з приватними компаніями має певні переваги, проте є загроза підвищення рівня незадоволення діями влади, що може призвести до соціальних протестів та зупинення реформ.

Отже, з метою стимулювання економічного зростання доцільно удосконалити інституційне середовище підприємництва, встановити оптимальний рівень оподаткування, надати належний захист правам інвесторів, проводити дієву бюджетно-податкову політику, забезпечити взаємозв'язок бюджетного регулювання з циклічністю економічного розвитку.

⁴ Черничко Т. В. Роль державних витрат у стимулюванні економічного розвитку / Т. В. Черничко // Науковий вісник Українського державного лісотехнічного університету. – 2005. – Вип. 15.2. – С. 125.

Я. В. Котляревський, І. В. Романов

УПРАВЛІННЯ ЗМІНАМИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ

Сучасний етап формування наукової економічної думки характеризується переосмисленням традиційних підходів і методик управління соціально-економічними системами різних рівнів. Завдання сталого розвитку виходить на перший план як у засадничих нормативних документах, так і у дослідженнях провідних науковців¹.

Водночас наявні проблеми теоретичного та прикладного характеру зумовлюють необхідність розроблення дієвих механізмів забезпечення розвитку на мікро- та макрорівні. Потреба в удосконаленні стратегічних механізмів управління об'єктами різних рівнів зумовлена глибинними структурними перетвореннями у світових економічних відносинах, які проявляються в усіх сферах суспільного життя (таблиця).

У загальнотеоретичному аспекті категорія “розвиток” розкриває характер змін, які відбуваються у системі об'єкта дослідження. Інакше кажучи, це послідовність переходів соціально-економічної системи з одного стану в інший від моменту початку спостереження до моменту досягнення бажаного результату або закінчення спостереження. Слід особливо зазначити, що в такому контексті тлумачення формує особливу системну динаміку, яка має бути притаманною управлінню розвитком².

¹ Програма економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf; *Акімова І. М.* Реструктуризація підприємств в промисловості України: напрямлення і методи / *І. М. Акімова*. – Х. : Бизнес-інформ, 1999. – 284 с.; *Ансофф І. Х.* Новая корпоративная стратегия / *І. Х. Ансофф*. – СПб. : Питер, 2004. – 416 с.; *Богатирьов І. О.* Теоретичні аспекти управління розвитком малих підприємств / *І. О. Богатирьов* // *Економіка та право*. – 2003. – № 2 (6). – С. 42–49; *Коупленд Т.* Стоимость компаний: оценка и управление / *Т. Коупленд, Т. Коллер, Дж. Муррин*; пер. с англ. – М. : Олимп-Бизнес, 2006. – 576 с.

² *Шубравська О.* Сталий економічний розвиток: поняття і напрямки дослідження / *О. Шубравська* // *Економіка України*. – 2005. – № 1. – С. 36–42.

Таблиця

Класифікація змін, що впливають на розвиток

Класифікаційна ознака	Видові прояви	Коротка характеристика
За масштабом змін у соціально-економічній системі	Загально-корпоративний розвиток	Сукупність змін, що відбуваються у соціально-економічній системі підприємства внаслідок загальносистемних процесів; слід наголосити, що характер та інтенсивність розвитку окремих елементів системи не визначає розвиток усієї системи
	Внутрішньо-корпоративний (локальний) розвиток	Сукупність змін, які відбуваються у соціально-економічній, структурно-функціональній та організаційно-функціональній складаючих: розвиток структурних одиниць та розвиток бізнес-процесів (бізнес-функції)
За якістю змін у соціально-економічній системі підприємства	Прогресивний розвиток	Процеси, які забезпечують підвищення ефективності функціонування виробничо-комерційної системи підприємства, підвищення якості його діяльності; розвиток "від нижчого до вищого"
	Регресивний розвиток	Процеси, які призводять до погіршення чи незмінності ефективності функціонування виробничо-комерційної системи підприємства, зниження (фіксації) якості його діяльності; розвиток "від вищого до нижчого"
Залежно від об'єкта змін у соціально-економічній системі	Організаційний розвиток	Сукупність змін, які зумовлюють удосконалення (погіршення) системи управління діяльністю: структурний та функціональний розвиток
	Техніко-технологічний розвиток	Зміни техніко-технологічної системи, що ведуть до підвищення (пониження) рівня прогресивності технологічних процесів, рівня технічної ефективності функціонування
	Соціальний розвиток	Сукупність змін, які зумовлюють покращання (погіршення) соціально-психологічного клімату
Економічний розвиток	Сукупність безперервних змін, які зумовлюють удосконалення (погіршення) методів, способів, форм економічних розрахунків та економічної роботи загалом	

Продовження таблиці

Класифікаційна ознака	Видові прояви	Коротка характеристика
Залежно від характеру змін	Спрямований розвиток	Сукупність змін, що виникають та впливають на соціально-економічну систему в одному напрямі (однаково)
	Циклічний розвиток	Безперервно повторювана послідовність змін, що характеризуються коливанням ефективності діяльності, розміру витрат та інших показників діяльності
	Спіральний розвиток	Безперервно повторювана послідовність змін, що характеризується не тільки циклічними коливаннями показників (параметрів) діяльності, а й переходом на якісно новий рівень
Залежно від типу тренду	Лінійний розвиток	Сукупність змін, загальний напрям яких можна апроксимувати в лінійну функцію
	Нелінійний розвиток	Сукупність змін, загальний напрям яких не можна апроксимувати в лінійну функцію
Залежно від динаміки змін у соціально-економічній системі	Рівномірний розвиток (еволюційний)	Зміни в соціально-економічній системі, що відбуваються з однаковою швидкістю або з однаковим прискоренням: рівноприскорений чи рівноуповільнений розвиток
	Нерівномірний розвиток (революційний)	Зміни в соціально-економічній системі, що відбуваються зі змінною швидкістю або зі змінним прискоренням: нерівномірно прогресуючий, стрибкоподібний розвиток тощо
За природою ключового критерію	Абсолютний розвиток	Сукупність змін у соціально-економічній системі, що можуть бути виміряні у вартісних, натуральних чи умовних одиницях та зумовлюють абсолютне зростання чи зменшення показників (зв'язків, параметрів)
	Відносний розвиток	Сукупність змін у соціально-економічній системі, що можуть бути виміряні відносно інших економічних показників, їх зростання чи зменшення показників (зв'язків, параметрів)

Продовження таблиці

Класифікаційна ознака	Видові прояви	Коротка характеристика
Залежно від рівня невизначеності процесів	Прогнозований (достовірний) розвиток Випадковий розвиток	Зміни в соціально-економічній системі, що можуть бути передбачені з достатньою ймовірністю Зміни в соціально-економічній системі, що не можуть бути передбачені з достатньою ймовірністю
Залежно від основи змін у соціально-економічній системі	Екстенсивний (кількісний) розвиток Інтенсивний (якісний) розвиток	Зміни в соціально-економічній системі та ефективності її функціонування, що досягаються за рахунок кількісного збільшення (зменшення) обсягів факторів виробництва Зміни в соціально-економічній системі та ефективності її функціонування, що досягаються за рахунок якісного покращання (погіршення) способів, методів чи технології використання факторів виробництва (підвищення їх якісного рівня)
Залежно від можливості управління змінами	Керований розвиток Спонтанний розвиток	Зміни в соціально-економічній системі, які відбуваються під впливом осмислених дій менеджерів підприємства чи спеціально створених зв'язків Зміни в соціально-економічній системі підприємства, які не є результатом осмислених дій менеджерів підприємства, а виникають випадково
Залежно від корпоративної стратегії	Адаптивний розвиток Реактивний розвиток Випереджаючий розвиток	Зміни, які мають на меті пристосування характеру функціонування до поточних умов діяльності (внутрішнього та зовнішнього характеру) Зміни, що відбуваються в соціально-економічній системі, зумовлені змінами першого рівня аналізу Зміни соціально-економічної системи, що передують іншим змінам другого рівня аналізу

Продовження таблиці

Класифікаційна ознака	Видові прояви	Коротка характеристика
Залежно від складності змін у соціально-економічній системі	Елементний розвиток	Зміни, які виникають та відбуваються в рамках одного структурного елементу, бізнес-процесу і т. ін. та не справляють істотного впливу на інші характеристики соціально-економічної системи
	Інтегральний розвиток	Сукупність змін, які виникають, відбуваються та впливають на декілька структурних елементів, бізнес-процесів тощо, впливаючи на аналогічні процеси
	Системний розвиток	Зміни, які виникають, відбуваються та впливають на декілька структурних елементів, бізнес-процесів тощо й справляють істотний вплив на всі характеристики соціально-економічної системи
	Простий розвиток	Зміни, які не забезпечують перехід соціально-економічної системи на якісно новий рівень функціонування
Залежно від мети змін	Розширений розвиток	Зміни, які забезпечують перехід соціально-економічної системи на якісно новий рівень функціонування

Джерело: *Афанасьєв Н. В.* Управление развитием предприятия : монография / Н. В. Афанасьев, В. Д. Рогожин, В. И. Рудыка. – Х. : Инжэк, 2003. – 184 с.; *Штангрет А. М.* Антикризове управління підприємством : підручник / А. М. Штангрет. – Л. : УАД, 2008. – 396 с.

Таким чином, першоосновою розвитку слід вважати різноманітні зміни (внутрішнього та зовнішнього характеру), які є результатом взаємодії соціальних та економічних об'єктів, їх властивостей і параметрів. Системні соціально-економічні зміни є об'єктивними, тобто не залежать від волі та бажання окремого суб'єкта спостереження.

З огляду на те, що розвиток – це процес кількісно-якісних змін у системі, у результаті підвищуються її адаптивність до зовнішнього середовища й ефективність функціонування. Отже, економічний розвиток – це сукупність безперервних змін різної соціально-економічної природи, спрямованості, інтенсивності, що об'єктивно відбуваються в системі об'єкта дослідження під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів, а також зумовлюють удосконалення (погіршення) методів, способів, форм функціонування об'єкта в системі в цілому³.

На основі застосування системного підходу до аналізу наявних поглядів щодо вивчення процесів розвитку сформульовано такі висновки:

1. Категорія “економічний розвиток” у системі загальнонаукової та економічної класифікації належить до динамічних явищ, що мають досліджуватися у контексті забезпечення результативності діяльності об'єкта дослідження та потребують застосування міждисциплінарного характеру пізнання в цій сфері для уточнення теоретико-методичного інструментарію.
2. З метою досягнення ефективності управління змінами та забезпечення розвитку складних соціально-економічних систем необхідно усвідомлювати постійний дуальний зв'язок між пріоритетами економічного розвитку й завданнями економічної безпеки, що мають встановлювати методологічні критерії та ліміти для залучення інструментарію розвитку і управління.

³ Котляревський Я. В. Загроза як ключовий елемент системи безпеки / Я. В. Котляревський, А. М. Штангрет // Вісник Львівського інституту економіки і туризму. – 2010. – № 5. – С. 20–27; Раєвнева О. В. Управління розвитком підприємства: методологія, механізми, моделі : монографія / О. В. Раєвнева. – Х. : Інжек, 2006. – 496 с.

М. О. Кошкіна

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИТРАТ НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я У СВІТЛІ ПРОДУКТИВНОСТІ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ

Постійне збільшення витрат на медичні послуги у деяких провідних країнах було пов'язано зі збільшенням фінансування медичного персоналу, витрат на придбання устаткування, чи витрат на закупівлю медикаментів. Ці витрати переважно призвели до ще більших витрат і боргового навантаження на державні фінанси країни, що зумовлює пошук нових шляхів обмеження витрат або підвищення ефективності їх використання. Це особливо стосується України, де збільшення витрат на перераховані заходи перевищує загальний рівень фінансування низки статей бюджету, однак не відображається на підвищенні показників якості життя.

Першорядним завданням системи охорони здоров'я України є не збільшення витрат на охорону здоров'я, а підвищення ефективності їх використання; фінансування тих напрямів охорони здоров'я, які в подальшому допоможуть досягти поставлених цілей – збільшення тривалості життя, зменшення рівня захворюваності, активне старіння та ін. Для цього необхідно створити ефективну систему охорони здоров'я, яка б задовольняла всі сторони: пацієнтів, лікарів та державу¹.

У світовій практиці витрати у структурі як ВВП, так і загальних бюджетних витрат постійно зростають, однак це не відображається на поліпшенні якості послуг.

Так, згідно з даними ВООЗ, система охорони здоров'я США у 2010 р. була найдорожчою у світі: витрати на одну особу становили 7285 дол. США, загальні витрати дорівнювали близько 18 % обсягу ВВП². Проте великі обсяги витрат на охорону здоров'я не є показником високого рівня здоров'я. У 2000 р.

¹ Павлюк К. В. Фінансування охорони здоров'я як складової людського капіталу / К. В. Павлюк // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – № 9. – С. 143–148.

² World Health Statistics 2010 / World Health Organisation. – Geneva : WHO Press, 2010. – 177 р.

ВООЗ, проаналізувавши системи охорони здоров'я за різними показниками, визначила, що США посідали перше місце за показником витрат, 37-ме місце – за рівнем надання медичної допомоги і 72-ге місце – за загальним рівнем здоров'я. Це підтверджує той факт, що тільки збільшення витрат не може зумовити якісні зміни в охороні здоров'я (збільшення тривалості життя, зменшення рівня захворюваності тощо).

Зростання витрат на охорону здоров'я притаманне не лише США, а й іншим країнам. Результатом є збільшення податків, скорочення соціальних пільг, дефіцит бюджету. Згідно з пропозиціями фахівців ВООЗ:

1. Пріоритет надається не збільшенню витрат на охорону здоров'я, а ефективному використанню наявних ресурсів (трудових, фінансових). Пропонується створення системи, яка залучатиме фінансові ресурси на оновлення матеріально-технічної бази медичних установ.
2. Необхідна трансформація страхової медицини. Вона охоплює практично все населення, але послуги, що надаються, мають дозований характер, наявні черги на отримання певної послуги.

Одна з дослідників проблем охорони здоров'я в Росії Г. Улумбекова вирізняє такі основні проблеми в цій сфері (за пріоритетністю): недофінансування, дефіцит медичних кадрів і диспропорція в їх структурі, недостатня кваліфікація медичних кадрів, недостатня профілактична спрямованість медичної допомоги, неналежне забезпечення населення лікарськими засобами в амбулаторних умовах, незадовільне надання медичної допомоги робітникам підприємств і школярам, неефективне управління коштами, що виділяються на охорону здоров'я³.

Саме другою проблемою було визначено диспропорцію в структурі медичних кадрів. Те саме стосується і України, де левову частку у витратах на охорону здоров'я становлять витрати на заробітну плату медичним працівникам (75–80 %). Держава

³ Улумбекова Г. Э. Здравоохранение России. Что надо делать. Научное обоснование “Стратегии развития здравоохранения РФ до 2020 года” / Г. Э. Улумбекова. – М. : Гэотар-Медиа, 2010. – 348 с.

має гарантувати базовий мінімальний рівень заробітної плати, який слід розраховувати відповідно до кількості пацієнтів, яких лікар повинен обслужити. За кожного додаткового пацієнта медичний працівник отримуватиме надбавку. Це посилить мотивацію медичного працівника для підвищення кваліфікаційного і професійного рівня.

У Греції, яка нещодавно стикнулася з проблемою сплати зовнішнього боргу, витрати на медичні послуги здебільшого спрямовувалися на придбання устаткування та збільшену зарплату лікарям. Внаслідок цього країна мала один з найвищих у світі показник забезпеченості МРТ-приладами (згідно з ВООЗ). Водночас, як і більшість країн світу, Греція має проблеми з мультирезистентними інфекціями (тобто тими, що зазнали генетичної мутації, на які не діють навіть антибіотики останнього покоління). Основними причинами такої ситуації є: найнижчий показник відношення кількості медсестер на одного пацієнта – одна медична сестра змушена обслуговувати велику кількість пацієнтів, що посилює вірогідність зараження пацієнтів один від одного; один із найвищих показників застосування антибіотиків. Тому такі крайнощі, як надмірні витрати на робочу силу і на інвестиційне устаткування, мають балансуватися.

Для визначення якісних показників витрат на медичні послуги скористаємося відомою функцією Кобба – Дугласа, яка показує залежність приросту ВВП від факторів виробництва:

$$Y = AL^{\alpha}K^{\beta}, \quad (1)$$

де Y – загальне виробництво, або сума усіх товарів, вироблених протягом року; L – внесок робочої сили у ВВП; K – внесок капіталу у ВВП; A – загальна продуктивність усіх факторів виробництва; α , β – еластичність впливу робочої сили і капіталу, що визначається наявною технологією.

У нашому випадку під загальним виробництвом мається на увазі загальний обсяг усіх медичних послуг, наданих у межах країни. Відповідно робоча сила та капітал є основними факторами, що застосовуються при наданні цих послуг, – медичний персонал та інвестиційний ресурс, зокрема придбання устатку-

вання. Крім того, витрати на розроблення нових медпрепаратів та обладнання є змінною загальною продуктивності факторів виробництва.

Для визначення внеску робочої сили в загальну продуктивність медичних послуг візьмемо для порівняння забезпеченість висококваліфікованими медичними кадрами та допоміжним персоналом, зокрема зарплати лікарів, співвідношення лікарів і середнього медичного персоналу.

Щодо ринку медпрепаратів як одного з елементів продуктивності медичних послуг, то протягом останніх років фармацевтичний ринок України загалом характеризувався високими темпами зростання (у середньому на 20–25 % щорічно), а також низьким рівнем споживання лікарських засобів на одну особу (витрати на медичні препарати посідають 4–5-те місце у витратах середньостатистичного українця). Так, за підсумками 2010 р. Україна займає 4-ту позицію за рівнем витрат на лікарські засоби в розрахунку на одну особу серед країн СНД (після Росії, Білорусі та Казахстану).

На госпітальний сегмент ринку припадає близько 7–10 % загального обсягу продажу в Україні. Цей сегмент виявився найчутливішим до скорочення попиту, що пов'язано із залежністю обсягів закупівель лікувально-профілактичними закладами України від державного фінансування.

Поки що вітчизняний фармацевтичний ринок залишається імпортозалежним. За аналізований період обсяги імпорту фармацевтичної продукції в Україну поступово відновлювалися та зростали, що пов'язано з відносною стабілізацією валютних курсів, підвищенням реальної заробітної плати населення та відповідно збільшенням попиту на лікарські засоби. Обсяг імпорту готових лікарських засобів за 12 міс. 2011 р. становив 22 млрд грн (+16 % у грошовому вимірі порівняно с 2010 р.)⁴.

У такому аспекті показовим є досвід Бразилії. На початку 1993 р. ця країна різко скоротила витрати на лікування за раху-

⁴ Статистичний щорічник України за 2010 рік / за ред. О. Г. Осаулєн-ка ; Державна служба статистики України. – К. : Август Трейд, 2011. – 559 с.

нок виробництва державних препаратів-дженериків, а з 2001 р. завдяки домовленості з фармацевтичними компаніями вдалося зекономити 1,2 млрд дол. США. Уряд Бразилії контролював ціни на антиретровірусні препарати, що спричинило невдоволення СОТ, а особливо США.

У період з 1996 по 2000 р. Бразилія знизила витрати на лікування на 72,5 % за рахунок заміщення препаратів імпортного виробництва вітчизняними аналогами. У 2001 р. вісім препаратів з 12 представлених у країні були вітчизняного виробництва (якби не це, то витрати зросли б на 32 %). Завдяки таким заходам уряд заощадив 1,1 млрд дол. США.

Проведений аналіз показав нелінійне підвищення ефективності використання фінансових ресурсів в Україні через низький або нульовий рівень витрат на розроблення нових технологічних процесів. Покращити якість надання державою медичних послуг можна за рахунок збільшення фінансування технологічних процесів, заміщення імпортних лікарських препаратів вітчизняними.

Т. В. Кошук

НОВІТНІ ФІСКАЛЬНО ОРІЄНТОВАНІ ПОДАТКОВІ РЕФОРМИ У КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Нестабільність розвитку світової економіки останніх років та загострення боргових проблем не могли не позначитися на податковій політиці країн ЄС. “Наріжним каменем” новітніх податкових реформ більшості розвинутих і постсоціалістичних країн об’єднаної Європи стали заходи, спрямовані на збільшення надходжень як прямих, так і непрямих податків.

У 2012 р. низка країн ЄС вдалася до чергового збільшення навантаження з податку на доходи фізичних осіб на фінансово забезпечених громадян. Наприклад, Португалія запровадила додаткову надбавку до прибуткового податку в розмірі 2,5 % до доходу у формі заробітної плати, який перевищує 153,3 тис. євро. Крім того, у Португалії відбулося підвищення ставок прибуткового оподаткування інвестиційних доходів. Зокрема, ставка податку на дохід від приросту капіталу зросла з 20 до 25 %, на інвестиційний дохід резидентів, отриманий у податкових гаванях, – з 21,5 до 30 %¹. Іспанія на 2012–2013 рр. підвищила максимальну ставку податку на доходи фізичних осіб з 45 до 52 % (за нею оподатковуються доходи понад 300 тис. євро) в результаті запровадження прогресивної шкали надбавок до кожної ставки податку розміром 0,75–7 %².

Крім того, в окремих країнах ЄС посилилася нетипова для докризового періоду розвитку тенденція до посилення фіскальних позицій податку на прибуток. Зокрема, Португалія в черговий раз підвищила податкове навантаження на прибуток більшості суб’єктів ринку. У країні скасовано знижену ставку корпоративного податку в розмірі 12,5 % для компаній, оподатко-

¹ Portugal Tax Update. State Budget Law for 2012. KPMG [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kpmg.com/global/en/issuesandinsights/articlespublications/taxnewsflash/pages/portugal-corporate-individual-tax-vat-transfer-pricing-regime.aspx>.

² Spanish tax alert [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.deloitte.com/view/nl_NL/nl/7652bd513f9a4310VgnVCM1000001a56f00aRCRD.htm.

вуваний прибуток яких не перевищує 12,5 тис. євро (для малого та середнього бізнесу). Відтак з 2012 р. цей податок справляється за стандартною ставкою 25 % з муніципальною і національною надбавками. При цьому змінено розмір національної надбавки, що призвело до посилення прогресивності корпоративного оподаткування. Замість запровадженої у 2010 р. національної надбавки 2,5 %, за якою оподатковувався прибуток понад 2 млн євро, тепер застосовується надбавка 3 % до оподаткованого прибутку від 1,5 до 10 млн євро. Національна надбавка для великих компаній, прибуток яких перевищує 10 млн євро, застосовується таким чином: не нараховується на перші 1,5 млн євро, на наступні 8,5 млн євро нараховується у розмірі 3 %, на суму прибутку понад 10 млн євро – 5 %. Муніципальна надбавка, як і в 2007–2011 рр., становить 1,5 %. Отже, у Португалії агрегована ставка корпоративного оподаткування прибутку, що перевищує 10 млн євро, нині дорівнює 31,5 %³.

У Франції також відбулося підвищення податкового навантаження на великі прибутки (з огляду на активний профспілковий рух для країни традиційним є закріплення доволі вагомих фіскальних зобов'язань за підприємницьким сектором). Франція на 2012–2013 рр. запровадила додаткову надбавку до корпоративного податку в розмірі 5 % для суб'єктів ринку, оборот яких перевищує 250 млн євро. Як і раніше, більшість компаній сплачують податок за ставкою 33,34 %, а великі компанії (обіг яких становить понад 7630 тис. євро, а оподатковуваний прибуток – більше 2289 тис. євро) – ще й соціальну надбавку в розмірі 3,3 % щодо оподаткованого прибутку, який перевищує 763 тис. євро. Відтак додаткова надбавка 5 %, що нараховується на базу оподаткування податком на прибуток за стандартною (чи зниженою) ставкою, за вирахуванням усіх видів податкових пільг, що передбачають зменшення цієї бази, посилила прогресивність корпо-

³ Portugal Tax Update. State Budget Law for 2012. KPMG [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kpmg.com/global/en/issuesandinsights/articlespublications/taxnewsflash/pages/portugal-corporate-individual-tax-vat-transfer-pricing-regime.aspx>.

ративного оподаткування. У підсумку ефективна ставка податку на прибуток у Франції може зрости з 34,4 % у 2011 р. до 36,1 %⁴.

Але найпрогнозованішою складовою фіскально орієнтованих податкових реформ у країнах ЄС стало посилення фіскальних позицій ПДВ⁵. Зокрема, Угорщина підвищила стандартну ставку ПДВ із 25 до 27 % (сьогодні це максимальна ставка в ЄС). Представники Єврокомісії з цього приводу заявили, що не було законних підстав вимагати від Угорщини відмови від такого кроку. Крім того, Угорщина запропонувала Єврокомісії запровадити підвищену ставку ПДВ у розмірі 35 % для предметів розкоші.

Загострення ситуації з обслуговуванням державного боргу змусило Італію взяти на себе зобов'язання збільшити у вересні 2012 р. стандартну ставку ПДВ до 23 %, а знижену – з 10 до 12 % (з подальшим її підвищенням ще на 0,5 в. п. у січні 2014 р.).

Інша “проблемна” країна єврозони – Ірландія – після оголошення нових невтішних прогнозів зростання ВВП внесла зміни до наміченої реформи ПДВ. Замість запланованого підвищення стандартної ставки податку з 21 до 22 % у 2013 р. і до 23 % – у 2014 р., ця ставка підвищилася до 23 % у січні 2012 р.

Франція, бюджет якої понад 30 років є незбалансованим, у 2012 р. збільшила знижену ставку ПДВ із 5,5 до 7 % щодо послуг ресторанів, книг, проїзду у громадському транспорті, ремонту житла, послуг із прибирання. Основні продукти харчування, як і раніше, оподатковуються цим податком за ставкою 5,5 %. Крім того, Франція оголосила про наміри з 1 жовтня 2012 р. збільшити стандартну ставку ПДВ з 19,6 до 21,2 %. Очікується, що корекція стандартної ставки ПДВ супроводжуватиметься послаб-

⁴ France – Parliament passes 5 % income tax surcharge for large corporate taxpayers [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kpmg.com/Global/en/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/taxnewsflash/Pages/france-income-tax-surcharge-large-corporation.aspx>; Surcharge to be levied on corporate income tax liability [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.deloitte.com/view/en_GX/global/services/tax/international-tax/ebe3c89bf8383310VgnVCM3000001c56f00aRCRD.htm?id=us_email_Tax_WTA_111111.

⁵ International VAT services [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tmf-vat.com/vat/eu-vat-rates.html>.

ленням фіскальних позицій соціального оподаткування суб'єктів ринку – роботодавців для підвищення конкурентоспроможності французької економіки*.

Австрія також розглядає можливість збільшення стандартної ставки ПДВ у 2012 р. із 20 до 22 % у зв'язку з ускладненням ситуації з обслуговуванням державного боргу.

Португалія вивела зі сфери застосування пільгової ставки ПДВ 10 % ресторанну їжу (вона оподатковуватиметься за стандартною ставкою 23 %). Крім того, звужено базу оподаткування ПДВ за зниженою ставкою 13 %. З 2012 р. до сфери застосування стандартної ставки включено: більшість спортивних подій та змагань, а також інші громадські заходи; соєві десерти; напої та десерти на основі молока; картоплю та продукти з неї; газовані напої (крім мінеральних вод), сиропи, фруктові концентрати та напої⁶.

У Польщі сьогодні дискутується питання щодо підвищення стандартної ставки ПДВ з 23 до 24 %, а знижених ставок ПДВ – з 5 та 8 % до 6 і 9 %. Податкова реформа Литви також передбачала збільшення стандартної ставки ПДВ з 21 до 23 % у 2012 р. Утім, 1 січня 2012 р. у країні була лише скасована пільгова ставка податку в розмірі 9 % для готельного бізнесу.

Про наміри знизити стандартну ставку ПДВ у ЄС оголосили Чехія (у березні 2011 р.) та Болгарія. Податкова реформа Чехії передбачає у 2012 р. підвищення зниженої ставки податку з 10 до 14 %, а у 2013 р. – конвергенцію стандартної та зниженої ставок на рівні 17,5 %. Але чи реалізує Чехія другу половину наміченої реформи ПДВ в умовах повільних темпів зростання ВВП, покаже час. У Болгарії до рецесії було заплановано зниження стан-

*Подібне зміщення фіскальних акцентів від оподаткування праці до оподаткування споживання у 2007 р. доволі успішно здійснила інша країна з одним із найвищих у світі навантаженням соціальних платежів на суб'єктів ринку – Німеччина.

⁶International VAT services [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tmf-vat.com/vat/eu-vat-rates.html>; Portugal Tax Update. State Budget Law for 2012; KPMG [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kpmg.com/global/en/issuesandinsights/articlespublications/taxnewsflash/pages/portugal-corporate-individual-tax-vat-transfer-pricing-regime.aspx>.

дартної ставки ПДВ з 20 до 18 %, від якого довелося відмовитися. Сьогодні в країні розглядається можливість зменшення цієї ставки на 1 в. п. у 2013 р.

Відтак протягом 2008–2011 рр. кількість країн ЄС зі стандартною ставкою податку до 20 % зменшилася з п'ятнадцяти до семи, а до кінця 2012 р. їх буде шість (Іспанія, Кіпр, Люксембург, Мальта, Нідерланди та Німеччина). Сьогодні в ЄС залишилися тільки одна країна – Люксембург – зі стандартною ставкою ПДВ у розмірі 15 %. Кіпр, який раніше уникав посилення фіскальних позицій ПДВ, з 1 березня 2012 р. підвищив його ставку з 15 до 17 %. Станом на 1 січня 2012 р. стандартна ставка ПДВ у пост-соціалістичних країнах об'єднаної Європи варіювала від 20 % у Болгарії, Естонії, Словаччині, Словенії та Чехії до 27 % в Угорщині⁷.

Звісно, зазначені тенденції розвитку європейського оподаткування мають братися до уваги при формуванні та реалізації податкової політики України. У нашій державі потрібно: 1) активно використовувати фіскальний потенціал податків на споживання і ПДВ зокрема; 2) удосконалювати прогресивний механізм оподаткування доходів фізичних осіб щодо підвищення навантаження податку на фінансово забезпечені верстви населення (за умови запровадження механізмів легалізації доходів); 3) виважено підходити до подальшого послаблення фіскальних позицій податку на прибуток.

⁷ International VAT services [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tmf-vat.com/vat/eu-vat-rates.html>.

В. П. Кудряшов

СТІЙКІСТЬ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ ТА МЕХАНІЗМИ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

В умовах активізації економічних реформ та впровадження заходів з консолідації державних фінансів на особливу увагу заслуговують питання визначення раціональних параметрів їх розвитку протягом як коротко-, так і середньо- і довгострокового періодів. Переважно їх досліджують у рамках концепції стійкості, розроблення якої досить актуальне для України. У нашій країні не здійснюється постійного моніторингу динаміки індикаторів державних фінансів, не створено програм підвищення їх стійкості загалом та їх окремих структурних складових (винятком можуть бути державний бюджет та розвиток фінансового сектору).

До першочергових завдань належать визначення поняття стійкості державних фінансів, характеристики її індикаторів та обґрунтування заходів забезпечення стабільного їх стану. Ці проблеми недостатньо досліджені вітчизняними науковцями, натомість зарубіжні вчені питанням стійкості державних фінансів (*sustainability public finance*) останніми роками приділяють значну увагу¹.

Розглядаючи питання стійкості державних фінансів, слід ураховувати, що до їх складу входять різні елементи, розвиток яких характеризується певними особливостями (порівняно з іншими складовими) у рамках сектору державних фінансів загалом. Згідно з методологією, прийнятою в МВФ, публічний сектор складається із сектору державного управління та сектору

¹ Sustainability Report – 2009 // *European Economy*. – 2009. – № 9. – 178 р.; Абанин С. Л. Финансовая устойчивость и финансовая гибкость как важнейшие характеристики финансового состояния компании / С. Л. Абанин, Д. А. Рязанцев // *Финансы, деньги, инвестиции*. – 2011. – № 4. – С. 13–17; Власов С. А. Теоретические аспекты применения понятия устойчивости государственных финансов / С. А. Власов // *Компетентность*. – 2010. – № 6 (77). – С. 30–36; *Кормилицина И. Г.* Финансовая стабильность: сущность, факторы, индикаторы / И. Г. Кормилицина // *Финансы и кредит*. – 2011. – № 3 (35). – С. 44–54.

державних корпорацій. У свою чергу, сектор державного управління охоплює центральний уряд, регіональні органи управління та органи місцевого управління. Державні корпорації поділяються на фінансові та нефінансові державні корпорації².

Зарубіжні науковці визначають стійкий розвиток як такий, що дає змогу вирішувати поточні проблеми та не створює загроз для майбутніх поколінь. Стійкість передбачає здатність системи обмежувати небажані впливи, а заходи з її забезпечення розглядаються як підтримка, підкріплення розвитку³.

З фінансової точки зору стійкий стан об'єкта (господарського комплексу загалом, державного сектору, окремих галузей, господарських організацій тощо) характеризується певними ознаками. До них належать такі:

- забезпечення фінансування поступального розвитку об'єкта як у коротко-, так і в довгостроковому періоді шляхом використання власних і залучених ресурсів;
- зобов'язання, які виникають у зв'язку із залученням активів, за умов позик не справляють руйнівного впливу (не спричиняють навантаження, яке стає фактором значного обмеження фінансування поточних витрат) на систему фінансування об'єкта у майбутні періоди;
- наявні достатні резервні фонди для фінансування заходів, спрямованих на обмеження можливих впливів (внутрішніх і зовнішніх), які призводять до загострення ризиків фінансування розвитку об'єкта.

Концепція стійкості державних фінансів, яка використовується науковцями ЄС, відображає спроможність уряду забезпечити фінансування поточного боргу та очікуваних витрат. За їх визначенням, стійкість є довгостроковою концепцією та зводиться до здатності країни фінансувати свої витрати. На

² Руководство по статистике государственных финансов 2001 года. – Вашингтон : МФФ, 2001. – 230 с.

³ Флуд Н. А. Как измерить “устойчивость развития”? / Н. А. Флуд // Вопросы статистики. – 2006. – № 10. – С. 19–29; Абанин С. А. Финансовая устойчивость и финансовая гибкость как важнейшие характеристики финансового состояния компании / С. А. Абанин, Д. А. Рязанцев // Финансы, деньги, инвестиции. – 2011. – № 4. – С. 13–17.

стійкість державних фінансів впливає співвідношення між публічними зобов'язаннями та джерелами їх фінансування⁴.

Для нестійкого стану державних фінансів характерне фінансування заходів з вирішення поточних та довгострокових проблем шляхом нарощування обсягів державних боргових зобов'язань, які посилюють навантаження на сектор державних фінансів до критичного рівня (коли витрати на погашення та обслуговування державних запозичень та гарантій обмежують можливості забезпечення стійкого (стабільного) розвитку країни). Область стійкості системи відображає параметри, перевищення яких спричиняє перехід системи зі стійкого стану в нестійкий. Зокрема, окремі російські науковці зводять нестійкий стан бюджету до такого рівня доходів, який не дає змоги фінансувати видатки (без збільшення дефіциту і, відповідно, боргу)⁵.

Дослідження стійкості державних фінансів передбачає визначення, з одного боку, обсягів та структури державних видатків і кредитування, з другого – забезпеченості їх ресурсами, залученими як у вигляді доходів (державного бюджету, державних цільових фондів, державних корпорацій), так і в інших формах (запозичень, надходжень від приватизації, проведення активних операцій тощо).

З урахуванням зазначених положень стійкий стан державних фінансів спостерігається тоді, коли фінансування функцій держави (спрямованих на забезпечення економічного зростання та підвищення добробуту громадян) здійснюється за умови, що це не призведе до різкого підвищення фіскального навантаження та накопичення обсягу державних боргових зобов'язань, а також погіршення їх структури.

Щодо фінансування витрат, то слід звернути увагу на те, що зведення бюджету з дефіцитом та нарощування (до певних меж) державного боргу навряд чи можна розглядати як ознаки нестійкого стану бюджетної системи. Відповідно, наявність дефі-

⁴ Sustainability Report – 2009 // European Economy. – 2009. – № 9. – 178 р.

⁵ Кудрин А. Последствия кризиса и перспективы социально-экономического развития России / А. Кудрин, О. Сергиенко // Вопросы экономики. – 2011. – № 3. – С. 4–19.

циту сектору державних фінансів загалом, без перевищення ним критичних параметрів, не можна вважати ознакою неспроможності держави забезпечити фінансування своїх зобов'язань.

Стійкий стан державних фінансів виникає за дотримання таких умов:

- розв'язуються проблеми забезпечення поточних платежів (шляхом їх погашення, реструктуризації, рефінансування, відстрочення тощо);
- забезпечується фінансування витрат, спрямованих на вирішення завдань розвитку країни в майбутні періоди;
- фіскальне навантаження не обмежує розвитку соціально та державно орієнтованого бізнесу;
- обсяги заборгованості за борговими платежами не чинять руйнівного впливу на платіжну спроможність держави;
- загальний дефіцит державних фінансів не використовується для вирішення поточних проблем, а спрямовується для досягнення стратегічних цілей (фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності).

Зведення поняття стійкості державних фінансів до забезпечення платоспроможності протягом короткострокового періоду не надає уявлення про потенційні можливості фінансування державних програм у майбутні періоди. Стійкість відображає здатність уряду забезпечити фінансування державних функцій як у коротко-, так і в довгостроковому періодах.

Досить актуальним є питання щодо рівня стійкості державних фінансів. Слід урахувати, що рівень стійкості державних фінансів у різні періоди розвитку країни характеризується певними відмінностями. З метою аналізу стійкості доцільно визначити такі рівні: стабільний, достатній, низький, недостатній. Визначення допустимих орієнтованих показників, які характеризують кожен з рівнів, необхідне для вжиття заходів, спрямованих на попередження та обмеження негативного впливу визначених факторів на стійкість державних фінансів.

Оцінка стану (стійкий чи нестійкий) державних фінансів та визначення заходів його забезпечення, на наш погляд, передбачає декілька етапів:

- оцінку стійкості кожної складової державних фінансів (сектору центрального державного управління, сектору загального державного управління, сектору державних фінансових корпорацій, сектору державних нефінансових корпорацій);
- визначення переліку показників (індикаторів), які найбільшою мірою відображають стан державних фінансів загалом (з урахуванням стану та впливу кожного підсектору);
- здійснення моніторингу динаміки індикаторів стійкості державних фінансів протягом установлених періодів;
- проведення оцінки динаміки таких індикаторів протягом поточного та середньо- й довгострокового періодів і визначення загального стану державних фінансів;
- обґрунтування заходів із забезпечення стійкості державних фінансів як у поточному, так і в майбутніх періодах.

МВФ передбачає компіляцію та поширення країнами 40 індикаторів фінансової стійкості: 25 індикаторів для сектору депозитних корпорацій і 15 індикаторів для клієнтів сектору депозитних корпорацій. Національний банк України щокварталу складає та поширює дані за індикаторами фінансової стійкості сектору депозитних корпорацій, з яких 12 основних і 10 рекомендованих⁶.

Важливою є характеристика фінансової стійкості державних нефінансових корпорацій (підприємств). За визначенням вітчизняних науковців, фінансово стійким є “таке підприємство, яке спроможне за рахунок власних і позикових коштів (за виключенням невинуватеної кредиторської заборгованості) забезпечити поточну виробничу діяльність та інвестиційно-інноваційний розвиток, зберігаючи темпи збільшення власного капіталу, платоспроможність і кредитоспроможність”⁷.

⁶ Індикатори фінансової стійкості / Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/printable_article.jsessionid=270346C79B7D49DE5EA864869F9E3653?art_id=58001&showTitle=true.

⁷ *Поддєрьогін А. М.* Фінансова стійкість підприємств у економіці України : монографія / А. М. Поддєрьогін, Л. Ю. Наумова. – К. : КНЕУ, 2011. – С. 10–13.

Остання економічна криза показала, що чинна система макро-економічної стабільності, в основі якої є державне регулювання, що здійснюється як на національному, так і на міждержавному рівнях, не повною мірою відповідає сучасним вимогам.

У зарубіжних країнах у зв'язку з кризою запроваджено заходи з боку видаткової та дохідної частин бюджету для стимулювання сукупного попиту і підтримки фінансових ринків. З метою підвищення стійкості державних фінансів та обмеження ризиків неплатоспроможності уряду більшість країн розробила плани щодо збільшення бюджетного балансу на середньостроковий період. Зменшення дефіциту передбачається за рахунок скорочення видатків (інвестиційних, оплати праці державних службовців, зупинення індексації пенсій, скасування низки соціальних трансфертів, скорочення видатків регіональних бюджетів), а також збільшення доходів (зокрема, шляхом запровадження нових податків). В окремих країнах зменшення бюджетних видатків компенсується податковим стимулюванням.

Програма економічних реформ в Україні спрямовує на забезпечення стабілізації державних фінансів та створення стійкої фінансової системи. Потребують вирішення проблеми, які накопичилися в державному фінансовому секторі: значний рівень перерозподілу ВВП через бюджетну систему та державні цільові фонди, високі показники обсягу фіскальних операцій державних підприємств реального сектору, неефективні та негнучкі видатки, хронічне перевищення зобов'язань відносно мобілізованих державою ресурсів, слабкий фіскальний менеджмент та управління державним боргом. Наслідком стало накопичення значних обсягів дефіциту сектору державних фінансів⁸.

Державні фінанси України зводяться зі значними дефіцитами (сектору органів центрального державного управління та сектору органів загального державного управління). Недостатньою є ресурсна база сектору державних фінансових корпорацій

⁸ Програма економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” / Комітет з економічних реформ при Президенті України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf.

та сектору державних нефінансових корпорацій. Державні фінанси потребують консолідації та розширення ресурсної бази для фінансування реформ.

Протягом 2012 та 2013 рр. тиск на сектор державних фінансів буде значним. Загальні виплати за державним боргом у 2012 р. за рахунок коштів державного бюджету досягають 95 482,5 млн грн, з яких 53 207,6 млн грн (55,7 %) – виплати за внутрішнім боргом та 42 274,9 млн грн (44,3 %) – виплати за зовнішнім боргом.

Триває використання механізму ОВДП для розв'язання проблем фінансування витрат НАК “Нафтогаз України”. Стан НАК залишається складним. Водночас слід звернути увагу на те, що невіршеними залишаються проблеми заборгованості споживачів перед компанією. Значні обсяги фінансових ресурсів спрямовуються на підвищення капіталізації державних банків шляхом проведення бюджетних запозичень.

До механізмів зміцнення стійкості державних фінансів належать такі:

1. Консолідація державних фінансів – приведення їх до стану, коли видатки (включаючи кредитування) є збалансованими з доходами та фінансуванням, які не справляють негативного впливу на розвиток економіки, інфляційні процеси, накопичення державного боргу, забезпечення соціальних програм.

До заходів, спрямованих на забезпечення збалансування державного бюджету, належать:

- збільшення обсягів доходів (за умов зменшення їх частки відносно ВВП) шляхом розширення дохідної бази (зокрема, збільшення зборів від природної ренти), підвищення результативності податкового адміністрування, використання неборгових джерел фінансування бюджету (приватизація, проведення активних операцій тощо);
- оптимізація видатків шляхом посилення контролю за загальнодержавними витратами, підвищення адресності соціальної підтримки, оптимізації державних закупівель;
- підвищення ефективності бюджетних видатків (впровадження середньострокового бюджетного планування,

обмеження дублювання бюджетних послуг, удосконалення механізмів державного інвестування тощо).

2. Формування державного боргу на довгостроковій основі (зі значною дюрацією), що є фактором обмеження ризиків рефінансування позик, а також забезпечення нижчого рівня їх дохідності. Формування державної заборгованості зі значними обсягами короткострокових запозичень призводить до посилення ризиків розвитку публічних фінансів.
3. Напрямами збільшення ресурсного потенціалу державних фінансів є: створення адекватніших умов для розвитку державно та соціально орієнтованого бізнесу; обмеження тіньових операцій; ухилення від оподаткування; посилення боротьби з рейдерством; скасування пільг та преференцій у сфері оподаткування (як юридичних, так і фізичних осіб), що мають негативну або низьку результативність (з урахуванням як загальнодержавних інтересів розвитку економіки, так і соціальних пріоритетів).

І. В. Кушнір

СВІТОВИЙ ДОСВІД БЮДЖЕТНОЇ ПІДТРИМКИ АПК В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Державне регулювання сільського господарства за кордоном – це складний механізм, що включає інструменти впливу на доходи фермерів, структуру сільськогосподарського виробництва, аграрний ринок, соціальну структуру села, міжгалузеві та міжгосподарські відносини з метою створення стабільних економічних, правових і соціальних умов для розвитку сільського господарства, задоволення потреб населення в якісних продуктах харчування за соціально доступними цінами, охорони навколишнього середовища.

Нині основним змістом аграрної політики більшості економічно розвинутих країн є державна підтримка аграрного сектору за допомогою різноманітних субсидій, дотацій і пільг. У деяких країнах державні фінансові вкладення в сільське господарство в 1,5–2 рази перевищують ринкову вартість його продукції¹. Державна підтримка сільського господарства та харчової промисловості відіграла головну роль у різкому збільшенні виробництва продовольства в країнах, що сьогодні є його найбільшими експортерами, – США, Канаді, країнах ЄС.

У структурі державних субсидій зарубіжних країн найбільшу питому вагу мають кошти на підтримку цін. У сучасних концепціях ціноутворення на сільськогосподарську продукцію в країнах з розвинутою ринковою економікою передбачається активне державне втручання у формування та регулювання цін. Система державного регулювання цін практично в усіх цих країнах однакова і передбачає:

- встановлення верхніх і нижніх меж коливання цін й індивідуальної, або умовної, ціни, яку прагне підтримувати держава;

¹ Європейський Союз на порозі ХХІ века: выбор стратегии развития / под ред. Ю. А. Борко, О. В. Буториной. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 472 с.

- скуповування або продаж продукції з метою товарної інверсії та підтримання бажаного рівня цін.

Політика аграрних цін і фермерських доходів у розвинутих країнах припускає насамперед організацію моніторингу за динамікою низки економічних показників:

- витрат виробництва за групами спеціалізованих господарств (країни ЄС) або за видами виробництва (США);
- паритету цін на промислову і сільськогосподарську продукцію;
- прибутковості ферм і галузей виробництва.

У результаті утворюється опрацьована в деталях інформаційно-статистична система даних, необхідна, по-перше, для регулярного впливу на ринкові ціни, по-друге, для впливу на виробництво, рівень доходів, накопичень, інвестицій.

У сільському господарстві США є два види цін державної підтримки:

- цільові (гарантовані), які поширюються на найважливіші види сільськогосподарської продукції;
- заставні (заставні ставки). За заставною фіксованою ціною фермер здає в товарно-кредитну корпорацію (ТКК) під заставу всю продукцію, якщо складаються нижчі ринкові ціни, ніж заставна ціна.

У країнах ЄС функціонує дещо інший ціновий механізм: на порівняно високому рівні встановлені цільові, або орієнтовні, ціни, що гарантують середнім і великим за розмірами виробництва фермерським господарствам певний рівень доходу. Функцію мінімальних цін виконують ціни втручання. За цими заздалегідь фіксованими цінами сільськогосподарську продукцію у фермерів скуповують державні закупівельні організації, що є дієвим засобом проти зниження ринкових цін нижче встановленого мінімуму².

² Зінчук Т. Аграрна політика України і можливості та перспективи інтеграції в ЄС / Т. Зінчук // Економіка України. – 2000. – № 12. – С. 58–66.

У всіх країнах Західної Європи діє механізм гарантованих цін на сільськогосподарську продукцію³. Так, у Фінляндії діють три види цін: цільові, дотаційні і додаткові. Щороку міністерство сільського і лісового господарства визначає цільові ціни і затверджує їх за погодженням з Центральною організацією сільськогосподарських товаровиробників. Дотаційні ціни встановлюють за тією ж процедурою, що й гарантовані, але на сільськогосподарську продукцію, яка йде на експорт. Якщо фермери виробляють продукцію, що експортується з витратами, вищими за дотаційні ціни, то збитки їм не відшкодовують. Більш того, якщо вони перевищили квоти виробництва продукції на експорт, то надлишки не підлягають оплаті за дотаційними цінами.

До особливостей ціноутворення на сільськогосподарську продукцію в розвинутих країнах належить диференціація цільових (гарантованих) цін за місяцями господарського року в межах до 10 % їх середньорічного рівня. Це передбачено з метою компенсації витрат фермерам за зберігання нереалізованої продукції безпосередньо у своїх господарствах або на оплату тарифів комерційних державних складів.

Один з найважливіших показників державного регулювання сільського господарства в розвинутих країнах – рівень бюджетної підтримки фермерських цін на вироблену продукцію. Цей показник відображає відношення всіх цінових і нецінових бюджетних дотацій на виробництво і реалізацію (у тому числі на експорт) певної сільськогосподарської продукції до її фермерської ціни.

Загальною основою ціноутворення в АПК зарубіжних країн є приведення у відповідність закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію і суспільно необхідних витрат на її виробництво і реалізацію. При цьому прагнуть враховувати рівень і динаміку світових цін.

Субсидії в країнах ЄС досягли 45–50 % вартості виробленої фермерами товарної продукції, в Японії та Фінляндії – 70, у Росії – 3,5 %. У США на розвиток сільського господарства в роз-

³ Аграрний сектор України на шляху до євроінтеграції / за ред. О. М. Бородіної. – Ужгород : ІВА, 2006. – 496 с.

рахунку на одиницю продукції вкладається коштів на 30 % більше, ніж в інші галузі⁴. Крім цінового механізму, загальні для ЄС норми організації та регулювання ринків сільськогосподарської сировини і продовольства включають контроль за наданням бюджетних дотацій (національний аспект), а також загальноєвропейські заходи, спрямовані на забезпечення доходів виробників, підтримання на певному рівні роздрібних цін, що дає змогу уніфікувати умови конкуренції у сфері як виробництва, так і збуту.

Таким чином, загальноєвропейська політика в аграрному секторі спрямована на чітку організацію ринків збуту, підтримання фермерських доходів, допомогу в реалізації надлишків продукції і вирішення низки інших проблем. Національна аграрна політика в країнах ЄС є продовженням Єдиної аграрної політики, однак існують відмінності в напрямках і методах фінансування сільського господарства. Наприклад, на підтримку виробництва та ринків на додаток до системи ЄС Данія витрачає третину сільськогосподарського бюджету, Великобританія та Ірландія – відповідно 15 і 20 %⁵. Майже всі країни половину національних сільськогосподарських бюджетів витрачають на структурну політику (модернізацію й укрупнення ферм, поліпшення землі та інших сільськогосподарських ресурсів, покращання оперативної діяльності фермерів, скорочення виробничих витрат і розвиток несприятливих районів).

Державне регулювання агропромислового сектору економіки шляхом всебічної підтримки виробників є пріоритетним напрямом аграрної політики більшості розвинутих країн. При цьому використовується безліч економічних важелів (платежі з бюджету, компенсації витрат виробництва, підтримка цін, субсидії на вдосконалення виробничої структури, розроблення та реалізація різних програм), дія яких створює сприятливу кон'юнктуру для

⁴ Демьяненко М. Я. Общая аграрная политика ЕС: сущность, тенденции и значение для Украины / М. Я. Демьяненко // Экономика управления АПК. – 2003. – № 3. – С. 80–86.

⁵ Европейский Союз на пороге XXI века: выбор стратегии развития / под ред. Ю. А. Борко, О. В. Буториной. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 472 с.

забезпечення сталого функціонування агропромислового комплексу та формування ефективної соціально-виробничої інфраструктури в сільській місцевості.

Необхідно виокремити такі напрями трансформації світового досвіду бюджетної підтримки для вітчизняного АПК: впровадження системи гарантованих цін для сільськогосподарських товаровиробників, розвиток збутової (оптові сільськогосподарські ринки, складське господарство, збутові кооперативи, заготівельні контори) та фінансової інфраструктури на селі. Ці заходи не є надто обтяжливими для державного бюджету (на відміну від субсидування та прямої фінансової підтримки товаровиробників), але їх ефективність полягає у стимулюванні розвитку сільськогосподарського виробництва через створення сприятливих умов для реалізації виробленої продукції.

К. А. Лінкіна

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ФІНАНСУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРОЕКТІВ У СФЕРІ РОЗВИТКУ ЕНЕРГЕТИКИ

Рівень розвитку енергетики кожної країни має визначальний вплив на стан її економіки і соціальної сфери, на рівень життя населення. Видобуток енергоресурсів, виробництво енергії та її попит і споживання людством безперервно зростають зі збільшенням населення планети, економічним розвитком країн і технологічним прогресом.

Енергозбереження та енергоефективність поруч з такими складовими, як розвиток видобутку власних енергоресурсів і можливість використання різних місцевих видів палива та нетрадиційних джерел енергії, є основними чинниками впливу на сучасну енергетичну безпеку України.

Вітчизняні науковці приділяють значну увагу питанням енергозбереження та фінансування енергозберігаючих проектів. Найвідомішими є праці А. К. Шидловського, М. П. Ковалка, М. М. Кулика, Б. С. Стогнія, В. А. Жовтянського, О. М. Суходолі. Велика увага приділена цій темі у Програмі економічних реформ України на 2010–2014 роки.

Метою дослідження є аналіз міжнародного досвіду фінансування енергетичних проектів.

Проекти у сфері енергоефективності є економічно та соціально сприятливими для навколишнього середовища; дуже часто вони являють собою економічне рішення, що забезпечує баланс між попитом і пропозицією, певний інститут суспільного компромісу.

Проте фінансування проектів у галузі енергетики не завжди є простим використанням фінансових ресурсів. Виникають перешкоди, які визначаються законодавством, недостатньою інформованістю, а також специфікою інвестицій в енергетику.

У країнах із молодою ринковою економікою ситуація ще складніша через недостатнє фінансування та незрілість ринкових механізмів. Інтеграція проектів у сфері енергоефективності в реструктуризацію економіки загалом, яка є очевидним пріори-

тетом, виявилася нелегким завданням. Однак саме в цих країнах підвищення енергоефективності має найбільший економічний і технічний потенціал¹.

Наявність відповідних дійових осіб, здатних інвестувати в енергетику, так само важлива, як економічна життєздатність запропонованих проектів. Тому створення сприятливих умов для інвестицій в енергетику вимагає забезпечення інформованості й взаємної довіри серед різних гравців на ринку: кінцевих споживачів, фінансових інститутів, обслуговуючих компаній та державних установ.

Питання енергетичної безпеки України з 1991 р. є ключовим у вітчизняній політиці. Ухвалення Програмою економічних реформ на 2010–2014 роки національного проекту “Нова енергія” і двох ключових національних проектів – LNG-терміналу (скрапелений природний газ – СПГ, англ. – LNG) і вітрових та сонячних електростанцій має не тільки здешевити, а й диверсифікувати ринок енергоресурсів. Будівництво на Чорноморському узбережжі терміналу з приймання 10 млрд м³ скрапленого газу (LNG-терміналу) повинно позбавити Україну монополії на імпорт газу².

Критичний брак фінансування розвитку державного сектору енергетики підвищив інтерес у всьому світі до приватних проектів розвитку енергетики, так званих проектів Незалежного виробника енергії (НВЕ). Уряди країн, особливо в Латинській Америці, Азії та Східній Європі, проводять реструктуризацію сектору енергетики з метою підтримки конкуренції та залучення приватних підприємців до розвитку енергетики, особливо виробництва енергії. Приватні виробники не тільки залучають нові джерела фінансування енергетики, а й беруть на себе ризики будівництва та експлуатації. Більше того, вони вже продемонстрували здатність реалізовувати проекти в строк і експлуатувати станції з вищою ефективністю, ніж державний сектор.

¹ *Євтушевський В.* Фактори формування енергетичної безпеки України / *В. Євтушевський, А. Кочедикова* // Вісник Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка. Економіка. – 2009. – Вип. 107–108. – С. 15–17.

² *Кудря С.* Національні проекти – крок до енергетичної незалежності України / *С. Кудря, В. Резцов* // Дзеркало тижня. – 2010. – 9 жовт.

В основі проектів НВЕ лежить принцип БЕП: Build – Operate – Transfer (будівництво – експлуатація – передача). У типовому проекті НВЕ уряд чи енергосистема надає концесію проектній компанії, відповідно до якої остання має право будівництва та експлуатації об'єкта на певний період. Проектна компанія мобілізує власні кошти і забезпечує банківські кредити з метою фінансування будівництва об'єкта. Основним положенням є те, що тариф або оплата, одержувані проектною компанією в процесі експлуатації об'єкта, достатні для обслуговування її боргу, покриття оборотних коштів і експлуатаційних витрат, сплати податків і забезпечення певного рівня доходів інвесторам. Після закінчення концесійного періоду об'єкт може бути переданий уряду або енергосистемі.

Проекти НВЕ зазвичай здійснюються за принципом проектного фінансування, оскільки центральним пунктом є проектна компанія, яка не має інших активів або кредитної історії та рейтингу кредитоспроможності.

Цей тип фінансування відрізняється від корпоративного фінансування, що базується на забезпеченні активами і кредитоспроможності енергосистеми. При проектному фінансуванні кредитори й інвестори покладаються на виручку проекту від експлуатації об'єкта, а активи проектної компанії віддаються під заставу на користь кредиторів у разі невиконання зобов'язань з обслуговування боргу. Право використовувати потік грошових коштів проекту для обслуговування боргу надано спонсорам проекту в угоді на продаж електроенергії. Проектні компанії зазвичай створюються з єдиною метою реалізації проекту. Якщо проект не може забезпечити рівень доходів, достатній для обслуговування боргу, кредитори мають право регресу на активи проектної компанії (тобто обладнання та контракти), але не на активи її спонсорів. Тому проектне фінансування часто називають фінансуванням з обмеженим правом регресу або без права регресу.

Основною проблемою української енергетики є необхідність капітальних вкладень у розвиток паливно-енергетичної галузі. Фінансова криза загострила проблему неплатежів, що обмежило можливості енергопідприємств у самофінансуванні, дещо зменшилися амортизаційні відрахування як джерело фінансування

капітальних вкладень. Зарубіжне фінансування практично недоступне, оскільки банки здебільшого орієнтуються на підприємства-експортери, які мають приплив валютної виручки з метою обслуговування валютних кредитів. Енергетику не можна назвати галуззю з високою оборотністю активів, що також зменшує її можливу привабливість для зарубіжних кредиторів та інвесторів. Високі проценти за кредитами і їх короткостроковість зробили таке кредитування не вигідним. Одним із методів вирішення нагальних проблем енергетики є розвиток ринку проектів НВЕ, зокрема на основі механізмів ДПП, які дають можливість залучати закордонні інвестиції в енергетику, будувати нові паливно-ефективні та екологічно нейтральні потужності з виробництва енергії, що забезпечують надійне джерело енергії на 20–30 років³.

Наша держава для стимулювання реалізації енергозберігаючих проектів може використовувати податкову систему. Зокрема Податковий кодекс України передбачає пільгове оподаткування інвестицій у сфері енергозбереження.

Доцільним та позитивним є вексельне кредитування енергоефективних проектів. Саме для цього в розвинутих країнах світу створюють регіональні фонди енергозбереження, джерела надходжень яких включають платежі від енергопостачальних компаній за спожиті паливно-енергетичні ресурси.

Інший інноваційний спосіб фінансування енергозберігаючих проектів – перфоманс-контракт. Енергетичний “перфоманс-контракт” (від англ. performance contract) є унікальною системою фінансування впровадження нової енергозберігаючої техніки та технології⁴:

- він пропонує послуги із встановлення обладнання “під ключ”, включаючи розроблення фінансового плану, проектування, встановлення та налаштування обладнання,

³ Проблеми енергетичної безпеки // Безпека життєдіяльності. – 2010. – № 1. – С. 11–13.

⁴ Сизонова І. В. Енергетика, економіка та екологія – світові тенденції на рубежі століть / І. В. Сизонова // Матер. наук.-практ. конф. викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ (2–18 квітня 2003 р.). – Суми : СОД : Козацький вал, 2003. – С. 285.

контроль за роботою, експлуатаційне обслуговування та фінансування робіт;

- затрати виконавців перфоманс-контрактів компенсуються за рахунок отриманої економії коштів від упровадження нових технологій та техніки;
- більшість технічних, фінансових та експлуатаційних витрат здійснюють виконавці перфоманс-контрактів.

Одним з основних джерел фінансування реалізації політики енергозбереження є загальнодержавний позабюджетний фонд енергозбереження. Поряд із власними коштами підприємств, вітчизняних та іноземних інвесторів цей фонд повинен відігравати свою роль у забезпеченні заходів енергозбереження в бюджетній сфері й для впровадження енергозберігаючих проектів, що мають міжгалузевий характер.

Механізм міжнародного співробітництва у сфері енергозбереження полягає у використанні міжнародної технічної допомоги. Насамперед він повинен забезпечити вивчення світового досвіду енергозбереження в різноманітних галузях господарства та впровадження відповідних проектів в Україні у сфері законодавчого, нормативно-технічного та інформаційного забезпечення енергозбереження, у сфері фінансування, інвестицій та розвитку бізнесу, у сфері демонстраційної й навчальної діяльності та поширення прогресивного досвіду.

Залучення іноземних компаній до сфери енергозбереження та відповідні проекти фінансування повинні орієнтуватися на⁵:

- фінансування та розвиток “зелених інвестицій”;
- фінансування об’єктів та виробництв альтернативних видів палива та енергії;
- заснування енергозберігаючої інвестиційно-сервісної компанії (ЕІСКo);
- налагодження масового виробництва недорогих засобів та систем обліку, контролю та управління енергоспоживанням;

⁵ Сизонова І. В. Енергетика, економіка та екологія – світові тенденції на рубежі століть / І. В. Сизонова // Матер. наук.-практ. конф. викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ (2–18 квітня 2003 р.). – Суми : СОД : Козацький вал, 2003. – С. 286.

- забезпечення виробництва сучасних теплоізоляційних матеріалів та конструкцій, у тому числі попередньо ізольованих труб для систем теплопостачання;
- запровадження систем комбінованого та децентралізованого виробництва тепла та електроенергії;
- організацію виробництва обладнання для утилізації вторинних паливних та теплових ресурсів (утилізатори тепла відхідних газів печей та котлів, конденсаторів/відвідники та ін.);
- налагодження виробництва обладнання для використання відновлюваних та альтернативних джерел енергії (енергія сонця, вітру, геотермальна енергія, біомаса).

Національні проекти в галузі енергетики мають стратегічне значення для окремих галузей української економіки, спрямовані на розв'язання багатьох соціальних проблем, радикальне економічне оновлення цілих регіонів. Вони повинні стати фундаментом для економічних реформ. Проте ефект від реалізації “національних проектів” – не лише економічний чи соціальний. Це – політичний прорив. Адже національні енергетичні проекти позбавлять Україну залежності від монопольного імпорту природного газу і дадуть змогу вирішити ключові питання національної безпеки.

З урахуванням реального стану економіки України першорядними заходами з упровадження економічних механізмів реалізації енергетичних проектів є:

- встановлення прогресивних норм питомих витрат енергоносіїв у порядку, визначеному законодавством;
- запровадження дієвих економічних санкцій за неефективне використання енергоресурсів (підвищена плата, податки, штрафи);
- підвищення адміністративної відповідальності за порушення у сфері енергозбереження та енергоефективності.

Лише після здійснення цих заходів можливе застосування економічних механізмів стимулювання – здешевлення кредитів та звільнення від оподаткування частини прибутку, отриманого за рахунок упровадження енергоефективних та енергозберігаючих технологій.

В. Ю. Лісіна

ПИТАННЯ ФІНАНСОВОЇ ТА БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ ЯК ФАКТОР СПРИЯННЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Світова економічна криза не минула Україну, болісно зачепивши майже всі галузі економіки, тисячі компаній і мільйони громадян. Криза загострила наслідки бездіяльності останніх років. В умовах, коли джерела швидкого зростання до кризових років вичерпано, єдиний шлях виходу України на траєкторію сталого розвитку – рішучі й всеосяжні реформи, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності економіки. Тому у 2010 р. Президентом України В. Ф. Януковичем було запропоновано курс глибоких реформ та системної модернізації країни, що охоплює всі сфери суспільного життя, розроблена Програма економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава”¹ (далі – Програма).

Розглянемо проблемні питання фінансової та бюджетно-податкової політики в контексті реалізації Програми, окреслимо основні проблеми її реалізації.

Реформи, які здійснюються протягом останніх двох років в Україні, спрямовані на побудову сучасної, стійкої, відкритої та конкурентоспроможної у світовому масштабі економіки. Значущими для економіки країни є реформи бюджетно-податкової та фінансової політики.

У Програмі визначено низку проблем: нестабільність і непередбачуваність податкової системи, що призводить до високих податкових ризиків для бізнесу; високий рівень ухиляння від податків і нерівномірне податкове навантаження на підприємства різного розміру й окремі галузі економіки; невиконання фінансовим сектором України функції фінансового забезпечен-

¹ Програма економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” : програма Президента України від 02.06.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vodgosp.kherson.ua/files/File/progr_ekon_ref.pdf.

ня сталого економічного розвитку; дуже високий рівень перерозподілу ВВП через бюджетні та позабюджетні фонди.

Для вирішення цих проблем у Програмі пропонуються необхідні кроки та етапи реформ. Так, бюджетна реформа передбачає стабілізацію дефіциту й державного боргу, підвищення ефективності державних видатків, поліпшення управління державними фінансами та ін. Реформа податкової системи розроблена з метою зміцнення позицій вітчизняного бізнесу в міжнародній конкурентній боротьбі за рахунок зменшення частки податків, підвищення рівня адміністрування податків, встановлення податкової справедливості для відновлення рівних умов конкуренції в економіці України. Реформи фінансової політики – це забезпечення сталого зростання економіки України. Для цього необхідно: забезпечити низький рівень інфляції; збільшити рівень капіталізації фінансової системи та обсяг надання фінансових послуг².

З метою виконання Програми реформ Президента України в 2010–2011 рр. була розроблена та прийнята досить велика кількість законів та підзаконних актів, але за жодним з пріоритетних напрямів реформ заплановані заходи не було виконано повністю.

Податкове законодавство зазнало найбільших змін та стало найпомітнішим результатом зусиль останніх двох років, але позитивних результатів від масштабного перегляду податкових правил не помітно. Було прийнято Податковий кодекс України у зв'язку з чим запроваджено єдиний соціальний внесок, введено нові правила спрощеної системи оподаткування. Проте втілення податкової реформи в Україні стикається з багатьма перешкодами. Тому податкова реформа досі не є системною, і питання вдосконалення податкової системи в Україні залишається не вирішеним.

² Програма економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” : програма Президента України від 02.06.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vodgosp.kherson.ua/files/File/progr_ekon_ref.pdf.

Також певних змін зазнав фінансовий сектор: прийнято закон про захист прав кредиторів, про фінансовий огляд на консолідованій основі, підвищились вимоги до фінансових установ щодо розкриття інформації. Було досягнуто суперечливого результату за напрямом “Стабілізація державного бюджету”. Дефіцит держбюджету й рівень державного боргу було зменшено, але такий результат був наслідком підвищення податкового навантаження та зростання авансових платежів.

Реформи, зафіксовані в Програмі, загалом містять абсолютно адекватні заходи щодо вдосконалення системи державних фінансів, але проблемою стало те, що уряд почав впроваджувати їх з реформування податкової політики.

Реформи необхідно розпочинати з удосконалення ланки розподілу та використання бюджетних коштів. По-перше, це забезпечило би більшу суспільну підтримку реформ. Людям байдуже, наскільки зросли доходи від сплати податків, їх більше цікавить чи використовують за призначенням кошти. По-друге, впорядкувавши напрями видатків, уряд мав би уявлення та розуміння того, який обсяг коштів йому необхідний для реалізації пріоритетів соціально-економічної політики. Уряду слід проводити обґрунтованішу податкову політику в сфері використання коштів, які акумулюються в бюджеті за рахунок оподаткування вітчизняних підприємств, зокрема податку на прибуток. Розуміння реальних та потенційних можливостей обсягів податкових надходжень дасть змогу більш обачно та ефективно використовувати ці ресурси. Скажімо, доцільніше знизити податок на прибуток лише для тієї частини прибутку, що реінвестується в модернізацію виробництва, а не зменшувати його загалом.

Розвиток фінансового сектору розділу “Сталий економічний розвиток” є одним із найбільш дискусійних, оскільки немає однозначних підходів до більшості питань, які висвітлені в Програмі. Центральною ланкою фінансового сектору української економіки є Національний банк України. Програма в частині фінансового розвитку ставить за мету підвищити політичну незалежність НБУ разом із посиленням підзвітності й прозорості

його діяльності, поліпшити корпоративне управління НБУ, тобто незалежність від виконавчої гілки влади³.

Підбиваючи підсумки дії Програми протягом двох років, можна сказати, що хоча й відбуваються певні законодавчі, організаційні, фінансові зміни, вони поки що не дають бажаних результатів. Невтішним прогнозом є подальша втрата позицій України у впливових міжнародних рейтингах. Впроваджені реформи не мали ні швидкого ефекту, ні достатньої підтримки у суспільстві.

Україна доволі тривалий час перебуває на важкому й тернистому шляху трансформації перехідної економіки в ринкову та інтеграції у світові економічні процеси. На момент посткризового періоду українська економіка потребувала негайних змін, майже в усіх ключових економічних та політичних аспектах. Розуміючи цю необхідність, уряд таки спромігся на радикальні кроки. Програма економічних реформ на 2010–2014 роки охоплює майже всі сфери економіки та життя суспільства. За час її реалізації здійснено низку змін та нововведень, які, безсумнівно, були необхідними для підтримання життєздатності української економіки. Проте далеко не всі результати та наслідки реформ позитивні. Проаналізувавши недоліки, виявлені за два останні роки, необхідно переглянути головні ланки податкової, бюджетної та фінансової політики України. Лише повне розуміння світової економічної та політичної ситуації, а також глобальних процесів та факторів, що впливають на вітчизняну економіку, дасть змогу об'єктивно оцінити економічний потенціал України та найбільш повно його реалізувати.

³ Аналіз виконання Програми економічних реформ “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава”: незалежна оцінка / Центр соціально-економічних досліджень – CASE Україна. Січень 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.case-ukraine.com.ua/u/db/30ab4c5f6a7d5850efd35456ed8fce68.pdf>.

Ю. А. Ломейко

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ МИТНИХ ПЛАТЕЖІВ У РАМКАХ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМИ ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ НА 2010–2014 РОКИ

Економіка України очікує на завершення другого етапу (2012 р.) реалізації Програми економічних реформ на 2010–2014 роки¹ (далі – Програма). Останнім часом відбулися істотні зміни в митному законодавстві, а саме: 13 березня 2012 р. прийнято Митний кодекс України, який Президент України підписав 19 квітня 2012 р.² Сьогодні дуже важливо оцінити, наскільки норми митного та податкового законодавства, особливо в частині наповнення державного бюджету митними платежами, відповідають визначеним у Програмі цілям. Водночас виникає необхідність визначити, наскільки ці зміни сприятимуть підвищенню ефективності виконання митними органами фіскальної функції.

Мета дослідження полягає в оцінці відповідності змін у митному законодавстві цілям, зазначеним у Програмі економічних реформ на 2010–2014 роки, визначенні ефективності чинного законодавства з питань митної справи в частині адміністрування митних платежів, дослідженні частки митних платежів у загальному обсязі доходів бюджету України, встановленні факторів, що впливають на обсяг митних платежів, оцінці такого впливу, формуванні підходів до визначення та адміністрування митних платежів як до реалізації фіскальної функції Державної митної служби України (ДМСУ) серед інших завдань митної справи.

Основною метою Програми є зміцнення національної економіки шляхом її модернізації, вдосконалення системи державного управління і, як наслідок, підвищення рівня життя суспільства загалом. Для цілей цього дослідження розглянемо визначені Програмою кроки, необхідні для досягнення поставленої

¹ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/content/ker-program.html>.

² [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_2?id=&pf3516=8130-D&sk1=7.

мети в частині вдосконалення системи адміністрування митних платежів до державного бюджету.

Наведемо перелік положень Програми, які безпосередньо пов'язані з завданнями митної політики, заходами митного контролю та справлянням митних платежів: 1) пункт “Реформування податкової системи” в частині необхідних кроків, а саме: “гармонізація податкового, валютного, митно-тарифного, зовнішньоекономічного й цивільного законодавства”, “запровадження механізму індексації ставок податків і зборів, установлених у фіксованому значенні, для компенсації інфляційного впливу на розмір податків”; 2) пункт “Міжнародна інтеграція та співпраця” в частині кроків, необхідних для досягнення мети цієї реформи, а саме: “побудова ефективної системи прийняття рішень у зовнішньоекономічній сфері”; 3) пункт “Розвиток транспортної інфраструктури” в частині кроків, необхідних для досягнення мети зазначеної реформи, а саме: “посилення транзитного потенціалу України”.

Далі визначимо відповідність положень Митного кодексу України (далі – Кодекс) напрямам економічних реформ.

До митних платежів відповідно до визначення Кодексу належать: ввізне мито, вивізне мито, акцизний збір з ввезених на територію України товарів (робіт, послуг), ПДВ з ввезених на територію України товарів (робіт, послуг).

Важливість фіскальної функції органів ДМСУ підтверджується тим, що митні платежі становили від 27,23 % (2001 р.) до 57 % (2008 р.) податкових надходжень Державного бюджету України (ДБУ) протягом 2001–2010 рр. та від 15,05 % (2001 р.) до 41,3 % (2008 р.) усіх доходів ДБУ. За останні три роки аналізованого періоду спостерігалася тенденція до зменшення питомої ваги митних платежів як у податкових надходженнях, так і в обсязі доходів ДБУ, а саме: у податкових надходженнях: 2008 р. – 57 %, 2009 р. – 56,11, 2010 р. – 52,02 %; у доходах “всього”: 41,3 %, 39,85, 36,08 % відповідно. Однак все одно більше половини податкових надходжень та більше третини доходів ДБУ припадає на митні платежі³. Розглядаючи структуру митних платежів,

³ Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua>.

можна побачити, що найбільшу частку в загальному обсязі митних платежів становить ПДВ з ввезених на територію України товарів (робіт, послуг), яка в період з 2001 по 2010 р. дорівнювала від 62,98 % (2001 р.) до 87,55 % (2009 р.) загального обсягу податкових надходжень, які адмініструються ДМСУ.

Відповідно до Митного кодексу України (як чинного, так і від 11.07.2002 № 92-IV) базою оподаткування митом є митна вартість, методи визначення якої затверджуються. Види ставок мита: 1) адвалорна (у відсотках до встановленої бази оподаткування); 2) специфічна (у грошовому розмірі на одиницю бази оподаткування); 3) комбінована (складається з адвалорної та специфічної ставок мита). Ставки мита визначаються Митним тарифом України для кожної групи товарів за УКТ ЗЕД. Проте в літературі⁴ дається класифікація відповідно до завдань зовнішньої політики: 1) максимальні (або генеральні); 2) мінімальні; 3) преференційні. Така сама класифікація використовується і в Митному тарифі України⁵. Максимальні мита діють щодо товарів країн, з якими не укладені торговельні договори та угоди. Мінімальні мита поширюються на товари країн, з якими укладені торговельні контракти та угоди, що передбачають взаємне надання режиму найбільшого сприяння. Преференційними (пільговими) митами оподатковується імпорт товарів із країн, що розвиваються. Порядок сплати, база та ставки оподаткування всіх інших митних платежів (за визначенням Кодексу) встановлюються Податковим кодексом України⁶.

Порядок сплати митних платежів визначений таким чином, що суми окремих з них ураховуються при визначенні бази оподаткування інших. Обсяги ввізного мита безпосередньо впливають на обсяги всіх інших митних платежів, а саме: ПДВ з ввезених товарів (робіт, послуг) та акцизного збору, розрахова-

⁴ *Стеченко Д. М.* Державне регулювання економіки : навч. посіб. / Д. М. Стеченко. – 3-тє вид., випр. – К. : Знання, 2006. – С. 158.

⁵ Про Єдиний митний тариф : закон України від 05.02.1992 № 2097-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2097-12>.

⁶ Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

ного за адвалорними та комбінованими ставками. Акцизний збір з ввезених товарів (робіт, послуг) (ставки якого також можуть бути адвалорними, специфічними та комбінованими) у свою чергу впливає на обсяги ПДВ з ввезених товарів. У рамках реалізації Програми доцільно розглянути питання визначення ставок оподаткування митними платежами, оскільки, як зазначалося, одним із заходів реформування податкової системи є введення системи індексації ставок податків, встановлених у фіксованих грошових одиницях на одиницю виміру товару і на рівень інфляції. Основні нормативно-правові акти, якими визначаються способи справляння митних платежів (Податковий та Митний кодекси України й Закон України “Про Єдиний митний тариф”), не містять на сьогодні норми, яка б урегульовувала це питання. Однак вплив ставок оподаткування митом на обсяг митних платежів залежить не лише від рівня інфляції, а й від такого важливого фактора, як рівень міжнародної інтеграції. Таким чином, створення системи прийняття рішень у зовнішньоекономічній сфері в рамках реалізації заходів Програми безпосередньо впливає на обсяг митних платежів, а отже, на обсяг більш ніж третини доходів ДБУ.

Розглянуті митні платежі визначаються такими відповідно до Кодексу, але їх перелік не є повним з точки зору фіскальної функції органів ДМСУ, оскільки від діяльності органів ДМСУ залежить наповнення державного бюджету й іншими платежами. Розглядаючи роль митних органів у наповненні державного бюджету, варто приділити увагу сумах митних зборів, коштам, отриманим унаслідок реалізації конфіскованого митними органами майна, та національним й іноземним валютам, конфіскованим митними органами. Останній показник є результатом не стільки фіскальної, скільки контролюючої функції ДМСУ. В літературі сумарний показник митних податків, митних зборів та коштів від конфіскації майна і валюти називається митними доходами⁷. Вивчення іноземного досвіду визначення митних платежів доводить, що до їх системи необхідно включати не

⁷ Жорін Ф. Л. Правові основи митної справи в Україні : навч. посіб. / Ф. Л. Жорін. – К. : КНЕУ, 2001. – 248 с.

лише митні податки, а й митні збори. Зокрема, відповідно до розділу II глави 9 ст. 70 Митного кодексу Митного союзу⁸ та розділу III глави 27 ст. 318 Митного кодексу Російської Федерації⁹ митні збори також належать до митних платежів.

У рамках зазначених відмінностей розглянемо єдиний збір, який справляється в пунктах пропуску через державний кордон. Відповідно до Закону України “Про єдиний збір, який справляється в пунктах пропуску через державний митний кордон України” від 04.11.1999 № 1212-XIV до структури єдиного збору включені плата за оформлення товарів та транспортних засобів, поміщених у режим транзиту, та плата за проїзд територією країни автомобільним транспортом. Аналіз останніх досліджень з питань адміністрування єдиного збору як результату використання транзитного потенціалу України свідчить про недостатнє використання державою своїх можливостей у цій галузі. Так, Ц. Г. Огонь у дослідженні “Транзитний потенціал та доходи бюджету України”¹⁰ особливу увагу приділяє тому, що в країнах СНД та Східної Європи немає аналога такого джерела наповнення бюджету, як єдиний збір. Також науковець наводить перелік основних відмінностей між справлянням плати за проїзд в Україні та в іноземних країнах, серед яких: 1) диференціація режимів справляння плати за проїзд автотранспортних засобів окремо для вітчизняних та іноземних автомобілів; 2) встановлення плати за проїзд для легкових автомобілів; 3) адміністрування плати за проїзд територією країни спеціально уповнова-

⁸ Единый таможенный тариф Таможенного союза Республики Беларусь, Республики Казахстан и Российской Федерации (ЕТТ) : утв. решением Межгосударственного Совета Евразийского экономического сообщества и Комиссией Таможенного союза от 27.11.2009 №18/130 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tsouz.ru/db/ettr/tived/Pages/default.aspx>.

⁹ Таможенный кодекс Российской Федерации от 28.05.2003 № 61-ФЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://duma.consultant.ru/page.aspx?753387>.

¹⁰ Огонь Ц. Г. Транзитний потенціал та доходи бюджету України / Ц. Г. Огонь // Вісник Української академії банківської справи. – 2011. – № 2 (31). – С. 32–38.

женим органом; 4) спрямування коштів за проїзд автомобільними дорогами країни безпосередньо на їх відновлення та ремонт; 5) періодичний перегляд ставок плати за проїзд та їх залежність від категорії євро, кількості осей, пори року та кількості днів перебування на території країни; 6) запровадження електронної системи плати за проїзд територією країни. Врахування в Україні зарубіжного досвіду сприяло б підвищенню ефективності транзитного потенціалу, а отже, збільшенню обсягів доходів державного бюджету. В рамках здійснення Програми доцільним могло б стати також коригування плати за проїзд територією країни на рівень інфляції. З точки зору завдань митної політики диференціацію режимів плати для вітчизняних та іноземних транспортних засобів можна розглядати як захід захисту національного ринку послуг перевізників.

Вивчивши окремі заходи Програми, які безпосередньо пов'язані з адміністрування митних платежів, можна зробити такі висновки: 1) наведений у митному законодавстві перелік митних платежів оптимізує систему митного та податкового контролю, розмежовуючи на законодавчому рівні функції з адміністрування таких платежів, однак він не є повним, оскільки не враховує митних зборів; 2) у Програмі заплановано введення в дію системи прийняття ефективних рішень у сфері зовнішньоекономічної політики, однак на практиці поки що немає чітких норм її застосування, що необхідно для ефективного адміністрування митних платежів унаслідок взаємозв'язку ставок мита та рівня міжнародного співробітництва; 3) у рамках здійснення заходів Програми заплановано індексацію ставок податків, встановлених у фіксованих цінах, на рівень інфляції для забезпечення підвищення ефективності системи митних платежів; 4) положення Програми передбачають реформування нафтогазової промисловості та розвиток транспортної інфраструктури, обидва заходи зорієнтовано, серед іншого, на підвищення ефективності використання транзитного потенціалу. Водночас митні збори не віднесені до митних платежів, зі структури єдиного збору, що справляється в пунктах пропуску через митний кордон України, не виділено плату за проїзд територією України, тоді як

цей захід міг би суттєво підвищити ефективність використання транспортної інфраструктури.

На нашу думку, першочерговими напрямками подальшого вдосконалення системи адміністрування митних платежів мають стати: 1) чітке розмежування понять “митні доходи”, “митні платежі”, “митні податки”, “митні збори”; 2) внесення митних зборів до переліку митних платежів; 3) виокремлення зі структури єдиного збору, що справляється в пунктах пропуску через державний кордон України, збору за переміщення автомобільними дорогами України; 4) запровадження методу індексації фіксованих ставок податків на рівень інфляції в частині специфічних ставок мита та акцизного збору; 5) розроблення та впровадження системи прийняття ефективних рішень у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Л. А. Лопатинська, В. О. Карасенко

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ТА ЇЇ ПРОБЛЕМИ

Соціальна політика є однією з найважливіших функцій кожної держави, метою якої є забезпечення стабільної, без заворушень і потрясінь, життєдіяльності суспільства, досягнення соціальної злагоди та соціальної цілісності, належного рівня добробуту людей.

Зрозуміло, що соціальна політика має бути адекватною стану економіки, але ігнорування соціальних проблем може призвести до значних економічних втрат. Тому підвищення стандартів життя населення – об'єктивно необхідна умова розвитку та соціальної злагоди у суспільстві.

Для забезпечення послідовного впровадження державної соціальної політики, спрямованої на підвищення стандартів життя, зокрема покращання якості життя громадян, дотримання соціальної справедливості, подолання подальшої соціальної та економічної поляризації в суспільстві, підняття рівня доходів працюючого населення та фінансового забезпечення реалізації інвестиційних та національних проектів, у рамках Національного плану дій щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” розроблено соціальні ініціативи, для реалізації яких передбачено 18,2 млрд грн (затверджені Законом України “Про внесення змін до Закону України “Про Державний бюджет України на 2012 рік” від 12.04.2012 № 4647-VI).

Зокрема, у частині пенсійного забезпечення, з метою соціального захисту вразливих верств населення, додаткова потреба у коштах становить 9,1 млрд грн (перерахунок пенсій громадянам, які вийшли на пенсію у 2008 р.; підвищення доплат до пенсій для членів сімей загиблих інвалідів війни; підвищення доплат до пенсій для учасників війни; підвищення пенсій військовослужбовцям, особам начальницького і рядового складу, які залишили службу).

У частині соціального забезпечення з метою повного охоплення увагою держави найуразливіших громадян-пенсіонерів,

інвалідів і сімей з дітьми передбачається модернізація соціальних служб. На утримання соціальних працівників та створення для них робочих місць (12 тис. посад) виділяється 380,9 млн грн; повне забезпечення протезами та кріслами колісними 283 тис. інвалідів – 97,4 млн; на бюджетну програму “Заходи із реабілітації дітей з ДЦП та розумово відсталих дітей” (30,4 тис.) – 60,8 млн; на підтримку реалізації національних проектів на умовах співфінансування – 230,4 млн грн.

У частині соціального захисту, з метою посилення соціальної підтримки найбільш вразливих категорій, додаткові видатки становитимуть: допомога сім’ям з дітьми, малозабезпеченим сім’ям, інвалідам з дитинства, дітям-інвалідам та тимчасової допомоги дітям – 638,9 млн грн; підвищення розміру допомоги по догляду за інвалідами I і II групи внаслідок психічного розладу (7,1 тис. осіб – збільшено до 15,4 тис. осіб) – 131,2 млн; підвищення розміру разової грошової допомоги до 9 травня (165,4 тис. інвалідів війни) – 150,7 млн; забезпечення житлом окремих категорій громадян (350 осіб) – 221,8 млн; збільшення видатків на лікування інвалідів – ліквідаторів аварії на ЧАЕС (66 тис. осіб) – на 28,7 млн грн.

У частині охорони здоров’я передбачено збільшення видатків: за бюджетною програмою “Заходи щодо створення мережі регіональних перинатальних центрів, забезпечених інноваційними технологіями та сучасним обладнанням” – 269,6 млн грн (буде створено 12 центрів); субвенції у дитячих будинках сімейного типу 2000 дітей-сиріт – 37,8 млн грн.

Незважаючи на певні зрушення, у соціальній політиці держави є багато проблем, зокрема:

- низький рівень охоплення соціальною підтримкою бідного населення. Лише 56,8 % бідних (згідно з критерієм прожиткового мінімуму) одержують принаймні один вид соціальної підтримки;
- низька адресність при наданні соціальної підтримки. Розподіл державних соціальних трансфертів несправедливий: менше 23 % їх загальної суми потрапляють до бідних, інші (майже 17 млрд грн щороку, тобто близько 6 % доходів бюджету) надаються небідному населенню;

- механізм надання житлових субсидій та пільг з оплати житлово-комунальних послуг побудований на завищених нормативах споживання цих послуг, що призводить до неефективного використання коштів бюджету.

Основні причини, які вплинули на створення такої ситуації:

- надання більшості видів допомоги без урахування рівня доходів і майна/власності у розпорядженні одержувача допомоги. Викривлена філософія соціальної підтримки: соціальна допомога орієнтована на максимальне охоплення населення;
- відсутність необхідної інформації для обліку й моніторингу фактично спожитої соціальної допомоги й оцінювання доходів претендентів на її одержання;
- непрозорість сучасної системи соціального захисту;
- недостатність коштів на соціальне забезпечення;
- неефективне використання бюджетних ресурсів¹.

Для вирішення проблем, що склалися в соціальній сфері, необхідно:

- спрямувати політику подолання бідності не лише на заходи щодо соціального забезпечення вразливих груп населення, а й на проведення активної трудової політики й оптимізацію процесу самозабезпечення працюючого населення. Доходи від трудової діяльності мають стати основним джерелом грошових доходів населення і найважливішим стимулом розвитку виробництва і підвищення трудової активності працівників. Сприяти скороченню низькооплачуваної зайнятості, збільшенню кількості високооплачуваних і захищених робочих місць;
- запровадити та застосовувати соціальні стандарти і нормативи в процесі управління соціальними ризиками і державними гарантіями з метою вирішення низки системних проблем, передусім щодо визначення пріоритетів соціаль-

¹ Програма економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” / Комітет з економічних реформ при Президентові України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf.

- ної політики, цілей, показників розвитку соціальних процесів, забезпечення рівного доступу громадян до одержання благ і послуг, удосконалення бюджетно-економічних механізмів розподілу ресурсів на соціальні потреби²;
- реформувати систему соціального захисту в напрямі посилення адресності державної соціальної допомоги для підтримки вразливих груп населення;
 - удосконалити методологію визначення нужденності (з використанням прямих та непрямих методів визначення доходів, а також з урахуванням власності);
 - уніфікувати правила надання різних видів допомоги; впровадити дієву систему моніторингу та оцінювання соціальних програм;
 - забезпечити зворотний зв'язок між клієнтами та органами соціального захисту; удосконалити критерії оцінювання нужденності отримувачів соціальної допомоги.

Ефективність управління системою соціальної підтримки буде досягнуто в результаті: створення єдиної бази даних отримувачів усіх видів соціальної підтримки, єдиного інформаційного середовища для органів праці й соціального захисту населення, Пенсійного фонду України, Державної податкової адміністрації України, органів реєстрації актів цивільного стану; створення Державної агенції соціальної інспекції при Міністерстві соціальної політики України для перевірки правильності надання соціальних виплат та супроводу соціально вразливих сімей із залученням інших соціальних служб (від допомоги в працевлаштуванні – до соціального обслуговування вдома); запровадження системи моніторингу та оцінювання програм соціальної підтримки на постійній основі.

Сучасна соціальна політика базується на парадигмі, згідно з якою соціальні витрати розглядаються як навантаження на бюджет та відповідно на економіку. Внаслідок такого підходу предметне вирішення соціальних проблем відкладається до часів

² *Кочемировська А. О.* Основні напрями оптимізації соціального захисту в Україні / *А. О. Кочемировська, О. М. Пищуліна.* – К. : НІСД, 2012. – С. 54.

економічного поживлення та піднесення. Таким чином, зусилля держави щодо підвищення рівня життя всіх верств населення незалежно від їх матеріального положення мають спиратися на забезпечення сталого економічного зростання, всебічний розвиток і максимально повне використання трудового потенціалу країни, поліпшення ситуації на ринку праці.

С. А. Лубковський

ЗАСАДИ ГАРМОНІЗАЦІЇ ПРИБУТКОВОГО ОПОДАТКУВАННЯ

Господарська діяльність людини з давніх часів мала пріоритетний характер. Її метою залишається забезпечення першорядних матеріальних потреб на бажаному рівні, збереження та примноження власного майна і багатства. Це стосується й держави як одного з учасників економічних і фінансових господарських відносин. Головним джерелом формування її грошового потоку у вигляді дохідної частини державного бюджету є вилучення частини доходів і прибутків індивідів та юридичних осіб у формі податкових платежів. Суспільство, у свою чергу, прагне до зростання добробуту нації. Звідси виникає суперечність, або конфлікт інтересів, між платниками податків та суспільством в особі інституту держави. Особливої актуальності та гостроти ця суперечність набуває в процесі прибуткового оподаткування, адже саме тут відбувається, по суті, примусове відчуження частини доходів або прибутків, що водночас є невід'ємним конституційним обов'язком громадян як членів такого суспільства. І тут виникає ще одна суперечність: бажання та необхідність суспільного добробуту, які виявляються у громадян, і небажання останніх робити свій посильний внесок відповідно до обсягів їхніх доходів у формування і зростання такого колективного добробуту. Причинами полярності інтересів, на нашу думку, є:

- егоїстична мотивація як індивіда, так і господарської структури до накопичення особистого капіталу, що дає їм відчуття сили й незалежності у повсякденній діяльності та задоволенні потреб, а оскільки останні безмежні, прагнуть максимізувати власну корисність самостійно;
- суспільні блага та послуги надаються всім незалежно від розміру та факту оплати. Тому постає питання, чи варто повною мірою їх придбавати, якщо сподівання або очікування певних якісних характеристик не завжди виправдовуються. Особливо зважаючи на відірваність у часі моменту оплати та отриманої корисності;
- формування різних уявлень про справедливість у прибутковому оподаткуванні в кожного із суб'єктів правових відносин.

Головним арбітром у процесі подолання суперечностей щодо прибуткового оподаткування має виступити держава, насамперед гарантуючи право людини на приватну власність, право на свободу нею розпоряджатися та право на життя через надання можливості за допомогою особистих доходів і майна задовольняти не лише потреби першої необхідності (простого відтворення), а й індивідуального та корпоративного розвитку. Таке забезпечення можна розглядати як головну державну послугу. Тому суспільна угода виступає, за інших незмінних умов, як об'єктивний фактор формування у платника податку самосвідомості щодо важливості як суспільної, так і особистої необхідності виконання конституційного обов'язку фінансування державних функцій зі збереження і підтримки у функціонуванні такої угоди.

Ще один шлях формування позитивної самосвідомості у громадян, яка спонукатиме до активної соціальної діяльності – об'єктивної особистої потреби людини, можливий через побудову діалогу та непримусових, взаємовигідних відносин із державою, – це усвідомлення останньої як дбайливого опікуна. Досягти цього можна, наприклад, через запровадження:

- прогресивної шкали прибуткового оподаткування доходів громадян;
- неоподаткованого прожиткового мінімуму, мета якого забезпечити мінімальний рівень потреб фізичної особи у відтворенні її як ключової продуктивної сили суспільства;
- оподаткування доходів залежно від сімейного стану платника податку шляхом використання різних форм податкових декларацій: самотні фізичні особи; подружні пари, що сплачують податки спільно; члени сімей, які сплачують податок самостійно; опікуна (голови домогосподарств).

Отже, прибуткове оподаткування як інструмент державного регулювання і впливу дає змогу ефективно подолати суперечності між суспільними та приватними інтересами, сприяючи подальшому діалектичному розвитку на шляху до побудови правової держави соціального добробуту.

В. В. Мамчур

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ НАУКИ В УКРАЇНІ

Важливим чинником і передумовою розвитку суспільства, покращання стандартів життя завжди була наука. Без потужної наукової бази ефективна ринкова економіка не може розвиватися. В умовах глобальної економічної кризи Євросоюз робить ставку на інвестиції в науку та новітні технології для стимулювання економіки. Головним завданням науки є здобуття нових знань, вона – основний чинник для функціонування держави та гарантування її стратегічної безпеки.

На важливості розвитку науки наголошується у Програмі економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава”. У Програмі зазначено, що науково-технічна та інноваційна сфера не виконує належним чином роль джерела економічного зростання. Ключові проблеми полягають у тому, що:

- темпи розвитку й структура науково-технічної та інноваційної сфери не відповідають попиту на передові технології з боку економіки;
- пропонувані наукові результати світового рівня не набувають застосування в економіці через низьку сприйнятливність підприємницького сектору до інновацій;
- у науково-технічній та інноваційній сфері тривають втрата кадрів і скорочення матеріально-технічних засобів¹.

Ситуація, яка склалася в українській науці, потребує негайного втручання на державному рівні. Необхідно розробити комплексний план стабілізації та розвитку в країні фундаментальної науки і природничої освіти.

Законом України “Про наукову та науково-технічну діяльність” визначено, що бюджетні витрати на цивільні наукові до-

¹ Програма економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/content/ker-program.html>.

слідження в Україні мають дорівнювати не менше як 1,7 % ВВП². Однак обсяг бюджетного фінансування науки останніми роками становив 0,4 % ВВП. Для порівняння: відповідно до Лісабонської стратегії в Європейському Союзі передбачалося фінансування науки в обсязі не менш як 3 % ВВП, у Швеції цей показник сягає майже 4 %, в Ізраїлі – 4,4 % ВВП. За період незалежності видатки на фінансування науки з державного бюджету не перевищували 0,5 % ВВП (ще близько 0,9 % ВВП надходило за рахунок позабюджетних коштів). За рівнем витрат на науку з державного бюджету Україна перебуває на рівні слаборозвинутих країн.

Світовий досвід показує, що за обсягу державних видатків 0,4 % ВВП наука в країні може виконувати соціокультурну функцію. За показника 0,5–0,9 % наука набуває спроможності реалізовувати пізнавальну функцію в суспільстві. І лише за витрат, що перевищують 0,9 % ВВП, вона починає здійснювати економічну функцію.

Проте інноваційний розвиток економіки країни залежить не лише від рівня видатків на науку, а й від збалансованості фінансового забезпечення всіх складових структури наукового потенціалу: фундаментальна наука, прикладні дослідження та розробки. Результативність фундаментальних наукових досліджень – запорука зростання інноваційних процесів у країні.

В Україні співвідношення між обсягами фінансування складових наукового потенціалу зводить фундаментальну науку до меркантильних суспільних потреб і не забезпечує створення базових інновацій.

Виправити ситуацію неефективності системи бюджетного фінансування наукової сфери могло б розширення співпраці вчених та бізнесменів, але чинне законодавство щодо ринку інтелектуальної власності не може в повному обсязі забезпечити гарантії безпеки учасникам такої співпраці. Бізнесмени гото-

² Про наукову та науково-технічну діяльність : закон України від 13.12.1991 № 1977-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1977-12>.

ві інвестувати в наукову галузь лише за умов отримання швидкої вигоди.

Поряд із недостатнім фінансуванням науки постає проблема падіння престижу наукової праці. Молоді науковці позбавлені можливості самореалізації й забезпечення гідних життєвих стандартів, вони емігрують або переходять в інші сфери діяльності, тоді як більшість працівників наукових інститутів й університетських кафедр становлять сьогодні особи передпенсійного й пенсійного віку. За останні 10 років загальна чисельність наукових працівників скорочується приблизно на 1–2 % на рік. В Україні виросло покоління людей, для якого інтелект не є суспільним пріоритетом, а скажімо, звання “професор” не викликає щирої шану з боку громадян і не відповідає нормальному життєзабезпеченню з боку держави. Для підвищення ролі освіченої людини потрібно узаконити таку зарплату наукового працівника або викладача, яка була б вищою за середню в місці розташування наукової установи чи освітнього закладу. Подолання побутової невлаштованості та вирішення житлового питання – чинники розв’язання проблеми старіння кадрів.

Упродовж десятиліть склалася корисна практика роботи за сумісництвом відомих учених НАН України – академіків, членів-кореспондентів, провідних докторів наук – на посадах завідувачів кафедр і професорів провідних університетів. Це давало змогу на практиці зміцнювати зв’язки між університетською та академічною наукою, залучати до академічної науки талановиту молодь, отримувати результати світового рівня. Але в Україні є проблема законодавчого закріплення гнучкого нормування робочого часу наукового працівника. Слід зазначити, що така практика існує в усіх країнах світу. Більшість провідних науковців сьогодні поєднують роботу в декількох установах, часто в різних країнах світу.

У жовтні 2011 р. провідні українські вчені звернулись до Кабінету Міністрів України з пропозиціями щодо удосконалення нормативної бази й практики її застосування. У зверненні було наведено перелік найгостріших проблем, які суттєво гальмують

розвиток науки в Україні³. У зверненні порушувалися питання недофінансування науки, зокрема університетської, забезпечення доступу до світових наукових інформаційних он-лайн-ресурсів та наукометричних баз даних, придбання сучасного наукового обладнання, матеріалів, реактивів, наукових журналів та літератури, недосконалості чинного законодавства щодо здійснення державних закупівель у науковій галузі, ненормованого характеру робочого часу наукових працівників.

27 лютого 2012 р. під час зустрічі з Бюро Президії Національної академії наук Президент України наголосив, що однією з важливих складових інноваційного розвитку нашої держави повинна стати модернізація науки.

“Наша мета – разом із Національною академією наук розглянути питання модернізації науки, об’єднавши нашу науку, освіту та реальний сектор економіки”, – сказав глава держави⁴.

Про важливість наукової галузі Президентом України було відзначено і на засіданні Комітету з економічних реформ 24 квітня 2012 р.: “Поруч з реальним сектором економіки завжди є наука, тому що там, де інновації, де є прогрес, там реальний сектор має нові розробки і нові технології. І дуже важливим чинником є використання того міжнародного досвіду, який є в сучасних країнах світу”⁵.

Аналізуючи стан розвитку науки в Україні, можна зробити висновки, що загалом державна політика спрямована на вирішення актуальних проблем наукової галузі. Для покращання

³ Звернення Громадської ради при Держінформнауки України до Кабінету Міністрів України з пропозиціями щодо удосконалення нормативної бази і практики застосування з метою уникнення проблем, які сьогодні суттєво гальмують розвиток науки в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dki.org.ua/appeal-2011>.

⁴ Глава держави наголошує на необхідності модернізації української науки / Офіційне інтернет-представництво Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/23139.html>.

⁵ Виступ Президента України на засіданні Комітету з економічних реформ / Офіційне інтернет-представництво Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/23928.html>.

ситуації необхідно: затвердити механізми визначення фінансування стратегічних пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки; підвищити ефективність бюджетного фінансування наукової та інноваційної сфери; диверсифікувати джерела фінансування наукових досліджень; розширити міжнародну співпрацю в науково-технічній та інноваційній сфері; удосконалити законодавство щодо ринку інтелектуальної власності; створити сприятливі умови співпраці науки з приватним сектором; розширювати програми надання грантів молодим ученим і викладачам для проведення досліджень, готувати українських вчених до ефективної конкурентної боротьби за гранти Рамкової програми ЄС.

Л. О. Мельникова

РОЗВИТОК ОПОДАТКУВАННЯ ПРИБУТКУ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ В ДОВГОСТРОКОВІЙ ПЕРСПЕКТИВІ

Оподаткування прибутку підприємств існує фактично з моменту виникнення явища приватного підприємництва. Держава завжди залишала за собою право відчужувати частину прибутку підприємця для використання акумульованих коштів на виконання її функцій¹. Таким чином, історично податок на прибуток є обов'язковою платою підприємця за право провадити комерційну діяльність на території певної держави. Цей порядок був незмінний до останнього десятиріччя минулого століття. Зі стрімким поширенням глобалізації почалася трансформація прибуткового оподаткування. Україна теж не стоїть осторонь цих процесів та є безпосереднім їх учасником, а отже, усі явища, що стосуються оподаткування прибутку в загальносвітовій практиці, безпосередньо впливають на вітчизняну економічну систему. Необхідно проаналізувати можливі сценарії розвитку української системи оподаткування прибутку в контексті загальносвітової трансформації, щоб мати уявлення про перетворення, які можуть очікувати на податкову систему в перспективі.

Питання розвитку оподаткування прибутку підприємств досліджувалося у багатьох наукових працях таких відомих вітчизняних вчених, як Т. І. Єфименко, С. А. Лондар, Ю. Б. Іванов, А. М. Соколовська та ін. Однак питання безпосередньо довгострокових перспектив розвитку оподаткування прибутку підприємств в Україні потребує додаткових досліджень.

Насамперед слід розглянути вплив глобалізації на оподаткування прибутку підприємств. Головна особливість процесу глобалізації – універсалізація та уніфікація принципів функціонування економічних систем. Процеси глобалізації економічної

¹ З історії виникнення податків / Державна податкова служба у Чернівецькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dpa.cv.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=5083:2010-10-07-14-56-50&catid=379:2010-10-07-14-41-19&Itemid=731.

діяльності кінця ХХ – початку ХХІ ст. не тільки відкрили перед державами і суспільством нові можливості, а й кинули значні виклики, примушуючи національні уряди пристосовувати свою політику до вимог глобальних ринків². Відповідно, нівелюються суттєві відмінності у веденні бізнесу в різних країнах. Фактично підприємство у переважній більшості держав має лише три головні ознаки:

- наявність офіційного статусу підприємства та його реєстрація в органах державної влади;
- наявність банківського рахунку, через який проходять безготівкові операції;
- реєстрація підприємства в податкових органах.

Крім того, більшість країн систематично мають справи з нерезидентами, тому підприємство може бути зареєстрованим у будь-якій країні світу, маючи фактичне право на здійснення бізнесу в будь-якій іншій країні.

Переміщення грошових коштів по всьому світу у безготівковій формі є технічно простим та економічно вигідним. Завдяки сучасним банківським технологіям, таким як SWIFT³, грошові перекази здійснюються за декілька секунд, а отже, немає жодних проблем із переміщенням грошових активів.

Таке становище підриває головну історичну умову оподаткування прибутку – прив'язаність підприємця до держави. Безумовність оподаткування прибутку була пов'язана з тим, що підприємець мав працювати на території держави, де він проживає. Однак глобалізація відриває капітал від держави, перетворюючи його на міжнародний інструмент, який з легкістю може долати кордони. Розглянемо, як цей процес вплинув на Україну.

Насамперед треба зазначити, що глобалізація у пострадянських країнах (враховуючи й Україну) відбувається відносно повільно, натрапляючи на достатньо потужний опір через схиль-

² *Педь И. В.* Эволюция национальных налоговых систем в условиях глобализации мировой экономики / И. В. Педь // *Налоги и финансовое право.* – 2010. – № 5. – С. 107–112 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cnfp.ru/publish/journal/2010/2010-05-forum.pdf>.

³ *Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunications* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.swift.com>.

ність як державної влади, так і населення до консервативних, традиційних рішень. Тому в Україні тільки найбільший капітал перетворився на описаний універсальний міжнародний інструмент. Підприємці, маючи значні фінансові ресурси, створюють підприємства на Кіпрі та в інших офшорних зонах, де сплачують мінімальні податки. Згідно з даними Державної служби статистики України про прямі інвестиції в економіку країн світу, найпотужніші зовнішні фінансові потоки від України спрямовані до Кіпру⁴, що свідчить про масову втечу великих капіталів із держави. Таким чином, загальносвітовий процес стирання кордонів для капіталу проникає в Україну навіть без його законодавчого оформлення. Капітал переміщується за кордон, а тим самим держава включається у світову податкову конкуренцію. Проте держава фактично стає пасивним спостерігачем, який не має інструментів прямого впливу на цей процес, тому що його масштаб є більшим, ніж масштаб поширення державної влади.

Виникнення та розвиток міжнародної податкової конкуренції зумовлюються поєднанням двох явищ – неузгодженості дій держав при встановленні податків і міжнародної мобільності факторів виробництва⁵.

Власне, податкова конкуренція між країнами – ключовий аспект трансформації системи оподаткування. Якщо раніше оподаткування прибутку було фіксованим елементом економічної системи, то на сьогодні різні країни пропонують неоднакові умови ведення бізнесу. Відповідно, держава втрачає монополію на оподаткування прибутку й має вигравати у конкурентній боротьбі право оподатковувати прибутки великого світового капіталу.

Для створення умов, привабливих для цього капіталу, недостатньо низького рівня оподаткування. Держава повинна запропонувати весь комплекс умов, які б задовольнили великий бізнес:

⁴ Прямі інвестиції (акціонерний капітал) з України в економіку країн світу / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2011/zd/izu/izu_u/izu0411.html.

⁵ *Педь І. В.* Податкова конкуренція : монографія / І. В. Педь. – К. : Експерт-Консалтинг, 2009. – 416 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irinaped.com/content/files/TaxCompetition_4_1.pdf.

політичну стабільність, рівень державної бюрократії, стан податкового законодавства (його прозорість, зрозумілість) тощо.

Відповідно, можна зробити припущення, що в довгостроковій перспективі процеси податкової конкуренції загострюватимуться. Якщо на сьогодні в Україні вивезення капіталу актуальне лише для найбільших власників фінансових ресурсів, а також для деяких найпрогресивніших підприємств, то з часом дедалі більше підприємств, які мають фізичну здатність перевести свою юридичну особу за кордон, скористаються цією можливістю.

Окремо слід відзначити особливості українського податкового законодавства в цьому контексті. Досить часто дотримання податкового законодавства стає для вітчизняних підприємств опціональним. Статус резидента завжди можна змінити на статус нерезидента. Однак система оподаткування у довгостроковій перспективі може стикнутися з проблемою, коли поняття “резидент” та “нерезидент” втратять свою актуальність, оскільки виникне значний прошарок фактичних резидентів (тобто підприємств, які господарюють тільки в Україні), що юридично є нерезидентами.

У такому контексті можна розробити два сценарії можливого довгострокового розвитку оподаткування прибутку підприємств в Україні.

За оптимістичним сценарієм вітчизняні підприємці продовжуватимуть реєструватися як платники податку в Україні й тільки певна частина власників великого капіталу вивозитиме його за кордон. Ця тенденція є загрозливою, але не критичною. Трансформація податкової системи відбуватиметься поступово, шляхом адаптивного реформування системи відповідно до актуальних викликів.

За песимістичним сценарієм імовірний масовий вплив капіталу за кордон. Такий сценарій можливий, якщо практика реєстрації підприємств у офшорах стане масовою, особливо серед малих підприємств. Це цілком реально, оскільки вартість реєстрації в офшорі не надто висока, а отже, поріг входження у цю систему є досить низьким.

Таким чином, можна дійти висновку, що історично ефективно та безумовне пряме оподаткування прибутку в світі зазнає трансформації. Незважаючи на відсутність реакції на такі процеси в українському законодавстві, ця трансформація впливає і на вітчизняну систему оподаткування. З огляду на конкурентний характер боротьби, необхідно усвідомити, що податкова система України вступає у конкурентне порівняння з податковими системами інших держав, а отже, має бути модифікована таким чином, щоб не тільки бути привабливою для національних підприємств, а й мати шанси на залучення іноземних капіталів.

I. I. Москаль

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ СТИМУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Економічний розвиток будь-якої країни значною мірою обумовлений рівнем інвестиційного розвитку, який є рушійною силою структурної модернізації економіки та підвищення її конкурентоспроможності. За умови ефективного використання інвестицій уряди багатьох країн мають змогу стабілізувати свої макроекономічні та мікроекономічні показники, забезпечити підприємства новітніми технологіями та сучасними методами управління, підвищити конкурентоспроможність вітчизняних товарів на внутрішньому та зовнішньому ринках, вирішити соціально-політичні питання.

У міру впровадження в економіку України ринкових інститутів та механізмів інвестиційна діяльність стає головним рушійним фактором, який визначає економічний розвиток як окремих ланок народного господарства, так і економіки країни загалом.

Активізація інвестиційних процесів в Україні дасть змогу вирішити низку економічних питань та відповідно ліквідувати нищівні наслідки фінансово-економічної кризи, яка призвела до обвального згорання інвестиційної діяльності. Проблема цієї кризи особливо складна і багатогранна, її наслідки проявляються не тільки в економіці, а й у соціальній, політичній сфері. Від успішності здійснення інвестиційної політики багато в чому залежить стан справ у кредитно-бюджетній та фіскальній сферах, а також функціонування фондового, валютного ринку, розвиток банківської та страхової діяльності.

В умовах ринкової трансформації України та виходу її з фінансово-економічної кризи ціна можливих помилок у розробленні та реалізації макроекономічної інвестиційної політики суттєво зростає, оскільки це може ще більше загострити допущені на етапі переходу до ринку соціальні прорахунки.

З метою створення сприятливих умов для інвестиційної діяльності необхідно насамперед створити ефективну модель її регулювання, що врахує низку макроекономічних показників, таких як ВВП, рівень національних заощаджень та обсяги капі-

таловкладень. На цій основі визначається необхідний обсяг інвестування, форми залучення капіталу, в тому числі іноземного, стимули для інвесторів і пріоритетні напрями інвестування. Вирішення проблеми залучення інвестиційних ресурсів в економіку країни має ґрунтуватися насамперед на активізації внутрішнього інвестиційного потенціалу, процес відновлення якого в посткризовий період розпочався із суттєвим відставанням від динаміки економічного зростання.

Головним завданням державної політики на сьогодні є виявлення ключових тенденцій у розвитку інвестиційних процесів і чинників, що їх обумовлюють. Визначальними критеріями державних вкладень в економіку мають стати їх пріоритетність, ефективність та швидка окупність.

Нині в Україні немає чіткої організаційної системи руху та контролю за використанням централізованих державних інвестиційних коштів. Механізм розподілу коштів у позабюджетних і галузевих державних фондах лишається непрозорим, організаційно складним, не забезпечує відбору найефективніших проєктів і не має елементів чіткої економічної відповідальності за прийняті рішення. За таких умов постає необхідність створення принципово нових організаційних структур для успішного функціонування економічного механізму державної інвестиційної політики.

Занепокоєння викликає недосконалість визначення державних пріоритетів інвестування, серед яких збитковими та низькорентабельними лишаються сфери, які насамперед потребують якісних змін у принципах господарювання. Держава повинна сконцентрувати обмежені фінансові ресурси в галузях, що виробляють кінцеву продукцію, мають значний експортний потенціал, забезпечують швидкий обіг капіталу та стабільні бюджетні надходження.

Пріоритетним напрямом економічного розвитку України, скерованим на подолання наслідків фінансово-економічної кризи, стане відновлення інвестиційної діяльності, нинішній стан якої свідчить про:

- недостатність інвестиційних ресурсів для модернізації економіки. Інвестиційна динаміка у 2010 р. суттєво від-

ставала від динаміки економічного зростання. У 2011 р. інвестиційні процеси дещо активізувались і випередили загальноекономічну динаміку;

- низький рівень валового нагромадження основного капіталу, що значно поступається показникам докризового рівня і не відповідає потребам у забезпеченні розширеного економічного відтворення;
- нераціональну структуру інвестицій в основний капітал за сферами економіки, з надто високою часткою фінансово-посередницьких секторів. Відтак, з урахуванням абсолютних показників, у структурі інвестування відбулися зрушення на користь сфер виробничої діяльності за рахунок фінансово-розподільчої сфери: зросла питома вага промисловості, сільського господарства та будівництва. Проте це забезпечується передусім за рахунок реалізації інфраструктурних проектів до Євро-2012 та інвестування добувної галузі;
- низькі темпи відновлення та нераціональна структура іноземних інвестицій, за обсягами залучення яких Україна суттєво відстає від країн Центральної та Східної Європи¹.

За оцінками і внутрішніх, й іноземних економічних суб'єктів, інвестиційний клімат в Україні залишається несприятливим і, як наслідок, суттєво обмежує динаміку інвестиційних процесів. Серед причин, що зумовлюють несприятливий інвестиційний клімат в Україні, а відтак стримують економічний розвиток, численні вітчизняні та зарубіжні дослідження відзначають нестабільність українського законодавства, зарегульованість більшості ринків, нерозвинутість ринкової інфраструктури, зокрема фондового ринку, сильний податковий тиск, бюрократизм і корупцію в місцевих і центральних органах влади².

¹ Щодо тенденцій та напрямів стимулювання інвестиційної діяльності в Україні в післякризовий період : аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/639>.

² Долінська Т. Інвестиційний клімат в Україні та шляхи його формування / Т. Долінська, Т. Юр'єва // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури : зб. наук. пр. – 2010. – Вип. 25 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ppei/2010_25/dolinska.pdf.

Водночас перед урядом постає складне завдання створення такого правового механізму, який би, з одного боку, забезпечив реалізацію інвестиційної політики на рівні державних органів влади, а з другого – допоміг створенню сприятливого інвестиційного середовища, формуванню інвестиційного ринку та розробленню системи стимулювання та захисту інтересів інвесторів, що в сукупності формує інвестиційний клімат у країні.

Державна інвестиційна політика має спрямовуватися як на залучення іноземного капіталу, так і на збереження власних стимулів до інвестування. Великого значення набуває державна підтримка вітчизняних інвесторів, яка має здійснюватися у вигляді кредитного стимулювання, що включає надання інвестиційних кредитів, податкових пільг, інвестиційних гарантій у пріоритетних галузях економіки; податкового стимулювання, яке має винятково важливе значення та передбачає надання податкових кредитів, скасування податків на реінвестиції, безмитний імпорт обладнання тощо та стимулювання конкретних інвестиційних проектів.

Визначальними напрямками державної інвестиційної політики в умовах гострої нестачі інвестиційних ресурсів і, як наслідок, обмежених можливостей державного інвестування є:

- розроблення комплексної податкової реформи, яка забезпечить прозорість, оптимальність і стабільність податкової політики;
- розроблення державних інноваційних проектів та кредитування підприємств, які їх упроваджують;
- створення та реалізація комплексної програми соціально-економічного розвитку всіх регіонів України, яка систематизує заходи щодо покращання інвестиційного клімату та залучення іноземних інвестицій;
- формування сприятливих умов для залучення інвестиційних ресурсів у розвиток інфраструктури України шляхом удосконалення механізму державно-приватного партнерства, розширення сфери його застосування, модернізації базових галузей вітчизняної економіки.

Основною рушійною силою зростання економіки в 2010–2011 рр. було “державне замовлення”, особливо у сфері розвитку інфраструктури. Безумовно, 2012 р. відкриває нові перспективи

для фінансування економіки країни, і цей процес необхідно підтримувати і стимулювати.

Відповідно до Державної цільової економічної програми розвитку інвестиційної діяльності на 2011–2015 роки, оптимальним для України є варіант, який передбачає проведення активної державної політики зі стимулювання розвитку інвестиційної діяльності з чітким обґрунтуванням цілей та визначенням комплексу заходів, спрямованих на розвиток системи державних інвестицій, підвищення ефективності та посилення прозорості функціонування механізмів державно-приватного партнерства та стимулювання залучення приватних інвестицій у реальний сектор економіки з урахуванням кращого світового досвіду в інвестиційній сфері. Такий підхід сприятиме збалансованому розвитку державного та приватного секторів, концентрації зусиль на пріоритетних напрямках розвитку та підвищенню привабливості об'єктів інвестування.

Розв'язати низку проблем, які стоять перед економікою України, можна шляхом:

- створення умов для переходу до інвестиційно-інноваційної моделі розвитку економіки, удосконалення законодавства, що регулює інвестиційну діяльність, зняття перешкод в інвестуванні;
- розбудови системи державного інвестування, реалізації національних проектів; розвитку інвестиційного ринку та інвестиційної інфраструктури;
- підвищення ефективності та посилення прозорості функціонування механізмів державно-приватного партнерства;
- налагодження на державних підприємствах внутрішньогосподарських відносин, які сприятимуть створенню різноманітних організаційних форм господарювання ринкового типу та залученню недержавних інвестицій.

Виконання Програми сприятиме досягненню основних макро-економічних показників розвитку України та дасть змогу зміцнити її позиції на світових інвестиційних ринках до кінця 2015 р.³

³ Програма розвитку інвестиційної діяльності на 2011–2015 роки / Державне агентство України з інвестицій та розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://in.ukrproject.gov.ua/index.php?get=564>.

Загалом формування сприятливого інвестиційного клімату в рамках вітчизняної економіки, вдосконалення інфраструктурного забезпечення інвестиційної діяльності та створення системи державних гарантій захисту інвестицій стане поштовхом до розширення відтворювальних процесів в економіці. Збільшення внутрішніх інвестицій залежить від умов, які забезпечує держава для їх залучення, але не менша роль відводиться самим підприємствам, від ефективності функціонування яких залежать національні інвестиційні можливості.

Необхідність стимулювання інвестиційної діяльності зумовлена кількома факторами. По-перше, для протидії входженню економіки в тривалу депресію, подолання інвестиційної кризи і дефіциту накопичень потрібно сприяти підвищенню інвестиційної активності суб'єктів господарювання та ефективності капітальних вкладень за допомогою створення системи стимулювання інвесторів. По-друге, найближчим часом проблема додаткових джерел накопичення може ще більше загостритися у зв'язку з виходом економіки з кризи та необхідністю оновлення елементів основного капіталу. Все це зумовлює потребу в стимулюванні інвестицій, поліпшенні інвестиційного клімату з метою залучення іноземних інвесторів.

Отже, в умовах реформування економіки постає необхідність зосередження зусиль уряду на стимулюванні інвестиційної діяльності в Україні за такими основними напрямками:

- розроблення державних інноваційних проектів та кредитне стимулювання підприємств, які їх упроваджують;
- укладання та реалізація комплексної програми соціально-економічного розвитку регіонів України, яка систематизує заходи щодо покращання інвестиційного клімату та залучення іноземного капіталу;
- удосконалення механізму державно-приватного партнерства, розширення сфери його застосування;
- сприяння налагодженню на державних підприємствах внутрішньогосподарських відносин, які стимулюють створення організаційних форм господарювання ринкового типу та залученню інвестиційних ресурсів.

Реалізація інвестиційної політики держави в межах запропонованих напрямів дасть можливість Україні прискорити інвестиційний розвиток економіки, створити розгалужену інвестиційну інфраструктуру, сформувати сприятливе інвестиційне середовище, здійснити фінансові вливання в економіку та сприяти таким вливанням з-за кордону, що зрештою підвищить ефективність інвестицій і матиме позитивний вплив на соціально-економічний розвиток суспільства.

Л. Г. Олейнікова

НАПРЯМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ З МЕТОЮ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ДЕРЖАВИ

В умовах світової фінансової кризи лише країни, які забезпечать конкурентні переваги своєї економічної системи, зможуть розраховувати на залучення фінансових, виробничих, гендерних ресурсів з метою подальшого розвитку. В новій економіці, що базується на знаннях та інноваціях, технологічний розвиток є фундаментальним фактором внутрішнього розвитку націй. Створення та підтримання конкурентних переваг країни на основі інноваційної діяльності можливі лише за певних умов, зокрема стабільності ведення бізнесу в країні та наявності фінансових ресурсів для розвитку економіки. Підтвердженням того є економічна політика європейських країн, окреслена в таких стратегіях розвитку, як “Лісабонська” 2000–2010 рр. та чинна нині “Європа 2020”.

Підприємницький прибуток – основне фінансове джерело для формування передумов зростання й розвитку. Таким чином, місце формування та отримання прибутку набуває особливого значення як для компанії, так і для держави, де вона розташована. Компанія зацікавлена у сприятливих інфраструктурних та економічних умовах ведення бізнесу, держава – у тому, щоб стати місцем одержання прибутку для якомога більшої кількості суб’єктів господарювання. Привабливість країни як місця розташування бізнесу сприяє створенню робочих місць, отриманню фінансового ресурсу у вигляді податків, розвитку інфраструктури, можливості структурної перебудови промислового сектору за рахунок залучення міжнародного капіталу, що є засобом подолання явищ рецесії.

Одним із факторів, що значно впливають на економічну динаміку держави, є її система оподаткування та фіскальна політика. Ця система виконує не лише фіскальну функцію, а й діє як механізм впливу на економіку, її структуру, динаміку, розміщення продуктивних сил, темпи науково-технічного прогресу. Підвищення ефективності оподаткування створює стимули для

розвитку підприємництва, обмеження масштабів тіньової економіки, зменшує міграцію факторів виробництва та компаній, збільшує державні доходи.

У світовій практиці для того, аби інформувати суб'єктів господарювання про умови ведення бізнесу у певній країні та визначити її конкурентні переваги, започатковані й ведуться на постійній основі загальноновизнані та авторитетні рейтинги, що дають можливість оцінювати зміни економічних та інфраструктурних умов. Як приклад можна навести найбільш авторитетні рейтинги глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index) та "Ведення бізнесу" (Doing Business), які дають глобальну оцінку економіки в динаміці одразу за декількома критеріями.

Найпоказовішим з точки зору оцінки податкової системи можна вважати рейтинг, що складає Світовий банк, – Doing Business ("Ведення бізнесу"), де сектор оподаткування виступає як один із індикаторів загальної оцінки.

Для оцінки адміністративного й податкового навантаження за методологією Світового банку використовують три показники: кількість платежів протягом року; витрати часу на підготовку податкової звітності та сплату податків для трьох основних податків (ПДВ, податку на прибуток підприємств та внесків на соціальне страхування); узагальнену ставку податків (відсоток корпоративного прибутку).

За узагальненою оцінкою Світового банку в рейтингу "Легкості ведення бізнесу – 2011" Україна посідала 145-те місце зі 183 країн, що на два пункти вище від попереднього звіту. Однак у рейтингу за 2012 р. місце України погіршилося на три пункти і визначене на рівні 152-ї позиції (табл. 1).

За категорією оподаткування у звітах за 2011 та 2012 рр. місце України залишалось незмінним – 181-ше серед 183 країн світу.

Оцінки в доповіді Світового банку є не зовсім коректними, у зв'язку з чим спільну офіційну заяву зробили Міністерство фінансів України та Академія фінансового управління. Причиною похибок в оцінках є недоліки методологічного характеру, а також відставання часового інтервалу оцінки від часу оприлюднення результатів. Наприклад, рейтинг Doing Business-2011 не врахо-

Таблиця 1

Місце України в рейтингу “Ведення бізнесу”

2012	2011	Зміна рейтингу
152	149	-3↓

Рейтинги за категоріями	ДВ 2012 Рейтинг	ДВ 2011 Рейтинг	Зміна рейтингу
Реєстрація підприємств	112	118	6↑
Отримання дозволів на будівництво	180	182	2↑
Підключення до системи електро- постачання	169	169	Немає змін
Реєстрація власності	166	165	-1↓
Залучення кредитів	24	21	-3↓
Захист інвесторів	111	108	-3↓
Оподаткування	181	181	Немає змін
Міжнародна торгівля	140	136	-4↓
Забезпечення виконання контрактів	44	44	Немає змін
Порядок ліквідації підприємств- банкрутів	156	158	2↑

Джерело: Ведення бізнесу – 2012 / Світовий банк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://russian.doingbusiness.org/data/exploreconomies/ukraine#paying-taxes>.

вував реформи, впроваджені в 2010 та 2011 рр. До уваги брався лише період з червня 2009 р. по червень 2010 р., тобто час, коли реформування податкової системи перебувало на початковому етапі. Рейтинг Doing Business-2012 також формувався на основі даних за червень 2010 р. – червень 2011 р., а отже, у ньому враховувалася лише частина запроваджених реформ. Найпоказовішим з точки зору оцінки податкової реформи, включно з реформою спрощеної системи оподаткування, що впроваджується

ся в Україні, вважаємо, стане Рейтинг Doing Business-2015. Його дані якраз включатимуть ті основні зміни, що впроваджуються у 2012 р.

Як бачимо з табл. 2, основною причиною низької позиції України у рейтингу “Ведення бізнесу” за критерієм “Сплата податків” є загальні витрати часу на виконання податкового законодавства та кількість податкових платежів. Це означає, що саме тягар адміністративних процедур заважає сформувати адекватну економічним запитам конкурентоспроможну податкову систему.

Наші висновки щодо проблем у податковій системі збігаються в оцінках із соціологічними опитуваннями платників податків, які в 2011 р. на замовлення Міністерства фінансів України проводили ДННУ “Академія фінансового управління” спільно з ДУ “Інститут економіки і прогнозування” НАН України.

Аналіз відповідей респондентів – платників податків показав, що лівова частка негативних відгуків припадає на діяльність податкових органів у сфері адміністрування. Більшість платників (понад 70 %) вважають, що необхідне реформування податкової системи.

Саме адміністративні процедури, пов’язані з оподаткуванням, є однією з головних причин негативного ставлення платників до виконання свого податкового обов’язку. Негативні відгуки респондентів на питання щодо витрат робочого часу на виконання податкового обов’язку, подання звітності, методично-інформаційного супроводу з боку податкових органів, проведення контрольної-перевірочної роботи, вирішення податкових спорів та низькі позиції України у міжнародних рейтингах свідчать, що необхідно докласти значних зусиль до реалізації визначеної Програмою економічних реформ податкової політики.

Пріоритетами вдосконалення податкової системи України в контексті формування конкурентних переваг у сфері оподаткування, на нашу думку, є:

- 1) *створення ризик-орієнтованої системи контролю.* На сьогодні вже розроблено та впроваджено нормативне забезпечення такої системи та розпочато застосування в практичній роботі органів Державної податкової служби України. Необхідно створити та гармонізувати інформа-

Таблиця 2

Критерії категорії оподаткування (181-ше місце)

Критерії	Україна	ОЕСР	Європа і Центральна Азія
Виплати (кількість) Загальне число податкових платежів на рік. Цей показник відображає загальну кількість сплачуваних податків і відрахувань, метод сплати, частоту сплати і число відомств, задіяних у процесі в стандартному випадку на другий рік роботи компанії	135	13	37
Витрати часу (години) Час, витрачений на підготовку, подання звітності та сплату (або утримання) податку на доходи корпорацій, податку на додану вартість та відрахувань на соціальне забезпечення (у годинах на рік)	657	186	302
Загальна податкова ставка (% прибутку) Сумарна податкова ставка показує розмір податків і обов'язкових відрахувань, які має сплачувати підприємство на другий рік роботи, і виражається як частка від її комерційного прибутку	57,1	42,7	40,4

Джерело: Ведення бізнесу – 2012 / Світовий банк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://russian.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine#paying-taxes>.

- ційно-аналітичне забезпечення на основі єдиної інтегрованої аналітичної системи статистичних, митних і податкових показників, забезпечити навчання співробітників роботи з базами даних та підвищення кваліфікації;
- 2) *захист прав та інтересів платників податків від неправомірних дій податкових органів* шляхом: пріоритетного застосування дистанційного подання звітності, чіткого та безальтернативного регламентування процедур і впровадження відповідальності посадових осіб за порушення податкового законодавства;
 - 3) *упровадження індикативного планування показників надходжень у розрізі окремих податків і зборів*. Це дасть можливість встановити прозорий зв'язок між стратегічним бюджетним плануванням та підготовкою однорічного бюджету в системі середньострокового бюджетного планування на рівні податкових органів;
 - 4) *удосконалення та розширення системи індикаторів результативності податкового адміністрування*;
 - 5) *можливість застосування електронного цифрового підпису в усіх органах державної влади за єдиним стандартом*, що значно спростить адміністративні процедури, зменшить витрати платників податків та сприятиме уніфікації вимог до електронної звітності;
 - 6) *запобігання проявам тіньової економіки*. Завдяки правильному встановленню ступенів ризику наявності порушень для суб'єктів господарювання, податковий орган має змогу завчасно попередити ці порушення, зменшуючи податковий розрив (скорочуючи втрати бюджету).

Подальшого удосконалення потребує інформаційно-аналітичне забезпечення роботи податкових органів. Насамперед слід створити інтегровані бази даних, які використовуватимуться з метою дистанційного контролю та нададуть змогу знизити витрати часу як адміністратора, так і платника.

М. Г. Олієвська

ДЕРЖАВНЕ ФІНАНСУВАННЯ ВІДТВОРЕННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

Ефективність функціонування економіки визначається рівнем розвитку людського капіталу, а тому питання державного фінансування його відтворення є предметом дослідження науковців, а також об'єктом регулювання багатьох державних програм, зокрема Програми економічних реформ на 2010–2014 роки.

Формування основних напрямів бюджетної політики на 2012 р., окрім забезпечення соціально-економічного розвитку України, зростання рівня життя громадян, створення сприятливих умов для бізнесу, модернізації інфраструктури та базових галузей економіки, спрямоване на “збереження та прискорення людського розвитку шляхом підвищення ефективності та забезпечення стабільності соціального захисту, поліпшення якості і доступності медичної допомоги та освіти”¹.

Відтак, важливого значення набувають завдання відтворення людського капіталу та фінансового забезпечення освіти, охорони здоров'я, тобто тих сфер життєдіяльності людей, які визначають трудовий потенціал і впливають на рівень доходів економічно активного населення України.

Загальновідомо, що процес відтворення людського капіталу має декілька джерел фінансування, серед яких державний та місцеві бюджети, цільове фінансування за рахунок суб'єктів господарювання, а також витрати домогосподарств. Варто зазначити, що такі диференційовані джерела фінансування використовуються також у зарубіжних країнах і мають свої переваги та недоліки.

На наш погляд, державне фінансування відтворення людського капіталу можна розглядати як соціальні інвестиції в людський капітал, які забезпечують виконання державою її соціальних функцій.

¹ Програма економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf.

Разом з тим фінансове забезпечення освіти як однієї зі складових людського капіталу за рахунок державних коштів не відповідає затвердженим у державі стандартам. Про неефективність механізму державного фінансування системи освіти свідчить рівень бюджетних видатків (у 2007 р. – 7 %; 2008 р. – 4,6; 2009 р. – 5,4; 2010 р. – 5,1; у 2011 р. – 4,6 %², що відповідає зарубіжним показникам) та ефективність їх використання (основні статті видатків бюджету спрямовані не на підвищення якості освіти, а на виплату заробітної плати та сплату комунальних платежів).

Відповідно до Програми економічних реформ на 2010–2014 роки визначено заходи, спрямовані на удосконалення системи управління освітою, підвищення якості й конкурентоспроможності освіти, забезпечення її доступності, а також *підвищення ефективності фінансування*, зокрема:

- розроблення й перехід до єдиного стандарту вартості навчання одного учня/студента;
- перехід у фінансуванні навчальних закладів від принципу утримання закладів до принципу формування їх бюджетів, зважаючи на кількість учнів та стандарт вартості навчання одного учня/студента;
- розширення можливостей навчальних закладів залучати додаткові кошти за рахунок легалізації інституту “ендаументу” – благодійних цільових некомерційних фондів;
- використання грантової підтримки дослідних проєктів та освітніх інновацій;
- розширення переліку платних послуг, що надаються навчальними закладами;
- розширення прав шкіл, ПТУ самостійно розпоряджатися матеріальними, фінансовими й кадровими ресурсами;
- зміна підходів до формування державного замовлення на підготовку фахівців на основі впровадження прогнозу потреб економіки (регіону)³.

² Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

³ Програма економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf.

Державну програму підтримки освіти у фінансовому плані слід реформувати терміново, адже, як показує досвід зарубіжних країн, чим вищий рівень освіченості населення, тим вищий рівень економічного розвитку.

Щодо державних видатків на охорону здоров'я, то їх рівень, попри те, що загальні обсяги фінансування з державного та місцевих бюджетів щорічно збільшуються і з 2000 до 2011 р. зросли майже у 10 разів, не відповідає зростаючим потребам медицини та суспільства. Так, у 2010 р. загальний обсяг фінансування становив 41,7 млрд грн, з яких: загальний фонд (бюджетні кошти) – 39,4 млрд грн, що на 9,4 млрд грн (31,5 %) перевищує показник 2009 р. (29,9 млрд грн), у тому числі: місцеві бюджети сплачують 32,1 млрд грн (зростання на 30,6 %), державний бюджет – 7,3 млрд грн (зростання на 35,8 %); спеціальний фонд (власні кошти закладів, установ, стабілізаційний фонд) – 2,3 млрд грн⁴.

У зв'язку з обмеженістю фінансових ресурсів, медико-демографічна ситуація, яка склалася в Україні за останнє десятиліття, характеризується незадовільним станом здоров'я населення, що проявляється у низькій народжуваності порівняно з високим рівнем смертності, від'ємному природному прирості населення, а також значній поширеності хронічних захворювань.

Відтак, є всі підстави говорити про демографічну кризу, яка створює реальну загрозу стабільному відтворенню людського капіталу та в недалекому майбутньому може призвести до виникнення глибоких незворотних наслідків у соціально-економічному та духовному розвитку українського суспільства, що становитиме небезпеку для національних інтересів України.

Реальні шляхи розв'язання зазначених проблем, передбачені Програмою економічних реформ, спрямовані на підвищення якості та доступності медичних послуг, створення стимулів для здорового способу життя населення, а також поліпшення ефек-

⁴ Професійна спілка працівників охорони здоров'я України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://medprof.org.ua>.

тивності фінансування сектору охорони здоров'я. Наприклад, у сфері *фінансового забезпечення охорони здоров'я* передбачається:

- скорочення чотирирівневої системи фінансування до двох, трьох рівнів на основі об'єднання фінансових ресурсів: для первинної медико-санітарної допомоги – на районному й міському рівнях, для вторинної й третинної – на обласному (для державних спеціалізованих центрів і клінік НДІ – на державному);
- формування національної системи єдиних економічно обґрунтованих тарифів на медичні послуги, відповідно до яких фінансуватимуться медичні заклади, перехід від кошторисного фінансування до самостійного перерозподілу коштів;
- підвищення частки первинної медичної допомоги в загальному обсязі фінансування медичних послуг, стимулювання проведення профілактичних заходів⁵.

Очікується, що досягнення фінансової стійкості медичних закладів, оптимізація їх мережі, збільшення самостійності керівників цих закладів щодо управління фінансовими коштами, підвищення конкуренції у медицині створить умови для переходу на страхову модель охорони здоров'я (систему соціального медичного страхування).

Таким чином, динамічний розвиток національної економіки України можна реалізувати лише за умови вдосконалення фінансового забезпечення для відтворення людського капіталу за рахунок оптимізації державних видатків, а також пошуку резервів збільшення фінансування з використанням інших джерел (місцевих фінансів, ресурсів корпоративного сектору та домогосподарств). Підкреслимо, що на сучасному етапі важливого значення набувають завдання активізації людського капіталу у забезпеченні поступального розвитку країни та підвищення її конкурентоспроможності на світовому ринку. Проте їх вирішен-

⁵ Програма економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf.

ня стримують недосконалі механізми фінансування формування і розвитку людського капіталу, не спрямовані на підвищення його якості та досягнення вищого рівня розвитку.

Реалізація Програми економічних реформ на 2010–2014 роки передбачає використання раціональніших та результативніших механізмів фінансового забезпечення щодо відтворення людського капіталу, що найбільшою мірою відповідають потребам суспільства, досягненню соціальних стандартів та державних гарантій, активізації людського капіталу в проведеному стратегічних перетворень.

К. В. Павлюк

БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА В СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ

Найважливішим напрямом бюджетної політики у середньостроковій перспективі є збереження та прискорення розвитку людського капіталу шляхом підвищення ефективності надання соціальних послуг, раціоналізації бюджетних видатків на їх надання.

Бюджетна політика України в соціальній сфері характеризується відсутністю цілісного, послідовного підходу до вирішення стратегічних проблем подальшого соціального розвитку країни в умовах значних зовнішніх і внутрішніх політико-економічних ризиків і бюджетних обмежень. Не створено бюджетного механізму, здатного забезпечити умови для розвитку людського капіталу та ефективної реалізації функцій держави. Посилилися негативні тенденції до формування й використання державного бюджету як механізму досягнення групових політичних цілей, до ігнорування макроекономічних залежностей між динамікою ефективності національної економіки, бюджетними ресурсами і соціальними видатками бюджету, що ускладнює забезпечення стійкості бюджетної системи у середньостроковому періоді, обмежує можливості для створення економічного і фінансового потенціалів, необхідних для збалансованої реалізації поточних і довгострокових соціальних цілей.

Отже, нагальним завданням бюджетної політики є вдосконалення системи соціальних послуг і оптимізація видатків бюджету на їх надання.

У сфері нормативно-правової бази слід: розробити довгострокову національну й регіональну стратегії розвитку соціальної сфери загалом і стратегії надання соціальних послуг вразливим верствам населення зокрема, виділивши декілька ключових завдань, одним з яких має бути надання субсидій споживачам замість фінансової підтримки виробників; створити механізми, які не даватимуть змоги в майбутньому приймати закони без урахування їхнього впливу на бюджет, зокрема законодавчо закріпити обов'язкове проведення аналізу соціально-економічних витрат та вигід від реалізації пропонованого законодавчого акта;

запровадити мораторій щодо законодавчого встановлення нових видів пільг та розширення категорій отримувачів.

У сфері управління системою соціальних послуг необхідно: розбудувати систему соціального захисту за моделлю Беверіджа – держава повинна забезпечувати соціальний захист вразливих категорій громадян на адресних засадах; зосередити основну увагу держави на працюючій частині населення, забезпечивши зростання її доходів до рівня середнього класу, підвищивши вартість робочої сили, а також збільшивши загальний обсяг соціальних витрат, що стимулюватиме розвиток внутрішнього ринку, динаміку економічних процесів; визначити одним із ключових завдань реформування системи соціальних послуг вразливим верствам населення поступовий перехід від субсидії виробникам до адресної підтримки споживачів у формі споживчих субсидій як натуральних (ваучери, талони), так і грошових (соціальні рахунки), що сприятиме зростанню ефективності, адресності допомоги, якості та цільовому використанню коштів, спрямовуваних на надання соціальних послуг; знизити адміністративні витрати на надання споживчих субсидій шляхом запровадження сучасних інформаційних технологій, зокрема смарт-карт; стандартизувати систему надання соціальних послуг за всіма їх видами і категоріями отримувачів з урахуванням характеристик адресності, критеріїв відбору клієнтів, доступності та якості послуг; розробити Національний реєстр суб'єктів (державних, недержавних) надання соціальних послуг (забезпечення відкритого доступу населення до даних реєстру) та бенефіціарів соціальних послуг (із дотриманням конфіденційності збору фінансової та іншої інформації про потенційних споживачів соціальних послуг); створити систему оцінки якості виконання соціальних послуг незалежно від того, якою організацією (державною, недержавною некомерційною, комерційною) вони надаються; упорядкувати систему статистичної звітності з метою її більшої уніфікації та спрощення, відповідності меті системи моніторингу.

Для подальшої реалізації механізму децентралізації соціальних послуг в Україні необхідно розробити та сформувати: методику оцінки потреб місцевих громад у соціальних послугах із

обов'язковим залученням місцевих фахівців, громадських організацій та користувачів послуг; методику оцінки ризиків проведення реструктуризації системи надання соціальних послуг з позицій її ефективності загалом, а також у частині залучення некомерційних недержавних організацій; механізм контролю процесів децентралізації та залучення недержавного сектору в системі надання соціальних послуг, який повинен забезпечувати збереження виконання соціальних функцій і перешкоджати комерціалізації соціальної сфери на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях.

Для забезпечення адресності надання соціальних послуг потрібно вдосконалити методичну базу виявлення вразливих верств населення, що потребують надання соціальних послуг; розробити перелік індикаторів, що відображають реальні характеристики рівня споживання вразливих верств населення, а також сучасну методику визначення бідності; розробити критерії ефективності механізмів забезпечення адресності соціальних послуг, використовуючи форми обліку при виявленні ступеня нужденності сімей і громадян, соціально-демографічних характеристик родини, майна та наявності іншої власності, доходів, зокрема тих, які важко враховуються; розробити та впровадити систему соціальних рахунків у наданні соціальних послуг, які є провідним засобом переорієнтації бюджетних потоків від підприємств, що надають послуги, до громадян; впровадити соціальні паспорти родини та (або) домогосподарства як потенційних одержувачів соціальних послуг для створення інформаційної бази даних, що стосуються надання соціальних послуг в Україні.

О. Й. Поляков

ШЛЯХИ ПОДАЛЬШОГО РЕФОРМУВАННЯ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА

За роки незалежності в Україні здійснено велику роботу, спрямовану на розвиток конкурентоспроможної національної економіки. Сучасна глобальна економічна система, що намагається відродити втрачені темпи економічного зростання, справляє значний вплив і на українську економіку. Велика кількість вітчизняних виробників є експортно орієнтованими, що робить нашу економіку залежною та вразливою до міжнародних економічних потрясінь. Податки та державний бюджет – важливі інструменти ефективного регулювання економіки і покращання конкурентоспроможності національного виробника. Потужний технологічно-ресурсний потенціал України створює передумови для стійкого і довгострокового економічного зростання, але щоб реалізувати його, необхідно мати раціональну та ефективну податкову систему. Основу формування такої системи становить податкова політика, в якій відображається комплекс цілей і заходів держави, скерованих на ефективне функціонування податкової системи відповідно до соціально-економічної мети суспільства, на виконання основних функцій податків¹.

Податкова політика держави відіграє вагомую роль у державній політиці загалом та в багатьох її складових зокрема². Її завданням є забезпечення надходження фінансових ресурсів для виконання державних функцій. Проте задля цього необхідно створити відповідні умови для покращання конкурентоспроможності українських підприємств на зовнішніх і внутріш-

¹ Економічний енциклопедичний словник : у 2 т. Т. 2 / С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устенко, С. І. Юрій. – Л. : Світ, 2006. – 568 с.

² З 1 квітня 2012 року підвищуються соціальні стандарти / Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=333426&cat_id=53608.

ніх ринках. Конкурентоспроможність – це зумовлене економічними, соціальними та політичними чинниками становище країни або окремого товаровиробника на внутрішньому і зовнішньому ринках³. Конкурентоспроможність підприємств пов'язана з конкурентоспроможністю держави загалом, значною мірою залежачи від рівня розвитку державних податкових систем.

Останнім часом у податковій системі України було здійснено багато змін. Основні з них пов'язані з прийняттям Податкового кодексу України (далі – Кодекс) наприкінці 2010 р., що стало важливою подією.

Кодексом було скасовано низку неефективних податків та зборів: загальнодержавних – з 28 до 18, місцевих – з 14 до 5. Зокрема, скасовано ринковий збір, комунальний податок та податок на рекламу, що дає змогу знизити кількість платежів, які необхідно щорічно здійснювати платникам податків, низку інших малоефективних податків.

Крім того, з метою зниження податкового тягаря платників податків та стимулювання економіки передбачено значне зниження ставки податку на прибуток підприємств – з 1 січня 2012 р. до 21 %, з наступним поетапним зменшенням до 16 % (з 2014 р.). Також передбачено зниження ставки податку на додану вартість з 20 до 17 % (з 2014 р.).

Окрім того, передбачено звільнення на 10 років від оподаткування прибутку підприємств суднобудівної, авіабудівної та легкої промисловості, галузей готельного господарства та електроенергетики. Також передбачені пільги для стимулювання енергозбереження.

Дослідники Дж. Мартінес-Васкес і Р. Мак-Наб, які здійснили аналіз податкових реформ у посткомуністичних країнах, визнали, що в більшості випадків такі реформи заздалегідь зводились лише до деяких змін в адмініструванні податків. На їхню думку, під час першого десятиліття перехідного періоду

³ Харченко Т. Б. Забезпечення конкурентоспроможності підприємств як засіб ринкового реформування економіки / Т. Б. Харченко // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 2. – С. 70–73.

для цих держав було простіше реформувати податки, ніж створити ефективну систему адміністрування⁴. В. Степанян обстоює аналогічну позицію. Зокрема, він стверджує, що в країнах з перехідною економікою податковій адміністрації не приділяється належної уваги. Також дослідник вважає, що реформування податкової системи дає кращі результати в тих країнах з перехідною економікою, де податкові реформи поєднувалися з реформою права, бухгалтерського обліку і податкового адміністрування⁵.

Слід визнати, що хоча рівень тіньової економіки скоротився у зв'язку з податковою реформою в 1990-х роках, адміністрування податків в Україні не було достатньо ефективно реформовано. Зниження податкових ставок не стало частиною концепції реформування податкового адміністрування, яке не надто покращилося протягом років попередніх реформ.

На теперішньому етапі головною проблемою податкового адміністрування країн світу та України зокрема є визначення цін на продукцію (товари, роботи, послуги), що встановлюються між пов'язаними компаніями, і контроль за ними. Колишній старший науковий співробітник Інституту Брукінгса стверджує, що трансферне ціноутворення використовується практично в усіх багатонаціональних корпораціях для переміщення прибутку по всьому світу⁶. За оцінками, оприлюдненими головою Державної податкової служби України О. Клименком, за рахунок встановлення належного контролю системи встановлення та регулювання цін при розрахунках між пов'язаними особами можна додатково

⁴ *Martinez-Vazquez J.* The Tax Reform Experiment in Transitional Countries / J. Martinez-Vazquez, R. M. McNab ; Georgia State University. Andrew Young School of Policy Studies. International Studies Program. Working paper. – 2000. – № 1. – 38 p.

⁵ *Stepanyan V.* Reforming Tax Systems: Experience of the Baltics, Russia, and Other Countries of the Former Soviet Union / V. Stepanyan // IMF Working Papers. – 2003. – № 173. – 30 p.

⁶ *Baker R. W.* Capitalism's Achilles Heel: Dirty Money and How to Renew the Free-Market System / R. W. Baker. – Hoboken, NJ : John Wiley and Sons, 2005. – 438 p.

отримати до бюджету на 40 % більше доходів від справляння податку на прибуток підприємств⁷.

Стабільність податкової системи обумовлюється стабільністю законодавчої бази та усталеністю механізмів роботи державних органів у процесі виконання покладених на них функцій. Податкове законодавство України не є стабільним: з моменту прийняття Кодексу вже ухвалено понад 10 законів, якими до нього внесено зміни⁸. Це негативно впливає на розвиток національної економіки та ускладнює ведення бізнесу. Водночас багато спірних законодавчих питань залишається невирішеними.

На сучасному етапі розвитку податкової системи є великий перелік проблемних питань. Лише незначна кількість їх фундаментальні, проте багато з них пов'язані з процесом реформування та виявлені у ході практичного виконання положень Кодексу.

В Україні слід створити дієву та ліберальну систему фінансового моніторингу платників податків, що дала б змогу забезпечити контроль за їхньою діяльністю, починаючи з обліку платників податків, та підвищила ефективність податків, забезпечивши зростання доходів на всіх рівнях державних фінансів. Концепцію ефективної податкової системи можна звести до трьох основних принципів, які необхідно враховувати під час формування податкової політики в Україні: можливості, справедливості та простоти.

Головними напрямками, що потребують удосконалення, також є:

- 1) поліпшення адміністрування податків та зборів;

⁷ Клименко: Мы выступаем локомотивом процесса создания законодательства по трансфертному ценообразованию : эксклюзивное интервью агентству "Интерфакс-Украина" главы Государственной налоговой службы Украины Александра Клименко // Подробности. – 2012. – 2 апр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://podrobnosti.ua/interview/2012/04/02/829406.html>.

⁸ Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI (зі змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13. – С. 556. – Ст. 112.

- 2) усунення суперечностей (подвійного трактування) положень Кодексу між собою та з іншими нормативно-правовими актами України, міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України;
- 3) реформування Державної податкової служби України;
- 4) удосконалення співпраці державних органів.

О. М. Прошкуратов

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА МІНІСТЕРСТВОМ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ УКРАЇНИ

МНС України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері цивільного захисту, рятувальної справи та гасіння пожеж, державного нагляду у сфері техногенної, пожежної, промислової безпеки та гірничого нагляду, поводження з радіоактивними відходами, ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, профілактики травматизму невиробничого характеру, а також гідрометеорологічної діяльності.

Державі необхідно скорочувати видатки капітального характеру за деякими бюджетними програмами, запобігаючи негативним наслідкам фінансової кризи, зокрема через забезпечення жорсткого режиму економії бюджетних коштів та зосередження уваги на необхідності виконання передусім невідкладних і першочергових завдань у відповідних галузях економіки та сферах діяльності. Проте проблеми соціального захисту населення є одними з основних у системі пріоритетів соціальної безпеки і соціальної державної політики.

З метою ефективної реалізації державної політики у сфері захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру, враховуючи масштаби України, техногенне навантаження та природні стихійні лиха, є нагальна потреба здійснювати невідкладні заходи щодо перспективного розвитку аварійно-рятувальних служб, а саме: розширення додаткових площ і будівництво нових пожежних депо, рятувальних центрів та оснащення елітних рятувальних підрозділів МНС України найсучаснішими видами техніки та обладнання, перенаснащення системи цивільного захисту та Державної гідрометеорологічної служби.

Крім того, для забезпечення такої соціальної безпеки і соціальної державної політики необхідно формувати потужний житловий фонд службового призначення для забезпечення працівників МНС України житлом.

Але у зв'язку з негативним наслідком фінансової кризи, і попри те, що в Україні відбудеться фінальна частина чемпіонату Європи з футболу 2012 р., протягом 2009–2011 рр. бюджетних призначень на реалізацію вказаних заходів не було.

Тому, для вирішення питання забезпечення осіб рядового і керівного складу та працівників Міністерства надзвичайних ситуацій України житлом, будівництва (реконструкції) науково-виробничих об'єктів гідрометеорологічної служби пожежних депо та інших об'єктів МНС Кабінету Міністрів України необхідно прийняти відповідні нормативні акти й уповноважити МНС та інші центральні органи виконавчої влади приймати рішення про здійснення державно-приватного партнерства, здійснювати конкурси, отримувати пропозиції щодо проектів державно-приватного партнерства та затверджувати результати конкурсів із визначення приватного партнера щодо об'єктів державної власності, які перебувають у їх сфері управління.

Прийняття відповідного розпорядження Кабінетом Міністрів України створить правові підстави для залучення приватних інвестицій на виконання Комплексної програми забезпечення житлом військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу, посадових осіб митної служби та членів їх сімей та Державної цільової програми підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 р. з футболу, належної підготовки МНС України до Євро-2012 та раціонального й ефективного використання об'єктів державної власності, які перебувають у сфері його управління, створення умов для швидкого переходу на сучасний рівень найбільш наукомісткого сегмента сучасної гідрометеорології, залучення талановитої молоді та впровадження найновітніших технологій, включаючи супутникові та геоінформаційні, для прогнозування стихійних та небезпечних гідрометеорологічних явищ.

О. О. Пукач

РОЗПОДІЛ ПОВНОВАЖЕНЬ МІЖ РІВНЯМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАСЕЛЕННЯ СУСПІЛЬНИМИ ПОСЛУГАМИ

Розподільча функція держави є базовою у фінансовій системі будь-якої країни. Обсяг ресурсів, які органи державної влади отримують для реалізації своїх функцій, значно впливає на ступінь задоволення суспільних потреб населення. Важливу роль у наданні суспільних послуг відіграє розподіл повноважень між рівнями державної влади та організація фінансів на місцевому рівні.

Теоретичні аспекти розподілу повноважень щодо надання суспільних послуг висвітлені у працях таких вітчизняних учених, як М. Карлін, О. Кириленко, Л. Миргородська, С. Слухай та ін. Незважаючи на активний інтерес до цього питання з боку науковців, на сьогодні не сформовано єдиної позиції щодо віднесення окремих видів суспільних послуг до компетенції тих чи інших органів влади.

Розглянемо досвід розвинутих країн щодо розподілу повноважень між центральними та місцевими органами влади в забезпеченні суспільними послугами населення та визначимо можливості його використання в організації фінансової системи України.

Задля уникнення конкуренції між рівнями державної влади алокацію фінансових ресурсів у суспільстві повинні організувати центральні органи влади. Для ефективнішого забезпечення громадян суспільними послугами по всій території країни повноваження щодо їх надання можна розмежувати між рівнями державної влади за принципом субсидіарності. Цей принцип є базовою вимогою Європейської хартії місцевого самоврядування¹, відповідно до якого найефективніше задоволення суспільних

¹Європейська хартія місцевого самоврядування (Страсбург, 15 жовт. 1985) // Збірка договорів Ради Європи. – К. : Парламентське вид-во, 2000; Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування : закон України від 15.07.1997 № 452/97-ВР.

потреб за їх максимального наближення до кінцевого споживача. Принцип субсидіарності на практиці врівноважується ефектом від масштабу, який дає змогу знизити собівартість одиниці послуг за більшої кількості їх споживачів. Лише одночасна реалізація принципу субсидіарності та ефекту від масштабу забезпечує справедливу алокацію фінансових ресурсів у суспільстві.

Розподіл повноважень між рівнями влади щодо забезпечення населення суспільними послугами залежить від таких факторів: рівномірність попиту на ці послуги по всій території країни, фінансова спроможність органів місцевого самоврядування задовольняти їх повною мірою, вплив зовнішніх чинників (екстерналій) на вартість та якість надання суспільної послуги певній АТО, поінформованість органів влади про наявні суспільні потреби, дотримання національних стандартів суспільних послуг, міжрегіональна конкуренція тощо². Ступінь децентралізації в розподілі повноважень між центральними та місцевими органами влади продиктований державними устроєм та розвитком інституту місцевого самоврядування конкретної країни.

Повноваження щодо забезпечення одного виду суспільних послуг можуть розподілятися між різними рівнями державної влади. Вища освіта в зарубіжних країнах надається переважно за рахунок центрального бюджету, а послуги початкової та середньої освіти – з бюджетів базового рівня. Медичне забезпечення в більшості країн також розмежоване. На органи місцевого самоврядування покладено утримання закладів первинної медичної допомоги, санітарно-епідеміологічних служб. Місцеві органи влади забезпечують утримання медичних закладів, що надають спеціалізовану медичну допомогу, а до повноважень центральних органів влади належить забезпечення загальнонаціональних заходів охорони здоров'я: боротьба з епідеміями, утримання наукових установ тощо.

² *Слухай С. В.* Зарубіжний досвід організації місцевих фінансів / *С. В. Слухай, О. В. Гончаренко* // *Фінанси України*. – 2006. – № 7. – С. 12–20; *Кириленко О. П.* Теоретичні основи формування видаткової частини місцевих бюджетів / *О. П. Кириленко, Б. С. Малиняк* // *Наука й економіка*. – 2006. – № 1. – С. 6–16; *Карлін М. І.* Фінанси зарубіжних країн : навч. посіб. / *М. І. Карлін*. – К. : Кондор, 2004. – С. 10–20.

Бюджетне фінансування суспільних послуг не обов'язково передбачає їх надання бюджетними установами, до цього процесу активно залучається приватний сектор економіки. Перевагою альтернативного надання суспільних послуг є конкуренція та вища мотивація недержавних установ. Так, різниця між сумою видатків державних та приватних установ у будівельній галузі становить близько 20 %, у галузі прибирання вулиць, водопостачання – 150, у галузі пасажирських перевезень – 160 %.

Негативним наслідком включення до повноважень органів різних рівнів влади одного виду суспільних послуг може стати диференціація якості їх надання залежно від фінансової спроможності відповідних бюджетів. Тому вирівнювання фінансової забезпеченості місцевих бюджетів необхідно проводити за умови запровадження єдиних національних стандартів суспільних послуг.

У США муніципалітети мають широке коло повноважень. Починаючи з 70-х років ХХ ст., 90 % усіх державних витрат на освіту та професійну підготовку здійснювалися за рахунок місцевих органів влади. У той самий період місцеві органи влади забезпечували від 70 до 99 % витрат на охорону здоров'я³. На сьогодні муніципалітети США відповідають за надання послуг поліції, пожежної охорони, місцевого громадського транспорту, каналізування, водопостачання, ремонту доріг, благоустрою територій, землевпорядкування тощо.

У Німеччині місцеві органи влади мають дворівневу структуру: муніципалітети та округи, за винятком 87 незалежних міст, що мають однорівневу структуру. На базовий рівень муніципалітетів покладені функції водопостачання та водовідведення, містобудування, утримання шкіл, переробка відходів, більшість функцій соціального забезпечення. На рівні округів надаються види суспільних послуг, які потребують дотримання єдиних стандартів та для яких характерні ефекти переливання і масштабу⁴. Надання окремих видів суспільних послуг у Німеччині

³ Миргородська Л. О. Фінансові системи зарубіжних країн : навч. посіб. / Л. О. Миргородська – К. : ЦУЛ, 2008 – С. 57.

⁴ Local Authority Financing in Germany / OECD meeting on fiscal relations across levels of government (Paris, 29–30 April 2004) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.oecd.org/dataoecd/19/1/36442992.pdf.

передбачає складний механізм взаємодії між рівнями влади. Наприклад, витрати на будівництво медичних установ здійснюють спільно центральні та місцеві органи влади, а обов'язок адміністрування та набір персоналу покладений на місцеву владу.

У Франції процес децентралізації розпочався дещо пізніше, ніж в інших розвинутих європейських країнах, однак нині органи місцевого самоврядування мають досить широкі повноваження. Місцева влада у Франції трирівнева: комуни, департаменти, регіони. До їх компетенції належать: громадський порядок, утримання муніципальних доріг, освіта, соціальний захист, культура, планування та забудова територій тощо⁵.

В Угорщині муніципальні послуги поділені на дві категорії: першу та другу. Муніципальні послуги першої категорії охоплюють базовий набір суспільних послуг та надаються в усіх АТО. Муніципальні послуги другої категорії делегуються органами центральної влади великим за площею та чисельністю населення муніципалітетам і фінансуються з центрального бюджету⁶.

Спектр суспільних послуг, які надають муніципалітети Іспанії, залежить від чисельності населення відповідної АТО. Усі без винятку муніципалітети забезпечують водопостачання, освітлення вулиць, громадський транспорт, вивезення та утилізацію сміття. Муніципалітети з кількістю мешканців понад 5 тис. осіб додатково утримують громадські бібліотеки, зелені зони, ринки; понад 20 тис. – забезпечують соціальні послуги, пожежну охорону, утримання закладів фізичної культури та спорту; понад 50 тис. осіб – крім переліченого, забезпечують охорону довкілля.

Схожий набір суспільних послуг надають місцеві органи влади Греції, Естонії, країн Бенілюксу, Чехії, Польщі, Швеції,

⁵ Макаров Г. В. Взаємодія органів державної влади та місцевого самоврядування у межах нової системи територіальної організації влади в Україні / Г. В. Макаров, О. М. Держалюк, Ю. Б. Каплан : аналіт. доповідь / НІСД. – К., 2011. – 54 с.

⁶ Скороход О. П. Надання суспільних послуг населенню органами місцевого самоврядування як пріоритет діяльності місцевої громади / О. П. Скороход // Стратегічні пріоритети. – 2010. – №1. – С. 41–46.

Швейцарії, Латвії, Литви: дошкільна, початкова, середня освіта, культура, спорт, туризм, планування територій, охорона здоров'я, громадський транспорт, водопостачання та водовідведення, утримання електромереж, збирання та утилізація сміття, благоустрій територій, містобудування, пожежна охорона.

Отже, повноваження щодо забезпечення суспільними послугами в розвинутих країнах розподіляються між органами державної влади таким чином: суспільні послуги, що мають загальнодержавне значення, належать до компетенції центральних органів влади (послуги економічного характеру); послуги соціального характеру розподілені між компетенціями місцевих органів влади: суспільні послуги першої необхідності забезпечують місцеві органи державної влади на базовому рівні місцевого самоврядування, а до компетенції місцевих органів влади другого/третього рівня належать делеговані їм повноваження, віднесені до функцій центральних органів влади або органів місцевого самоврядування базового рівня, але під час реалізації яких необхідно враховувати ефект масштабу, дію зовнішніх ефектів, дотримання єдиних стандартів.

На засіданні Комітету Міністрів Ради Європи 1 квітня 1997 р. було оприлюднено рекомендації щодо надання суспільних послуг на місцевому рівні для країн – членів Європейського Союзу⁷:

1. Відповідальність за надання місцевих публічних послуг місцевих органів влади в рамках національного чи регіонального законодавства. Органи місцевої влади вільні у виборі організаційно-правових та фінансових моделей забезпечення суспільних потреб. Але вони мають враховувати загальнодержавні інтереси (рівність, захист державних фінансів, прозорість у делегуванні суспільних послуг приватному сектору та ін).
2. Принцип рівності, недискримінації та нейтралітету. Принцип рівності досягається завдяки диференційованому підходу при врахуванні фактичних відмінностей у потребах

⁷ On local public services and the rights of their users : Adopted by the Committee of Ministers on 1 April 1997 at the 587th meeting of the Ministers' Deputies, Recommendation № R (97) 7. – P. 40–48.

- користувачів та потенційних споживачів суспільних послуг (ставки, допомоги, умови доступу). Місцеві органи влади повинні поважати принцип нейтралітету, недискримінації щодо користувачів, свободи переконань та цілий перелік громадських свобод.
3. Принцип безперервності в постачанні окремих видів суспільних послуг (водо-, газо, тепло-, електропостачання, пожежна охорона, вивезення сміття). Він особливо актуальний для сільської місцевості з низькою густиною населення.
 4. Сприяння постачання суспільних послуг сталому розвитку та збалансованому і раціональному розподілу наявних ресурсів на всій території країни. При задоволенні суспільних потреб необхідно враховувати особливості міської та сільської місцевості, промислових та аграрних районів, малорозвинутих районів, що потребують додаткового захисту.
 5. Постійне підвищення якості послуг місцевими органами влади відповідно до мінливих соціальних вимог і технологічного розвитку. Процес задоволення суспільних послуг перебуває в авангарді технічного прогресу та соціальних експериментів. Муніципалітети часто стають платформою для реалізації пілотних проектів та дають змогу визначити шлях розвитку всієї країни.
 6. Забезпечення зворотного зв'язку з кінцевими споживачами суспільних послуг та всіма зацікавленими особами.
 7. Можливість вибору суспільних послуг та постачальників. З метою уникнення негативних наслідків існування монополій місцеві органи влади мають сприяти розвитку конкуренції в постачанні тих видів послуг, де це можливо.
 8. Наявність у державних органів, що забезпечують населення суспільними послугами, такої системи обліку, яка дає можливість адекватно оцінювати витрати, забезпечує прозорість фінансово-господарської діяльності, посилює відповідальність чиновників.
 9. Інші принципи, які відводять активну роль громадськості в організації суспільних послуг на місцевому рівні.

Таким чином, відмінності в повноваженнях у наданні суспільних послуг органів державної влади різних рівнів у різних країнах існують у розрізі видів суспільних послуг. У різних країнах окремі види суспільних послуг характерні для компетенції органів влади одного рівня, інші – належать до компетенції органів різних рівнів. Для України корисним буде досвід розвинутих європейських країн з унітарним державним устроєм та схожим розподілом повноважень між органами влади в частині принципів надання суспільних послуг.

В. Л. Розворська

АДРЕСНІСТЬ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ЯК ЧИННИК ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ

Нерівність у розподілі доходів існує як у розвинутих країнах ринкової економіки, так і в Україні. Вирішення такої гострої соціальної проблеми, як бідність, є одним із напрямів діяльності держави і пов'язане з підтримкою на рівні хоча б прожиткового мінімуму, а також скороченням (економічними засобами) кількості осіб, що живуть за межею бідності.

Відмінності в рівні споживання можуть залежати від чинників, що не стосуються внутрішніх властивостей праці та її якості у самого працівника. Передусім до таких факторів належать: величина сім'ї, співвідношення в ній кількості працюючих і утриманців, стан здоров'я, географічні та кліматичні умови та ін. Це підтверджується результатами аналізу структури грошових доходів домогосподарств залежно від їх чисельності, який свідчить, що найбільшу частку в складі загальних доходів домогосподарств мають допомоги та субсидії домогосподарства у кількості однієї та двох осіб – 52 та 41 % відповідно.

Програми соціальної підтримки насамперед призначені для допомоги у разі абсолютної бідності. В умовах обмеженості ресурсів вони не можуть (і не повинні) компенсувати недостатнє споживання за відносною бідності. Однак при розробленні та реалізації адресних програм потрібно враховувати, що сьогодні основні соціально-політичні проблеми пов'язані саме з відносною бідністю. Наприклад, незалежно від абсолютної величини доходів і споживання сім'я вважатиме себе бідною, якщо не зможе придбати новий холодильник замість того, що вийшов з ладу.

Об'єднання сімей щодо свого минулого стану є характерним для багатьох груп із традиційно високим соціально-економічним статусом (шахтарі, працівники оборонної промисловості). Останній фактор має важливе соціальне значення. Навіть порівняно невелике об'єднання згаданих груп є для органів державної влади та місцевого самоврядування більш значущою політичною проблемою, ніж масовий перехід від нестатку до злиднів всередині прошарку малозабезпечених. Наприкінці

1980-х років вияви відносної бідності (частина населення, що живе помітно гірше за основну масу) торкалися майже тих самих груп, що і вияви абсолютної бідності та нужди. Нині в Україні відносна бідність, на відміну від абсолютної, не має тенденції до зниження; при цьому нужду і збідніння відчують різні соціальні групи. Абсолютно бідні, переважно ті ж, хто і раніше, – традиційні клієнти системи соціального захисту. Можна виокремити п'ять їх основних соціально-демографічних типів: неповні сім'ї з неповнолітніми дітьми, де один або обидва батьки інваліди; самотні особи пенсійного віку з поганим здоров'ям; сім'ї алкоголіків; члени великої родини з високим рівнем утриманського навантаження.

Відносно бідними виявилися повноцінні працівники, які потрапили в ситуацію, коли в результаті реструктуризації господарства та з інших економічних причин вони не можуть забезпечити певний рівень добробуту.

Перспективи й методи соціальної політики у сфері абсолютної і відносної бідності різні. Ні органи соціального захисту, ні суспільство загалом не можуть ліквідувати відносну бідність. У випадку абсолютної бідності слід оцінювати, чи має вона застійний характер або спричинена тимчасовим перебуванням у важкій життєвій ситуації, і які форми підтримки найефективніше допоможуть тим, хто бідний. З точки зору тимчасової та постійної бідності соціальні програми мають різні цільові групи. Наприклад, програма житлових субсидій допомагає всім сім'ям, у яких у певний момент низькі доходи. Частина цих сімей може належати до групи тимчасово бідних, а частина – до групи постійно бідних, які не мають запасів споживчих товарів.

У цій ситуації система адресної соціальної підтримки стає умовою виживання та збереження суспільства, нагальною потребою, яку необхідно задовольняти вже тепер. Адже суспільство ще має для цього реальний шанс, оскільки, незважаючи на наявність етатичних і утриманських стереотипів свідомості частини населення, у ньому не сформувався класичний “клас бідних”, що мають відмінну від загальноприйнятої поведінку, цінності, стереотипи свідомості. Абсолютна більшість малозабезпечених громадян має освіту, професійні та кваліфікаційні

навички такі самі, як і в інших дохідних групах. Тому соціальна політика з орієнтацією на домогосподарство (сім'ю) має спрямовуватися, зокрема, на організацію конкретної адресної підтримки домогосподарствам, які з об'єктивних причин не можуть самостійно знайти вихід з екстремального становища.

Знання структури і причин виникнення бідності та її масштабів допоможе визначити індивідуального адресата соціальної допомоги та оцінити необхідні для адресних програм ресурси.

Водночас не слід забувати, що бідність – величина непостійна: протягом року одні люди вириваються з її обіймів, інші – навпаки, у неї занурюються, тоді як офіційні підсумки, як відомо, підбиваються наприкінці року. Є переконання, що, перерозподіливши соціальні пільги, можна вирішити проблему бідності. Проте нерівність у розумних межах – це стимул. Якщо її скорочувати за рахунок перерозподілу, а не зростання продуктивності праці, то цей стимул втрачається. Тому єдиним розумним шляхом до подолання бідності в країні поряд із реалізацією адресних соціальних програм може бути тільки економічне зростання.

Н. В. Савчук

БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА РОЗВИНУТИХ КРАЇН ЯК ЧИННИК СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ У ХХ–ХХІ СТОЛІТТЯХ

Дослідження тенденцій еволюції поглядів щодо визначення ролі бюджетної системи та бюджетної політики держави у ХХ – на початку ХХІ ст. дає змогу зробити висновок про пряму залежність між ускладненням механізмів соціально-економічного розвитку, зумовленим НТР, становленням постіндустріального типу економіки та суспільства і, відповідно, сутнісним та інструментальним збагаченням теоретичних концепцій, моделей і функцій економічної політики. Така залежність проявляється як у визнанні бюджетної політики невід’ємною ланкою системної економічної політики, так і в новій парадигмі розуміння специфіки призначення бюджетних інститутів у сучасній економіці: за фіском і бюджетом має визнаватися соціально-економічна функція, якою монопольно розпоряджається держава.

Еволюція теоретичних поглядів щодо визначення функцій та ролі бюджетної системи в інноваційному економічному розвитку, соціалізації капіталістичної економічної системи відбувалася в ХІХ–ХХ ст. у напрямі усвідомлення та визнання необхідності співпраці держави та приватного, корпоративного капіталу у справі розв’язання стратегічних завдань щодо формування відповідного цим завданням інституціонального середовища та інструментарію.

Саме держава, акумулюючи у своїх руках такі потужні важелі впливу на соціальну спрямованість економічного розвитку, як бюджетна та податкова системи, є провідною силою щодо реалізації проектів соціалізації сучасної економіки, зокрема й з позицій антропоцентризму. Перехід від концепції нейтральних фінансів до політики їх активного використання з метою регулювання процесів економічного розвитку зумовив потребу у використанні синтезу концептуальних положень основних теоретичних течій, пов’язаних з обґрунтуванням мотиваційного інструментарію щодо використання екзогенних (зовнішніх) та ендогенних (внутрішніх) важелів економічної та соціальної ак-

тивності суб'єктів господарювання, забезпечивши позитивний синергетичний результат і на рівні теоретичного моделювання. Неоліберали, такі як В. Репке, А. Рюстов, В. Ойкен, А. Мюллер-Армак, Л. Ерхард та ін., заклали теоретичні підвалини не тільки моделі соціального ринкового господарства, а й такої сучасної моделі активного використання бюджету, бюджетної політики, як бюджетування.

Запровадження у практику фінансової діяльності держави концепції та моделі бюджетування, орієнтованого на результат, стало якісно новим етапом у розвитку теоретичних підходів до розуміння суті принципів і механізмів використання бюджету, бюджетної політики, оскільки забезпечувало: а) перехід від управління бюджетними витратами до управління результатами; б) визнання основою формування бюджету та бюджетної політики чітко заданих цілей цієї політики та очікуваних результатів. В Україні, яка перебуває нині у постперехідному періоді, отже, у зоні підвищеної небезпеки, невизначеності та ризиків, бюджетна політика повинна, на наш погляд, максимально повно та потужно використовувати методи та інструментарій бюджетування, оскільки втручання держави в умовах незавершеності формування цілісної метасистеми є значно ширшим і відповідальнішим, ніж у сформованих соціальних системах. До того ж втрати, "провали" держави (та й ринку) у використанні бюджетних коштів набагато вагоміші в умовах наявності недосконалих підходів до їх розподілу, надзвичайно великого впливу корупції на нього на всіх рівнях виконавчої влади.

Розглянувши загальні тенденції еволюції методологічних і практичних основ бюджетної політики розвинутих країн, зокрема США, Франції, Канади, Ірландії тощо, як чинник гуманізації економічного розвитку на основі якісно нової, системної техно-економічної парадигми, виявивши безперечну взаємозалежність процесів соціалізації економіки та інноваційної її спрямованості, які не будучи тотожними, без перебільшень, є спорідненими, отже, неможливими один без одного, можна зробити висновок: держава, зокрема й українська, сьогодні за будь-яких умов несе основну відповідальність за формування інноваційної моделі розвитку економіки, формування інноваційного середовища як

основи створення соціалізованої економіки, тобто такого її стану та принципів функціонування, коли забезпечення ефективності, конкурентоспроможності, перспектив розвитку національного господарства та суспільства передбачає перетворення людини, працівника на центральну постать у системі відтворення. Така закономірність, з одного боку, потребує всебічного сприяння збагаченню інтелектуального потенціалу людини, з другого – постійного розвитку, поглиблення змісту, отже, інституціональних форм соціальних зв'язків між працівниками, оскільки в умовах зростання значення для економічного розвитку некованих знань, поза налагодженням і розвитком саме таких зв'язків між суб'єктами господарювання вже не спрацює мотиваційна система, базована лише на матеріальних стимулах. За цих умов ефективне використання бюджетних важелів для забезпечення масового доступу громадян країни до всіх ступенів освіти, реалізації інституціональних і наукових проектів інноваційного спрямування, умов для самореалізації особи у системі суспільних відносин означає фактично забезпечення подальшого розвитку тенденцій соціалізації економіки, відтак, гармонізації соціально-економічних відносин, підтримання динамічної та конструктивної економічної й соціальної рівноваги в державі.

А. В. Сур'як

ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО ЯК ФОРМА ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ ТА БІЗНЕСУ

Об'єктивною тенденцією сучасного економічного розвитку в багатьох країнах є створення нових форм взаємодії держави та приватного підприємництва. Світовий досвід підтверджує, що це підвищує ефективність вирішення багатьох соціальних та економічних завдань, дає змогу раціонально поділити ризики між державним та приватним сектором економіки.

Проблеми соціально-економічного розвитку країни треба розглядати у контексті впливу на них трьох основних факторів: суспільства, держави та бізнесу. Взаємодія держави та бізнесу є проявом взаємодії державного та ринкового механізмів регулювання економіки. Провали ринку можуть бути компенсовані успіхами державного регулювання, і навпаки, неефективність держави може долатись ефективністю ринкового механізму. Таке взаємодоповнення забезпечується особливою роллю суспільства, яке має безпосередній вплив і на державу, і на бізнес.

Ця взаємодія відбувається через реалізацію інтересів кожного в державно-приватному партнерстві. Держава забезпечує досягнення своїх цілей і використовує можливості державних, регіональних, місцевих органів влади.

Взаємодія держави, бізнесу та суспільства має такий вигляд:

- держава регулює та стимулює бізнес і сприяє організації суспільства;
- бізнес визначає можливості держави і формує економічні інтереси суспільства;
- суспільство розвиває державу, ставить перед бізнесом цілі та обмеження.

Механізм впливу держави на розвиток бізнесу реалізується через безпосереднє регулювання бізнесу законодавчо та адміністративно, управління державною власністю, зокрема державним сектором, а через нього і на суспільство через механізми державно-приватного партнерства.

У Законі України “Про державно-приватне партнерство” від 01.07.2010 № 2404-IV державно-приватне партнерство визна-

чено як систему відносин між державними (держава Україна, АРК, територіальні громади в особі відповідних органів державної влади та органів місцевого самоврядування) та приватними (юридичні особи та фізичні особи – підприємці) партнерами, що побудована на принципах рівності партнерів та узгодженості їх інтересів, під час реалізації яких можливості обох партнерів об'єднуються. Необхідність активізації державно-приватного партнерства нині зумовлена:

- новою оцінкою ролі держави, що здійснює функції управління та виробництво послуг;
- об'єктивною необхідністю пошуку конструктивних рішень з розвантаження бюджетів шляхом спільних зусиль органів влади і підприємницької ініціативи;
- постійним коригуванням поглядів на соціальні послуги населенню й організацію їх виконання, яке потребує кооперації з приватним сектором;
- тенденціями подолання наявних поглядів на те, що приватні підприємства передусім дбають про економічні цілі й не несуть соціальної відповідальності;
- реалізацією механізму передачі функцій з державного на суспільний рівень.

Державно-приватне партнерство має певні ознаки, відмінні від інших форм відносин між державою та бізнесом: довгостроковий термін угоди про партнерство (від 5 до 50 років); спеціальні форми фінансування проектів (за рахунок приватного інвестування, спільне інвестування декількома учасниками); обов'язкова наявність конкурентного середовища (коли за кожен контракт або концесію відбувається боротьба між декількома потенційними учасниками); спеціальна форма розподілу відповідальності між партнерами (держава встановлює цілі проекту, а також визначає вартість та вимоги до проекту, а приватний партнер бере на себе розроблення, фінансування, будівництво та експлуатацію, управління, реалізацію послуг споживачам).

Взаємодія держави та бізнесу через державно-приватне партнерство має відбуватись еволюційним шляхом, що дасть змогу узгодити механізми саморегулювання та спільного регулювання у єдиний інституційно забезпечений механізм.

Співвідношення в інституційному механізмі спільного регулювання та саморегулювання змінюватиметься. У короткостроковий період (кризовий, посткризовий), коли економічне зростання має відновний характер, доцільно використовувати модель прямого чи жорсткого регулювання, сконцентрованого в бюджетних обмеженнях та директивах. За умов відновлення економічного зростання та формування більшої соціальної відповідальності бізнесу необхідність активного бюджетного регулювання зменшуватиметься. У довгостроковому періоді економічне зростання стане базою для інноваційного прориву та сприятиме переважному застосуванню саморегулювання. Такий м'який механізм державного регулювання дасть можливість і державно-приватному партнерству зі спільного регулювання перейти в режим саморегулювання.

На різних етапах розвитку економіки можна пропонувати різні шляхи взаємодії держави та бізнесу в державно-приватному партнерстві: фінансове, матеріально-технічне, інноваційне, адміністративне партнерство.

Фінансове партнерство держави та бізнесу може набути найбільшого поширення завдяки доступності для обох сторін через:

- розподіл витрат з пайовою участю держави з бюджетів та позабюджетних фондів для фінансування проектів пріоритетних напрямів розвитку суспільства і бізнесу;
- спільну діяльність держави та бізнесу на пайовій участі при здійсненні проектів інвестування у сфері інноваційної діяльності;
- співпрацю в рамках системи адміністративної взаємодії з метою субсидювання з коштів бюджету процентної ставки за кредитами недержавних компаній.

Отже, вплив держави на бізнес, управління державною власністю та державним сектором через державно-приватне партнерство треба розглядати як основний елемент діяльності держави в процесі регулювання економіки для забезпечення реалізації Програми економічних реформ на 2010–2014 роки.

М. В. Тимошенко

БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА ТА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ

З 1950 р. 13 економік світу протягом 25 років (або на більш тривалому часовому інтервалі) демонстрували економічне зростання в середньому 7 % на рік і вище. Тобто швидке стійке зростання не є “економічним дивом”, яке навряд чи можна повторити.

Базові компоненти стратегії зростання: розподіл бюджетних ресурсів, податкова політика, державне регулювання, монетарна політика, торговельна та промислова політика.

Для згаданих економік можна виокремити п’ять загальних принципів зростання¹:

- 1) відкритість економіки; експлуатація глобального попиту;
- 2) державне регулювання; прихильність до ідеї інклюзивного зростання;
- 3) макроекономічна стабільність; стійкі державні фінанси;
- 4) високий рівень інвестицій;
- 5) розміщення ресурсів на ринковій основі.

Стратегічна мета України – входження в коло 20 економічно найбільш розвинутих країн світу². Найактуальніше питання сьогодення – досягти стійких темпів економічного зростання, віддаючи пріоритет гуманізації розвитку, забезпеченню нової якості життя людей, створенню всіх необхідних умов для максимального розкриття їхнього творчого потенціалу³. Україна не може досягти успіху на цьому шляху, ігноруючи зазначені принципи зростання, але, звичайно, адаптуючи їх до вітчизняних соціально-економічних реалій.

Має бути здійснено конвергенцію принципів “управління бюджетними ресурсами” та “збалансованого управління сталим

¹ Доклад о росте. Стратегии устойчивого роста и инклюзивного развития [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.growth-commission.org>.

² Україна для людей : програма Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/udl_ua.pdf.

³ Модернізація України – наш стратегічний вибір : щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2011. – 432 с.

розвитком держави” зі зміщенням акцентів на користь останнього⁴. Нагальне завдання – розроблення синтетичного підходу⁵, що поєднує стратегії економічного розвитку та формування методології адекватного бюджетно-податкового перерозподілу.

Формалізація процесу управління ґрунтується на побудові адекватної сучасним українським умовам моделі зростання з урахуванням різноманіття факторів та подальшій оптимізації шляхів економічного розвитку з її використанням.

Сучасні моделі⁶ пояснюють економічне зростання потрійною формулою – технологіями, фізичним/фінансовим і людським капіталом.

У контексті державного регулювання економічного розвитку, поряд з урахуванням у моделях показників науково-технічного прогресу, інвестованої частки випуску та людського капіталу, доцільно модифікувати їх щодо відображення рівня податкового навантаження, податкової структури⁷, структури видатків бюджету.

Підґрунтям для побудови моделі з урахуванням цих факторів є дослідження в рамках кореляційно-регресійного аналізу окремих тенденцій реалізації бюджетної політики в Україні та її зв’язку з економічним зростанням.

Основні закономірності загальних надходжень державного бюджету та структури податкових надходжень можна узагальнити в такому вигляді⁸:

- Заплановані загальні надходження, які є підґрунтям виконання державою її функцій, обмежені 20–28 % ВВП.

⁴ Реформування бюджетної системи України на інноваційних засадах : монографія / за заг. ред. Ф. О. Ярошенка. – К. : Міністерство фінансів України, 2010. – 544 с.

⁵ Єфіменко Т. І. Інституційне регулювання економічного розвитку / Т. І. Єфіменко // Економіка України. – 2011. – № 1. – С. 16–25.

⁶ Barro R. J. Economic Growth / R. J. Barro, X. Sala-i-Martin. – Cambridge : The MIT Press, 2004. – 654 p.

⁷ Чугунов І. Я. Податкова архітектоніка як інструмент економічного розвитку / І. Я. Чугунов // Наукові праці НДФІ. – 2009. – 1 (46). – С. 3–11.

⁸ Тимошенко М. В. Аналіз дохідної частини державного бюджету / М. В. Тимошенко // Економічний простір : зб. наук. пр. – 2011. – № 53. – С. 158–170.

- Між ВВП, загальним обсягом податкових надходжень, основними бюджетоутворюючими податками є тісний кореляційний зв'язок.
- Зазначена частка ВВП, що формує податкові надходження зведеного бюджету і є результатом розподілу вартості ВВП між суб'єктами економіки, мобілізується до державного бюджету майже в незмінний спосіб – у розглянутому часовому інтервалі відбувається її лінійна екстраполяція.
- У такий самий спосіб мобілізуються загальні обсяги основних бюджетоутворюючих податків, зокрема ПДВ, податку на доходи фізичних осіб та податку на прибуток підприємств.
- З 2010 р. спостерігаються суттєві зміни еластичності податкових надходжень відносно ВВП.
- У практиці бюджетної політики до 2010 р. реалізується стратегія збереження⁹.

Щодо динаміки видатків державного бюджету можна зробити такі узагальнення¹⁰:

- Заплановані витрати держави на загальнодержавному рівні, що визначають якісне виконання нею її функцій, обмежені 20–34 % ВВП.
- Між ВВП, загальним обсягом видатків державного бюджету, видатками державного бюджету за функціональними напрямками є тісний кореляційний зв'язок.
- Зазначена частка ВВП розподіляється через державний бюджет майже в незмінний спосіб – у розглянутому часовому інтервалі відбувається лінійна екстраполяція обсягів коштів, що виділяються.
- У такий самий спосіб у більш-менш постійних пропорціях здійснюється розподіл загального обсягу видатків за функ-

⁹ *Симоненко В. К.* Становлення інноваційної моделі розвитку економіки України: проблеми центральної влади і регіонів / В. К. Симоненко // *Регіональна економіка*. – 2009. – № 3. – С. 7–13.

¹⁰ *Тимошенко М. В.* Аналіз витрат Державного бюджету за функціональними напрямками / М. В. Тимошенко // *Вісник фінансової академії*. – 2011. – № 1 (25). – С. 126–135.

ціональними напрямками. У практиці бюджетної політики до 2010 р. реалізовувалася стратегія збереження.

- Інфляційні процеси зумовлюють суттєве зниження темпів зростання фінансування за більшістю напрямів.
- У 2011 р. спостерігається суттєвий перерозподіл бюджетних коштів за функціональними напрямками за майже незмінного обсягу загальних видатків.

Отже, до 2010 р. у бюджетній політиці переважно реалізовувалася стратегія збереження, що заважало підвищенню конкурентоспроможності національної економіки та прискоренню економічного розвитку. Реформування системи державних фінансів – нагальна необхідність у зв'язку з модернізацією економіки. Перспективним є розроблення моделі зростання з урахуванням особливостей соціально-економічного становища України та її використання як інструменту прогнозу/середньострокового планування та прийняття управлінських рішень.

Т. М. Франчук

ІНВЕСТИЦІЙНА ПОЛІТИКА В СУЧАСНИХ УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ ЕКОНОМІКИ

У період трансформації економіки України суттєво посилюється роль інвестиційної діяльності. Від інтенсивності й результативності інвестиційної політики залежить успіх перетворень насамперед у сферах економічного, політичного та соціального життя. Тому сьогодні надзвичайно актуальні питання, пов'язані з інвестуванням, способами й методами його активізації, вивченням умов забезпечення сприятливого інвестиційного клімату, створенням ефективної державної інвестиційної політики. Зростання економічного потенціалу та суспільний розвиток у країні, підвищення життєвого рівня населення, поліпшення якості продукції – усе це багато в чому залежить від зваженої та ефективної інвестиційної політики.

Фінансово-економічна криза призвела до обвального згорання інвестиційної діяльності в Україні. Зокрема, у 2009 р. обсяги інвестування в основний капітал скоротились на 41,5 % порівняно з 2008 р. Інвестиційна динаміка в 2010 р. характеризувалася суттєвим відставанням від динаміки економічного зростання. За річного приросту ВВП 4,2 %, промислового виробництва – 11,2 % тривала стагнація інвестиційних процесів. За підсумками року не вдалося забезпечити інвестування економіки навіть на рівні кризового 2009 р. – обсяг інвестицій в основний капітал зменшився на 0,6 %. Стагнаційні тенденції інвестиційної діяльності були зумовлені її спадом у переробній промисловості (на 13,4 %), торгівлі (25,2), будівництві (17,8), фінансовій діяльності (21,3 %). У 2011 р. інвестиційні процеси активізувались і випереджали загальноекономічну динаміку. Якщо приріст обсягу ВВП становив 5,3 % у першому та 3,8 % у другому кварталах, приріст промислової продукції у січні – червні становив 8,7 %, то зростання інвестицій в основний капітал досягло 12 % у першому та 15,9 % у другому кварталах відносно відповідних періодів попереднього року. За даними Державної служби статистики України за I півріччя 2011 р. в економіку України іноземними інвесторами було вкладено

2788,2 млн дол. США прямих інвестицій (у I півріччі 2010 р. – 1782,8 млн дол. США), а загальний обсяг прямих іноземних інвестицій, внесених в Україну, на 1 липня 2011 р. дорівнював 47 205,7 млн дол. США і зріс до початку 2011 р. на 5,5 %¹.

Державна інвестиційна політика – це комплекс економічних, організаційно-правових та інших заходів держави, спрямованих на створення сприятливого інвестиційного клімату, структурну перебудову, підвищення ефективності національної економіки².

Одним з найважливіших чинників вирішення проблем, що стримують розвиток інвестиційної політики, є ефективна діяльність держави, головний напрям якої в ринкових умовах – створення сприятливого середовища для суб'єктів господарювання. Актуальною проблемою є відсутність досконалого механізму розроблення та реалізації інвестиційної політики, а головне – чітко визначених методів її трансформації в окремі законотворючі дії за умови визначення та дотримання конкретної функціональної спрямованості законодавства України про інвестиційну діяльність.

Податкове регулювання інвестиційної діяльності забезпечує спрямування інвестицій у пріоритетні сфери економіки через встановлення відповідних податкових ставок та податкових пільг. Система оподаткування повинна мати інвестиційну спрямованість, що досягається застосуванням в оподаткуванні обґрунтованої диференціації ставок податків залежно від розміру одержаного прибутку (доходу) та рівня використання прибутку на інвестиційно-виробничі цілі. Це дає змогу активізувати інвестиційну діяльність у пріоритетних напрямках. Крім того, можливе застосування знижувальних коефіцієнтів залежно від приросту (порівняно з попереднім податковим періодом) частки прибутку, що використовується на виробничий розвиток. Ефективним методом податкового регулювання інвестиційної

¹ Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

² Борщ А. М. Інвестування: теорія і практика / А. М. Борщ, С. В. Герасимова. – К. : Знання, 2007. – 685 с.

діяльності є запровадження механізму уникнення подвійного оподаткування прибутку та дивідендів акціонерних товариств. Дивіденди на рівні акціонерів доцільно оподатковувати за нижчою ставкою, ніж інші доходи, що сприятиме підвищенню активності інвесторів щодо вкладання коштів в акції підприємств³.

Негативним чинником, що суттєво обмежує динаміку інвестиційних процесів у країні, залишається несприятливий інвестиційний клімат, ключовими проблемами якого є:

- високий рівень корупції в усіх сферах господарської діяльності⁴ та неспроможність судової системи належним чином виконувати свої функції, критична ситуація у сфері незалежності судової системи (123-тє місце серед 129 країн світу)⁵;
- недосконалість механізмів захисту прав власності. Після незначного зростання оцінки рівня захисту прав інвесторів у 2008 р. Property Rights Alliance зафіксував зниження цього показника у 2010 р. другий рік поспіль, що зумовило низьку 117-ту позицію України у загальному рейтингу серед 129 країн світу та передостанню позицію серед 24 країн Центрально-Східної Європи у 2010 р.⁶;
- несприятливий фіскальний простір, що характеризується високим податковим навантаженням та обтяжливою системою адміністрування податкових платежів. У рейтингу за індексом сприятливості податкової системи, який розраховується на основі трьох показників (кількість платежів, час, необхідний для сплати податків та загальний розмір

³ *Іванова А. Г.* Інвестиційна привабливість України та шляхи її поліпшення / *А. Г. Іванова, А. В. Череп* // *Формування ринкових відносин.* – 2010. – № 5. – С. 76–79.

⁴ The 2011 Index of Economic Freedom [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.heritage.org/index>.

⁵ The 2011 International Property Rights Index (IPRI) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.internationalpropertyrightsindex.org>.

⁶ International Property Rights Index. 2011 Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.internationalpropertyrightsindex.org.

податків) Україна посідає 181-ше місце серед 183 країн другий рік поспіль⁷;

- слабкість механізмів реалізації регуляторної політики держави. Хоч Україні вдалося покращити свої позиції у рейтингу щодо легкості ведення бізнесу за 2011 р. на три позиції (152-ге місце серед 183 країн), проте за багатьма ключовими показниками якості бізнес-середовища вона займає найнижчі позиції (перебуває поряд з Ліберією та Болівією)⁸.

Під час реалізації інвестиційної політики, як зовнішньої, так і внутрішньої, доцільно застосовувати певні податкові пільги. Це сприятиме виконанню таких завдань:

- здійснення державної підтримки інвестиційної діяльності, що полягає у застосуванні спеціальних правових засобів державного регулювання, спрямованих на зниження витрат, які виникають у зв'язку з інвестиційною діяльністю через надання організаційної, інформаційної допомоги та застосування додаткових правових гарантій, інвестиційних пільг та пріоритетів у використанні державного й комунального майна;
- участь держави в інвестиційних відносинах, через реалізацію державних гарантій під інвестиційні зобов'язання суб'єктів господарювання, здійснення державного страхування приватних інвестиційних ризиків, приватизацію об'єктів державної власності під інвестиційні зобов'язання нового власника тощо;
- діяльність держави як суб'єкта інвестування, зокрема спільної інвестиційної діяльності, а також як реципієнта приватних та іноземних державних інвестицій у власні об'єкти державної інвестиційної діяльності.

⁷ Paying Taxes 2011. The Global Picture / International Finance Corporation, PricewaterhouseCoopers, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pwc.com/gx/en/paying-taxes/pdf/paying-taxes-2011.pdf.

⁸ Doing Business 2012 / World Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2012>.

Відповідно до Концепції Державної цільової економічної програми розвитку інвестиційної діяльності на 2011–2015 роки оптимальним варіантом розвитку та активізації інвестиційної діяльності в Україні є проведення активної державної політики в цій сфері. Розбудова системи державного інвестування має відбуватися за напрямками, які включають: удосконалення методології розроблення, оцінювання та відбору інвестиційних проєктів для надання першочергової державної фінансової підтримки; забезпечення розвитку системи прямих державних інвестицій та прозорості процесу державної фінансової підтримки інвестиційних проєктів; здійснення контролю за ефективним використанням бюджетних коштів, виділених для реалізації інвестиційних проєктів⁹.

Державне регулювання інвестиційної системи необхідно розглядати як спосіб формування раціональних пропорцій у національній економіці між споживанням, нагромадженням та інвестуванням, а також поєднання прогнозування, стратегічного індикативного планування і заходів державного впливу на ринки інвестицій. Державне регулювання інвестиційної сфери економіки має забезпечувати упорядкованість і узгодженість усіх складових інвестиційного процесу, сприяти оптимізації розвитку окремих галузей народного господарства та діяльності суб'єктів економічних відносин. Вирішення цих завдань може ґрунтуватися на індикативному регулюванні інвестиційної діяльності, суть якого полягає в гармонізації інтересів держави і частки капіталу шляхом вироблення принципів та погоджених орієнтирів і завдань розвитку, а також механізмів їх досягнення¹⁰.

Реалізація індикативного регулювання для підвищення ефективності інвестиційної діяльності в Україні повинна спиратися на такі інструменти:

- 1) головна роль має належати підписанню інвестиційних угод, що передбачають взаємні зобов'язання держави і провід-

⁹ Концепція розвитку інвестиційної діяльності на 2011–2015 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.in.gov.ua.

¹⁰ Кириленко В. І. Інвестиційна складова економічної безпеки : монографія / В. І. Кириленко. – К. : КНЕУ, 2005. – 232 с.

них вкладників капіталу в здійсненні великих проектів і завдань структурно-технологічної перебудови економіки. У частині зобов'язань держави це можуть бути заходи, спрямовані на підтримку проекту з метою створення для нього сприятливого митного, податкового, амортизаційного режиму, а також імовірно пряме (на частковій основі) інвестування держави;

- 2) податкова політика повинна сприяти покращанню інвестиційного клімату через зниження податкового навантаження шляхом скорочення переліку податків, зборів (обов'язкових платежів), недопущення подвійного оподаткування нерезидентів, стимулювання інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств з удосконаленням умов оподаткування, що стимулюють поновлення основних виробничих фондів та розвиток малого бізнесу;
- 3) слід створити умови взаємної зацікавленості сторін у виконанні стратегії інвестиційного розвитку і сприятливі умови для інвесторів. Держава має забезпечити: ослаблення податкового тягаря на діяльність інвесторів, що фінансують ефективні проекти, та забезпечення для них сприятливого режиму амортизаційного списання і переоцінки капіталу; розширення практики державного гарантування і страхування інвестицій; сприятливі умови вітчизняним та іноземним інвесторам для реструктуризації депресивних галузей економіки; розширення практики часткового державно-комерційного фінансування¹¹.

Великий інтерес становить досвід Великобританії, де діє система державної конкурсної допомоги для найважливіших інвестиційних проектів, вартість яких становить не менше 0,5 млн ф. ст. Максимальний розмір допомоги може дорівнювати половині вартості проекту. Можна також отримувати субсидії за “списком інноваційної допомоги”, суть якої полягає в підтримці НДДКР під час створення нових видів продукції та розроблення технології виробництва у високотехнологічних

¹¹ Палиця С. В. Досвід і проблеми у інвестиційній політиці України / С. В. Палиця // Інвестиції: практика та досвід. – 2008. – № 18. – С. 14–15.

галузях. Крім того, місцеві урядові органи часом надають на сприятливих умовах кредити, які можуть покривати до 90 % вартості будівництва, знижку на вартість земельних ділянок, частково відшкодовують витрати, пов'язані з необхідністю переміщення кадрів¹².

Отже, державна інвестиційна політика справляє вагомий вплив на розвиток економіки України і життєвий рівень населення. Тому усвідомлення нагальних і важливих питань розвитку інвестування в країні є визначальним чинником у забезпеченні ефективної інвестиційної діяльності в державі та визначенні перспективних напрямів та об'єктів інвестування, які відповідали б державним інтересам і сприяли швидкому подоланню економічної кризи і досягненню стабілізації.

¹² *Подшиваленко Г. П.* Інвестиції : учебник / Г. П. Подшиваленко, М. А. Генсек, Н. И. Лахметкина. – М. : Кнорус, 2008. – С. 310.

М. А. Фурсов

ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ СТІЙКОСТІ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ

Світова фінансова криза, дестабілізувавши економіки більшості країн, спричинила погіршення стану їх державних фінансів. Насамперед її негативні наслідки позначилися на зниженні бюджетних доходів, причому найбільших втрат зазнали країни, орієнтовані у своєму розвитку на сировинну модель економічного зростання. У зв'язку зі значними обмеженнями у використанні заходів стимулюючої грошово-кредитної політики уряди більшості країн з метою стабілізації фінансового ринку та підтримки сукупного попиту були змушені розробити і прийняти пакети антикризових бюджетних заходів. Це призвело до зниження бюджетного балансу країн, що опинилися на межі дефолту, і зумовило активізацію залучення ними фінансових ресурсів у міжнародних організацій та інших держав.

Проблема стійкості державних фінансів висвітлюється в працях насамперед зарубіжних вчених, що пояснюється значно ранішим переходом країн Заходу до ринкових принципів господарювання і, як наслідок, вивченням пов'язаних з цим економічним поняттям питань. Серед економістів, котрі займаються цим питанням, слід назвати таких, як М. Артис, А. Афонсо, Ф. Балассоне, Л. Бандьєра, О. Бланшар, Х. Богаерт, Н. Будіна, Р. Вудс, Е. Джафаров, К. Кастроп, Д. Кейнс, А. Крейдль, М. Кумар, М. Марселіно, Д. Олтерс, Д. Праммер, К. Раулт, А. Спілімберго, Х. Такіджава, П. Томассіоно, Д. Франко, Р. Хеммінг, М. Хортон, Н. Чалк та ін.

У дослідженнях економістів пострадянського простору, які через пізній характер розвитку ринкової економіки звернулися до проблем стійкості державних фінансів лише останніми роками, ця тематика вивчена недостатньо широко. Водночас на увагу заслуговують дослідження С. В. Алексашенко, В. І. Астрова, Є. Т. Гайдара, Е. Т. Гурвича, С. М. Дробишевського, П. А. Кадочникова, А. Л. Кудріна, Т. Г. Нестеренко, А. Л. Саватюгіна, В. К. Сенчагова, С. Г. Синельникова-Мурильова, А. В. Улюкаєва та ін., що заклали базові основи теорії стійкості фінансів.

Недостатня розробленість теоретичних і методичних аспектів у сфері забезпечення стійкості державних фінансів України, актуальність і практична значущість цієї теми зумовили логіку і структуру цього дослідження. Його метою є аналіз різних підходів до визначення показників оцінки стійкості державних фінансів країни.

При проведенні макроекономічної грошово-кредитної політики слід застосовувати оцінку ступеня стійкості стану державних фінансів, яка може сигналізувати про необхідність зміни бюджетних параметрів в довгостроковому періоді, що у свою чергу може істотно вплинути на всю економіку.

Основним завданням аналізу довгострокової стійкості державних фінансів є виявлення ризиків, які можуть у перспективі зумовити потребу в зміні наявної бюджетної політики, а також оцінювання масштабу необхідних змін. Як фактор, здатний кардинально вплинути на стан державних фінансів, традиційно розглядають зміну рівня доходів. Особливо важливо це для країн – експортерів ресурсів, значну частину доходів яких становлять надходження, пов'язані з видобутком і продажем ресурсів на зовнішньому ринку. Якщо при цьому є ймовірність значних змін цих доходів, слід проаналізувати відповідність поточного рівня бюджетних витрат майбутньому стану державних фінансів.

Далі наведемо деякі методики аналізу стійкості державних фінансів країни з використанням низки наявних підходів. Представлені методи визначення ступеня стійкості державних фінансів, очевидно, не можуть вважатися всеосяжними. Зокрема, не розглядається проблема аналізу структури бюджетних витрат. Водночас досліджено зростання соціальних зобов'язань держави внаслідок докорінних змін в економіці (зокрема, зростання витрат на виплату пенсій в результаті процесу старіння населення), що є однією з головних причин, які зумовляють необхідність перегляду бюджетної політики в багатьох країнах.

Поняття стійкості є одним з найбільш поширених термінів при оцінці бюджетної політики. Під стійким розуміється стан, за якого задоволення потреб нинішнього покоління не спричиняє негативного впливу на задоволення потреб майбутніх по-

колінь¹. Відповідно стійкий стан державних фінансів передбачає, що його можна підтримати і в майбутньому. Хоча загальноприйнятого формального визначення поняття стійкості державних фінансів немає², більшість формулювань зводиться до такого тлумачення: бюджетна політика вважається стійкою, якщо сума величин майбутніх бюджетних балансів дорівнює різниці між сукупним початковим запасом коштів і сукупним початковим боргом, що, по суті, є міжчасовим бюджетним обмеженням (intertemporal budget constraint).

Разом з тим питання про заборгованість або фінансову стійкість є багатограним і немає узгодженого визначення, якою є стійка боргова позиція держави. О. Бланшар і співавтори вважають, що “це, по суті вирішення питання, чи прямує уряд до надмірного накопичення боргів”³.

Найскладнішим є проведення аналізу для економіки, доходи якої значною мірою залежать від використання природних ресурсів. Це зумовлено тим, що природні ресурси переважно є обмеженими і в певний момент часу відбувається їх повне вичерпання. Крім того, ціни на них, а тому і відповідні доходи бюджету, мають мінливий і важко передбачуваний характер. Більшість країн, багатих природними ресурсами, прагнуть до повного або часткового акумулювання доходів від використання їх у спеціально створених суверенних фондах, що розширює можливості реалізації бюджетної політики.

¹ United Nations World Commission on Environment and Development. 1987. – 67 p.

² Див.: *Balassone F. Assessing Fiscal Sustainability: A Review of Methods with a View to EMU* / F. Balassone, D. Franco // *Fiscal Sustainability* / Banca d'Italia. – Rome : Bank of Italy, 2000. – P. 21–60; *The Sustainability of Fiscal Policy: New Answers to an Old Question* / O. J. Blanchard, J.-C. Chouraqui, R. P. Hagemann, N. Sartor // *OECD Economic Studies*. – 1990. – № 15. – P. 7–36; *Krejdla A. Fiscal Sustainability – Definition, Indicators and Assessment of Czech Public Finance Sustainability* / A. Krejdla // *CNB Working Paper Series*. – 2006. – № 3. – 36 p.

³ *The Sustainability of Fiscal Policy: New Answers to an Old Question* / O. J. Blanchard, J.-C. Chouraqui, R. P. Hagemann, N. Sartor // *OECD Economic Studies*. – 1990. – № 15. – P. 7–36.

У загальному вигляді правило довгострокової стійкості державних фінансів можна представити так⁴:

$$W_0 - D_0 = \sum_{t=1}^T \frac{(R_t - E_t)}{(1+y)^t}, \quad (1)$$

де W_0 – сукупні запаси засобів у початковий момент часу; D_0 – чистий сукупний борг у початковий момент часу; T – часовий період, протягом якого ставиться мета досягти стійкості державних фінансів (в окремому випадку $T = \infty$); R_t – сукупні доходи бюджету в році t ; E_t – сукупні видатки бюджету в році t ; y – темп зростання номінального валового внутрішнього продукту.

Для країн, значну частку доходів яких становлять надходження від використання природних ресурсів (частково акумульованих у суверенних фондах), вираз (1) можна записати як⁵:

$$\begin{aligned} W_0 - D_0 &= \sum_{t=1}^T \frac{(NR_t + NNR_t + FR_t) - (NNR_t + NT_t)}{(1+y)^t} = \\ &= \sum_{t=1}^T \frac{NR_t - FR_t - NT_t}{(1+y)^t}, \end{aligned} \quad (2)$$

де NR_t – доходи від використання природних ресурсів у році t ; NNR_t – доходи, за винятком доходів від використання природних ресурсів, у році t ; FR_t – доходи від використання коштів фондів у році t ; NT_t – кошти, що спрямовуються на видатки в році t понад NNR_t .

Часовий горизонт, на якому досліджується аналіз стійкості боргової ситуації, залежить від його призначення. У деяких випадках це може бути відносно короткий період, якщо мета полягає в коротко- і середньостроковій оцінці динаміки боргу або аналізу динаміки обслуговування боргу, зокрема обслуговування зовнішнього боргу (наприклад, оцінка МВФ ризику неплатежу) (2).

⁴ Васильева Е. А. Анализ стабилизационной функции и устойчивости государственных финансов Российской Федерации / Е. А. Васильева, С. А. Власов, А. А. Пономаренко // Экономический журнал ВШЭ. – 2009. – № 3. – С. 390.

⁵ Там же. – С. 391.

У разі оцінки довгострокових стійких можливостей державних фінансів часовий горизонт повинен бути значно більший, щоб оцінити бюджетні наслідки урядових зобов'язань, зокрема за пенсіями. При цьому спостерігаються значні бюджетні проблеми, пов'язані зі старінням населення, що останніми роками викликають занепокоєність ЄС та вплинули на розроблення ним власної методики оцінки фінансової стійкості державних фінансів⁶. Багато держав – членів ЄС здійснюють довгострокові прогнози й аналізують довгострокові бюджетні тенденції, зокрема з урахуванням оцінки впливу на бюджет прогнозованих демографічних змін. Крім того, інші міжнародні організації, такі як МВФ, оцінюють довгострокову стійкість, але здебільшого промислово розвинутих країн.

З метою оцінки стійкості державних фінансів у довгостроковій перспективі внаслідок бюджетних проблем, пов'язаних зі старінням населення та стійкістю боргу, за методикою ЄС можуть бути застосовані два альтернативні способи:

- на основі міжчасового бюджетного обмеження уряду. Це означає, що нинішня загальна сума зобов'язань держави, тобто поточний державний борг та дисконтована вартість усіх майбутніх витрат, повинні покриватися за рахунок дисконтованої вартості всіх майбутніх державних доходів у невизначеному періоді. Інакше кажучи, уряд повинен мати досить великий первинний профіцит для покриття в майбутньому збільшених видатків старіння і погашення процентів за заборгованістю;
- ці умови у невизначеному періоді можна зблизити, зважаючи на певний період і спираючись на дані оцінки, що нинішня політика залучення боргу для досягнення певної мети буде реалізована на певну дату. Хоча цей кінцевий стан не забезпечує стійкості державних фінансів після цільового року, він окреслює чіткішу межу, ніж міжчасове бюджетне обмеження. З огляду на те, що є багато можливих причин та цілей для залучення боргу, ЄС на сьогодні

⁶ The Long-Term Sustainability of Public Finances in the European Union // European Economy. – 2009. – № 4. – Р. 4.

використовує другий підхід, який, крім іншого, відповідає вимогам щодо залучення боргових зобов'язань ЄВС у 2050 р.

Два способи оцінки стійкості державних фінансів переводять поточні й майбутні бюджетні дисбаланси в синтетичні межі, які можна представити у вигляді суми трьох різних компонентів⁷:

- перший компонент пов'язаний з відносною позицією поточного первинного балансу порівняно з первинним балансом, який стабілізує рівень боргу як частини ВВП у довгостроковій перспективі. Цей компонент також можна назвати первинним балансом, що стабілізує борг;
- другий компонент є специфічним для індикатора S1 і стосується початкового рівня боргу. Якщо країна має початковий рівень боргу понад 60 % ВВП, досягнення первинного стабілізаційного боргового балансу буде замало, щоб гарантувати необхідний рівень боргу у 2050 р. і всі додаткові потрібні умови;
- третій компонент пов'язаний зі збільшенням вікових витрат у майбутньому через старіння населення. Виконання перших двох умов не забезпечить уникнення надмірного накопичення боргу в разі зростання витрат. Додаткові умови необхідні, щоб покрити збільшення витрат до 2050 р. (за умови S1) або у невизначеному періоді (за умови S2).

Такий аналіз показників (рисунок) надає додаткові відомості для розуміння чисельних результатів показників. Він також дає змогу визначити для кожної країни ризику стабільності державних фінансів, пов'язані з початковою бюджетною позицією та/або значним збільшенням вікових витрат у довгостроковій перспективі.

Високе додатне значення показника поточної бюджетної позиції (перша колонка) може вказувати на те, що поточний рівень первинного балансу, якщо він підтримуватиметься, призведе до зростання рівня боргу без урахування ефекту старіння.

⁷ The Long-Term Sustainability of Public Finances in the European Union // European Economy. – 2009. – № 4. – Р. 4.

	Початкова бюджетна позиція	Вимоги до боргу у 2050 р.	Довгострокові зміни у первинному балансі
S1 =	Первинний баланс, що стабілізує борг	+	Додаткові можливості, потрібні для досягнення необхідного рівня боргу (60 % ВВП у 2050 р.)
		+	Додаткові можливості, необхідні для фінансування зростання державних витрат до 2050 р.
S2 =	Первинний баланс, що стабілізує борг	+	Додаткові можливості, необхідні для фінансування зростання державних довгострокових витрат
		0	

Рисунок. Узагальнюючі показники оцінки стійкості державних фінансів за методикою Європейського Союзу

Джерело: The Long-Term Sustainability of Public Finances in the European Union // European Economy. – 2009. – № 4. – Р. 5.

Високе додатне значення показника довгострокових змін в основному балансі (остання колонка) свідчатиме про те, що значним буде вплив старіння на державні витрати. У зв'язку з цим низька стійкість державних фінансів може бути зумовлена абсолютно різними ситуаціями. У певних випадках це пов'язано з обсягом боргу та коштами, необхідними для стабілізації балансу бюджету і неістотним впливом старіння на державні фінанси, в інших – з дуже сильною бюджетною позицією на сьогодні та великим первинним профіцитом, який повинен компенсувати значне прогнозоване зростання вікових витрат.

В умовах України, зважаючи на динаміку співвідношення зовнішнього боргу та ВВП, а також обсяги залучення цільового іноземного інвестування, слід розробити власну концепцію стійкості державних фінансів, яка, однак, має враховувати описані в цьому дослідженні моделі.

Р. В. Цицик

МЕХАНІЗМИ БЮДЖЕТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ В УКРАЇНІ

На сучасному етапі економічного розвитку перед нашою державою постала низка проблем та завдань бюджетної політики, стабілізації державного бюджету та реформування міжбюджетних відносин, які необхідно вирішувати в середньо- і короткостроковому періодах. Вони відображені в Програмі економічних реформ на 2010–2014 роки¹, Національному плані дій на 2012 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 роки², Державному бюджеті України на 2012 рік³.

Держава використовує бюджет для концентрації і цілеспрямованого розподілу фінансових ресурсів, надання суспільних послуг та реалізації загальнодержавних програм. Бюджетна політика повинна сприяти: посиленню фіскальної дисципліни; покращанню управління державним боргом; підвищенню ефективності капітальних видатків; запровадженню середньострокового планування й поліпшенню фінансового менеджменту державних підприємств; підвищенню фінансової незалежності місцевих бюджетів і рівня фінансової забезпеченості делегованих повноважень; розширенню видаткової автономності місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів; упорядкуванню відносин місцевих бюджетів з центром (оптимізація розподілу видаткових повноважень, удосконалення по-

¹ Програма економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” // Комітет з економічних реформ при Президентові України. – К., 2010. – 87 с.

² Національний план дій на 2012 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава”: указ Президента України від 12.03.2012 № 187/2012. – 151 с.

³ Про Державний бюджет України на 2012 рік : закон України від 22.12.2011 № 4282-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4282-17/print1331244518016003>.

ряду розподілу трансфертів); збільшенню інвестиційних ресурсів місцевих бюджетів тощо.

Питання бюджетної політики, бюджетного забезпечення економічних реформ та бюджетного регулювання економічного зростання висвітлені в працях вітчизняних учених: В. Андрущенко, З. Варналія, О. Василюк, В. Вишневецького, С. Гасанова, В. Гейця, Т. Єфименко, Т. Затонацької, Ю. Іванова, О. Кириленко, В. Кудряшова, І. Луніної, І. Лютого, В. Мельника, Ц. Огня, В. Опаріна, К. Павлюк, Ю. Пасічника, С. Слухая, А. Соколовської, В. Тропіної, В. Федосова, А. Чухна, С. Юрія та ін.

Необхідність реформування економіки за рахунок прямого втручання держави через власні фінанси визнається практично всіма розвинутими країнами, однак кожна з цих країн має відповідні фінансові та інституційні механізми, що ґрунтуються на основних принципах, а саме:

- відокремлення бюджетних коштів, які використовуються для поточних та перспективних цілей;
- використання державних коштів на суспільно значущі проекти, що відповідають програмам стратегічного розвитку країн;
- контроль суспільства за ефективністю використання бюджетних коштів.

Встановлено, що загалом їх можна згрупувати у дві категорії: механізми, що використовуються в межах державного бюджету, та механізми, що функціонують за принципами, закладеними в організацію бюджетного процесу, але в межах окремих інституційних одиниць поза бюджетом. Ті, що входять до першої категорії, здебільшого використовують бюджет розвитку, ті, що належать до другої, – державні фонди, програми, національні плани та ін.⁴

В Україні протягом останніх років здійснено кроки щодо нормативно-правового врегулювання механізму фінансування видатків розвитку на місцевому рівні. Водночас у світі широко використовують і такі фінансові інструменти вирішення перспек-

⁴ Затонацька Т. Г. Бюджетне інвестування: теорія та практика / Т. Г. Затонацька. – К. : НДФІ, 2008. – 336 с.

тивних питань розвитку, як банки розвитку, інші спеціалізовані фонди. Аналіз наявних механізмів реалізації концепції двох бюджетів та можливостей застосування їх в Україні довів, що саме бюджет розвитку є оптимальним механізмом забезпечення реформування економіки та її зростання в Україні. Так, у ст. 71 Бюджетного кодексу України (далі – Кодекс) визначено конкретні джерела формування бюджету розвитку місцевих бюджетів та напрями, за якими можуть витратитися його кошти⁵.

Надходження до бюджету розвитку місцевих бюджетів включають:

- 1) податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування;
- 2) єдиний податок, що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування;
- 3) дивіденди (дохід), нараховані на акції (частки, паї) господарських товариств, у статутних капіталах яких є майно Автономної Республіки Крим, комунальна власність;
- 4) плата за надання місцевих гарантій відповідно до ст. 17 Бюджетного кодексу України⁶;
- 5) кошти пайової участі у розвитку інфраструктури населеного пункту, отримані відповідно до Закону України “Про регулювання містобудівної діяльності” від 17.02.2011 № 3038-VI;
- 6) кошти від відчуження майна, що належить Автономній Республіці Крим, та майна, що перебуває в комунальній власності, кошти від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення або прав на них;
- 7) 90 % коштів від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення або прав на них, що перебувають у державній власності до розмежування земель державної і комунальної власності (крім земельних ділянок несільськогосподарського призначення, що перебувають у державній власності, на яких розташовані об’єкти, що

⁵ Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50–51. – Ст. 572.

⁶ Там само.

підлягають приватизації), при цьому від продажу земельних ділянок, розташованих на території Автономної Республіки Крим: 35 % – до бюджету Автономної Республіки Крим, 55 % – до сільських, селищних, міських бюджетів Автономної Республіки Крим;

- 8) капітальні трансферти (субвенції) з інших бюджетів;
- 9) кошти від повернення кредитів, наданих з відповідного бюджету, та проценти, сплачені за користування ними;
- 10) місцеві запозичення, здійснені у порядку, визначеному Кодексом та іншими законами України;
- 11) кошти, які передаються з іншої частини місцевого бюджету за рішенням Верховної Ради Автономної Республіки Крим, відповідної місцевої ради.

До витрат бюджету розвитку місцевих бюджетів належать:

- 1) погашення місцевого боргу;
- 2) капітальні видатки, включаючи капітальні трансферти іншим бюджетам;
- 3) внески органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування до статутного капіталу суб'єкта господарювання;
- 4) проведення експертної грошової оцінки земельної ділянки, що підлягає продажу відповідно до ст. 128 Земельного кодексу України, за рахунок авансу, внесеного покупцем земельної ділянки;
- 5) підготовка земельних ділянок несільськогосподарського призначення або прав на них державної (до розмежування земель державної та комунальної власності) чи комунальної власності для продажу на земельних торгах та проведення таких торгів;
- 6) платежі, пов'язані з виконанням гарантійних зобов'язань Автономної Республіки Крим чи територіальної громади міста.

Капітальні видатки бюджету розвитку спрямовуються на: соціально-економічний розвиток регіонів; виконання інвестиційних програм (проектів); будівництво, капітальний ремонт та реконструкцію об'єктів соціально-культурної сфери і житлово-комунального господарства; будівництво газопроводів і газифі-

кацію населених пунктів; будівництво і придбання житла окремим категоріям громадян відповідно до законодавства; збереження та розвиток історико-культурних місць України та заповідників; будівництво та розвиток мережі метрополітенів; придбання вагонів для комунального електротранспорту; розвиток дорожнього господарства; придбання шкільних автобусів та автомобілів швидкої медичної допомоги; комп'ютеризацію та інформатизацію загальноосвітніх навчальних закладів; інші заходи, пов'язані з розширеним відтворенням⁷.

Бюджет розвитку місцевих бюджетів є складовою спеціального фонду місцевих бюджетів.

Кошти бюджету розвитку розподіляються за об'єктами згідно з рішеннями Верховної Ради Автономної Республіки Крим, відповідної місцевої ради при затвердженні місцевих бюджетів та внесенні змін до них. За об'єктами, строк впровадження яких довший, ніж бюджетний період, визначаються індикативні прогностичні показники бюджету розвитку в складі прогнозу місцевого бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди та враховуються при затвердженні місцевих бюджетів протягом усього строку впровадження таких об'єктів.

В Україні доцільно було б затвердити бюджет розвитку на загальнодержавному рівні та внести відповідні поправки до Кодексу. Серед основних джерел формування його фінансового ресурсу можна назвати: кошти спеціального фонду; доходи від приватизації державного майна; дивідендний дохід державних підприємств (корпорацій) та інших корпоративних структур за участю держави; кошти від продажу частки держави в статутному капіталі комерційних банків. Видатки бюджету розвитку на загальнодержавному рівні спрямовуються на розвиток інфраструктури країни, будівництво громадських споруд, закупівлю нового обладнання, викуп земельних ділянок. Розвиток інфраструктури стосується публічних інвестицій, таких як дорожні автомагістралі державного значення, об'єкти житлово-комунальних господарств, очисних споруд, зовнішнє освітлення, утилізація твердих побутових

⁷ Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50–51. – Ст. 572.

відходів, нові транспортні маршрути, що зумовлює значний соціально-економічний ефект (яскравим прикладом є економічне піднесення (економічне диво) післявоєнної Німеччини)⁸.

Таким чином, бюджетне забезпечення економічних реформ має здійснюватися на основі удосконалення бюджету розвитку місцевих бюджетів та інституціалізації бюджету розвитку на загальнодержавному рівні шляхом внесення певних концептуальних змін до організації бюджетного процесу та формування ефективної інституційної моделі системи бюджетного регулювання.

Розвиток бюджетного забезпечення реформування економіки не можливий без удосконалення методологічних підходів до формування державних цільових та бюджетних програм як складових реалізації довгострокової стратегії соціально-економічного розвитку країни.

Так, на сьогодні прийнято розпорядження про деякі питання оптимізації державних цільових програм⁹, які ґрунтуються на положеннях Програми економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава”¹⁰ та Бюджетного кодексу України¹¹. У цьому розпорядженні зазначено ряд державних цільових програм, які діятимуть у 2012-му та наступних роках та які передбачається виконати у межах пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку. До таких програм належать:

- Державна цільова економічна програма “Ядерне паливо України”;

⁸ Бюджет развития как фактор долгосрочной устойчивости бюджета // Реструктуризация производства и финансовая устойчивость. – М.: Изд-во РАГС, 2009.

⁹ Деякі питання оптимізації державних цільових програм : розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.03.2011 № 223-р.

¹⁰ Програма економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” / Комітет з економічних реформ при Президентові України. – К., 2010. – 87 с.

¹¹ Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50–51. – Ст. 572.

- Національна програма сприяння розвитку малого підприємництва в Україні;
- Державна цільова економічна програма енергоефективності на 2010–2015 роки;
- Загальнодержавна програма реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2009–2014 роки;
- Державна цільова економічна програма “Створення в Україні інноваційної інфраструктури” на 2009–2013 роки;
- Державна цільова науково-технічна програма “Нанотехнології та наноматеріали” на 2010–2014 роки;
- Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року (в частині проведення системних реформ в агропромисловому комплексі шляхом становлення та розвитку великотоварного, високотехнологічного виробництва у сільському господарстві, розбудови інфраструктури аграрного ринку, впровадження інвестиційно-інноваційних проектів в агропромисловому комплексі, подальшого вдосконалення механізму державної підтримки з метою досягнення конкурентоспроможності аграрного сектору економіки на внутрішньому та зовнішньому ринках) тощо.

Державні цільові програми, що існують на сьогодні, мають бути переглянуті й згруповані у відповідні агреговані програми, кожна з яких спрямована на реалізацію певного державного пріоритету довгострокової стратегії соціально-економічного розвитку. У свою чергу, на нашу думку, кожна державна цільова програма має складатися з низки бюджетних програм як у часовій, так і в структурній площині, які забезпечуватимуть її реалізацію. При цьому слід уникати дублювання в різних бюджетних програмах аналогічних за змістом заходів, що призводить до розпорошення бюджетних коштів та знижує ефективність їх використання¹².

Доцільно запровадити практику щорічного перегляду програм з урахуванням пріоритетів економічного розвитку, проміж-

¹² Бойко З. Основні напрями бюджетної політики та перспективи її розвитку / З. Бойко, С. Юрій // Економіка України. – 2008. – № 39 (2854).

них результатів їх реалізації та наявних можливостей бюджету щодо їх фінансування. Під час перегляду вже чинних або затвердженні нових державних цільових програм перевага має надаватися тим, які пропонують обґрунтовані та прораховані інвестиційні проекти та мають інвестиційно-інноваційний характер.

Необхідними умовами реформування економіки України та стійкості системи державних фінансів є проведення бюджетної політики, спрямованої на забезпечення гармонійного поєднання принципів бюджетного унітаризму з елементами децентралізації, реформування цих відносин з удосконаленням порядку розподілу трансфертів з державного бюджету на основі прозорих й об'єктивних критеріїв, що ґрунтуються на чіткому розмежуванні бюджетних повноважень та стабільній системі закріплення дохідних джерел за бюджетами.

На сьогодні однією з першорядних потреб є розширення фінансової основи місцевого самоврядування. Слід запровадити нові механізми міжбюджетних відносин, які повинні передбачати поступове вирівнювання забезпеченості адміністративно-територіальних одиниць бюджетними коштами за одночасного створення стимулів для місцевих органів влади і самоврядування до раціоналізації показників місцевих бюджетів та нарощування їх дохідної бази¹³.

Передумовою фінансової незалежності місцевого самоврядування є розумна, з погляду економічної доцільності, децентралізація влади й адекватний розподіл повноважень, відповідальності, а отже, і фінансово-економічної бази між центром і регіонами, місцевими органами управління. Межі фінансової незалежності місцевого самоврядування зажди повинні визначатись у законодавчому порядку, тобто закон має чітко окреслювати функції місцевого самоврядування і відповідно до них джерела ресурсів, які становитимуть фінансове забезпечення цих функцій¹⁴.

¹³ Кириленко О. П. Теорія і практика бюджетних інвестицій : монографія / О. П. Кириленко, Б. С. Малиняк. – Т. : Екон. думка, 2007. – 286 с.

¹⁴ Піхоцький В. В. Ефективність бюджетної політики як інструмент соціально-економічного розвитку України / В. В. Піхоцький // Фінанси України. – 2010. – № 3. – С. 30–37.

Нині, на нашу думку, необхідно посилити інвестиційну складову державного і місцевого бюджетів у напрямі як збільшення відповідних видатків, так і вдосконалення їх структури з метою забезпечення реформування економіки України. Кошти бюджету розвитку на центральному рівні мають спрямовуватися передусім на прямі інвестиції держави, що надаються за конкурсом для спільного фінансування експортно орієнтованих та імпортозамінних інвестиційних проектів, а також на програми інноваційної модернізації промисловості, а на місцевому рівні – на фінансування інфраструктурних проектів. Актуальним є посилення інвестиційної складової місцевих бюджетів за рахунок бюджетів розвитку, кошти яких мають використовуватися на фінансування інвестиційних проектів локального значення. Ця робота має проводитися в контексті реформування міжбюджетних відносин у напрямі збільшення дохідної частини місцевих бюджетів з метою посилення інвестиційної складової у структурі їхніх витрат.

Л. Г. Шемаєва, О. С. Чернюк

ОЦІНКА ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ СЕКТОРУ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ УКРАЇНИ

Накопичення системних проблем у бюджетній сфері попереднім урядом та ігнорування викликів світової фінансово-економічної кризи призвели до розбалансування системи державних фінансів України і, як наслідок, до виникнення загрози фінансовій, зокрема бюджетній, безпеці України. Це посилює актуальність упровадження комплексного підходу до оцінки чинників, що можуть негативно впливати на економічний розвиток економіки країни, її фінансову систему та окремі її сектори, зумовлювати виникнення фінансових криз. На сьогодні системного підходу до такої оцінки сектору державних фінансів в апараті державного управління України не сформовано. Отже, є потреба в розробленні методичних підходів до оцінки фінансової безпеки країни у сфері державних фінансів, її інтеграції у систему загальнодержавного управління (систему аналізу, контролю, прогнозування та прийняття управлінських рішень).

За методикою та розрахунками Державної навчально-наукової установи “Академія фінансового управління” інтегральний показник рівня фінансової безпеки сектору державних фінансів України у 2011 р. становив 0,9 від оптимального значення (1), спостерігалось його покращання проти 0,8 у 2010 р. У результаті падіння у 2011 р. до 1 % ВВП (у 2010 р. – 0,5 %) у *критичній зоні* опинилася одна складова фінансової безпеки сектору державних фінансів – рівень дефіциту Пенсійного фонду.

Пенсійне забезпечення у 2011 р. здійснювалося відповідно до норм законодавства своєчасно та в повному обсязі, але значно зросли трансферти з державного бюджету в доходах Пенсійного фонду (до майже 42 %).

У *небезпечній зоні* перебували такі складові фінансової безпеки сектору державних фінансів:

- відношення загальної суми річних платежів за державним та гарантованим боргом до доходів зведеного бюджету (5,7 % за порогового значення – 3 %);

- коефіцієнт достатності міжнародних резервів для обслуговування зовнішнього боргу (0,54 за порогового значення не більше 1);
- рівень трансфертів із бюджету в доходах Пенсійного фонду (41,9 % за порогового значення не більше 23 %), що характеризує рівень залежності Пенсійного фонду від трансфертів з бюджету та рівень покриття власних видатків за рахунок власних ресурсів.

За іншими показниками фінансова безпека сектору державних фінансів перебувала в *задовільній зоні*. Позитивно вплинуло на рівень фінансової безпеки сектору державних фінансів у 2011 р. порівняно з 2010 р. виконання річного плану з доходів зведеного бюджету України на 100,6 % проти 96,6 %. Такому значному покращанню сприяло, зокрема, введення в дію Податкового кодексу України, який зумовив розширення бази оподаткування та кола платників податків.

У I кв. 2012 р. інтегральний показник рівня фінансової безпеки сектору державних фінансів України дорівнював 0,844 від оптимального значення (1) (проти 0,864 у I кв. 2011 р.). У критичній зоні перебували три складові фінансової безпеки сектору державних фінансів (з 28):

- рівень дефіциту Пенсійного фонду (зберігається тенденція 2010–2011 рр.). Показник оцінює рівень розбалансованості Фонду, який може впливати на стан як усієї фінансової системи, так і окремих її елементів;
- відношення річних виплат з обслуговування та погашення зовнішнього (державного та гарантованого) боргу до експорту товарів та послуг (відбулося погіршення порівняно з I кв. 2011 р.);
- різниця між середньозваженою дохідністю ОВДП на первинному ринку та обліковою ставкою НБУ ($11,7 - 7,75 = 3,95$), що збільшилася.

Крім того, на *критичній межі* перебував показник рівня трансфертів із бюджету у доходах Пенсійного фонду.

У небезпечній зоні залишався також показник рівня трансфертів із бюджету в доходах державних соціальних фондів (крім Пенсійного фонду).

Водночас у I кв. 2012 р. значно покращився показник “Індекс чистої валютної позиції зведеного бюджету” за рахунок підвищення надходжень податку на додану вартість від імпортованих в Україну товарів.

Отже, за результатами оцінки стану фінансової безпеки сектору державних фінансів України у 2010–2012 рр., її інтегральний показник у 2011 р. поліпшився порівняно з 2010 р. (0,9 проти 0,8). Однак попередня оцінка за інтегральним показником у I кв. 2012 р. свідчить про незначне погіршення (на 0,02 в. п.), переважно за рахунок зростання відношення річних виплат з обслуговування та погашення зовнішнього (державного та гарантованого) боргу до експорту товарів та послуг, а також через збільшення різниці між середньозваженою дохідністю ОВДП на первинному ринку та обліковою ставкою НБУ у I кв. 2012 р. Крім того, зберігається напружений стан із дефіцитом Пенсійного фонду та інших соціальних фондів, дефіцит яких покривається нині з бюджету.

Проведена у 2011 р. пенсійна реформа дасть змогу покращити пенсійне забезпечення, пом'якшити негативний вплив старіння населення України на бюджет Пенсійного фонду та створити умови для впровадження II рівня пенсійної системи – обов'язкової накопичувальної системи пенсійного страхування.

Підвищення рівня фінансової безпеки сектору державних фінансів передбачає ухвалення дієвих правових актів, прийняття адекватних управлінських рішень фінансової політики. Заходи мають бути системними і зосереджуватися на визначених ключових проблемах.

О. В. Шишко

ПІДХОДИ ДО УПОРЯДКУВАННЯ УМОВ ЗДІЙСНЕННЯ МІСЦЕВИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ

Загальні умови здійснення місцевих запозичень визначено Бюджетним кодексом України, зокрема право на їх здійснення закріплено за міськими радами та Верховною Радою Автономної Республіки Крим. Але при закріпленні цього права за виключним переліком органів місцевого самоврядування не враховано положення п. 8 ст. 9 Хартії місцевого самоврядування¹, в якій не встановлено жодних обмежень щодо доступу органів місцевого самоврядування до національного ринку позикового капіталу.

Право на здійснення зовнішніх запозичень у разі отримання кредитів від міжнародних фінансових організацій закріплено за всіма міськими радами, в іншому випадку їх можуть здійснювати лише міські ради міст з чисельністю жителів більше 300 тис. За офіційними даними органів державної статистики, станом на кінець 2011 р. таке право мають міста Симферополь, Вінниця, Дніпропетровськ, Кривий Ріг, Донецьк, Макіївка, Маріуполь, Запоріжжя, Луганськ, Львів, Миколаїв, Одеса, Харків, Херсон, Київ та Севастополь.

Обмеження щодо здійснення запозичень у Бюджетному кодексі України встановлені до:

- загального обсягу місцевого (гарантованого територіальною громадою чи Автономною Республікою Крим) боргу на рівні 200 % (400 % для м. Києва) середньорічного індикативного прогнозного обсягу надходжень бюджету розвитку (без урахування обсягу місцевих запозичень та капітальних трансфертів (субвенцій) з інших бюджетів);
- обсягу видатків на обслуговування боргу місцевих бюджетів на рівні не більше 10 % щорічного обсягу видатків від загального фонду відповідного місцевого бюджету протягом будь-якого бюджетного періоду, коли планується обслуговування боргу.

¹ Європейська хартія місцевого самоврядування від 15.10.1985.

Основні вимоги до процедури здійснення запозичень визначено у постанові Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку здійснення місцевих запозичень” від 16.02.2011 № 110. Перша редакція постанови уряду щодо Порядку здійснення запозичень на реалізацію положень ст. 74 Бюджетного кодексу України була прийнята у 2003 р., а протягом 2003–2012 рр. внесено низку доповнень та змін щодо вдосконалення процедури здійснення запозичень. Зокрема, встановлено умови обов’язкового погодження з Міністерством фінансів України здійснення запозичення за умови надання такої інформації:

- рішення про затвердження бюджету Автономної Республіки Крим або міського бюджету на відповідний рік;
- проекту рішення про запозичення (реструктуризацію боргових зобов’язань);
- розрахунків і обґрунтування здійснення запозичень;
- копій звітів про виконання бюджету Автономної Республіки Крим або міського бюджету за три роки, що передують року, в якому ухвалюється рішення про запозичення;
- інформації про поточний стан виконання зобов’язань із погашення місцевого боргу, а також про стан розрахунків за місцевим боргом за п’ять років, що передують року, в якому приймається зазначене рішення;
- обґрунтування обсягу доходів бюджету розвитку спеціального фонду бюджету Автономної Республіки Крим або міського бюджету, який планується спрямовувати на погашення основної суми місцевого боргу протягом усього періоду його погашення;
- проекту проспекту емісії облігацій або копій відомостей про випуск (розміщення) облігацій та відомостей про рейтингову оцінку облігацій – у випадку здійснення запозичення шляхом випуску облігацій місцевих позик.

Також розширено поняття “істотні умови запозичення”, до яких, крім розмірів запозичення, основної суми боргу, процентів за запозичення, строків їх сплати, віднесено вид та валюту запозичення.

В умовах імовірного погіршення внутрішньоекономічної кон’юнктури на кінець 2012 р., прогнозованого Міжнародним

валютним фондом, слід забезпечити підвищення вимог до фінансового стану територіальних громад, що мають намір здійснити запозичення. Оскільки основним джерелом наповнення бюджету розвитку є надходження від операцій із комунальною власністю, обсяги таких надходжень у періоди економічної стагнації можуть значно зменшитися, що потребує складання різних сценаріїв прогнозу обсягу доходів бюджету розвитку на період погашення суми місцевого боргу та процентів за ним.

Прозорість здійснення запозичень забезпечить насамперед прозорість реалізації інвестиційних програм та проектів, які фінансуються за рахунок позикових коштів. Особливу увагу слід звернути на результативні показники виконання бюджетних програм місцевих бюджетів, що повністю або частково виконуються за рахунок місцевих запозичень. Інформація про планові та фактичні показники зазначених програм підлягає обов'язковій публікації в періодичних виданнях відповідної територіальної одиниці.

Публікація інформації у місцевій пресі про наміри органів місцевого самоврядування здійснити запозичення повинна супроводжуватися громадськими слуханнями задля повного інформування жителів про мету та всі істотні умови здійснення позики. Необхідно забезпечити публічний доступ громадян до Реєстру місцевих запозичень та місцевих гарантій з метою поширення відомостей про здійснені запозичення та порівняння умов отримання позики, яку має намір здійснити відповідна рада з умовами вже реалізованих місцевих запозичень інших територіальних громад.

У середньостроковій перспективі, зокрема при проведенні реформи адміністративно-територіального устрою та запровадженні процедури об'єднання територіальних громад, необхідно закріпити право на здійснення запозичень за всіма територіальними громадами. Визначені Бюджетним кодексом України обмеження щодо статусу, чисельності жителів територіальних громад, органи самоврядування яких уповноважені здійснювати запозичення, не забезпечують територіальним громадам рівні умови для розвитку комунальної інфраструктури, обмежують їх участь у реалізації інвестиційних програм. З огляду на низьку

фінансову спроможність більшості сільських, селищних територіальних громад, а також недостатню фінансову забезпеченість власними фінансовими ресурсами, реальних можливостей реалізації права на здійснення запозичень у відповідних органів місцевого самоврядування немає. Тому виникає потреба не лише у формальному закріпленні такого права у Бюджетному кодексі України, а й забезпеченні умов для достатньої фінансової автономії зазначених територіальних громад для його практичної реалізації.

Також пропонується скасувати процедуру погодження місцевих позик Міністерством фінансів України і замінити її процедурою реєстрації. Це спростить випуск місцевих позик і зробить його прозорішим, при цьому додаткових загроз фінансовій стабільності в країні не виникне. Реєстрація має забезпечити відповідність умов випуску місцевих позик вимогам законодавства України в частині видів і обсягів запозичень, цільового використання запозичених коштів, адекватності застави місцевих позик і процедур урегулювання дефолту. Таким чином, проходження реєстрації має гарантувати законність місцевих позик. При виконанні всіх вимог законодавства України реєстрація має здійснюватися автоматично без додаткових погоджень з будь-якими державними органами.

Зважаючи на приховані ризики від залучення коштів у вигляді муніципальних запозичень, рішення місцевої ради про їх здійснення має бути економічно обґрунтованим:

1. Місцеві позики повинні використовуватися для реалізації проектів інвестиційного спрямування, що забезпечують створення суспільно значущих об'єктів тривалого користування. Міністерство фінансів України (Міністерство економічного розвитку і торгівлі України) додатково може проводити аналіз відповідності інвестиційному спрямуванню проектів, що фінансуються за рахунок залучених органами місцевого самоврядування коштів, відповідно до умов, визначених постановою Кабінету Міністрів України "Про порядок проведення державної експертизи інвестиційних програм (проектів)" від 09.06.2011 № 701.

2. Місцеві позики мають залучатися з метою створення “об’єктів, що самофінансуються”, тобто об’єктів, які забезпечують виконання суспільних функцій, віднесених до повноважень органів місцевого самоврядування, та фінансуються за рахунок платежів населення. Йдеться насамперед про достатнє матеріальне забезпечення суб’єктів господарювання комунального сектору економіки. Необхідно визначити, чи можуть використовувати органи місцевого самоврядування залучені кошти для фінансування капітального ремонту зазначених об’єктів інфраструктури або запозичення здійснюють виключно на капітальне будівництво таких об’єктів.
3. У середньостроковій перспективі система управління ризиками місцевих запозичень та гарантій повинна координуватися з процесом реформування місцевих фінансів, оскільки дієвість та ефективність запозичень можливі лише за умови достатнього рівня фінансової автономії органів місцевого самоврядування. Забезпечення вдосконалення захисту прав власності та поліпшення загального інвестиційного клімату, розвиток інших інструментів фінансового ринку та проведення реформ у секторі інфраструктури суттєво знизять ризики, пов’язані з місцевими запозиченнями, та покращать фіскальну дисципліну позичальників, що створить передумови для розвитку ринку місцевих запозичень та місцевих гарантій.

Н. Я. Юрків

ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМНИЦТВА В СЕКТОРАЛЬНОМУ АСПЕКТІ

Економічна безпека – це складна багатофакторна категорія, яка дає змогу зберігати стійкість до зовнішніх та внутрішніх загроз, характеризує здатність національної економіки до розширеного самовідтворення для задоволення потреб громадян, суспільства і держави на визначеному рівні.

Заслуговує на окрему увагу розгляд поняття “економічна безпека підприємництва”, її місця в загальнонаціональній системі економічної безпеки. На сьогодні проблема визначення сутності економічної безпеки підприємництва опрацьована недостатньо, оскільки більшість аналітиків зосереджується на вивченні проблем окремо економічної безпеки підприємств або відповідно підприємницької діяльності. Проте в новітніх економічних працях вже здійснено спроби системно й комплексно розглянути проблему формування загальної структури підприємництва, визначити місце й роль її окремих складових.

Безпека підприємництва – це сукупність організаційно-правових, режимно-охоронних, технічних, технологічних, економічних, фінансових, інформаційно-аналітичних та інших методів, спрямованих на усунення потенційних загроз та створення умов для забезпечення ефективного функціонування суб'єктів підприємницької діяльності відповідно до їх цілей та завдань. За джерелом походження загрози безпеці підприємництва можна поділити на внутрішні та зовнішні. До зовнішніх загроз безпеці підприємницької діяльності належать: діяльність спеціальних служб іноземних держав щодо здобуття інформації про економічні процеси у сфері підприємництва з метою вжиття антиконкурентних заходів; робота служб безпеки суб'єктів підприємницької діяльності як вітчизняних, так і зарубіжних, з метою подолання конкурентів, заволодіння ринками збуту; протиправна діяльність організованих злочинних формувань та окремих осіб з метою заволодіння майном суб'єктів підприємницької діяльності. Внутрішніми загрозами безпеці підприємництва є: протиправні чи інші негативні дії персоналу суб'єкта підпри-

ємницької діяльності, що загрожують функціонуванню та розвитку підприємництва; порушення встановленого режиму захисту інформації з обмеженим доступом для сторонніх осіб; порушення порядку використання технічних засобів; інші порушення правил режиму безпеки, діловодства тощо, які створюють передумови для реалізації протиправних цілей злочинних елементів чи інших зацікавлених фігурантів; низький рівень кадрового, організаційно-правового, інформаційно-аналітичного забезпечення управління потенційними ризиками у контексті як внутрішніх, так і зовнішніх загроз.

З огляду на багатоаспектність викликів та загроз економічній безпеці підприємництва, її необхідно розглядати лише з погляду системного підходу. Це дає змогу, по-перше, обґрунтувати сутнісні характеристики цієї економічної категорії; по-друге, усвідомити її взаємозумовленість із широким діапазоном економічних, соціальних, історичних, політичних, культурних, географічних, ресурсних та інших факторів розвитку соціально-економічної системи. Крім того, вивчення безпеки підприємництва з погляду управління нею на макро-, мезо- та субрегіональному рівнях, а також у галузево-секторальному вимірі об'єктивно доводить наявність специфічних рис цієї системи.

Галузево-секторальний аспект повинен забезпечувати захист інтересів суб'єктів системи в межах конкретної галузі, сектору та/чи сфери бізнесу з урахуванням рівня його монополізації, форм конкуренції, практики захисту суб'єктів підприємницької діяльності, галузевих програм підтримки та розвитку бізнесу і т. ін.

Актуальність дослідження економічної безпеки підприємництва у галузево-секторальному вимірі посилюється також негативними наслідками ринкової трансформації економіки та їх впливом на теперішній стан і подальший розвиток окремих галузей економіки. Зокрема, такими наслідками є: скорочення обсягів виробництва продукції, порушення виробничих та коопераційних зв'язків, низький рівень показників ефективності та продуктивності, значний рівень фізичного і морального зносу матеріально-технічної бази підприємств, нестача оборотних коштів, низький рівень конкурентоспроможності продукції і, як наслідок – підприємств більшості галузей економіки в ре-

зультаті високого рівня їх матеріаломісткості та енергоємності, низького рівня впровадження інновацій та застарілої техніко-технологічної бази, зниження рівня платоспроможного попиту.

До чинників, які в сучасних умовах розвитку економіки не лише перешкоджають зміцненню економічної безпеки підприємництва, а й зумовляють значну її диференціацію в галузево-секторальному аспекті, можна віднести:

- різний рівень рентабельності та інвестиційної привабливості окремих галузей економіки (що призводить, наприклад, до капіталізації фінансової сфери без подальшого переходу фінансових ресурсів у виробництво та реальний сектор економіки);
- нераціональність галузевої структури економіки внаслідок переважання добувної та сировинних галузей промисловості;
- низький рівень інноваційної активності суб'єктів господарювання окремих галузей економіки;
- лобіювання певних видів діяльності великими промислово-фінансовими та політичними угрупованнями, “зрощування” інститутів підприємництва і влади, корумпованість державних службовців та лобіювання ними приватних інтересів.

Перелік об'єктів системи економічної безпеки підприємництва у галузево-секторальному аспекті типовий для більшості галузей та секторів економіки, проте суттєво відрізняються пріоритети безпеки. Так, для сільськогосподарських підприємств – це зменшення ризику втрати урожаю (продукції), для промислових – забезпечення доступу до ресурсів, матеріально-технічної бази, розміщення підприємств стосовно сировинних ресурсів та ринків збуту, для підприємств будівельної сфери – зростання економіки та збільшення платоспроможного попиту і т. ін.

Проблема забезпечення економічної безпеки підприємництва особливо актуальна для реального сектору економіки (промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт). Від рівня розвитку цих галузей економіки залежать як характер, так і темпи економічного зростання держави. Занепад (неналежний розвиток) галузей реального сектору економіки породжує широкий спектр загроз та ризиків економічній безпеці держави.

З метою регулювання економічної безпеки підприємництва територій в економічно розвинутих країнах (наприклад, США, Канаді¹) реалізуються відповідні заходи, спрямовані на посилення участі держави у виробничо-господарській та підприємницькій діяльності: бюджетне субсидування і кредитування, державні замовлення; податкова політика, правове регулювання, адміністративний контроль, цільове бюджетне фінансування розвитку окремих секторів місцевої економіки (особливо капіталомістких та низькодохідних) тощо.

Для оцінювання економічної безпеки підприємництва необхідно використовувати сукупність індикаторів – конкретних показників, числові значення яких свідчать про рівень (стадію) розвитку явища, що вони характеризують. Перелік індикаторів економічної безпеки підприємництва як сектору економіки доцільно формувати за складниками відповідно до системи економічної безпеки держави: макроекономічна, фінансова, зовнішньоекономічна, інвестиційна, науково-технологічна, виробнича. У межі цих складників доцільно включити показники, які відображають рівень економічної незалежності, ефективності функціонування і здатність підприємництва до розвитку².

З урахуванням специфіки соціально-економічної ролі, яку відіграють галузі в економіці, та різний рівень забезпечення економічної безпеки бізнесу в галузево-секторальному аспекті, об'єктивною є потреба у визначенні ефективності заходів системи економічної безпеки підприємництва, для чого слід розробити відповідну методику. В цій методиці необхідно застосовувати коефіцієнт ефективності забезпечення економічної безпеки галузі (сектору економіки), який відображає співвідношення між корисним ефектом функціонування підприємств галузі і витратами та/чи недоотриманими вигодами (як фактичними, так і неопосередкованими), пов'язаними з неналежним рівнем економічної безпеки підприємництва.

¹ Богомолов В. А. Экономическая безопасность : учеб. пособие / В. А. Богомолов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – С. 20–22.

² Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення : монографія / Т. Г. Васильців. – Л. : Арал, 2008. – 386 с.

СЕКЦІЯ II

СЕРЕДНЬОСТРОКОВЕ БЮДЖЕТНЕ ПЛАНУВАННЯ І ПРОГНОЗУВАННЯ

В. Й. Башко

СЕРЕДНЬОСТРОКОВЕ ПЛАНУВАННЯ ОСНОВНИХ ПОКАЗНИКІВ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ НА 2012–2014 РОКИ

Середньострокове бюджетне планування є важливим інструментом формування фіскальної політики, оскільки надає змогу розширити період оцінки наслідків рішень, який перевищуватиме один бюджетний період. Бюджетні плани складаються на основі макроекономічних прогнозів і дають можливість визначити, чи матиме уряд у середньостроковій перспективі достатньо коштів для фінансування всіх прийнятих програм, забезпечення макроекономічної рівноваги тощо.

Проблемами середньострокового бюджетного планування в Україні займаються такі науковці, як Т. І. Єфименко, С. А. Лондар, К. В. Павлюк, В. П. Кудряшов та ін. У цьому дослідженні проаналізовано головні проблеми середньострокового планування фіскальної політики в Україні на 2012–2014 рр. Основні параметри бюджетної політики на трирічну перспективу в Україні закладаються у законі України про бюджет на відповідний рік та постанові Кабінету Міністрів України, якою схвалюється прогноз на наступні за плановим два роки.

Проектом постанови Кабінету Міністрів України “Про схвалення Прогнозу Державного бюджету України на 2013 і 2014 роки” передбачалося суттєве скорочення первинних видатків зі зведеного бюджету в реальних показниках¹. Зокрема, у 2014 р. їх обсяги порівняно з 2011 р. планувалося зменшити на 14% (рисунок).

¹ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ecofin.org.ua/wp-content/uploads/2012/03/Budget_plan-2012-2014.xlsx; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ecofin.org.ua/budget_plan2012-2014.

Рисунок. Первинні видатки із зведеного бюджету в цінах 2011 р.

Складено за: дані Державної казначейської служби України; Про схвалення прогнозу Державного бюджету України на 2013 і 2014 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2012 № 318.

Відповідно, мали скоротитися всі статті видатків зведеного бюджету крім охорони здоров'я. Зокрема, видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення (разом із позиками Пенсійному фонду України) знизилися б на 25,8 %, видатки на здійснення загальнодержавних функцій (без видатків на обслуговування боргу) – на 13,7, видатки на освіту – на 5,2 %*.

Плани різкого скорочення реальних обсягів видатків зі зведеного бюджету обумовлювалися прагненням знизити податковий тиск за рахунок зменшення ставок податку на прибуток підприємств та податку на додану вартість. Очікувалося, що це збільшить інвестиційну складову внутрішнього попиту та сприятиме економічному зростанню. Проте існували значні ризики щодо реалізації таких планів, тому що низька інвестиційна активність була пов'язана не стільки з високим рівнем

* За індекс інфляції у 2004–2010 рр. було прийнято дефлятор кінцевих споживчих витрат згідно з даними Державної служби статистики України, у 2011 р. – власні оцінки його величини; у 2012–2014 рр. – індекс-дефлятор ВВП, визначений у постанові Кабінету Міністрів України від 31.08.2011 № 907.

оподаткування, скільки з поганим інвестиційним кліматом. Натомість, різке скорочення первинних видатків зі зведеного бюджету призвело б до зниження темпів зростання внутрішнього споживчого попиту, а також до поширення бідності серед працівників бюджетної сфери та категорій населення, що отримують соціальні виплати.

Проектом постанови Кабінету Міністрів України “Про схвалення Прогнозу Державного бюджету України на 2013 і 2014 роки” передбачалося радикальне зменшення рівня дефіциту зведеного бюджету до 0,8 та 1 % ВВП. Жорсткість рестрикційної політики протягом зазначеного періоду була завищеною і недоцільною через такі обставини. По-перше, на тлі запланованого зменшення дохідної частини бюджету це призвело б до різкого скорочення видатків бюджету. У більшості країн, де проводилася політика зменшення податкового тиску на економіку, був період адаптації економічних суб’єктів до нових умов, який, незважаючи на зменшення дохідної частини бюджету, передбачав утримання обсягу видатків на незмінному рівні за рахунок зростання дефіциту бюджету. Насамперед від жорсткої фіскальної політики постраждали б соціально незахищені верстви населення та працівники бюджетної сфери. По-друге, з огляду на високу ймовірність повільного економічного зростання, така політика стала б додатковим обмежуючим фактором.

Із прийняттям Закону України “Про внесення змін до Закону України “Про Державний бюджет України на 2012 рік”² та постанови Кабінету Міністрів України “Про схвалення Прогнозу Державного бюджету України на 2013 і 2014 роки” від 05.04.1202 № 318³ значення основних бюджетних показників на 2012 і 2014 рр. були суттєво змінені. Зокрема, змінами до державного

² Про внесення змін до Закону України “Про Державний бюджет України на 2012 рік” : закон України від 12.04.2012 № 4647-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4647-17>.

³ Про схвалення Прогнозу Державного бюджету України на 2013 і 2014 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2012 № 318 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/318-2012-%D0%BF>.

бюджету від 12.04.2012 було збільшено обсяги видатків та доходів на 33,8 млрд грн, у тому числі загального фонду – на 28,7 млрд, спеціального фонду – на 4,6 млрд грн. За рахунок цих змін приріст первинних видатків у постійних цінах 2011 р. збільшиться до 1,1 % (див. рисунок), а їх частка у ВВП до 30,9 %. Передбачається, що факторами зростання доходів загального фонду державного бюджету на 2012 р. будуть такі⁴:

- економічне зростання і детінізація – 21 млрд грн;
- індексація та плата за адміністративні послуги – 1,8 млрд грн;
- премії за підписання угод про розподіл продукції – 6 млрд грн.

Зокрема очікується, що надходження з податку на додану вартість із ввезених в Україну товарів у 2012 р. збільшаться на 14 млрд грн, з податку на прибуток підприємств – на 3,4 млрд грн. Основна стаття збільшення видатків – реалізація соціальних ініціатив президента – 18,2 млрд грн, з них на: поліпшення пенсійного забезпечення – 9,1 млрд; державну іпотеку – 1 млрд; компенсацію заощаджень Ощадного банку СРСР – 6,2 млрд.

Показники остаточного варіанта постанови Кабінету Міністрів України “Про схвалення Прогнозу Державного бюджету України на 2013 і 2014 роки” від 05.04.2011 № 318 також суттєво відрізняються від показників, визначених у проекті. Зокрема, обсяг доходів зведеного бюджету на 2013 р. було збільшено з 455,1 до 495,1 млрд грн, видатків – з 465,1 до 506 млрд грн.

Позитивним наслідком внесених у квітні 2012 р. змін було посилення правдоподібності та економічної доцільності показників видаткової частини бюджетів, оскільки раніше передбачалося різке скорочення основних статей видатків бюджету, виражених у постійних цінах 2011 р. Водночас обсяги видатків зі зведеного бюджету на 2013 р. є дещо завищеними, з огляду як на відсутність обґрунтованих підстав для зростання доходів, так і на невідповідність критерію плавності та рівномірності зміни первинних видатків. Зокрема, якщо у 2012 р. обсяг первинних

⁴ Президент схвалив збільшення доходів і витрат держбюджету-2012 на 33,3 млрд грн // РБК Україна.– 2012. – 16 квіт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rbc.ua/ukr/top/show/prezident-odobril-uvelichenie-dohodov-i-rashodov-gosbyudzheta-2012-16042012125800>.

видатків у постійних цінах збільшиться на 1,1 %, то у 2013 р. – зменшиться на 5 %, що може свідчити про вплив політичної складової на прийняття зазначених рішень, пов'язаний із проведеним у жовтні 2012 р. виборів до Верховної Ради України.

Дещо завищеною та необґрунтованою, з точки зору джерел наповнення, є оцінка зростання доходів Державного бюджету України. В умовах збереження серйозних ризиків⁵ недосягнення запланованих показників економічного зростання, що підтверджується даними Державної служби статистики України, сподіватися на підвищення доходів унаслідок економічного зростання недоречно. Так, у I кв. 2012 р. було зафіксовано зростання ВВП на 1,8 % порівняно з відповідним періодом минулого року та його зниження на 0,3 % порівняно з IV кв. 2011 р. Також недостатньо обґрунтованим є рішення щодо планування премії за підписання угод про розподіл продукції в обсязі 6 млрд грн. Як наслідок, показники дефіциту державного та зведеного бюджету на 2012–2014 рр. будуть вищими від запланованих, однак це не матиме відчутних негативних наслідків.

До недоліків можна віднести й відсутність у постанові Кабінету Міністрів України від 05.04.2012 № 318 заходів щодо приведення ставок рентних платежів за користування надрами до економічно обґрунтованого рівня.

Поряд із зазначеними недоліками є й очевидні позитивні сторони бюджетної політики на 2012–2014 рр., пов'язані з забезпеченням більшої плавності зміни первинних видатків зведеного бюджету, значним зростанням видатків на охорону здоров'я.

На законодавчому рівні (у Бюджетному кодексі України) необхідно забезпечити тісніший взаємозв'язок між цільовими середньостроковими показниками на 2013 та 2014 рр. та законом про державний бюджет на відповідний рік. Чим амбітнішими будуть цілі, тим менша ймовірність їх досягнення. Крім того, наявність істотних відхилень між цільовими середньостроковими бюджетними показниками та їх фактичним значенням може підірвати довіру до середньострокового бюджетного планування загалом

⁵ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ecofin.org.ua/forecast_2012.

і перетворити цей інструмент на декларативну заяву. У більшості країн з ефективною процедурою середньострокового бюджетного планування можливість відхилень від цільових показників, якими переважно є дефіцит бюджету та видатки, обмежена⁶. Є також моделі середньострокового бюджетного планування, які передбачають коригування планів на розмір відхилень у попередніх періодах. Натомість в Україні навіть у назві документа застосовують термін “прогноз”, що свідчить про необов’язковість його виконання. Більше того, цей термін вживають для передбачення явищ та подій, на які суб’єкт прогнозування, в нашому випадку уряд, не має впливу, що не відповідає дійсності.

Планування бюджетних показників необхідно здійснювати, спираючись на найбільш точні та адекватні прогнози розвитку макроекономічних показників. У цьому контексті, в умовах сповільнення темпів економічного зростання у світі, досить сумнівний вигляд має прогноз щодо перспектив економічного зростання у 2012–2014 рр., який передбачає економічне зростання на 3,9; 4,5; 4,2 %. Для уникнення політичного впливу на процес прогнозування макроекономічних показників у більшості європейських країн створено незалежні фінансові органи, що складають для уряду адекватні прогнози⁷.

Найефективнішим є формат планування цільових показників, який охоплює не лише центральний та місцеві бюджети, а й весь сектор загального державного управління.

У всіх країнах, де налагоджена ефективна процедура середньострокового бюджетного планування, діють бюджетні правила, спрямовані на підвищення фіскальної дисципліни у довгостроковому періоді. В Україні чинне фіскальне правило передбачає неперевищення державним та гарантованим державою боргом граничного рівня 60 % ВВП, однак немає механізмів забезпечення його дотримання, які б передбачали зокрема обмеження дефіциту бюджету чи видатків.

⁶ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ecofin.org.ua/med_term_bud_eu.

⁷ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economics.ox.ac.uk/members/simon.wren-lewis/fc/fiscal_councils.htm.

К. П. Вовк

ПРОБЛЕМИ ОБСЛУГОВУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО БОРГУ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Неефективне використання фінансових ресурсів держави призводить до залучення додаткового капіталу, зменшення значущості України на світовому ринку, негативно впливає на її платоспроможність та боргову стійкість. Відсутність цілісної системи законодавчого забезпечення обслуговування і погашення державного боргу є суттєвою перешкодою для набуття борговою політикою стратегічної ефективності. Проблеми обслуговування державного боргу України впливають на бюджетну, податкову, грошово-кредитну політику та охоплюють інтереси всього суспільства, що підтверджує їх актуальність.

За даними Міністерства фінансів України, відношення державного та гарантованого державою боргу до валового внутрішнього продукту на 31 грудня 2011 р. становило 36 %, з яких 27,2 % – державний борг до ВВП, 8,8 % – гарантований державою борг до ВВП¹. За критеріями Світового банку, критичний рівень державного зовнішнього боргу – понад 50 % валового внутрішнього продукту. Відповідно до вимоги Маастрихтської угоди, державний борг не може перевищувати 60 % ВВП країни. Отже, згідно з міжнародними критеріями, рівень державного боргу в Україні є вищим за середній.

За класифікацією Міжнародного банку реконструкції та розвитку (МБРР), низьким рівнем зовнішньої заборгованості вважається відношення валового зовнішнього боргу до ВВП, що не перевищує 48 %. За даними Національного банку України, у 2011 р. рівень валового зовнішнього боргу країни зменшився до 76,6 % від ВВП порівняно з 85 % на початок року, і на 1 січня 2012 р. становив 126,2 млрд дол. США². Отже, заборгованість

¹ Веб-сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/file/link/328565/file/vvp_31.12.2011.pdf.

² Зовнішній борг України (за методологією МВФ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=63734>.

України характеризується як помірна (48–80 % – помірна заборгованість за класифікацією МБРР). Іншими показниками, що характеризують рівень заборгованості, є:

- відношення боргових платежів до експорту товарів та послуг (менше 18 % – низький рівень, 18–30 % – помірний);
- відношення валового зовнішнього боргу до експорту товарів та нефакторних послуг – послуги, що не пов'язані з матеріальним виробництвом (транспорт, подорожі) (менше 132 % – низький рівень, 132–220 % – помірний);
- відношення платежів за процентами до експорту товарів та нефакторних послуг (менше 12 % – низький рівень, 12–20 % – помірний).

Виплата процентів за кредитами становить основну частину затрат на обслуговування державного боргу. До інших виплат належать затрати з виготовлення, пересилання та реалізації цінних паперів держави, проведення тиражів погашення та деякі інші затрати.

При обслуговуванні зовнішнього та внутрішнього боргу визначають коефіцієнт обслуговування. Для зовнішнього боргу його розраховують як відношення всіх платежів із заборгованості до валютних надходжень держави, виражене у відсотках. Рада національної безпеки Російської Федерації вважає максимально допустимим показник потреби держави в обслуговуванні й погашенні зовнішнього боргу з податкових надходжень зведеного бюджету на рівні 25 %.

Обслуговування державного внутрішнього боргу України здійснює Міністерство фінансів України через банківську систему України шляхом проведення операцій з розміщення облігацій внутрішніх державних позик, інших цінних паперів, їх погашення та виплати доходу з них у вигляді процентів та в іншій формі.

Для фінансування затрат із розміщення, рефінансування, виплати доходу та погашення боргових зобов'язань України у складі Державного бюджету України створюється фонд обслуговування державного внутрішнього боргу України. До нього

зараховують кошти в розмірі 50 %, отримані від приватизації майна державних підприємств³.

Погашення та обслуговування поточних боргових зобов'язань Україна здійснюватиме до 2040 р. включно. Боргові зобов'язання перед Європейським банком реконструкції та розвитку (ЄБРР) потрібно погашати до 2026 р., Європейським інвестиційним банком – до 2031 р., МБРР – до 2040 р., Міжнародним валютним фондом – до 2016 р., Японським банком міжнародної співпраці – до 2036 р.⁴

О. П. Мельник вважає, що наявність внутрішнього боргу є більш сприятливим фактором для фінансового розвитку країни, ніж нарощування зовнішніх запозичень. Це пов'язано з тим, що державним органам управління простіше здійснювати управління внутрішнім боргом, проводити реструктуризацію. Крім того, виплати держави за внутрішніми зобов'язаннями є вкладками в національну економіку та не спричиняють відплив капіталу за кордон⁵.

Т. П. Богдан вважає, що залучення масштабних позик на внутрішньому фінансовому ринку призводить до звуження джерел позичкових коштів для вітчизняних підприємств, а значні обсяги зовнішніх державних запозичень породжують ризики дестабілізації платіжного балансу і знецінення національної валюти в період здійснення боргових виплат. Обслуговування зростаючого обсягу державного боргу країни зумовлює у відволікання все більшої частки бюджетних ресурсів на боргові виплати⁶.

³ Кучер Г. В. Управління державним боргом : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.04.01 / Г. В. Кучер ; Київ. нац. екон. ун-т. – К., 2002. – 20 с.

⁴ Прогнозні платежі з погашення та обслуговування діючих кредитів (позик) до повного їх погашення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?cat_id=36047.

⁵ Мельник О. П. Державний борг України та його вплив на її економічну незалежність / О. П. Мельник // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2010. – Вип. 6. – Т. 2. – С. 150.

⁶ Богдан Т. П. Управління державним боргом і макрофінансові ризики в економіці України / Т. П. Богдан // Фінанси України. – 2011. – № 1. – С. 15.

Країни з високим ступенем боргової залежності більше за інші постраждали від проявів світової фінансової кризи, тоді як країни з низьким рівнем державного боргу мали ширші можливості для застосування стимулюючих засобів у період економічних труднощів.

Водночас Ф. О. Ярошенко зазначає, що такі країни, як Бразилія (відношення державного боргу до ВВП – 66,8 %) та Індія (75,1 %) швидко розвиваються та дедалі більше впливають на стан світової економіки, незважаючи на те, що рівень державного боргу перевищує 60 % ВВП країни⁷. Це підтверджує, що ефективне використання фінансових ресурсів країни, їх збалансування та ефективний менеджмент можуть впливати на зростання економіки країни та її розвиток.

Боргова стійкість є необхідною передумовою економічної стабільності та зростання. Надвисокий рівень заборгованості стає на заваді стабільному економічному розвитку. Для запобігання кризовим явищам слід підвищити ступінь збалансованості фінансової системи країни, провести глибокі економічні реформи, які посилять ефективність національної економіки та скоротять дефіцит бюджету. При цьому проблему потрібно вирішувати комплексно, враховуючи доцільність ефективного управління державними фінансами.

На нашу думку, для вирішення проблем обслуговування державного боргу в Україні уряду необхідно:

- запровадити систему превентивних заходів, скерованих на зменшення обсягу позикового фінансування ризикових і потенційно небезпечних форм;
- по можливості трансформувати зовнішній борг у внутрішній, що потребує від уряду активних дій щодо вдосконалення внутрішнього фінансового ринку;
- спрямувати фінансові ресурси на розвиток виробництва, а не на державне споживання;

⁷ Ярошенко Ф. О. Бюджетні дефіцити як інструмент посткризового відновлення світової економіки / Ф. О. Ярошенко // Фінанси України. – 2011. – № 1. – С. 9.

- зменшити обсяги викупу облігацій внутрішньої державної позики Національним банком України і рівномірно розміщати їх на первинному ринку;
- запровадити політику управління державним боргом, яка забезпечить згладжування піків платежів, а також зменшення вартості обслуговування боргу. Це можливо за високого рівня дохідної частини бюджету і жорсткого обмеження державних видатків;
- активізувати підприємницьку діяльність та створити необхідні умови для її розвитку;
- заборонити надання державних гарантій при отриманні кредитів суб'єктами приватного права.

О. І. Дудник

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВПРОВАДЖЕННЯ СЕРЕДНЬОСТРОКОВОГО ПЛАНУВАННЯ І ПРОГНОЗУВАННЯ ПОКАЗНИКІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

Формування обґрунтованої бюджетної стратегії як на державному, так і на місцевому рівнях є першорядним завданням державної влади, у вирішенні якого вагому роль відіграє ефективна організація процесів бюджетного планування і прогнозування. Вони є дієвими інструментами управління бюджетними коштами, які поліпшують якість прийняття фінансових рішень, дають змогу визначити альтернативні шляхи розв'язання проблемних питань в організації бюджетного процесу, сприяють відкритості й прозорості в ухваленні управлінських рішень. Бюджетне планування і прогнозування як специфічні види економічної діяльності потребують таких методів реалізації, які б повною мірою відповідали вимогам сьогодення. Будь-яка країна, особливо у кризовий період, не здатна без якісного бюджетного планування і прогнозування забезпечити вихід на траєкторію стійкого економічного зростання.

Знаючи державні пріоритети та завдання і володіючи інформацією про планові обсяги видатків не тільки на наступний рік, а й на декілька років уперед, міністерства та відомства можуть краще планувати свою діяльність на середньострокову перспективу. Це стосується і місцевих бюджетів, дохідна частина яких значною мірою залежить від трансфертів з державного бюджету. Отже, потрібно встановлювати довго- та середньострокові цілі, завдання, а також визначати обсяг видатків на перспективу, щоб кожний розпорядник бюджетних коштів мав можливість скласти чіткий план своєї діяльності на декілька років.

У частині обігу фінансових ресурсів управління процесами їх створення, розподілу, перерозподілу і споживання здійснюється за допомогою фінансового планування. На загальнодержавному та місцевому рівнях таке планування забезпечується системою фінансових планів, які пов'язуються з матеріальними і трудовими балансами у вартісному вираженні. Кожен фінан-

совий план вирішує завдання організації та управління фінансами на конкретному рівні державного управління.

Зі зведеним фінансовим плануванням тісно пов'язане бюджетне планування, яке посідає центральне місце у фінансовому, проте однозначного розуміння його сутності нині не досягнуто. Навіть у Бюджетному кодексі України термін “бюджетне планування” не визначений.

Провідні науковці дають різні тлумачення понять “бюджетне планування” і “бюджетне прогнозування”. О. В. Гошка стверджує, що бюджетне планування – складова загальнодержавного економічного планування. За змістом воно є особливою сферою фінансової діяльності держави, пов'язаною з обґрунтуванням певних управлінських рішень у сфері економіки стосовно фінансового забезпечення держави, тобто специфічна сфера управління¹. Багато авторів (О. Д. Василик, К. В. Павлюк², Л. В. Фещенко, П. В. Проноза, Н. В. Кузьминчук³) під бюджетним плануванням розуміють науково обґрунтований процес визначення джерел створення і напрямів використання бюджетних ресурсів в економіці держави з метою забезпечення стабільного економічного й соціального розвитку.

Л. Д. Сафанова зводить бюджетне планування до комплексу організаційно-технічних, методичних і методологічних заходів із визначення доходів і витатків бюджетів під час складання, розгляду і затвердження⁴.

Загалом у науці “бюджетне планування” трактують по-різному. Поняття поєднують зі словосполученнями: науково обґрунтований процес визначення джерел; комплекс організаційно-технічних, методичних і методологічних заходів із визначення

¹ Гошка О. В. Бюджетне планування як важливий етап бюджетного процесу / О. В. Гошка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://libfor.com/index.php?newsid=288>.

² Василик О. Д. Бюджетна система України : підруч. для студ. екон. спец. ВНЗ / О. Д. Василик, К. В. Павлюк. – К. : ЦНЛ, 2004.

³ Фещенко Л. В. Бюджетна система України : навч. посіб. / Л. В. Фещенко, П. В. Проноза, Н. В. Кузьминчук. – К. : Кондор, 2008.

⁴ Сафанова Л. Д. Бюджетний менеджмент : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Л. Д. Сафанова. – К. : КНЕУ, 2001.– С. 110.

доходів; процес формування показників бюджетного змісту; циклічний процес; інструмент реформування фінансової системи, певний вид діяльності.

У свою чергу під *прогнозуванням* (грец. – знання наперед) розуміють процес формування прогнозів на основі аналізу тенденцій та закономірностей розвитку об'єкта (процесу). Чого слід очікувати від об'єкта? Яким чином можна вплинути на об'єкт, щоб досягти мети? Прогнозування є невід'ємною складовою розроблення довгострокової фінансової політики держави, головне призначення якого – виявлення на основі проведеного аналізу тенденцій та закономірностей розвитку народного господарства.

Аналіз публікацій засвідчує нечітке розмежування бюджетного планування та прогнозування. Ці стадії розроблення бюджетів є послідовними і взаємопов'язаними, що спричиняє змішування цих понять, розмивання межі між ними. Основна відмінність між бюджетним плануванням і прогнозуванням полягає в їх економічній сутності як інструментів бюджетної політики. *Прогнозуванням називають передбачення можливого стану об'єкта в майбутньому, яке не вимагається виконувати.* Мета його здійснення полягає в обґрунтуванні планових бюджетних показників, які є обов'язковими до виконання і застосовуються для цілеспрямованого впливу на рівень соціально-економічного розвитку держави, тобто бюджетне планування є логічним продовженням прогнозування⁵.

В англomовних країнах під планом, наприклад, розуміють обов'язкове визначення “розподілу ресурсів і обсягів виробництва згори донизу ієрархічною адміністративною структурою”, а під прогнозуванням – “систематичний метод отримання оцінок майбутніх значень економічних показників, що зазвичай ґрунтується на аналізі спостережень за їхньою минулою поведінкою”. Отже, планування передбачає організаційно централізовану систему визначення показників, а прогнозування має характер передбачення, одержаного науково-аналітичними методами. Не

⁵ Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України : закон України від 23.03.2000 № 1602-III.

маючи директивного статусу, прогнозування виконує індикативну роль, має значення орієнтовної установки⁶.

Визначення поняття “бюджетне прогнозування”

Визначення вірогідних показників доходів і видатків бюджету на перспективу
Науково-аналітична стадія розроблення бюджету, в процесі якої формуються концепція, шляхи її вирішення та основні цілі, які повинні бути досягнуті
Вид економічного прогнозування

Середньострокове бюджетне планування – це визначення головними розпорядниками бюджетних коштів на підставі Програми діяльності Кабінету Міністрів України плану своєї діяльності на середньостроковий період та обсягу необхідних коштів для досягнення цілей у середньостроковій перспективі. Обов’язковою вимогою середньострокового планування бюджету є відбір відповідних напрямів діяльності та завдань, з огляду на фінансові можливості.

Основною метою запровадження середньострокового планування бюджету є підвищення дисципліни державних видатків, а також забезпечення процесу аналізу використання коштів, що стимулюватиме прийняття ефективніших рішень щодо використання бюджетних коштів на всіх рівнях та планування головними розпорядниками коштів своєї діяльності⁷.

Т. М. Боголіб актуальність питання бачить у такому: “Середньострокове бюджетне планування можна назвати процесом модернізації бюджетного механізму. Модернізація буде базуватися на економічному зростанні, на нових факторах пов’язаних в основному не з експортом нафти і газу, а з поступовим звільненням від сировинної залежності. При формуванні бюджетної політики необхідно враховувати, що світ пройшов найсерйознішу кризу за багато десятиріч. Це криза нової глобальної еконо-

⁶ Бюджетне прогнозування : реферат [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uareferats.com/index.php/referat/details/31062>.

⁷ Програмно-цільовий метод формування бюджету: навч. курс / З. В. Перун, О. І. Романюк, Н. Н. Товста та ін. – К. : УНІСЕРВ, 2002.

міки, яка виявила потребу в додаткових інструментах її регулювання, колективних діях ряду країн у протидію світовим глобальним дисбалансам і ризикам⁸.

Нині в Україні податково-бюджетна політика на середньострокову перспективу непередбачувана. Суб'єкти господарювання не знають, які податки платитимуть навіть через рік, місцеві бюджети – які субвенції і в яких приблизно обсягах отримають з державного бюджету, суспільство – на які цілі витрачатимуться бюджетні кошти та на які державні послуги можна розраховувати. Така ситуація спостерігається на всіх рівнях бюджетної системи (центральному та місцевих). Як наслідок, програми затверджуються, але не фінансуються, розпочинаються, але не закінчуються. Це також не дає змоги сконцентрувати ресурси для ефективного вирішення проблем соціально-економічного розвитку держави.

Отже, проблема неузгодженості та непослідовності державної політики на коротко- та середньострокову перспективу – виклик сьогодення.

Упровадження середньострокового бюджетного планування має полегшити бюджетний процес і сприяти підвищенню якості та результативності податково-бюджетної політики. В умовах застосування середньострокового бюджетного планування бюджетний процес повинен починатися з уточнення показників першого року середньострокового плану, який береться за базу для розроблення бюджету на наступний рік. Це забезпечить наступність податково-бюджетної політики та гарантуватиме повну реалізацію бюджетних програм незалежно від бюджетного року. Однак найголовнішою цінністю має стати можливість вироблення конкретних і системних пропозицій щодо структурних реформ, запровадження яких дасть змогу досягти окреслених цільових показників соціально-економічного розвитку.

⁸ *Боголіб Т. М.* Середньострокове бюджетне планування як бюджетний механізм стимулювання економічної активності в Україні / Т. М. Боголіб // Економічний вісник університету : зб. наук. пр. ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Evu/2011_17_1/Bogolib.pdf.

І. Р. Ковалів

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМИ ФІНАНСАМИ ЗАСОБАМИ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

На сьогодні провідну роль в управлінні державними фінансами відіграє формування інформаційної інфраструктури системи управління державними фінансами.

Управління державними фінансами – сукупність форм і методів цілеспрямованого впливу держави на формування та використання централізованих і децентралізованих фондів фінансових ресурсів, що перебувають у розпорядженні державних органів управління.

Управління державними фінансами як чинник соціально-економічної стабільності країни потребує модернізації фінансової системи та посилення інституційної спроможності Міністерства фінансів України¹.

Основні принципи модернізації системи управління фінансами, відповідно до рекомендацій Комісії Європейських співтовариств, визначає Стратегія модернізації системи управління державними фінансами, в результаті реалізації якої очікується досягти:

- упорядкування міжвідомчої координації управління державними фінансами;
- забезпечення технологічної підтримки управління державними фінансами на основі використання інтегрованої інформаційно-аналітичної системи;
- удосконалення процесу управління державними фінансами в частині складання та виконання бюджетів усіх рівнів;
- підвищення ефективності використання фінансових і матеріальних ресурсів держави та прозорості бюджетного процесу;

¹ Плескач В. А. Інформаційно-аналітичне забезпечення управління державними фінансами / В. А. Плескач // Фінанси України. – 2008. – № 11. – С. 18–28.

- забезпечення гармонізації системи управління фінансами з міжнародними стандартами².

В Україні формується інформаційна політика – цілеспрямована сукупність заходів і дій для забезпечення необхідного рівня розвитку та безпеки національної інформаційно-комунікаційної інфраструктури.

Державна політика в цій сфері спрямована на:

- створення національних систем і мереж телекомунікацій;
- інформатизацію стратегічних напрямів розвитку економіки, безпеки та соціальної сфери держави;
- формування нормативно-правової бази інформатизації, включно з системою захисту авторських прав і персоналіфікованої інформації;
- розроблення національних стандартів у галузі інформатизації;
- сприяння виробництву й освоєнню засобів сучасної обчислювальної техніки і телекомунікації тощо.

Головні принципи діяльності та стратегія нашої держави в галузі інформатизації викладено в Національній програмі інформатизації, а також у Законах України: “Про інформацію” від 02.10.1992 № 2657-XII, “Про науково-технічну інформацію” від 25.06.1993 № 3322-XII, “Про захист інформації в автоматизованих системах” від 05.07.1994 № 81/94-ВР, “Про електронні документи та електронний документообіг” від 22.05.2003 № 851-VI, “Про електронний цифровий підпис” від 22.05.2003 № 852-VI, “Про телекомунікації” від 18.11.2003 № 1280-IV, “Про захист персональних даних” від 01.06.2010 № 2297-VI та інших законодавчих і нормативних актах.

У державному секторі широко використовують інформаційні автоматизовані системи для забезпечення перебігу фінансово-економічних процесів, зокрема автоматизовану систему фінансових розрахунків Міністерства фінансів України, автоматизо-

² Про схвалення Стратегії модернізації системи управління державними фінансами : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2007 № 888-р із змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 07.09.2011 № 968 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/888-2007-%D1%80>.

вану інформаційну систему “Податки”, автоматизовану інформаційну систему “Казна”, систему міжбанківських електронних платежів Національного банку України тощо³.

Недостатня інтеграція окремих складових системи управління державними фінансами не дає змоги забезпечити її гармонійний розвиток та стати ефективним інструментом державного регулювання соціально-економічної сфери. Тому інноваційні процеси системи управління державними фінансами в Україні з використанням інтегрованої інформаційно-аналітичної системи передбачають передусім застосування якісно нових інструментів для забезпечення її ефективного функціонування.

У світовій практиці для результативного вирішення проблем формування системи фінансового управління широко застосовують новітні технології, зокрема ERP-II, Business Intelligence (BI). BI-рішення – це інноваційні технології оброблення розподіленої інформації, що можуть радикально поліпшити управління фінансово-економічними показниками і відкрити нові можливості для розвитку економіки загалом.

Для забезпечення економічних процесів необхідна актуальна, повна інформація, як про поточний стан державних фінансів, так і про його прогнози на майбутнє. Тому питання розвитку системи управління державними фінансами засобами новітніх інформаційно-комунікаційних технологій має фундаментальне значення.

³ Лондар С. Л. Фінанси : навч. посіб. / С. Л. Лондар, О. В. Тимошенко. – Вінниця : Нова книга, 2009. – 384 с.

А. В. Козоріз

СЕРЕДНЬОСТРОКОВЕ ПЛАНУВАННЯ І ПРОГНОЗУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБАЛАНСОВАНОСТІ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ

Головне завдання системи державних фінансів будь-якої країни – забезпечити збалансованість видатків та доходів бюджету з метою гарантування виконання державою своїх функцій. Сучасні процеси, характерні для більшості національних економічних систем світу, свідчать про те, що для забезпечення збалансованого функціонування дохідно-видаткового механізму необхідне якісне планування, яке передбачає не лише тактичні, а й стратегічні перспективи. Європейська спільнота поступово переходить на середньострокове бюджетне планування, впроваджуючи ковзний план на три – п'ять років. Україна також не стоїть осторонь цього процесу: згідно зі ст. 21 Бюджетного кодексу України мають здійснюватися середньострокове планування і прогнозування. У нинішніх умовах застосування середньострокових прогнозів особливо актуальне.

Питання збалансованості системи державних фінансів і середньострокового планування та прогнозування досліджуються у працях українських науковців: М. Я. Азарова¹, О. Д. Василика², Т. І. Єфименко³, С. А. Лондара⁴, В. П. Кудряшова⁵, В. Й. Башка⁶

¹ Азаров Н. Я. Инновационные механизмы управления программами развития / Н. Я. Азаров, Ф. А. Ярошенко, С. Д. Бушуев. – К. : Саммит-книга, 2011. – 528 с.

² Василик О. Д. Державні фінанси України : підручник / О. Д. Василик. – К. : Вища шк., 2005. – 383 с.

³ Єфименко Т. І. Інституційне регулювання економічного розвитку / Т. І. Єфименко // Економіка України. – 2011. – № 1. – С. 16–26.

⁴ Лондар С. А. Фінанси : навч. посіб. / С. А. Лондар, О. В. Тимошенко. – Вінниця : Нова книга, 2009. – 383 с.

⁵ Кудряшов В. П. Стан державних фінансів та напрями їх оздоровлення / В. П. Кудряшов // Економіка України. – 2011. – № 3. – С. 14–26.

⁶ Башко В. Й. Про врегулювання питань, пов'язаних з оцінкою стану державних фінансів та проведенням квазіфіскальних операцій / В. Й. Башко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ecofin.org.ua/transparency>.

та ін. Однак останнім часом воно стає все актуальнішим та потребує подальшого дослідження.

Для того щоб українська система державних фінансів оминула проблеми та перешкоди, з якими стикалися інші країни, що впроваджували середньострокове планування і прогнозування, слід розглянути як позитивний, так і негативний зарубіжний досвід, а також методологічні аспекти цього планування.

Середньостроковим планом прийнято вважати систему прогнозних показників, розраховану на декілька (більше одного) років, наступних за поточним. Склад, структура, статус та організації, що відповідають за складання середньострокового плану, можуть бути відмінними в різних країнах. З методологічної точки зору важливим є принцип таргетування, притаманний середньостроковому плану. З метою підвищення ефективності планування, а також для формування стратегічної перспективи держава визначає певний цільовий (таргетований) показник, відносно якого здійснюється весь план. Таким показником може бути рівень дефіциту, обсяг видатків, рівень державного боргу та ін.

До складу середньострокового плану входять основні прогнозні показники макроекономічного розвитку, показники функціонування державного бюджету, але його головною ознакою є прогноз цільового показника. Середньостроковий план задає орієнтир, відносно якого будується вся система прогнозів та планів коротшого терміну дії.

Цільовий показник задається у вигляді певного цифрового значення або певної пропорції. Такими цільовими параметрами можуть бути: “дефіцит бюджету не більше 3 %” або “видатки не більше 15 % ВВП”. Таргетування тих чи інших показників підвищує дисципліну державних фінансів та суттєво сприяє їх оздоровленню. Ці орієнтири в європейській практиці мають назву “бюджетних правил” та є важливим інструментом середньотривалого планування й прогнозування. Будь-яке бюджетне правило складається з двох частин: концептуальної та фактичної. У концептуальній частині, що є інструментом стратегічного довгострокового планування, визначаються об’єкт таргетування та підходи до його регулювання (обмеження або нормування). У фактичній частині, яка відповідає за середньо-

строкове планування, задаються конкретні параметри (цифрові значення таргетованих показників тощо).

Найважливішим питанням є юридичний статус середньострокового плану. В європейській практиці можливі такі варіанти:

- План має юридичну силу, що перевищує або дорівнює державному бюджету. У такому разі таргетування найефективніше. Державний бюджет розробляється на основі встановлених обмежень, які не переглядаються та не порушуються. Є система компенсації вимушених порушень таких обмежень. Наприклад, при перевищенні обсягу видатків у поточному періоді певним розпорядником відбувається автоматичне закладення для нього меншого обсягу видатків на наступний період.
- План справляє значний вплив на процес формування бюджету, але він може переглядатися. У цьому випадку дисципліна знижується, але орієнтири, встановлені середньостроковим планом, по можливості зберігаються.
- План є набором сигнальних показників, що беруться до уваги при складанні бюджету, але не мають юридичної сили. У такому разі план фактично не впливає на державні фінанси через відсутність реальних інструментів впливу.

Як показує європейський досвід, найефективнішими є середньострокові плани, що значно впливають на бюджетний процес та за юридичною силою дорівнюють або перевищують бюджет. Це пояснюється тим, що бюджетний процес стає відповідальнішим. Влада змушена розраховувати середньострокові наслідки всіх державних програм, що позитивно впливає на стан державних фінансів загалом.

Особливо ефективно застосування фіскальних правил (обмежень) та середньострокових планів за умови наявності компенсаторних механізмів. Тобто система державних фінансів розробляється таким чином, щоб будь-які порушення фіскальної дисципліни автоматично компенсувалися за рахунок майбутнього обмеження видатків.

Для підвищення ефективності середньострокового планування необхідно здійснювати максимально точно прогнозуван-

ня всіх макроекономічних показників, а також проводити максимально глибоку та детальну класифікацію показників функціонування державного бюджету. Європейський досвід показує, що у більшості країн, які мають ефективне середньострокове прогнозування, прогнозні показники деталізуються до рівня кінцевих розпорядників. Це дає можливість не тільки відносно достовірно оцінити майбутній стан бюджету, а й дієво контролювати фіскальну дисципліну на рівні конкретних розпорядників державних коштів. Враховуючи застосування компенсаторних механізмів, створюється універсальна система, у межах якої фактично виключені будь-які зловживання. Навіть у разі їх виникнення шкода від них буде автоматично скомпенсована за рахунок самого порушника.

Для складання таких детальних планів необхідна потужна аналітична база. У багатьох європейських країнах функціонують як незалежні інституції, що займаються плануванням та прогнозуванням на середньострокову перспективу, так і органи державної влади, єдиною функцією яких є складання прогнозів. На сьогодні у Європі не вироблено єдиної оптимальної моделі інституціональної організації середньострокового планування і прогнозування. Деякі країни (Франція, Італія, Швеція) вважають, що прогнози мають складатися виключно державними органами влади, щоб поєднати функцію головного розпорядника коштів та головного планувального органу в межах одного органу влади. Таким чином знімається питання координації дій між плановим та операційним органом. Інші країни (Нідерланди, Швейцарія, Австрія) створюють незалежні організації, які формують прогнози. Вважається, що такий прогноз є політично нейтральним та не стає інструментом створення іміджу влади, а отже, є точнішим. Однак ці організації є об'єктом постійного політичного тиску, нерідко зазнають гонінь з боку влади, а також мають проблеми щодо координації під час бюджетного процесу.

Підсумовуючи міжнародний досвід, можна дійти висновку, що середньостроковим планам мають бути притаманні:

- значна юридична сила;
- наявність конкретних цільових показників та системи обмежень;

- захисні механізми дотримання цих обмежень;
- максимальна деталізація;
- складання незалежною експертною групою.

З огляду на те, що ці особливості не передбачені українським законодавством, можна зробити висновок, що середньострокове планування в Україні потребує подальшого вдосконалення.

Н. М. Корнієнко

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ ПРОГРАМНО-ЦІЛЬОВОГО МЕТОДУ ПЛАНУВАННЯ БЮДЖЕТНИХ ВИДАТКІВ

В умовах економічних перетворень зростає роль держави в регулюванні економічних процесів, спрямованих на стійкий розвиток економіки, набуває актуальності підвищення прозорості бюджету для громадськості, поліпшення якості надання державних послуг і ефективності використання бюджетних ресурсів. З огляду на прагнення України до євроінтеграції актуальним стає питання приведення механізмів та інституційно-правової бази бюджетної політики України у відповідність до стандартів Європейського Союзу, країни якого мають корисний для України досвід у сфері регулювання бюджетних ресурсів з метою забезпечення соціально-економічного розвитку країни.

Програмно-цільове планування є одним із видів планування, в основі якого лежить орієнтація діяльності на досягнення поставленої цілі. Процес планування ґрунтується на визначенні та постановці цілей і лише потім обираються шляхи їх досягнення. Програмно-цільовий метод планування передбачає коригування обсягів бюджетних коштів залежно від конкретних змін у політичній, економічній, духовній та інших сферах.

Нині багато країн світу, таких як Сполучені Штати Америки, Канада, Австралія, Нова Зеландія та країни – члени Європейського Союзу, використовують компоненти ПЦМ під час складання та виконання державних, федеральних та місцевих бюджетів. Значна частина елементів такого методу використовується в Литві та Естонії. Успіхів у його застосуванні досягли Румунія та Болгарія, в яких поступовий перехід до практики складання бюджету згідно з ним регулюється законодавчими актами.

У багатьох розвинутих країнах, зважаючи на умови економічного життя, розроблялися та запроваджувалися певні форми й методи програмно-цільового впливу на економіку.

Концепцію ПЦМ започатковано в 1950-х роках у США разом з економічними реформами. Вона пройшла такі етапи роз-

витку: “Програмно-цільовий бюджет”, що передбачав перенесення акцентів з витрат державних ресурсів на виконання державних функцій та досягнення конкретних результатів; система “Планування – програмування – бюджетування”, головною метою якої було забезпечення оптимального розподілу ресурсів; “Управління за цілями”, що передбачало підвищення відповідальності всіх співробітників міністерств та відомств за досягнення цілей, поставлених перед установою; розроблення бюджету на “нульовій основі”; ухвалення Федерального закону “Про оцінку результатів діяльності державних установ”, що визначав цілі, на яких повинна базуватися державна політика бюджетних видатків, та основні шляхи їх досягнення, навколо яких будується система планів і звітів, що використовуються для забезпечення взаємозв’язку ресурсів і результатів.

Мета проведення таких реформ полягала в тому, щоб при прийнятті рішень і складанні звітів основна увага приділялася не нарощуванню обсягів видатків міністерств і відомств, а результатам їх діяльності, таким як збільшення рівня зайнятості населення, забезпечення національної безпеки, максимальне задоволення потреб громадян. Інформація для оцінки діяльності міністерств і відомств включає стратегічний план, план роботи на рік та звіт про виконання плану роботи.

Також під час роботи над бюджетом застосовується система оцінки та аналізу бюджетних програм за п’ятибальною шкалою: ефективна, помірно ефективна, адекватна, неефективна, неможливість оцінки результатів. Цей інструмент спрямований на поліпшення результатів функціонуючих програм і реформування або закриття неефективних програм. Він дає змогу виявити слабкі та сильні сторони кожної програми, на підставі чого приймаються відповідні управлінські рішення про подальше їх фінансування¹.

В Австралії запровадження ПЦМ на початку 70-х років ХХ ст. було складовою комплексної реформи державного управління

¹ Фінанси України: інституційні перетворення та напрями розвитку: монографія / за ред. І. Я. Чугунова. – К.: ДНУ “Акад. фін. управління”, 2009. – 848 с.

та економічної політики. Уряд Австралії ставив такі першочергові цілі: вдосконалити систему управління в міністерствах та відомствах; сфокусувати діяльність міністерств і відомств на вирішенні фундаментальних соціально значущих проблем; підвищити підзвітність міністерств і відомств суспільству, а також сформуванню точніших уявлень в уряді, парламенту та контрольно-ревізійних органів про результати діяльності міністерств та відомств.

На сучасному етапі розвитку бюджетного процесу при підготовці проекту бюджету уряд визначає кінцеві результати у вигляді суспільно значущого ефекту, якого має досягти в кожній сфері діяльності. Парламент затверджує асигнування, необхідні органам влади для досягнення цих результатів і за рахунок яких виконуватимуться зобов'язання та надаватимуться бюджетні послуги.

Міністерства та відомства, у свою чергу, визначають цілі, які вони прагнуть досягти з метою максимального сприяння досягненню намічених урядом результатів та реалізації державної політики. Вони також розробляють систему показників з метою оцінки соціальної та економічної ефективності своєї діяльності, подальшого підвищення результативності й відповідальності за кінцеві результати.

Міністерство фінансів здійснює перспективний аналіз витрат та готує плани бюджету за програмами у розрізі видатків і доходів на поточний рік і три наступні роки. Середньостроковий план є основою для розроблення щорічного плану².

У Великобританії, яка почала запровадження методів формування та виконання бюджету, орієнтованого на кінцевий результат, у 1988 р. ця ініціатива стала складовою реформи державного управління. Реформа, що включала реструктуризацію державних закладів, супроводжувалася впровадженням ринко-

² Бюджетна політика у контексті стратегії соціально-економічного розвитку України : у 6 т. / редкол.: М. Я. Азаров (голова) та ін. – К. : НДФІ, 2004. – Т. 4: Програмно-цільовий метод у бюджетному процесі / М. Я. Азаров, Ф. О. Ярошенко, О. І. Амоша (кер. авт. кол.) та ін. – 368 с.

вої конкуренції у сферу надання суспільних послуг та підвищенням якості їх надання.

У бюджетному процесі Великобританії можна виокремити основні елементи застосування програмно-цільового управління: бюджетні цілі зосереджуються на головних пріоритетах державної політики та спрямовані на її реалізацію; визначаються бюджетна управлінська стратегія і розмір видатків за функціями держави та відомчою класифікацією на багаторічний період (так звані контрольні суми, що є основою для перегляду урядом наявних зобов'язань на два наступні фінансові роки та формування прогнозів на третій рік); управління бюджетом відбувається на основі кінцевих соціально важливих результатів.

Угодами про надання бюджетних послуг і про якість послуг визначаються цілі та завдання кожного міністерства, значення показників якості і обсягу бюджетних послуг, очікуваного ефекту від їх надання, а також інші цільові показники діяльності міністерств і відомств. Названі угоди застосовуються у Великобританії як елементи нового підходу до надання послуг за рахунок бюджетних коштів. У сучасній системі управління бюджетом ця практика цілком укорінилася, з неї виключено недієздатні та поглиблено найефективніші компоненти³.

Узагальнюючи досвід зарубіжних країн із запровадження системи програмно-цільового управління бюджетами, можна виокремити певні особливості та зробити такі висновки:

- програмно-цільовий метод є лише одним з елементів цілої низки реформ державного управління, спрямованих на покращання діяльності державних установ;
- рекомендується вдосконалювати методологію ПЦМ в окремих пілотних міністерствах та відомствах, адаптуючи нові технології до чинної бюджетної практики з поширенням набутого досвіду на інші міністерства;
- ефективне запровадження ПЦМ передбачає наявність системи фінансового контролю, звітності та аудиту. Обо-

³ Бугай Т. В. Програмно-цільовий метод у бюджетному процесі: зарубіжний досвід і можливості його використання в Україні / Т. В. Бугай, А. А. Галюта // Вісник ЖДТУ. – 2011. – № 3 (57). – С. 206–210.

в'язковий елемент – побудова систем моніторингу та оцінки виконання програм.

Доцільним є подальше удосконалення та впровадження на рівні місцевих бюджетів програмно-цільового методу планування бюджету з урахуванням відповідних фінансово-економічних можливостей держави, що спрямовано на підвищення результативності використання бюджетних коштів. Досвід країн з розвинутою економікою, що використовують програмно-цільовий метод планування бюджету як інструмент підвищення ефективності фінансового управління, свідчить, що його впровадження є динамічним, адаптивним процесом та потребує важених і збалансованих підходів до його імплементації у бюджетний процес.

Л. П. Пилипенко

СЕРЕДНЬОСТРОКОВЕ БЮДЖЕТНЕ ПЛАНУВАННЯ В УКРАЇНІ

Бюджетне планування – вагомий важіль реформування системи фінансового управління, вектор якого спрямований на підвищення дієвості та прозорості функціонування бюджетної системи країни. Місією бюджетного планування на перспективу є покращання стану бюджетної дисципліни щодо витрачання державних фінансових ресурсів.

Бюджетне планування (від англ. *budgetary planning*) є сукупною складовою фінансового планування та необхідним компонентом функціонування бюджетного процесу для визначення обсягу, джерел і напрямів використання бюджетних ресурсів на федеральному, регіональному, муніципальному рівнях управління.

В умовах переходу національних економік країн СНД на ринкові основи господарювання суттєві зміни відбулись у методології бюджетного планування, яка залишилася у спадок від Держплану СРСР. Разом з тим в Україні, як і в Російській Федерації, Білорусі, Молдові, Казахстані, бюджетне планування зберегло своє призначення як підґрунтя для складання основного фінансового плану – державного бюджету.

Щороку бюджетні показники підлягають затвердженню на державному й регіональному рівнях – у формі законів, на місцевому – у вигляді рішень представницьких органів місцевого самоврядування. Бюджетне планування в цих країнах здійснюється у декілька етапів: складання проектів бюджетів фінансовими органами різних рівнів; розгляд проектів бюджетів у виконавчих органах державної влади; розгляд проектів бюджетів і затвердження бюджетів у законодавчих і представницьких органах державної влади різних рівнів і в органах місцевого самоврядування; щоквартальний розподіл фінансовими органами державних, регіональних і муніципальних обсягів доходів та витрат, а також складання зведених бюджетних розписів.

Бюджетне прогнозування (від англ. budgetary forecasting) – невід’ємна частина бюджетного процесу, база бюджетного планування спирається на реальні розрахунки щодо напрямів розвитку бюджету, можливі варіанти стану його дохідної та витратної частин у середньо- та довгостроковій перспективі, шляхи й терміни їх досягнення. Прогноз будується на ретельному вивченні інформації про стан бюджету на певний момент, визначенні відповідно до виявлених закономірностей різних варіантів досягнення передбачуваних бюджетних показників, а також знаходженні в результаті аналізу найкращого варіанта розвитку бюджетних відносин.

Планування бюджету орієнтує на пошук оптимального шляху вирішення завдань, на вибір кращого з можливих варіантів розвитку бюджетної політики, зокрема державного бюджету з урахуванням численних економічних і соціальних завдань, об’єктивних і суб’єктивних чинників, які діють на державному, регіональному і місцевому рівнях із систематичним їх уточненням.

Загалом планування бюджету зводиться до розрахунку вірогідного наповнення бюджету на відповідному рівні бюджетної системи – державному, регіональному, місцевому; встановлення обсягів і напрямів витрат бюджетних коштів; визначення можливих змін у міжбюджетних відносинах. Якщо прогнозні розрахунки обмежені майбутнім (плановим) роком, то вони виконуються для конкретних видів доходів і витрат відповідно до чинної в країні бюджетної класифікації; якщо належать до періоду, наступного за плановим роком, – для основних параметрів і структури відповідного бюджету.

Значною перепорою на шляху впровадження середньострокового планування на рівні місцевих бюджетів є відсутність нормативно-правового підґрунтя для середньострокового планування міжбюджетних відносин. У чинних нормативно-правових актах ідеться переважно про середньострокове планування Державного бюджету України або місцевих бюджетів і практично проігноровані аспекти середньострокового планування міжбюджетних відносин. При цьому таке планування не менш важливе для місцевих бюджетів, оскільки є визначальним для встановлення стабільності їх відносин з державним бюджетом

України, а отже, від нього залежить і можливість планування власного розвитку на середньострокову перспективу.

Ще однією проблемою в цьому контексті є відсутність чіткого взаємозв'язку між середньостроковими фінансовими планами та програмами соціально-економічного розвитку на перспективу. Поточний аналіз виконання таких програм свідчить про те, що на сьогодні вони не реалізуються в повному обсязі через неузгодженість із середньостроковими фінансовими планами, а також недостатню державну підтримку, нечітку координацію дій центральних та місцевих органів влади, неякісний аналіз ситуації в кожному окремому регіоні й неналежний контроль за виконанням цих програм.

Питання середньострокового макроекономічного та бюджетного планування залишаються недостатньо врегульованими на рівні чинного законодавства, що, у свою чергу, негативно впливає на ефективність міжбюджетних відносин. Так, у Бюджетному кодексі України¹ визначено лише загальні засади середньострокового макроекономічного та бюджетного планування, проте не окреслено його механізми і процедури. Водночас у Законі України “Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України”² не передбачено формування зведеного балансу фінансових ресурсів на середньостроковий період. Зазначені у цьому законі поняття основних макроекономічних та інших показників, балансу соціального та економічного розвитку не конкретизовані, а також не передбачена сама необхідність складання зведеного балансу фінансових ресурсів бюджетної системи.

Системною проблемою на шляху впровадження середньострокового планування на рівні місцевих бюджетів є неузгодженість стратегічних пріоритетів регіонального/місцевого розвитку із загальнодержавними пріоритетами розвитку.

¹ Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/page9>.

² Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України : закон України від 23.03.2000 № 1602-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 25. – Ст. 195.

Нормативна невизначеність факторів, які впливають на загальний економічний розвиток адміністративно-територіальних одиниць, додатково посилюється також об'єктивним запізненням первинної інформації та її неповнотою. Саме невизначеність факторів, різні методи оброблення інформації та її повнота впливають на якісний рівень і цінність не тільки планів, прогнозів, а й поточного моніторингу та аналізу стану виконання місцевих бюджету.

Зважаючи на викладене, апріорі важливим є дослідження досвіду зарубіжних країн щодо питання запровадження середньострокового бюджетного планування. Останніми роками країни Європейського Союзу перейшли до розроблення власного щорічного бюджетного процесу на основі стратегічного багаторічного підходу. Загальним для всіх підходів у довгостроковому бюджетуванні є включення прогнозних оцінок доходів і витрат на декілька років після поточного року, при цьому практика середньо- та довгострокового бюджетного планування має особливі риси в кожній із країн ЄС.

У ФРН бюджетний процес децентралізований і макроекономічне прогнозування уряду здійснюється із залученням експертних організацій. На підставі Маастрихтського договору* та пов'язаного з ним Пакту про стабільність і зростання** (ПСР) країни – учасниці європейської зони повинні дотримуватися закладених фіскальних параметрів: обмеження для щорічного дефіциту бюджету в 3 % ВВП і загального боргу до 60 % ВВП.

* Маастрихтський договір (англ. Maastricht Treat, формально, Договір про утворення Європейського Союзу), також відомий як Договір про Європейський Союз (ДЄС), був підписаний 7 лютого 1992 р. у м. Маастрихт (Нідерланди) членами Європейського співтовариства і набрав чинності 1 листопада 1993 р.

** Пакт про стабільність і зростання (англ. Stability and Growth Pact), що мав на меті гарантувати дотримання країнами, учасницями Економічного та монетарного союзу, "бюджетної дисципліни" після впровадження єдиної валюти, складається з резолюції Європейської Ради, ухвалені в Амстердамі 17 червня 1997 р., та двох постанов Раді міністрів від 7 липня 1997 р., в яких визначено технічні деталі домовленостей щодо нагляду за бюджетом, координації економічних політик і штрафних санкцій у разі порушення бюджетної дисципліни.

Відповідно до ПСР держава має прагнути до збалансованого бюджету і розробляти щорічні програми забезпечення стабільності й зростання, які віддзеркалюють виконання цих цільових показників. Багаторічне планування витрат ґрунтується на надійних макроекономічних прогнозах, пов'язаних із податково-бюджетними цільовими показниками, які були б допустимими в сукупності і стали надійними прогнозами ресурсного забезпечення в майбутньому.

У Федеративній Республіці Німеччина бюджетне управління здійснюється відповідно до всеосяжної, точної та ретельно виконуваної сукупності законів і правових норм. Незважаючи на те, що фіскальна система у ФРН є децентралізованою й на різних рівнях держави панує відповідна ступінь самостійності, у межах єдиних правових засад здійснюється чіткий розподіл повноважень і відповідальності. Виважені стандарти бюджетування, обліку та звітності поширюються на всі рівні держави, а підготовка бюджету на середньостроковий період є невід'ємною частиною бюджетного процесу³.

Відповідно до Основного закону (Конституції) Федеративної Республіки Німеччина* на всіх рівнях державного управління має проводитись відповідальна політика податково-бюджетного управління з метою досягнення макроекономічних цільових показників. Федеральний центр і федеральні землі зобов'язані будувати бюджети, з огляду на мету загальної економічної рівноваги. Запозичення федеральним центром, обмежені інвестиційним бюджетом, чинні в багатьох федеральних землях, однак федеральний центр і федеральні землі мають повноваження самостійного вибору. Федеральний центр обмежений у праві на встановлення у законодавчому порядку верхньої межі запозичень,

³ Фінансовий федералізм у ФРН. Бюджетний процес у ФРН. Схема розробки федерального бюджету Німеччини / USAID. Програма сприяння Парламенту II [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pdp.org.ua/analytics/local-government/949-9-5>.

* Основний закон, був прийнятий 8 травня 1949 р. і набув чинності 23 травня 1949 р. Після інтеграції 3 жовтня 1990 р. Німецької Демократичної Республіки до складу ФРН став Основним законом для всієї Німеччини.

якщо можлива загроза загальній економічній рівновазі. У свою чергу, фінансові ресурси органів самоврядування (Gemeinden) підлягають контролю з боку відповідних федеральних земель, уповноважених на затвердження їхніх бюджетів і запозичень. Органи місцевого самоврядування також зобов'язані звітувати в межах одного року і лише щодо підсумкових рахунків.

Загальне планування спільної діяльності здійснюється Радою з питань планування, до якої залучені відповідні земельні міністри та федеральний міністр фінансів, який її очолює. Рішення ухвалюються всіма представниками федерації і більшістю представників земель, причому жодне прийняте рішення не може спрямовуватися проти федерації.

Розроблення бюджету на рівні загального уряду координується Фінансовою радою, проте внаслідок бюджетної самостійності федерального центру, земель і органів місцевого самоврядування угоди між ними мають суто політичний характер і не є юридично обов'язковими. Фінансова рада встановлена Законом про бюджетні принципи, а його роль була посилена нещодавно ухваленими поправками. До складу Ради входять міністри фінансів федерації і федеральних земель, а також представники органів місцевого самоврядування. У Фінансовій раді досягнуто домовленості щодо порядку коригування видатків на кожному рівні державного управління для забезпечення відповідності фіскальним межам Маастрихтського договору й середньостроковим цілям збалансованого бюджету. Проте немає докладного розпису витратних цільових показників за федеральними землями, крім того, Фінансова рада не оприлюднює обґрунтування щодо залежності витратних цільових показників і бюджетних дефіцитів.

Бюджетні документи містять бюджетні прогнози і дозволяють їх оприлюднювати для громадськості. При цьому не проводиться аналіз залежності між допущеннями, податково-бюджетним планом і станом його виконання. Є ретельно задокументовані процедури розроблення макроекономічних параметрів для бюджету. Остаточне рішення ухвалюється урядом: канцлером, міністерствами фінансів, праці та економіки. Робота над бюджетним планом завершується офіційною заявою в

пресі й відкрито обговорюється в засобах масової інформації, а також у парламенті в межах бюджетного процесу. Прогноз складається тричі на рік: один раз на початку року для складання Щорічного економічного звіту, потім навесні й восени для робочої групи із податкових розрахунків. Щорічний економічний звіт уряду, передбачений Законом про сприяння економічній стабільності та зростанню, містить докладні плани попиту і пропозиції, а також розгорнутий аналіз прогнозів уряду. Це обмежує корисність таких прогнозів у випадках, коли змінюються макроекономічні умови.

До складу міжбюджетної робочої групи з податкових розрахунків входять представники федерального центру, федеральних земель, органів місцевого самоврядування, Бундесбанку, Федерального статистичного управління, Ради економічних експертів і дослідні інститути. Ця група відповідальна за підготовку офіційних планів уряду щодо конкретних дохідних статей бюджету. Учасники робочої групи можуть користуватися моделями, остаточний офіційно публікований прогноз відображає консенсус усієї групи. Агреговані показники публікуються в різних джерелах, а прогнози фіскального навантаження містяться в офіційному середньостроковому фінансовому плані.

У результаті вивчення зарубіжного досвіду, зокрема бюджетного планування бюджету у Федеративній Республіці Німеччина, можна зробити висновок, що ефективність упровадження розвитку середньострокового бюджетного планування в Україні можлива за умови консолідованого бачення моделі середньострокового бюджетного планування, прогнозування макроекономічних наслідків пропонованих заходів та здійснення моніторингу наслідків реальної дії після їх реалізації.

І. В. Попов

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ БОРГОВОЇ МОДЕЛІ УКРАЇНИ

Питання керованості та підконтрольності фінансових ресурсів держави, забезпечення умов їх використання як основного фактора розвитку країни посідає окреме місце у дослідженні стабільності фінансової системи держави та подоланні макроекономічних диспропорцій. Від правильності організації процесу створення та використання державних фінансових ресурсів значною мірою залежить можливість впливу держави на економічний та соціальний розвиток.

В Україні внаслідок проведення урядом протягом 2002–2011 рр. політики, зорієнтованої на неінфляційні механізми погашення дефіциту бюджету, загальна сума державного боргу постійно зростала. Так, за названий період сукупний державний борг (прямий та гарантований) України зріс у 6,2 раза. За останні три роки в умовах фінансової кризи темпи зростання державного боргу значно збільшились¹.

Основними причинами різкого зростання державного боргу України стали:

- розгортання економічної кризи;
- збільшення державних видатків без відповідного зростання державних доходів;
- дискреційна політика держави, спрямована на зменшення податкового навантаження з метою стимулювання економіки без відповідного скорочення державних витрат;
- вплив політичних бізнес-циклів – надмірне збільшення видатків напередодні виборів;
- залучення коштів нерезидентів з метою підтримки стабільності національної валюти².

¹ Стан державного боргу України / Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfn.gov.ua>.

² *Базилевич В. Д.* Макроекономіка : навч. посіб. / В. Д. Базилевич, А. О. Баластрик. – Вид. 2-ге, допов. – К. : Атіка, 2009. – 368 с.

У структурі прямого державного боргу України протягом 2002–2011 рр. переважала частка зовнішнього боргу. З 2002 до 2007 р. спостерігалася тенденція до збільшення частки зовнішнього боргу з 66,8 до 75 % відповідно. Починаючи з 2008 р., спостерігалася істотне збільшення внутрішньої заборгованості за рахунок випуску ОВДП з 12,8 % у 2007 р. до 44,3 % у 2011 р.³ Зауважимо, що нарощування зовнішнього боргу забезпечувало можливість збільшення додаткових державних видатків без обмеження поточного споживання і реальної інвестиційної діяльності приватного сектору економіки. Водночас значний зовнішній борг стає перешкодою для подальшого розвитку економіки, має негативні суспільні наслідки, підвищує залежність країни від кредиторів, вимагає від держави підтримання валютного курсу на високому рівні⁴.

Переорієнтація України на внутрішні джерела фінансування та нарощування обсягу внутрішніх запозичень за рахунок випуску ОВДП протягом 2008–2011 рр. відбувалася за умови недостатньо місткого та диверсифікованого внутрішнього фінансового ринку. Крім того, простежувалася тенденція до збільшення строковості державних цінних паперів, тоді як середньозважена дохідність ОВДП характеризувалася спадною динамікою, що у підсумку зумовлювало зменшення вартості державних запозичень. Крім стрімкого накопичення заборгованості за внутрішніми позиками, особливістю боргової моделі України стало різке зростання ролі кредитів міжнародних фінансових організацій (МФО), починаючи з 2009 р., що може породжувати загрози неплатоспроможності держави та призвести до виникнення кризи платіжного балансу в період погашення боргів.

Проведене дослідження стану та тенденцій боргової політики України протягом 2002–2011 рр. дало змогу зробити висновок,

³ Стан державного боргу України / Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua>.

⁴ *Базилевич К. С.* Моделювання взаємозв'язків дефіциту державного бюджету України з показниками макроекономічної динаміки / К. С. Базилевич, О. В. Царук // Банківська справа. – 2002. – № 3. – С. 24–29 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.tsaruk.com/docs/Bank2002_3.pdf.

що вона є незадовільною. В Україні державний борг дедалі більше набуває характеру не лише фінансової, а й соціально-політичної проблеми. Така ситуація свідчить про неналежне управління державним боргом, тобто проведення заходів з виплати доходів кредиторам та погашення позик, зміни умов вже випущених позик, визначення умов випуску нових державних цінних паперів. Крім того, управління державним боргом супроводжується низкою проблем:

- в українському законодавстві звужене поняття державного боргу, що не сприяє реалістичному прогнозуванню основних макроекономічних показників соціально-економічного розвитку країни;
- немає єдиного підходу до визначення державної заборгованості, оскільки при розрахунку державного боргу Міністерство фінансів України керується насамперед Бюджетним кодексом України, а Національний банк України – стандартами Міжнародного валютного фонду та Системи національних рахунків (СНР);
- не створено адекватної системи статистичних показників для оцінки рівня державної заборгованості;
- наявні проблеми структуризації боргу;
- існують проблеми обліку та звітності щодо державного боргу⁵.

Розв'язання проблеми обслуговування державного боргу є одним із ключових факторів фінансової стабільності в країні. Від характеру врегулювання боргової проблеми значною мірою залежить бюджетна дієздатність держави, стабільність її національної валюти, а відтак фінансова підтримка міжнародних фінансових організацій. С. Фішер стверджував, що у світі досі не розроблено вичерпної теорії управління державним боргом, а тому в науковій літературі застосовуються різні концептуальні підходи до визначення цілей управління ним (таблиця).

В Україні відповідно до Положення про управління ризиками, пов'язаними з наданням державних гарантій, та розподіл

⁵ Іваненко Ю. В. До питання розкриття інформації про державний борг / Ю. В. Іваненко, А. В. Мамишев // Вісник НБУ. – 2007. – № 3. – С. 14–19.

Таблиця

Характеристика підходів до управління державним боргом

Підхід до управління державним боргом	Характеристика підходу до управління державним боргом
На макрорівні	<p>Передбачає формування напрямку економічної політики держави, пов'язаного з її діяльністю як позичальника, що полягає у:</p> <ul style="list-style-type: none"> — формуванні політики своєчасного погашення державного боргу; — встановленні меж державної заборгованості; — визначенні основних напрямів і цілей дії на мікро- і макроекономічні показники
На мікрорівні	Передбачає сукупність заходів, пов'язаних з випуском і розміщенням державних боргових зобов'язань, обслуговуванням, погашенням і рефінансуванням державного боргу, а також регулюванням ринку державних цінних паперів
З метою реалізації стратегії максимізації суспільного добробуту	Полягає у мінімізації витрат на обслуговування державного боргу та уникнення макроекономічних труднощів і проблем фінансування соціальних програм у майбутньому
З погляду оптимальності	Передбачає оптимізацію рівня та структури державного боргу з метою уникнення негативного впливу на темпи економічного зростання і платіжний баланс у довгостроковій перспективі
Як інструмент макроекономічного регулювання	Передбачає мінімізацію впливу фінансування державного боргу на стан фінансового ринку
З позицій забезпечення національної безпеки	Передбачає уникнення політичної та економічної залежності від іноземних кредиторів

Джерело: Юрій С. Фінанси: підручник / С. І. Юрій, В. М. Федосов, А. М. Алексєєнко. – К.: Знання, 2008. – 611 с.; Сержанов В. Характеристика стану державного боргу України / В. В. Сержанов // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія "Економіка". – 2011. – Вип. 32. – С. 213–218 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Nvuu/Ekon/2011_32/statti/4_1.htm.

таких ризиків між державою, кредиторами і позичальниками, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23.02.2011 № 131, під управлінням державним боргом розуміють “комплекс заходів державного управління, спрямованих на забезпечення потреб держави у фінансуванні державного бюджету за рахунок боргових джерел при мінімально можливих витратах у середньо- та довгостроковій перспективі з прийнятним рівнем ризиків, а також спрямованих на розвиток і підтримку внутрішнього ринку державних цінних паперів”⁶.

Ефективне управління державним боргом включає не лише знання його ефектів, а й можливість кількісної та якісної оцінки з метою визначення впливу державного боргу на економіку. Відкритим залишається питання необхідності дослідження взаємозалежності між динамікою державного боргу та показниками макроекономічної динаміки. Крім того, на сьогодні узгодження грошово-кредитної і боргової політики з антикризовими програмами є одним з основних завдань Національного банку України та уряду для недопущення повторення практики використання нових зовнішніх запозичень для оптимізації бюджету і тим самим збільшення боргового тягаря в умовах економічної і політичної нестабільності.

Спроможність у повному обсязі своєчасно обслуговувати та погашати державний борг є одним з індикаторів стабільності фінансової системи держави, що надає державі імідж надійного позичальника та відкриває можливості отримання нових позик на вигідних умовах. Комплексний підхід до реалізації стратегії управління державним боргом має втілитися в зміцненні координації боргової політики з бюджетно-фінансовою та грошово-кредитною політикою з метою забезпечення стабільності фінансової системи та стабільного економічного зростання.

⁶ Про затвердження Положення про управління ризиками, пов’язаними з наданням державних гарантій, та розподіл таких ризиків між державою, кредиторами і позичальниками: постанова Кабінету Міністрів України від 23.02.2011 № 131 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/131-2011-%D0%BF>.

Р. О. Придня

МОДЕЛЮВАННЯ ДОХОДІВ ЗВЕДЕНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ

Підвищення ефективного управління державними фінансами передбачає обов'язкове планування і прогнозування всіх фінансових показників країни, передусім державного бюджету як головного фінансового плану країни. Невідповідність між прогнозними та реальними доходами бюджету, на жаль, призводить до втрати можливості ефективно використовувати наявні фінансові ресурси країни та перешкоджає впровадженню процесу ефективного середньострокового бюджетування.

На сьогодні Міністерство фінансів України здійснює прогнозування доходів бюджету з використанням методів питомих ваг в основних макроекономічних показниках, зокрема у ВВП, а також методу прямого розрахунку. Однак уже декілька десятиліть у бюджетній системі ЄС основним інструментом аналізу, імітації та прогнозування економічних процесів у державних установах є макроекономічне моделювання.

Передусім варто виокремити такі моделі: французька модель середньострокового планування і прогнозування FIFI; спільна економетрична модель Федерального резервного бюро міністерства зовнішньої торгівлі США та Пенсільванського університету MPS, розроблена на основі Бруклінської моделі та моделі Уортона; багатогалузева динамічна модель DRI; квартальна модель, розроблена в Бюро економічного аналізу США BEA; мічиганська квартальна економетрична модель; економетричні моделі системи LINK, що пов'язують у єдину систему моделі економічного розвитку різних країн світу; модель, яка описує поквартальний економічний розвиток США в умовах рецесії DEF.

Для ефективного прогнозування державного бюджету необхідно використовувати методи, що з високим ступенем вірогідності враховуватимуть основні напрями, обсяги та пріоритети соціально-економічного розвитку економіки, а також взаємозв'язки між державним бюджетом і національною економікою. Розв'язати це завдання можна лише за допомогою використання економетричних та імітаційних моделей.

На практиці отримати достовірний прогноз надзвичайно складно, тому що крім економічних, є велика кількість інших факторів впливу на бюджет, передбачити розвиток яких у майбутньому достатньо важко.

Очевидно, що прогнозування є ймовірнісним розрахунком, проте використання макроекономічних моделей має істотну перевагу над іншими методами, адже в такому випадку розрахунок різних статей бюджету базується на аналізі взаємозв'язку між показниками державного бюджету та макроекономічними показниками, стратегією соціально-економічного розвитку країни у прогнозованому періоді.

Між показниками державного бюджету та макроекономічними показниками на практиці є багато взаємозв'язків. Врахувати всі з них – надзвичайно складне завдання, але між бюджетом та економікою країни існують базові залежності, які можливо та необхідно враховувати при проведенні процесу прогнозування.

Зокрема, зростання виробництва, як правило, веде до зростання зайнятості населення, збільшення доходів підприємств і домогосподарств, що зумовлює збільшення обсягу податку на доходи фізичних осіб та податку на прибуток підприємств, а збільшення споживання населення відповідно призводить до зростання надходження від податку на додану вартість. Зростання економіки, таким чином, зумовлює зростання доходів держави, зниження рівня економічного розвитку та зайнятості дає протилежний ефект.

Крім впливу на дохідну частину бюджету, зміни у зайнятості позначаються і на рівні суспільних витрат. Зростання безробіття призводить до збільшення витрат держави на допомогу з безробіття і на заходи, спрямовані на створення робочих місць. Має значення також динаміка цін і зарплат. При зростанні цін збільшуються доходи держави від податків на споживання, але витрати держави також зростають, оскільки держава водночас є одним із великих споживачів товарів і послуг.

Варто враховувати і фактор часу, адже зміни у бюджетно-податковому законодавстві не відразу проявляються повною мірою у найближчий рік, часто ефект розтягнутий на певний період

(саме тому слід розглядати бюджетний процес з огляду на перспективу на кілька років).

Для здійснення ефективного середньострокового бюджетного планування і прогнозування необхідна цілісна система макроекономічних показників соціально-економічного розвитку. Міжнародна практика засвідчує, що ця система показників варіює у різних країнах, але її ядро переважно є однаковим.

Система макропоказників має відповідати діючому інформаційному забезпеченню та конкретним алгоритмам їх розрахунків. Інформаційною базою для здійснення прогнозів повинні бути статистичні дані Державної служби статистики України, Міністерства фінансів України, інших центральних органів виконавчої влади, Національного банку України. Це дає змогу адекватно відображати економічну дійсність, урахувати найважливіші чинники впливу на прогнозовані показники відповідно до встановлених критеріїв взаємозв'язку між процесами та, врешті-решт, отримувати належні кінцеві результати.

Звичайно, урахувати всі взаємозв'язки на практиці майже неможливо (основною перешкодою є відсутність цілісної статистичної інформаційної бази), крім того, велика кількість розрахункових рівнянь завжди призводить до накладення помилок окремих розрахунків на кінцевий результат.

У запропонованій моделі було використано підхід, що базується на комбінуванні методів трендової екстраполяції методів багатofакторного прогнозування та методів прогнозування за питомою вагою. Розрахунок проводиться у декілька етапів, і потребує використання 11 макропоказників, що лягають в основу подальших розрахунків.

На першому етапі прогнозують основні макроекономічні показники на проміжок часу t_{+n} на основі методів трендової екстраполяції:

1. Валовий внутрішній продукт, використовується поліноміальне рівняння тренду (X_1):

$$y = 6,9634x^2 + 13,455x + 131,94 (R^2 = 0,9765). \quad (1)$$

2. Індекс споживчих цін, використовується степеневе рівняння тренду (X_2):

$$y = 115,22x^{-0,023} (R^2 = 0,0242). \quad (2)$$

3. Індекс цін виробників, використовується лінійне рівняння тренду (X_3):

$$y = 0,7119x + 109,27 (R^2 = 0,1098). \quad (3)$$

4. Експорт товарів і послуг, використовується лінійне рівняння тренду (X_4):

$$y = 5,8833x + 10,331 (R^2 = 0,8155). \quad (4)$$

5. Імпорт товарів і послуг, використовується лінійне рівняння тренду (X_5):

$$y = 6,91x + 6,0249 (R^2 = 0,757). \quad (5)$$

6. Зайняте населення, використовується логарифмічне рівняння тренду (X_6):

$$y = 0,3799 \ln(x) + 19,762 (R^2 = 0,3414). \quad (6)$$

7. Доходи населення, використовується степеневе рівняння тренду (X_7):

$$y = 30,282x^{1,4829} (R^2 = 0,9682). \quad (7)$$

8. Середньомісячна заробітна плата, використовується поліноміальне рівняння тренду (X_8):

$$y = 16,61x^2 + 10,133x + 184,14 (R^2 = 0,9888). \quad (8)$$

9. Придбання товарів та послуг, використовується степеневе рівняння тренду (X_9):

$$y = 31,138x^{1,335} (R^2 = 0,9704). \quad (9)$$

10. Виручка від реалізації продукції, використовується поліноміальне рівняння тренду (X_{10}):

$$y = 13,313x^2 + 207,23x + 295,47 (R^2 = 0,9602). \quad (10)$$

На другому етапі прогнозують основні бюджетоформуючі податки (податок на додану вартість, податок на доходи фізичних

осіб, податок на прибуток підприємств та акцизний податок) на проміжок часу t_{+n} з використанням багатофакторних моделей:

1. Податок на доходи фізичних осіб розраховується за формулою:

$$\begin{aligned} ПДФО (X_{11}) = & 130,545 + X_1 \cdot 0,137 + X_6 \cdot (-4,964) + \\ & + X_8 \cdot (-0,074) + X_2 \cdot (-0,376) + X_7 \cdot 0,083, \end{aligned} \quad (11)$$

де X_1, X_6, X_8, X_2, X_7 – макроекономічні показники, розраховані відповідно за формулами (1), (6), (8), (2), (7); 130,545, 0,137, -4,964, -0,074, -0,376, 0,083 – коефіцієнти моделі.

2. Податок на додану вартість розраховується за формулою:

$$\begin{aligned} ПДВ (X_{12}) = & -97,804 + X_1 \cdot (-0,261) + X_7 \cdot 0,798 + \\ & + X_9 \cdot (-0,604) + X_4 \cdot 0,648 + X_2 \cdot 0,751, \end{aligned} \quad (12)$$

де X_1, X_7, X_9, X_4, X_2 – макроекономічні показники, розраховані відповідно за формулами (1), (7), (9), (4), (2); -97,804, -0,261, 0,798, -0,604, 0,648, 0,751 – коефіцієнти моделі.

3. Акцизний податок розраховується за формулою:

$$\begin{aligned} АКЦИЗ (X_{13}) = & 12,202 + X_1 \cdot 0,057 + X_2 \cdot (-0,085) + \\ & + X_4 \cdot 0,542 + X_5 \cdot (-0,699) + X_7 \cdot (-0,018), \end{aligned} \quad (13)$$

де X_1, X_2, X_4, X_5, X_7 – макроекономічні показники, розраховані відповідно за формулами (1), (2), (4), (5), (7); 12,202, 0,057, -0,085, 0,542, -0,699, -0,018 – коефіцієнти моделі.

4. Податок на прибуток підприємств розраховується за формулою:

$$ППП (X_{14}) = -19,388 + X_1 \cdot (-0,019) + X_2 \cdot 0,173 + X_{10} \cdot 0,015, \quad (14)$$

де X_1, X_2, X_{10} – макроекономічні показники, розраховані відповідно за формулами (1), (2), (10); 19,388, -0,019, 0,173, 0,015 – коефіцієнти моделі.

На третьому етапі проводиться розрахунок інших важливих показників бюджету (неподаткових надходжень, доходів від операцій з капіталом, офіційних трансфертів, цільових фондів) на

проміжок часу t_{+n} з використанням методу питомих ваг, усереднених значень за 2005–2010 рр. та методу прямого розрахунку.

Для полегшення процесу розрахунку в мережі Vensim було створено модель прогнозування доходів зведеного бюджету за наведеним алгоритмом, яка дає змогу лише через зміну часового періоду отримувати прогноз основних макроекономічних показників та податкових надходжень на заданий проміжок часу. Ця модель може бути використана і як інструмент прогнозування, і як засіб моделювання.

Проведені модельні розрахунки порівняно з прогнозами Кабінету Міністрів України дають підстави стверджувати, що ця модель є цілком достовірною і може бути використана як інструмент прогнозування та моделювання.

Звичайно, використовувані в моделі рівняння достовірно описують взаємозв'язки економічних і бюджетних показників у 2013–2014 рр., однак у подальшому зміни бази оподаткування, чинного податкового законодавства, обсягу тіньового сектору, стрімке збільшення або зменшення темпів зростання економіки можуть призвести до недостовірності отриманих результатів. Тому модель потребує постійного вдосконалення і коригування відповідно до нових економічних реалій.

Поки ще в Україні остаточно не сформовано гнучкої та прозорої системи доступу до статистичної інформації, яка перебуває на стадії формування і постійного удосконалення, що ускладнює процес прогнозування, а саме: неможливо використовувати статистичні ряди достатньої довжини.

Тому на сьогодні достовірно оцінити наслідки зміни ставок оподаткування різними податками, у зв'язку з відсутністю прикладів у ретроспективних спостереженнях, майже неможливо.

Запропонована модель теж потребує удосконалення, але наразі вона відповідає вимогам точності та зручності у використанні.

О. О. Солодка

ІТ-ТЕХНОЛОГІЇ БІРЖОВОЇ ТОРГІВЛІ

Становлення ритейлової моделі українського ринку цінних паперів є об'єктивним процесом. У сучасних умовах провідні біржі світу роблять акцент на створенні інфраструктури, орієнтованої на приватного інвестора, який, завдяки розвитку інтернету, отримав можливість брати участь у торгах і самостійно управляти власними активами. Для вирішення цього завдання розробляють і впроваджують універсальні ІТ-технології (апаратно-програмні комплекси), які забезпечують учасникам торгів технічний доступ до торгівлі на фондовій біржі.

На сьогодні інтенсивність впровадження ІТ-технологій у біржову торгівлю пов'язана з такими факторами: предмет і результат біржової торгівлі – це інформація; учасники біржових торгів потребують своєчасної, достовірної і повної інформації, відтак організатори вкладають кошти в нові ІТ-технології біржової торгівлі; для залучення широкого кола клієнтів як однієї з умов сучасної конкуренції в біржовій справі необхідний відповідний рівень інформаційного сервісу для кожного з них. Сучасні ІТ-технології, засоби комунікації, комп'ютери, ноутбуки, нетбуки, планшети та інші мобільні гаджети зумовляють істотну перебудову інформаційних технологій у біржовій торгівлі, надають можливість підвищити мобільність, поінформованість усіх учасників торгів і ефективність їх аналітичної роботи. При цьому ІТ-технології біржової торгівлі мають відповідати таким вимогам:

- надійність роботи, тобто оперативне відновлення працездатності в разі збоїв без втрати наявної інформаційної бази;
- захищеність від несанкціонованого доступу, руйнувань і викривлень;
- комплексність, тобто системна інтеграція технічного, програмного, інформаційного забезпечення;
- інтеграція функцій торговельної системи та електронного депозитарію з обслуговуванням усього життєвого циклу цінних паперів;

- гнучкість, тобто можливість налаштування на обслуговування різних типів фінансових інструментів без проведення великомасштабного доопрацювання;
- новизна або можливість розв’язання нових інформаційних завдань щодо біржових операцій;
- оперативність реакції на запити як локальних, так і видалених користувачів;
- можливість участі в торгах фізичних і юридичних осіб у режимах реального часу (on-line) і відкладеного оброблення інформації торгів (off-line);
- забезпечення всього потоку транзакцій з урахуванням пікових навантажень на ринку;
- відповідність міжнародним стандартам.

ІТ-технології біржової торгівлі надають можливість учасникам торгів: одержувати постійно оновлювану біржову інформацію; оперативно виставляти (знімати) заявки в торговельну систему з робочого терміналу інвестора в режимі реального часу, а для інвестиційної компанії – вести торги від імені декількох інвесторів з одного терміналу; формувати і друкувати звітні документи в будь-який момент поточної торговельної сесії і за будь-який архівний день; вести автоматичні розрахунки прибутковості останньої угоди, прибутковості купівлі/продажу за найкращою ціною в теперішній момент часу, прибутковості за максимальною/мінімальною ціною угоди з початку торговельної сесії; з певною періодичністю виставляти заявку в торговельну систему до здійснення угоди або скасування її інвестором; вести довідники цінних паперів і бази даних клієнтів; виставляти заявки із задалегідь підготовленого довідника заявок тощо.

Доступ до торгівлі на фондовій біржі ПФТС забезпечує ІТ-технологія PFTS NEXT – торговельна система, що складається з “Універсального терміналу PFTS Trade SE” та “Шлюзу PFTS Bridge”. “Універсальний термінал PFTS Trade SE” – використовується як клієнтський торговий або переглядовий термінал. “Шлюз PFTS Bridge” використовують для підключення до торговельної системи PFTS NEXT брокерських систем, тобто для організації інтернет-трейдингу, або для отримання торговельної інформації. До обігу в ПФТС допускаються акції, облігації вну-

трішніх та зовнішніх державних позик, облігації місцевих позик, облігації підприємств, казначейські зобов'язання України, ощадні сертифікати, інвестиційні сертифікати та інші види цінних паперів, випуск яких не заборонений чинним законодавством України. У ПФТС угоди укладають виключно з цінними паперами, які входять до списку ПФТС, що містить перелік усіх цінних паперів та інших фінансових інструментів, які допущені до торгівлі в ПФТС згідно з порядком та на умовах, передбачених правилами фондової біржі ПФТС.

“Універсальний термінал PFTS Trade SE” – новий клієнтський торговий термінал, який характеризується підвищеною ергономікою в плані швидкості та точності введення заявок, візуалізації даних та можливості оптимального використання екранного простору. Для зручності користувача PFTS Trade SE підтримує всі режими торгів, передбачені правилами фондової біржі ПФТС. Ключовими особливостями ІТ-технології PFTS Trade SE є: можливість використання кількох віртуальних “робочих столів”; гнучка процедура фільтрації; інформування користувача про одержання повідомлень, адресних заявок, звітів про укладену угоду; відображення кращих цін попиту та пропозиції; можливість розрахунку для бажаної суми угоди кількості лотів за певною ціною. У торговому режимі підключення до торговельної системи ПФТС здійснюється по лінії безпосереднього зв'язку або логічному VPN-каналю.

Біржова торгівля пов'язана з підвищеним ризиком фінансових втрат у разі, якщо не вирішена проблема отримання учасниками торгів широкого спектра оперативної і достовірної ринкової інформації про поточні ціни, котирування, короткострокові прогнози кон'юнктури, корпоративні події, індикатори світових фондових ринків тощо. Неможливо розраховувати на ефективний результат у біржовій торгівлі, володіючи лише знанням поточних котирувань, цін і власною інтуїцією. Необхідні як мінімум дві інформаційні складові: ретроспективна картина динаміки цін за тривалий період часу з можливістю використання інструментів технічного аналізу; новини стосовно широкого спектра подій, здатних вплинути на ціну фінансових інструментів (новини макроекономічного і політичного характеру,

зміни в системі ринкового регулювання, стан світових фінансових ринків, інформація про діяльність емітентів тощо). У зв'язку з цим важливим завданням, спрямованим на підвищення привабливості фінансового ринку для інвесторів і створення сприятливих умов для роботи на ньому, є забезпечення брокерів і інвесторів оперативною і достовірною інформацією про торги. З цією метою реалізують проекти створення IT-систем підтримки операцій інтернет-трейдингу.

Торговельна інформація української фондової біржі ПФТС у режимі реального часу є й комерційним продуктом та поширюється на платній основі за допомогою вендорів Reuters, Bloomberg, TRData або безпосередньо біржею через використання IT-систем інформаційної підтримки учасників торгів "ПФТС On-Line" та "PFTS Investor". Фондова біржа ПФТС гарантує для всіх дистриб'юторів однакові умови доступу до її торговельної інформації в режимі реального часу, а також однакові цінові умови. Дистриб'ютори інформації ПФТС (Reuters, Bloomberg, TRData) у режимі реального часу забезпечують потермінальний облік користувачів. Головним джерелом такої інформації про ситуацію на ринку ПФТС є IT-система інформаційної підтримки учасників торгів "ПФТС On-Line", до складу якої входять клієнтський термінал PFTS Trade (версія-спостерігач) – для доступу до внутрішньоденної торговельної інформації та веб-термінал "ПФТС On-Line" – для доступу до історичної торговельної інформації. "PFTS Investor" – біржовий термінал з прив'язкою торговельного рахунку до ідентифікатора користувача, який надає можливість учаснику біржі ПФТС забезпечувати своїх клієнтів у режимі on-line інформацією про стан ринку й отримувати клієнтські заявки, використовуючи інтернет як засіб комунікації. Клієнт учасника біржі за допомогою "PFTS Investor" має можливість виставляти свої котирування, відстежувати стан свого портфеля і своєї позиції за цінними паперами та грошовими коштами.

Офлайнна торговельна інформація ПФТС поширюється через системи "Звіт-1" та "Шлюз PFTS Bridge". "Звіт-1" – офіційна інформація про результати торгів у ПФТС, яка поширюється в електронній формі на щоденній основі; наприкінці тижня

учасникам торгів розсилається файл із тижневими результатами торгів. Варіантами поширення “Звіту-1” є доступ до директорії сайта ПФТС “Архів щоденних торговельних результатів” та e-mail-розсилка. “Шлюз PFTS Bridge” – програмний інтерфейс для підключення зовнішніх систем до торговельної системи PFTS NEXT. Фондова біржа ПФТС пропонує використовувати “Шлюз PFTS Bridge” для: підключення брокерських систем (організації інтернет-трейдингу) – отримання в режимі реального часу інформації з торгової системи (угоди, котирування, інструменти тощо) та здійснення активних транзакцій (виставлення/зняття заявок); автоматизації бек-офісу компанії – отримання в режимі реального часу інформації з торгової системи, зокрема про власні котирування та угоди компанії; налагодження автоматичного отримання в режимі реального часу інформації з торгової системи PFTS NEXT.

Для підключення брокерських систем до торговельної системи PFTS NEXT за допомогою “Шлюзу PFTS Bridge” необхідно обрати сертифіковану брокерську систему та укласти угоду з фірмою – розробником брокерської системи (QUIK MP “Брокер”, SmartTrade, NetInvestor, Alor Trade), розробити власну брокерську систему за допомогою бібліотеки mtesrl.dll та інструментарію для самостійного налагодження зв’язку з торговельною системою за допомогою шлюзу, який надає фондова біржа ПФТС. Брокерська IT-технологія QUIK забезпечує on-line-брокерам можливість об’єднання котирувань ПФТС та УБ, що збільшує об’єктивність прогнозних аналітичних оцінок.

Автоматизація бек-офісу компанії – члена біржі або налагодження автоматичного отримання в режимі реального часу інформації з торгової системи PFTS NEXT здійснюються так само, але без необхідності обрання сертифікованої брокерської системи¹.

Крім того, в аспекті фундаментального аналізу корисними для учасників торгів є інформаційні ресурси ПФТС щодо фондового ринку, а саме: Національна комісія з цінних паперів та

¹ Офіційний сайт фондової біржі ПФТС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pfts.com>.

фондового ринку України; Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг; Міністерство фінансів України; Національний банк України; Депозитарій МФС; Національний депозитарій України; Система розкриття інформації на фондовому ринку України; Загальнодоступна інформаційна база даних ДКЦПФР про ринок цінних паперів; Міжнародна асоціація бірж США; Українська асоціація інвестиційного бізнесу; Український міжнародний культурний центр (кваліфікаційні курси спеціалістів фондового ринку). Впровадження ІТ-технологій у систему біржових торгів підвищує ефективність роботи бірж, розширяє доступність біржової торгівлі для бізнесу, юридичних і фізичних осіб, дає змогу суттєво варіювати масштаби фінансових угод, збільшувати обсяги й оперативність опрацювання біржової інформації, що сприяє залученню більшої кількості інвесторів.

На нашу думку, використання розглянутих ІТ-технологій біржової торгівлі сприяє створенню ефективного і прозорого ринку цінних паперів в Україні, дає змогу брокерам суттєво підвищити якість обслуговування клієнтів, що, у свою чергу, створює додаткові умови для підвищення інтересу інвесторів до ринку цінних паперів і, як наслідок, поліпшує фінансування вітчизняної економіки.

О. І. Футерко

БЮДЖЕТНИЙ ДЕФІЦИТ ЯК ФАКТОР БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Глобалізація та постійний інтеграційний процес зумовляють посилення впливу зовнішніх факторів на економічні системи окремих держав. Так, остання світова фінансова криза загострила перед багатьма економіками проблему стабільності функціонування. У такому аспекті актуальності набуває своєчасне виявлення загроз, визначення переліку та оцінки рівня критеріїв економічної, зокрема фінансової, безпеки.

Метою дослідження є стисла оцінка основних показників бюджетної безпеки та розроблення певних заходів щодо їх покращання.

У загальній системі економічної безпеки при визначенні інтегрального індексу фінансова складова поставлена на третє місце відповідно до вагових коефіцієнтів. У свою чергу, поняття фінансової безпеки включає бюджетну, грошово-кредитну, боргову, валютну, банківську, страхову та фондову складові, причому впливу бюджетного елемента згідно з ваговими коефіцієнтами належить перше місце¹.

Бюджетна безпека характеризує спроможність держави забезпечити виконання своїх функцій через фінансування низки видатків на освіту, охорону здоров'я, науку, соціальний захист населення, оборону, державне управління, громадський порядок, охорону навколишнього середовища за рахунок отриманих доходів. Для стабільного функціонування бюджетної системи необхідне своєчасне виявлення негативних факторів впливу на неї. Наявність бюджетного дефіциту прийнято розглядати як загрозу бюджетній безпеці, але це питання є спірним. З одного боку, дефіцит означає нестачу державних ресурсів, неможливість покриття необхідних витрат за рахунок запланованих доходів, тобто

¹ Методика розрахунку рівня економічної безпеки України : затв. наказом Міністерства економіки України від 02.03.2007 № 60 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=38738.

свідчить про порушення фінансової рівноваги. З другого боку, він характерний для більшості країн незалежно від рівня економічного розвитку чи стабільності фінансової ситуації. Тому абсолютний розмір бюджетного дефіциту не є вичерпною характеристикою, аналізу підлягають його динаміка та співвідношення з основними економічними показниками як критеріями бюджетної безпеки.

В Україні до відносних показників бюджетної безпеки згідно з Методикою розрахунку рівня економічної безпеки включають такі основні показники²:

- 1) відношення дефіциту державного бюджету до ВВП;
- 2) покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень;
- 3) відношення дефіциту торговельного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі;
- 4) рівень перерозподілу ВВП через державний бюджет;
- 5) обсяг трансфертів з державного бюджету.

Відношення дефіциту державного бюджету до ВВП згідно з Маастрихтським договором не повинне перевищувати 3 %. Період 2000 та 2002 рр. можна виокремити, оскільки бюджет було сформовано з профіцитом. З 2003 р. на межі 3 % бюджетний дефіцит перебував у 2004 р., а перевищення спостерігалось тільки у 2009 р. (3,89 %) і 2010 р. (5,9 %) як наслідок кризової ситуації в державі.

Верхнє значення покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень дорівнює 30 %. Дотримання другого критерію не є таким стабільним, як першого. Наприклад, якщо взяти до уваги критичний 2009 р., то згідно з даними Міністерства фінансів України різниця між зовнішніми запозиченнями і погашеннями становила 44 799,9 млн грн, перевищивши розмір дефіциту як зведеного (37 258,1 млн грн), так і державного (35 517,2 млн грн) бюджетів за той самий період³. У 2010 р. це співвідношення перевищувало 70 %, а у 2011 р. – 50 %.

² Методика розрахунку рівня економічної безпеки України : затв. наказом Міністерства економіки України від 02.03.2007 № 60 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=38738.

³ Статистичний щорічник України за 2009 рік / за ред. О. Г. Осауленка. – К. : Держкомстат України, 2010. – 566 с.

Згідно з встановленими в Україні критеріями рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет теж не повинен перевищувати 30 %. З 2002 р. на межі цього значення перебували показники у 2005–2008 рр. Коливання становили від 30,4 до 31,6 %. Незначне перевищення також спостерігалось у 2011 р.

Обсяг трансфертів з державного бюджету, у свою чергу, не повинен перевищувати 10–15 % ВВП. Протягом 2002–2010 рр. зміна цього показника становила від 3–4 % на початку до 7 % в кінці періоду.

Для відношення дефіциту торговельного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі верхня гранична межа встановлена на рівні 5 %. При цьому фактично за 2002–2005 рр. сальдо платіжного (торговельного) балансу було додатним, тому перевищення не справляло абсолютно негативного ефекту. З 2006 р. імпорт починає перевищувати експорт, і перевищення нормативу створює додатковий тиск на національну валюту. Найвище співвідношення сальдо до імпорту становило у 2008 р. – більше 13 %. Наступні два роки характеризувалися поступовим зниженням, у 2011 р. цей показник дорівнював 9,1 %.

При оцінці бюджетного дефіциту як елементу фінансової безпеки необхідно враховувати рівень тінізації економіки. За даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, обсяг тіньової економіки за період 2006–2010 рр. коливається від 28 до 39 % ВВП⁴. Тобто можна виокремити потенційний резерв для зростання доходів бюджету через додаткові податкові платежі у разі виведення хоча б частини економіки з тіні. Наприклад, за даними К. І. Новікової та А. В. Ільїної, тільки тіньовий ПДВ у 2009 р. становив 30 454,8 млн грн⁵, або близько 90 % від дефіциту Державного бюджету України. Питання детінізації

⁴ Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання : аналіт. доповідь / за ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2011. – С. 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/2011_table/1201_dop_new.pdf.

⁵ Новікова К. І. Вплив тіньової економіки на фінансову безпеку держави / К. І. Новікова, А. В. Ільїна // Держава та регіони. – 2011. – № 4. – С. 36–41 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_ep/2011_4/files/EC411_07.pdf.

економіки набуває особливої актуальності у світлі поступового зниження ставок податку на додану вартість та податку на прибуток підприємств згідно з Податковим кодексом України.

Розглядаючи дефіцит як фактор впливу на рівень бюджетної безпеки, необхідно враховувати його взаємозв'язок з обсягом державного боргу. Часто утворюється ланцюг, коли витрати на обслуговування державного боргу впливають на розмір бюджетного дефіциту, що призводить до нових запозичень та зростання їх вартості. Рівень бюджетної та боргової безпеки слід розглядати у взаємозв'язку. Наприклад, видатки на обслуговування державного боргу в 2010 р. становили 16 395,4 млн грн, а у 2011 р. – 23 949 млн грн, тобто зросли на 46 % і практично дорівнювали дефіциту зведеного бюджету (23 057,9 млн грн)⁶.

Якщо звернути увагу на основні показники боргової безпеки, то за останні два роки співвідношення державного боргу з ВВП становило близько 30 % у 2010 р. та 27 % у 2011 р. Сукупна заборгованість, включаючи гарантовані державою позики за той самий період щодо ВВП не перевищувала 40 %, що є відносно невисоким показником за встановленого Міжнародним валютним фондом критичного значення 60 %. Але збільшення в останні періоди на фоні фінансової кризи потребує заходів, спрямованих на сповільнення цієї тенденції з метою уникнення загрози державного дефолту. Негативним фактором є зростання співвідношення валового зовнішнього боргу з ВВП. У 2010 р. воно становило 25,6 %, що перевищує встановлений пороговий критерій (25 %). У 2011 р. цей коефіцієнт дещо знизився до 22,7 %.

У загальній структурі валового зовнішнього боргу 72 % становить заборгованість у доларах США⁷, тобто країна є залежною від курсу однієї іноземної валюти.

⁶ Показники виконання Державного та зведеного бюджету України за 2010–2011 роки / Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/file/link/324695/file/DBU_ZBU.pdf.

⁷ Валютна структура зовнішнього боргу станом на 01.01.12 / Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=63736>.

На основі проведених досліджень можна зробити такі висновки:

1. Бюджетна політика характеризується незбалансованістю, що негативно впливає на рівень бюджетної безпеки.
2. Динаміка бюджетного дефіциту прямо не залежить від фази економічного циклу: збільшення абсолютного розміру спостерігається як на етапі зростання, так і в кризовій ситуації.
3. Перевищення відношення дефіциту до ВВП нормативно-го показника в 3 % відбувається на етапі фінансової кризи, що свідчить про недостатню ефективність державної політики в цей час. На фоні скорочення дохідної бази пошук додаткових джерел покриття дефіциту повинен супроводжуватися секвестром бюджету. Використання тільки позикового фінансування створює загрозу державного дефолту.
4. Покриття дефіциту зведеного бюджету переважно за рахунок зовнішніх запозичень в останні два роки підвищило залежність України від зовнішніх кредиторів та призвело до зростання зовнішнього боргу як в абсолютному вираженні, так і відносно ВВП. Якщо врахувати також структуру зовнішнього боргу, понад 50 % якого виражено в одній валюті, то перед державою постає загроза диктування додаткових умов з боку світових фінансових організацій чи урядів іноземних країн як позикодавців. З метою мінімізації ризиків слід урівноважувати внутрішні та зовнішні позикові ресурси, зокрема і через полегшення доступу на ринок облігацій внутрішньої державної позики юридичних та фізичних осіб.
5. Необхідно підвищити ефективність системи підтримки вітчизняного товаровиробника з метою відновлення додатного сальдо торговельного балансу та зниження тиску на курс національної валюти.
6. Часткове зниження рівня перерозподілу ВВП через зведений бюджет повинно сприяти підвищенню темпів економічного зростання, зокрема через зниження податкового тиску. Високий рівень перерозподілу характерний для високорозвинутих країн з ринковою економікою.

7. Резервом для зменшення розміру бюджетного дефіциту є зниження рівня тінізації економіки. Цьому має сприяти ухвалення Податкового кодексу України, підвищення ефективності системи адміністрування податків.

Бюджетна політика повинна бути спрямована на забезпечення необхідних державних витрат фінансовими ресурсами, недопущення неефективного використання коштів та невиправданого розміру бюджетного дефіциту, дотримання встановлених державою критеріїв фінансової безпеки та містити систему обґрунтованих заходів для досягнення поставлених цілей.

О. А. Шиманська

СЕРЕДНЬОСТРОКОВЕ БЮДЖЕТНЕ ПЛАНУВАННЯ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМИ ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ

Бюджетна реформа в Україні на сьогодні є одним із найактуальніших питань державної політики. Курс на європейську інтеграцію, проголошений нашою країною, покладає велику відповідальність на уряд, зокрема щодо уніфікації бюджетного процесу в Україні до стандартів, визнаних у Європі. Так, Програмою економічних реформ на 2010–2014 роки було визначено за необхідне у рамках стабілізації державного бюджету сприяти посиленню фінансової і фіскальної дисципліни, оптимізувати кількість державних цільових програм та здійснити впровадження середньострокового планування¹.

Фінансове планування на середньострокову перспективу вже багато років успішно застосовується у більшості розвинутих країн світу. Середньостроковий фінансовий план держави сприяє досягненню вищого рівня стабільності та передбачуваності економічної ситуації всередині країни. Крім виконання стабілізаційної функції, середньострокове планування є інструментом вирішення таких важливих проблем, як перевірка рішень законодавчої влади щодо відповідності фінансовій стратегії держави; підвищення ефективності бюджетного процесу та фінансової дисципліни; підвищення прозорості та ефективності витрачання бюджетних коштів; сприяння розвитку інноваційного потенціалу та інвестиційної привабливості країни.

Розвинуті країни, зокрема Австралія, Великобританія, Данія, Німеччина, США та Японія, з середини ХХ ст. почали формувати бюджети у середньостроковій перспективі. Впровадження такої системи бюджетування відразу позитивно позначилось на

¹ Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава : програма економічних реформ на 2010–2014 роки / Комітет з економічних реформ при Президентові України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf.

ефективності розподілу бюджетних коштів, підвищило прозорість фінансування бюджетних програм та керованість бюджетного процесу.

Країни пострадянського простору через історично зумовлені особливості бюджетного процесу тільки протягом останнього десятиліття розпочали перехід до середньострокового планування бюджету. Зокрема, у Росії та Казахстані наразі відбувається активне реформування бюджетного законодавства щодо формування бюджету у середньостроковій перспективі.

Лише у процесі реалізації Програми економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” було внесено зміни до Бюджетного кодексу України та ухвалено Закон України “Про Державний бюджет на 2012 рік”, що дало змогу перенести середньострокове планування із формальної у реальну площину.

У новій редакції Бюджетного кодексу України передбачено складання прогнозу бюджету на два наступні за плановим бюджетні періоди. Базою такого прогнозу є програма діяльності уряду, а також інші прогнозні та програмні документи соціально-економічного розвитку України. До складу індикативних прогнозних показників, необхідних для впровадження середньострокового бюджетування, входять:

- основні макропоказники соціально-економічного розвитку країни (номінальний та реальний обсяг ВВП, індекс споживчих цін, середній обмінний курс, фонд оплати праці, рівень безробіття, експорт, імпорт товарів тощо);
- показники державного та зведеного бюджету за видами доходів, видатків та фінансування;
- показники державного боргу згідно зі стратегією управління державним боргом;
- показники державних бюджетних програм, у рамках яких реалізуються інвестиційні програми або проекти;
- показники міжбюджетних відносин.

Незважаючи на досить міцне наукове підґрунтя розвитку середньострокового прогнозування в Україні, спостерігається брак законодавчої бази, що забезпечувала б регламентацію цього процесу на державному рівні та визначала відповідні методи-

ки та процедури. У Програмі економічних реформ ідеться про необхідність ухвалення Закону України “Про державне прогнозування та стратегічне планування в Україні”. Метою закону має стати регламентація правових, економічних та організаційних основ формування середньострокових прогнозів на загальнодержавному рівні, а також розподіл рівня відповідальності між учасниками бюджетного процесу.

Зауважимо, що бюджетне планування у розвинутих країнах здійснюється на основі принципу “згори донизу”. Цей метод було впроваджено у практику бюджетування з метою раціоналізації використання бюджетних коштів. Його суть полягає у встановленні сукупних лімітів на витрати за секторами для профільних міністерств з боку міністерства фінансів. Такий підхід створив передумови для мотивації міністерств формувати свої програмні бюджети у рамках певного обсягу коштів. Основними його характеристиками є:

- сукупний фінансовий аналіз з урахуванням економічних прогнозів;
- довго- або середньострокова перспектива;
- делегування повноважень та розподіл відповідальності за витрачання бюджетних коштів;
- активна позиція міністерств у питаннях планування та прогнозування видатків.

Підхід “знизу догори” також залишився у бюджетному процесі, адже уряд не здатен планувати бюджет без деталізації розподілу грошових коштів за галузевими програмами. Такий розпис коштів є прерогативою міністерств, які досконало вивчають ситуацію у галузі та можуть не лише дати оцінку стану в підконтрольній сфері на певний момент, а й спрогнозувати її розвиток на основі оптимістичного й песимістичного сценаріїв та з урахуванням впливу факторів внутрішнього і зовнішнього середовища.

На сучасному етапі підходи “згори донизу” та “знизу догори” досить тісно інтегровані з середньостроковим плануванням та прогнозуванням. У питаннях ефективної реалізації масштабних бюджетних програм на перший план виходять середньострокові прогнози згідно з оптимістичним та песимістичним сцена-

ріями. У країнах ОЕСР поширені такі способи розроблення якісного прогнозу соціально-економічного розвитку на стадії підготовки бюджету:

- порівняння з прогнозами приватних або наукових джерел у процесі планування бюджету;
- використання усереднених прогнозів декількох авторитетних неурядових організацій;
- включення до бюджету порівняльних таблиць ключових економічних змінних згідно з прогнозами уряду, а також прогнозами декількох інших авторитетних джерел. Ключового значення набувають пояснення істотних розбіжностей (за наявності) в усереднених прогнозах і підготовка кількох урядових прогнозів, які можуть стати основою для розроблення бюджету.

Зазвичай у рамках середньострокового підходу використовують макроекономічне прогнозування, основу якого утворюють:

- 1) економічна теорія, що описує причинно-наслідковий зв'язок елементів економічної системи (моделі);
- 2) аналіз статистичних даних у рамках системи національних рахунків;
- 3) економетричний аналіз – тестування рівнянь, що описують зв'язок елементів економічної системи.

Середньострокове прогнозування можна вважати ефективним за умов, якщо воно відображає обсяг видатків відповідно до поточних напрямів бюджетної політики, що надає можливість уряду вносити корективи в середньостроковій перспективі. Також у прогнозі має відобразитися співвідношення між капітальними та поточними видатками, що дає змогу здійснити аналіз впливу державних інвестицій на бюджет у середньостроковій перспективі.

У процесі використання підходу “згори донизу” особливого значення набувають компетенція та мотивація до якісної роботи з боку державних службовців та осіб, відповідальних за реалізацію бюджетних програм. По-перше, вони несуть відповідальність за якість розроблених прогнозів, по-друге – за обсяг відхилень фактичних показників від прогнозованих. Оцінка середньострокових бюджетних параметрів здійснюється за допомогою

комплексних макроекономічних моделей, що є узгодженням середньострокового прогнозу соціально-економічного розвитку та середньострокових показників фіскальної політики, оскільки основним завданням середньострокового прогнозування є комплексна оцінка наслідків впровадження бюджетної та податкової політики уряду².

Реалізація актуального підходу “згори донизу” передбачає встановлення лімітів на державні видатки, що пояснюється обмеженістю бюджетних ресурсів та необхідністю підвищення відповідальності розпорядників грошових коштів за заходи економії у межах підзвітних їм програм. Ліміти видатків встановлюються секторально, за міністерствами або в розрізі окремих програм. Запити на фінансування, що складаються розпорядниками бюджетних коштів, мають складатися з дотриманням встановлених лімітів. Відтак видатки бюджету у середньостроковій перспективі прогнозуються відповідно до лімітування обсягу видатків.

У сучасних умовах обмеженості бюджетних ресурсів актуальним є встановлення лімітів для видатків на середньострокові програми міністерств та відомств. У розвинутих країнах ОЕСР розподіл видатків відбувається згідно з лімітами за середньостроковими відомчими бюджетними програмами та видатками, управління якими здійснюється на щорічній основі.

Проаналізувавши зарубіжний досвід упровадження системи середньострокового бюджетування, можна визначити заходи, що сприятимуть ефективному його впровадженню в Україні:

- синхронізація у часі подання перспективного фінансового плану та скоригованої середньострокової програми уряду, що сприятиме виявленню можливих розбіжностей позицій законодавчої та виконавчої влади з питань бюджетної політики;
- чітка регламентація процедур коригування середньострокового фінансового плану;

² Азизова И. А. Среднесрочное бюджетное планирование / И. А. Азизова, Е. Ш. Файзуллаев. – Ташкент : infoCOM.UZ, 2010. – С. 95.

- використання перспективного фінансового плану для експертизи законопроектів та нормативно-правових актів;
- залучення зовнішніх експертів і незалежних науково-дослідних організацій до процесу складання та експертизи прогнозів і середньострокового фінансового плану;
- підвищення прозорості розроблення середньострокового фінансового плану держави. Методики підготовки середньострокових бюджетів міністерствами та відомствами мають бути опубліковані з метою підвищення відкритості та зрозумілості бюджетного процесу для громадян України;
- ухвалення планів фінансування цільових програм на три – п’ять років у рамках закону про державний бюджет за умови досягнення конкретних результатів, що мають бути підтверджені відповідними показниками. Реалізація цього заходу передбачає використання методів програмно-цільового бюджетування для визначення відповідних систем показників;
- включення до Бюджетного кодексу України положень про відповідальність уряду за розширення переліку цільових програм при систематичному недофінансуванні раніше ухвалених програм.

А. Ю. Яцишин

ПОБУДОВА СХОВИЩА ДАНИХ ДЛЯ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ “ПРОЗОРИЙ БЮДЖЕТ”

Для забезпечення функціонування веб-застосування інформаційно-аналітичної системи “Прозорий бюджет” (надалі – ІАС) необхідне сховище даних, що зберігатиме дані про доходи та витрати державного та місцевих бюджетів.

Найбільш відомими та поширеними підходами до проектування сховищ даних є:

- підходи Б. Інмона та Р. Кімболла – засновників реляційних (OLTP) та багатовимірних (OLAP) баз даних;
- гібридний підхід Д. Хекні, що є певним поєднанням зазначених підходів;
- підхід до побудови узагальнених гібридних сховищ даних.

Розглянемо вимоги, що висуваються до сховища даних відповідно до потреб ІАС. Сховище даних повинно:

- мати певний набір довідників (відомча класифікація видатків, функціональна класифікація видатків, тимчасова класифікація видатків місцевих бюджетів, класифікація бюджетів), які визначають чисельні дані;
- зберігати чисельні дані, що описують доходи та видатки державного та місцевих бюджетів;
- формувати звіти щодо доходів та видатків, а також деталізації видатків державного та місцевих бюджетів.

З метою побудови сховища даних для ІАС застосуємо підхід, що базується на концепції мультибазових сховищ даних.

Визначення. Мультибазове сховище даних – це сховище даних, яке включає такі компоненти:

- реляційні бази даних, які на етапі проектування призначені для зберігання високоструктурованих даних, а на етапі оптимізації можуть містити й інші дані;
- багатовимірні бази даних, які на етапі проектування призначені для слабоструктурованих даних, а на етапі оптимізації можуть містити й інші дані;

- бази даних XML, що на етапі проектування зберігають частково структуровані дані, а на етапі оптимізації можуть містити й інші дані;
- файли файлової системи, які на етапі проектування розміщуються у файлової системі, а на етапі оптимізації не беруть у ній участі;
- сховище метаданих, що найчастіше представляється набором XML файлів і зберігає інформацію про дані, що зберігаються в базах даних;
- інтегратор джерел даних, який виконує початкову ініціалізацію сховища та взаємодіє з джерелами даних шляхом відстежування змін даних та метаданих, що відбуваються у джерелах, та застосування цих змін відповідно до налаштувань сховища даних;
- подання для доступу до сховища, які надають уніфікований доступ до сховища даних. Уніфікованість дає змогу користувачам звертатися до даних, що зберігаються у сховищі незалежно від їх фізичного та логічного розташування.

Задача проектування мультибазових сховищ даних визначається таким чином.

Задані множини атрибутів розділених файлів S , файлів XML X , відношення у реляційній базі даних R , виміри багатовимірної бази даних D та міри M . Крім того, відоме порогове значення частот доступу до даних.

Спроекувати мультибазове сховище даних, визначивши області сховища даних A , таблиці T та атрибути B . Знайти значення структурованості джерел даних ST_s та ознак розміщення даних джерел по структурованості SL_s . Крім того, для спроектованого сховища даних знайти значення ознак розміщення областей за запитами L_a , індексування M_b та матеріалізації I_b , на яких значення цільової функції часу виконання запиту буде мінімальним серед усіх можливих наборів значень цих змінних.

Проектування мультибазового сховища даних здійснимо на основі запитів користувачів, згідно з яким визначаються основні параметри сховища, а також з урахуванням структурованості даних, визначивши процедури розрахунку структурованості

даних різних джерел та розподілу даних різного рівня структурованості у сховищі даних.

У результаті застосування описаного підходу було отримане мультибазове сховище даних, що складається лише з реляційної компоненти. Це зумовлено тим, що дані ІАС цілком структуровані, а запити не потребують використання аналітичних можливостей) багатовимірних баз даних через малу кількість обчислень та їх низьку складність (лише операція агрегації, а саме функція суми, яка є стандартною у двигунах практично всіх сучасних СКБД). Іншими словами, для збереження даних ІАС “Прозорий бюджет” використовується реляційна база даних за схемою типу “зірка”.

Ю. В. Яцишин

КОНЦЕПТУАЛЬНА АРХІТЕКТУРА ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ “ПРОЗОРИЙ БЮДЖЕТ”

Метою створення інформаційно-аналітичної системи “Прозорий бюджет” (надалі – ІАС або Система) є забезпечення прозорості та публічності державних фінансів за допомогою розміщення публічної інформації про результати діяльності органів фінансової сфери.

Основними завданнями ІАС є:

- підвищення поінформованості громадян і суспільства про бюджетний процес і роботу органів влади у сфері державних фінансів;
- забезпечення кожному громадянину України можливості “прозора” бачити процеси наповнення бюджету та витрати бюджету;
- “прозоре” формування та розподіл соціальних виплат і пільг;
- здійснення громадського моніторингу за цільовим витрачанням бюджетних коштів;
- забезпечення інвестиційної привабливості України та ін.

Основні принципи побудови Системи такі:

- Принцип забезпечення публічності та прозорості бюджетного процесу – будь-який громадянин України повинен мати можливість взяти участь у публічних заходах щодо бюджетного процесу.
- Принцип доступності інформації про роботу органів фінансової сфери — будь-який громадянин України повинен мати можливість отримати достовірну інформацію про роботу органів фінансової сфери.
- Принцип простоти роботи – система повинна надавати максимально інтуїтивно зрозумілий інтерфейс користувачеві.
- Принцип підтримки контролю змісту – система повинна мати засоби для розмежування доступу до окремих даних.

- Принцип спільного використання даних – дані повинні бути доступні для користування декільком користувачам одночасно.
- Принцип інтегрованості системи – у системі мають передбачатися механізми для отримання та надання даних іншим системам.
- Принцип масштабованості — розширення кількості робочих місць, зміна технічної архітектури системи без її тривалої зупинки й модифікації програмного коду.
- Принцип системності — система будуватиметься на єдиній методологічній основі з використанням єдиної бази даних і сервера додатків. Усі підсистеми взаємозалежні й не потрібні додаткові витрати для їх інтеграції.
- Принцип модульності — архітектура системи складається з окремих модулів, що дає змогу без структурних змін нарощувати функціональність системи, здійснювати підключення нових компонентів, налаштовувати окремі компоненти, що увійшли до складу системи, без втрати її працездатності загалом.
- Принцип зручності експлуатації — стандартизований та інтуїтивно зрозумілий інтерфейс, а також інтерактивна система допомоги, що дають можливість ефективно використовувати систему навіть користувачам-початківцям.
- Принцип використання уніфікованої моделі даних — виключення дублювання інформації в рамках Міністерства фінансів України, що надає можливість приймати своєчасні й правильні рішення.
- Принцип доступності — використання веб-застосування забезпечує доступ клієнтів до системи через мережу Інтернет за допомогою веб-браузера та дає змогу використовувати як клієнтські місця будь-які комп’ютерні, апаратні платформи й операційні системи (зменшення часу впровадження системи).
- Принцип відкритості — можливість здійснити інтеграцію з іншими інформаційними системами.

На етапі експлуатації Системи взаємодія її учасників відбуватиметься за такими напрямками:

- користувачі мають доступ до ІАС за допомогою веб-браузера;
- Система використовує єдине сховище на базі єдиної моделі даних, що дає змогу змінювати довідники та чисельні дані, а ці зміни одразу відображаються у веб-браузерах користувачів;
- дані готуються та завантажуються у сховище даних відповідальними структурними підрозділами Міністерства фінансів України.

Сформулюємо загальні підходи до концептуальної архітектури Системи.

- Організація інформаційних систем на основі розгортання веб-застосувань, що використовуватимуть наявні бази даних Міністерства фінансів України.
- Функціональна архітектура базується на максимальному використанні стандартної функціональності, що надається у рамках платформи розробки.
- Обмеження доступу до даних і системи. Надавані дані є загальнодоступними, тому необхідності в обмеженні доступу до них немає. Крім того, використовують стандартні механізми захисту веб-сервера для запобігання втручанню в роботу веб-застосувань ззовні.
- Доступність системи з огляду на вимогу доступності ресурсу з мережі Інтернет встановлюється як “24 × 7 × 365”.
- Технічна архітектура й супутні технології. Зважаючи на потребу у використанні даних про доходи й видатки державного та місцевих бюджетів планується інтеграція нового веб-застосування в наявну інфраструктуру Міністерства фінансів України. Це веб-застосування використовує можливості систем керування базами даних (СКБД) для надання користувачам інформації як в узагальненому вигляді за визначеними класифікаторами (тимчасова класифікація видатків місцевих бюджетів), так і в деталізованому (класифікація бюджетів).

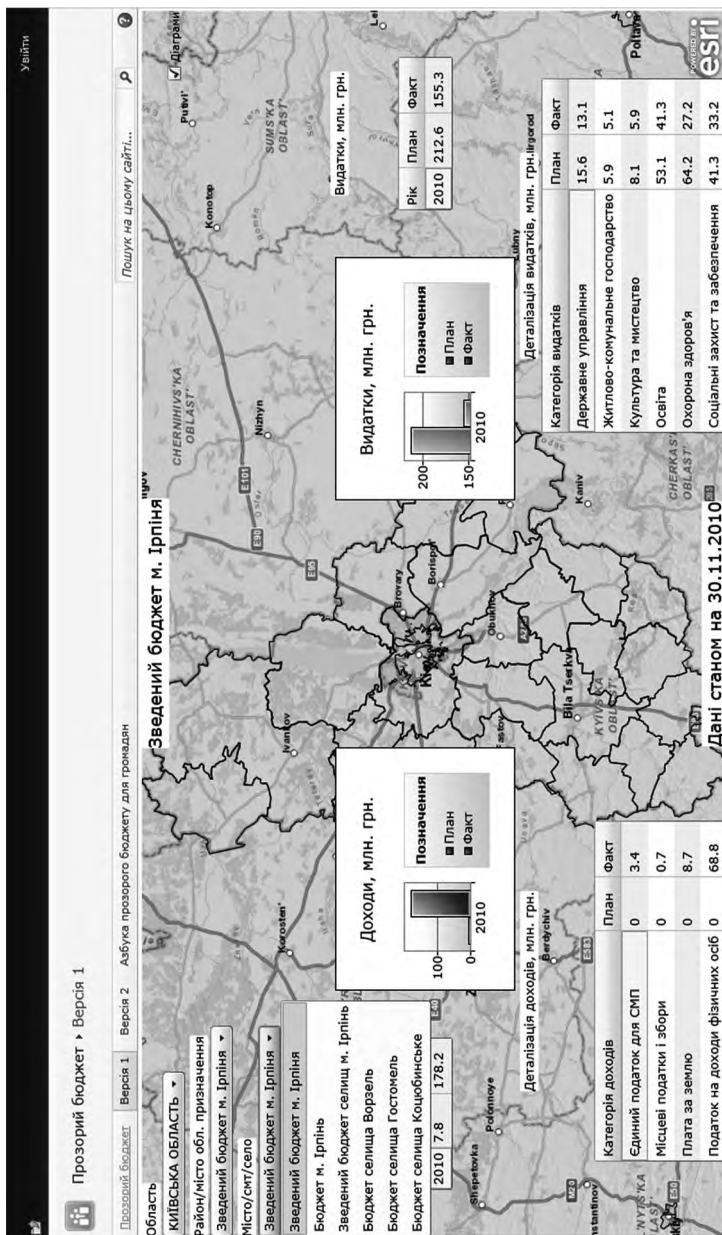

Рисунок. Загальний вигляд ІАС “Прозорий бюджет”

Крім того, передбачається використання ресурсів файлових серверів Міністерства фінансів України для збереження графічних файлів карт України та її адміністративних одиниць (див. рисунок). Доступ до даних здійснюється через веб-служби, розміщені на веб-сервері. Можлива інтеграція з іншими застосуваннями шляхом надання їм доступу до цих веб-служб.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО Й ВІТЧИЗНЯНОГО ФІНАНСОВОГО РИНКУ

Я. Б. Базиліук, Д. Ю. Венцковський, О. С. Лапко

КРИЗА ЄВРОЗОНИ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Фінансова криза Єврозони ідентифікується провідними міжнародними експертами, насамперед МВФ, аналітичними установами ОЕСР та Світового банку як найбільша потенційна загроза для глобального фінансового та економічного одужання. *Країни Єврозони стикнулись щонайменше з чотирма ключовими викликами:*

- *Бюджетно-боргові проблеми.*

Є серйозне занепокоєння рівнем державного боргу так званих периферійних країн Єврозони і можливими їхніми дефолтами. Крім Греції, яка реструктуризувала свій борг, особливо небезпечна ситуація складається в Італії: у 2012 р. її державний борг сягне близько 2,8 трлн дол. США, що більше сукупного боргу Іспанії, Португалії, Греції й Ірландії та в чотири рази більше Європейських механізмів фінансової допомоги.

- *Слабкість європейського банківського сектору.*

У деяких європейських країнах побоювання кризи призвело до масового відпливу вкладень з банків, а також переливання коштів у країни зі стабільнішою ситуацією у фінансовій системі. Крім того, деякі банки зазнають труднощів при залученні коштів з приватних ринків капіталу. Європейська банківська система як один з основних власників суверенних боргових паперів периферійних країн ЄС не володіє необхідним капіталом для абсорбції можливих втрат у випадку дефолту. За даними ЕВА, європейські банки потребують 152 млрд дол. США додаткового капіталу для таких цілей.

- *Економічна рецесія та високий рівень безробіття в окремих країнах Єврозони.*

У січні 2012 р. МВФ знизив прогноз зростання Єврозони до 0,5 %. ОЕСР прогнозує рецесію в Греції, Португалії й Італії в 2012 р. Особливо високий рівень безробіття прогнозується у 2012 р. у країнах периферії Єврозони: 18,5 % у Греції та 23,6 % в Іспанії. Безробіття серед молоді становитиме близько 50 %. Крім того, прогнозується зменшення зростання економіки Німеччини з 3 % ВВП у 2011 р. до 0,3 % ВВП у 2012 р., а Франції – з 1,6 % ВВП у 2011 р. до 0,2 % ВВП у 2012 р.

- *Перманентні торговельні дисбаланси всередині Єврозони.*

Ключові країни Єврозони, включаючи Німеччину, реалізовували політику, спрямовану на збільшення економічної конкурентоспроможності через зниження виробничих витрат та уповільнення зростання зарплат для збільшення експорту. Водночас країни периферії Єврозони мали значно більші виробничі витрати через негнучкий ринок праці, витратні пенсійні програми й наявність бар'єрів для конкуренції. Таким чином, *ключові країни ЄС накопичували торговельні профіцити, тоді як периферія зазнавала постійних торговельних дефіцитів. Дисбаланси супроводжувалися кредитуванням сильними економіками слабких, що призводило до накопичування боргів останніми.* Дотепер незрозумілим є механізм корекції такого дисбалансу, адже коригування валютного курсу неможливе.

При цьому позитивно слід оцінити політичні кроки та ініціативи на рівні керівництва держав Єврозони, а також ЄС у подоланні дисбалансів та розв'язань фінансових проблем. Схвально можна оцінити й дії з довгострокового рефінансування Європейського центрального банку у грудні 2011 р. та лютому 2012 р., які заспокоїли ринки. Разом із тим *на порядку денному залишились ключові ризики та політичні питання.*

Фактично керівництво держав Єврозони сфокусовано на питаннях, актуальних і для України: як “перезавантажити” економічне зростання в умовах проведення непопулярних заощад-

ливих соціальних реформ; яким чином перевести грецький борг у помірний тренд; як скоригувати наявні дисбаланси в Єврозоні.

Криза Єврозони містить вагомі ризики для економіки України, які зокрема проявляються у: впливі на українську економіку; зниженні стабілізуючої ролі МВФ для України внаслідок пріоритетної допомоги Фонду європейським країнам; а також гальмуванні темпів європейської інтеграції України та двостороннього співробітництва.

Вплив на українську економіку. Українсько-європейське співробітництво ґрунтується на вагомому торговельному потенціалі, який історично забезпечує значну частку зовнішньоторговельного обороту України: від 34,5 % у 2006 р. (28,1 млрд дол. США) до 25,7 % у 2011 р. (38,4 млрд дол. США). Відновлення обсягу товарообороту в 38,4 млрд євро засвідчує перспективність розвитку двостороннього фінансового співробітництва (рисунок). Ескалація кризи в Єврозоні посилює вразливість двосторонніх торговельних відносин і несе для України загрози

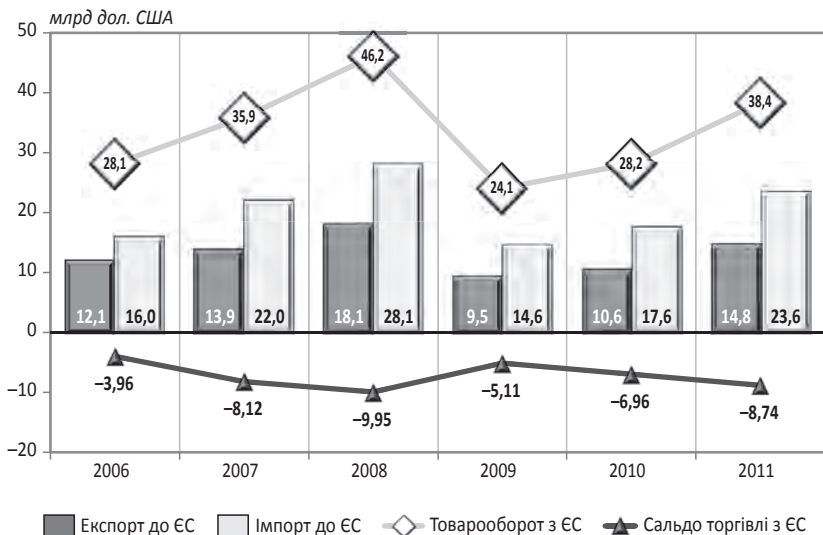

Рисунок. Динаміка зовнішньоторговельного обороту України та ЄС

скорочення експортних поставок та утворення ще більшого від'ємного торговельного сальдо.

Криза Єврозони може поширюватись на українську економіку через значну кількість різних каналів, одним з яких є *фінансова система, насамперед фінансові інституції Єврозони.*

По-перше, останніми роками у вітчизняному банківському секторі суттєво розширилася присутність іноземного капіталу. Зокрема, зі 175 комерційних банків, які мали ліцензію НБУ на початок 2012 р., третину становили банки з іноземним капіталом, тоді як на початок 2007 р. вони становили лише п'яту частину. При цьому кількісні зіставлення не відображають фактичного впливу іноземного капіталу на функціонування банківської системи України з огляду на такі чинники:

- *істотна роль банків з іноземним капіталом у формуванні сукупного капіталу вітчизняної банківської системи.* Комерційними банками з іноземним капіталом сформовано 51 % сукупного статутного капіталу та 60 % сукупних пасивів вітчизняної банківської системи;
- *переважання банків з іноземним капіталом у формуванні сукупних активів банківської системи.* 60 % сукупних активів банківської системи України формують банки з іноземним капіталом, причому на ці банки припадає 69 % сукупних активів в іноземній валюті;
- *домінування банків з іноземним капіталом у кредитуванні в Україні.* Банками з іноземним капіталом видано 64 % сукупних кредитів в Україні, зокрема 75 % валютних кредитів;
- *вагома роль банків з іноземним капіталом у накопиченні сукупних зобов'язань банківської системи.* Банками з іноземним капіталом сформовано 62 % сукупних зобов'язань, зокрема 70 % валютних зобов'язань. Також слід зауважити, що 58 % коштів юридичних осіб та 64 % коштів фізичних осіб перебувають у банках з іноземним капіталом.

Вітчизняна банківська система залишається достатньо закритою для розвитку інтеграційних процесів, номінально демонструючи високий рівень проникнення іноземного капіталу. Йдеться про високу роль у банківській системі квазііноземного

капіталу, сформованого за рахунок широкого використання офшорних механізмів. Так, 12 банків з іноземним капіталом мають у структурі власників компанії з Кіпру. Це, зокрема, такі системоутворюючі банки, як “Приватбанк”, “Альфа-Банк”, “Кредитпромбанк” тощо. Таким чином, можна зробити серйозну корекцію щодо реального проникнення іноземного капіталу в банківський сектор України.

По-друге, особливості сучасного перебігу кризи Єврозони виявили вузькі місця також європейського банківського сектору. Насамперед вони криються у слабкій капіталізації, що засвідчено стрес-тестуванням на основі параметрів Базеля III.

Крім того, потрібно враховувати диспаритет між європейським та українським банківськими секторами. Європейський банківський сектор спирається на підтримку Європейського центрального банку, який підтримує економічне зростання та довіру інвесторів через поліпшення умов довгострокового фінансування банків, утримує низьку процентну ставку та забезпечує ключовим країнам кількісне пом’якшення. До цього потрібно зарахувати і можливості підтримки з боку Європейського фінансового механізму стабілізації та вже постійно діючого Європейського механізму стабільності.

Для українського банківського сектору не існує таких масштабних загроз, але й немає таких механізмів порятунку. Тому ймовірність конвертації ризиків європейського банківського сектору в національний банківський сектор є достатньо високою, що потрібно враховувати за наявних фінансових проблем Єврозони.

Зниження стабілізуючої ролі МВФ для України внаслідок пріоритетної допомоги Фонду європейським країнам. Значна участь МВФ у розв’язанні фінансових проблем Єврозони суттєво звужує його можливості в допомозі таким країнам, як Україна, адже за пріоритетністю в його діяльності вона суттєво поступається європейським країнам. Така ситуація не може не турбувати, оскільки співробітництво з МВФ є критично важливим для нашої країни на сучасному етапі.

Безпрецедентність ситуації, коли розвинуті країни опинилися на межі дефолту, призвела до зміни у політиці *ключових*

міжнародних фінансових організацій, насамперед МВФ, який створювався і використовувався раніше як механізм порятунку країн, що розвиваються. Порятунок країн Єврозони вимагав від МВФ значного збільшення виділення коштів на відповідні програми. І хоча на теперішньому етапі коштів МВФ достатньо для адекватного реагування на ситуацію в Греції, Ірландії і Португалії, очевидно, що у разі аналогічної фінансової допомоги Іспанії або Італії МВФ потребуватиме значного розширення наявних ресурсів (на 2 лютого 2012 р. його можливості з кредитування дорівнювали 392 млрд дол. США).

Гальмування темпів європейської інтеграції України та двостороннього співробітництва. Україна розглядає співпрацю з ЄС як важливу ланку протистояння глобальним викликам. При цьому криза Єврозони містить суттєвий виклик – фокусування на внутрішніх проблемах ЄС, а відповідно – зниження швидкості інтеграції, скорочення програм допомоги та співробітництва.

Україні потрібно розвивати конструктивне співробітництво з країнами Єврозони, *враховуючи ризики перебігу в ній сучасної фінансової кризи.*

Конструктивному співробітництву на шляху подолання кризових процесів має відповідати поглиблення консультацій за участю фінансових європейських експертів, в яких повинні визначатися ключові пріоритети співробітництва та “чутливі” аспекти. Це необхідно для інституціоналізації діалогу української влади з європейськими партнерами та створення прозорої платформи для вирішення суперечливих питань фінансового співробітництва, які можуть виникнути під час розгортання кризових процесів.

Для України на порядку денному має постати обґрунтована стратегія впровадження регуляторних заходів щодо посилення фінансової дисципліни та забезпечення прозорості діяльності банків: як національних, так і з європейським капіталом. Крім того, доцільно розглянути можливість імплементації на сучасному етапі окремих положень ризик-менеджменту, передбачених Базельською угодою.

Слід підвищити якість моніторингу припливу спекулятивного іноземного капіталу в Україну, зокрема з Кіпру. В її основу варто покласти вдосконалення методології визначення фінансових ризиків, уточнення показників фінансової безпеки та оперативне врахування тенденцій міжнародного кредитного ринку. Удосконалення механізмів оподаткування фінансової сфери дасть змогу знизити спекулятивну привабливість українського фінансового ринку та, зокрема, банківського сектору.

Важливим є також моніторинг нових законодавчих ініціатив ЄС у сфері посилення регулювання спекулятивних фінансових операцій, на основі якого необхідно оперативно адаптувати відповідне національне законодавство України.

Разом з тим ключову роль у подоланні кризових явищ має відіграти зміцнення конкурентних позицій національного фінансового сектору, без посилення якого втрачаються можливості протистояння фінансовій кризі Єврозони.

Я. Б. Базилюк, Д. Ю. Венцовський, О. С. Лапко

ПРО РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ФІНАНСОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИНАХ

Розвиток міжнародних фінансів у 2012 р. відбувається на тлі розгортання боргової кризи Єврозони, істотної ймовірності її переростання у банківську кризу, а також посилення нестабільності функціонування глобального фінансового сектору.

Прогнозні передбачення розвитку світової економіки та фінансів на 2012 р. та середньострокову перспективу вказують на накопичені глобальні макроекономічні дисбаланси, які на фоні значного боргового навантаження на державний та корпоративний сектори формують найзагрозливіші виклики розвитку національних економік. Загальна проблема заборгованості, з урахуванням секторів домогосподарств, нефінансових та фінансових інституцій, демонструє вагомішу проблему фінансової стійкості національних систем. Зокрема, цей показник відношення боргу до ВВП становитиме для Японії – 512 %, Великобританії – 507, Іспанії – 363, Франції – 346, Італії – 314 %. Висока заборгованість недержавних секторів економіки зберігає на середньострокову перспективу істотні ризики трансферту кризи на сектор державних фінансів, як під час кризи 2008 р. Велика ймовірність поширення цього процесу зберігається на тлі загальних прогнозів зниження економічної активності у 2012 р.

Як основний сценарій розвитку 2012 р. МВФ розглядає гальмування темпів економічного розвитку в Єврозоні (у зв'язку з накопиченням боргів, нестачею кредитування реальної економіки через слабкість банківського сектору та наслідками додаткової фіскальної консолідації). Глобальний економічний розвиток у 2012 р. залишатиметься під тиском низки негативних чинників: фінансової розбалансованості та значної волатильності ключових сировинних біржових ринків. Зокрема, МВФ знизив прогноз зростання світової економіки у 2012 р. до 3,5 з 4 %, очікуваних у вересні 2011 р. Фонд також скоригував прогноз зростання світової економіки на 2013 р. – до 4,1 з 4,5 % (у 2011 р. зростання світової економіки становило 3,9 %, а у 2010 р. – 5,3 %). Істотно погіршено прогнози динаміки ВВП Єврозони на 2012–

2013 рр. Очікується рецесія економіки регіону у 2012 р. (ВВП Єврозони у 2012 р. скоротиться на 0,3 %, попри раніше очікуване зростання 1,1 %). Найбільший спад економік у 2012 р. прогнозується для Італії та Іспанії – на 1,9 і 1,8 % відповідно (попри раніше очікувані 0,3 та 1,1 %). За прогнозом МВФ, негативна економічна ситуація в цих країнах збережеться і в 2013 р. – спад економіки Італії становитиме 0,3 %, економіка Іспанії зросте на 0,1 %.

Світовий банк прогнозує уповільнення зростання світової економіки у 2012 р. до 2,5 % на фоні європейських боргових проблем і відзначає негативний вплив європейської боргової кризи на країни, що розвиваються. У 2013 р. зростання світової економіки очікується на рівні 3,1 %. Для країн, що розвиваються, СБ знизив прогноз темпів зростання у 2012 р. до рівня 5,4 %, а для країн з високим рівнем доходів – на рівні 1,4 %. Попри те, що бюджетні дефіцити у більшості розвинутих країн зменшилися протягом 2011 р., на 2012 р. також планується їхнє подальше зниження. Провідні міжнародні експерти зауважують, що ключовий ризик для багатьох урядів у 2012 р. буде пов'язаний із проблемами рефінансування боргів державного й корпоративного секторів, а також генеруванням на цій основі низки інших кризових явищ.

Для України серед зовнішніх викликів у 2012 р. варто назвати посилення національного диспаритету в міжнародному фінансовому та економічному співробітництві і, як наслідок, – нагромадження макрофінансових дисбалансів. Насамперед це пов'язано з дією зовнішніх чинників: гальмуванням зовнішньоторговельного співробітництва внаслідок помірних можливостей глобального економічного зростання; посиленням волатильності курсів валют та цін на ключові біржові товари на міжнародних ринках; підвищенням імовірності настання фіскальних криз та ескалації подій через незабезпеченість боргових зобов'язань у розвинутих країнах – ключових торговельних партнерів України.

З огляду на нестабільність міжнародного фінансово-економічного середовища, Світовий банк погіршив окремі прогнозні оцінки перспектив української економіки. Так, зростання реального ВВП України у 2012 р. очікується на рівні 2,5 % замість 5 %

у попередніх прогнозах. Прогнозування зростання українського ВВП на 4 % протягом 2013–2014 рр. Світовим банком пов'язується із результативністю реформ. Поліпшення інфляційних очікувань з 10 до 9,4 % із перспективою подальшого уповільнення до 7,1 % також належить до очікуваних позитивних ефектів реформування в Україні.

Світовий банк відзначає певні позитивні зміни у сфері державних фінансів: зменшення частки бюджетного перерозподілу ВВП (з 41,3 % у 2012 р. до 40 % у 2014 р.) та зниження рівня бюджетних видатків (з 43,8 % у 2012 р. до 41,7 % у 2014 р.). На цьому фоні очікується суттєве скорочення (до 1,7 % у 2014 р.) дефіциту Державного бюджету України, обчисленого з урахуванням балансу НАК “Нафтогаз України”, що засвідчує перспективи додаткового скорочення цього показника за умов успішної реструктуризації державної компанії.

Водночас залишаються ризики збереження дефіциту платіжного балансу України, який у 2012 р. дорівнюватиме 4,9 % ВВП. Імовірне скорочення цього показника у 2013–2014 рр. на 0,7 в. п. до 4,2 % ВВП є не стільки наслідком позитивних зрушень у структурі зовнішньої торгівлі, скільки прогнозуванням скорочення заборгованості та відповідним зниженням частки боргу у ВВП.

При цьому в сучасних умовах невизначеності середньострокової перспективи розвитку міжнародного фінансового середовища істотно посилюється роль МВФ, що проявляється у розширенні використання механізмів стабілізації фінансових систем низки країн світу. Серед таких механізмів слід виокремити Угоди Stand-By (SBA), Систему розширеного фінансування (EFF), Гнучку кредитну лінію (FCL), Кредитування підтримки ліквідності (PLL). На сьогодні обсяг узгодженого кредитування за цими фінансовими механізмами становить 163,3 млрд SDR, з яких 116 млрд SDR (або 71 %) залишаються невикористаними, оскільки було запроваджено новий механізм. У рамках таких інструментів за останні три роки МВФ започаткував та відновив співробітництво із 24 країнами, у тому числі Україною. Сукупна накопичена заборгованість країн перед МВФ на 31 січня 2012 р. дорівнювала 66,7 млрд SDR.

На традиційні фінансові механізми допомоги країнам (Угоди Stand-By (SBA), Систему розширеного фінансування (EFF)) МВФ зарезервував понад 55 % ресурсів загального фонду кредитування. Загалом фінансовий механізм Stand-By (SBA) є найпоширенішим у практиці МВФ. Разом з цим механізмом сформовано 65 % сукупної заборгованості країн перед МВФ, а рівень вибірки ресурсів становить понад 50 %.

Водночас дедалі більшої ваги набуває механізм гнучкої кредитної лінії, розроблення якого стало одним з найважливіших антикризових рішень МВФ. На відповідний механізм МВФ вже передбачив 43,1 % загального фонду кредитування. Наприкінці січня 2012 р. Фонд досягнув домовленостей з Польщею, Колумбією та Мексикою. Проте дотепер механізм гнучкої кредитної лінії не реалізовано на практиці, адже ресурси не використовувались (їх обсяг становить 60,6 % усіх невикористаних ресурсів МВФ). Тим часом у результаті глобального поширення фінансової кризи лише за чотири роки сума резервованих МВФ ресурсів під кредитування збільшилася у 21,8 раза – з 7,48 млрд SDR до 163,3 млрд SDR. До поширення кризи, на початок 2008 р., майже 100 % кредитів надавалися через механізм Угоди Stand-By (SBA) та охоплювали лише сім країн.

Перед Україною постає серйозна потреба у переосмисленні перспектив співробітництва з міжнародними фінансовими структурами, зокрема напрямів його реалізації. Адаптація України до змін міжнародного фінансового середовища вимагає формування сучасної фінансової стратегії розвитку держави. Водночас пріоритети, орієнтири та практичний інструментарій мають враховувати низку системних ризиків, обумовлених посиленням ролі МФО в міжнародному фінансовому просторі. Зокрема, йдеться про часткову втрату нашою державою свободи у прийнятті фінансово-економічних рішень внаслідок висунення жорстких умов та вимог з боку МФО щодо практичної реалізації державної політики країнами-позичальницями; нарощення боргового тиску, що не забезпечується перспективами економічного відтворення, а його негативний вплив посилюється ознаками рецесії світової економіки; підвищення вразливості

системи фінансової безпеки держави внаслідок заміщення національних інтересів цілями наднаціональних структур.

З огляду на вагомість системних загроз, доцільно чітко визначити орієнтири стратегічного плану фінансового розвитку України у розбудові співробітництва з МФО, яке насамперед потрібно поглиблювати на основі паритетного визнання національних інтересів, що гарантуватиме забезпечення належного стану їхньої захищеності для України. Розроблення та реалізація стратегічного партнерства України з МФО мають сприяти підвищенню ролі антикризової складової фінансового й економічного розвитку та посиленню фінансової стійкості національної економіки, а співпраця з МФО – забезпечувати прогресивне реформування національної фінансової системи, зокрема через трансфер механізмів вирішення проблем середньострокових монетарних та фіскальних дисбалансів. Залучення фінансових ресурсів МФО повинне забезпечувати системну трансформацію національної моделі економічного розвитку, зокрема через широку апробацію фінансових механізмів МФО, зниження залежності вітчизняної економіки від зовнішніх чинників зростання та зовнішнього попиту, а також посилення ролі ресурсів внутрішнього ринку.

Аналіз ситуації свідчить, що співпраця має будуватися за кількома стратегічними напрямками. По-перше, потрібно розширити конкурентну альтернативність серед МФО. Для України важлива активізація співробітництва з ЄІБ, що дасть змогу знизити залежність держави від ресурсів СБ та ЄБРР. Фінансово-ресурсний потенціал цієї організації дає можливість розраховувати на реалізацію проектів, масштабніших за рівень інших організацій. Водночас співробітництво у форматі ЄІБ має євроінтеграційні ознаки, що відповідає стратегічним пріоритетам України.

По-друге, має трансформуватися діалог МВФ щодо забезпечення консультативної моделі співробітництва. Тут важливо розпочати консультації про перспективи поширення дії на Україну нових фінансових механізмів МВФ, зокрема зниження ролі Угод Stand-By (SBA) та відкриття Гнучкої кредитної лінії (FCL).

По-третє, доцільно узгодити формат моніторингу ризиків та загроз, що генеруються у сфері міжнародних фінансів. Спосте-

реження, контроль та оперативне реагування як базові елементи фінансової безпеки України є практичним кроком у відповідь на посилення кризових явищ у міжнародному фінансовому середовищі. Трансфер досвіду МФО у запровадженні та розробленні на основі моніторингу компенсаторних заходів реагування на випадок погіршення світової кон'юнктури є стратегічним елементом прогресивного реформування національної фінансової системи.

По-четверте, слід прискорити зміцнення інвестиційного потенціалу фінансового сектору України відповідно до потреб розвитку реального сектору економіки. Важливу інституційну підтримку цьому процесу забезпечить розширення консультативного співробітництва з МФО з метою посилення ролі фондового ринку у мобілізації внутрішнього фінансового потенціалу для розвитку внутрішнього виробництва (інтенсифікація ролі інституційних інвесторів – страхових та пенсійних фондів; залучення заощаджень громадян тощо).

По-п'яте, необхідно адаптувати прогресивні фінансові механізми мобілізації ресурсів внутрішнього фінансового ринку. Доцільною є реалізація спільних проектів з МФО (ЄІБ, ЄБРР) щодо імплементації в умовах вітчизняного фінансового ринку механізмів формування фондів спільного фінансування. Сучасний досвід доводить реальну можливість перевищення часткою недержавних активів у таких фондах державного внеску в 3–15 разів. Подібні фінансові механізми дадуть змогу підвищити результативність фінансування вітчизняного реального сектору, зокрема для збільшення обсягів випуску адекватної сучасним потребам імпортозамінної продукції. У цьому аспекті доцільно створити тимчасові або постійно діючі фінансові механізми за участю держави та МФО (з рівноцінною фінансовою участю у статутному капіталі) для забезпечення довгострокового фінансування пріоритетних проектів (насамперед машинобудування, зокрема сільськогосподарського, модернізаційних проектів ЖКГ тощо).

Пріоритетною має стати орієнтація МФО на проекти сприяння розвитку і стимулювання малого та середнього бізнесу. З метою практичної трансформації національної моделі економіч-

ного розвитку опрацюванню підлягають можливості запровадження Національної програми гарантування кредитів, яка б передбачала використання державних гарантій для спеціальних фінансових установ, що беруть участь у формуванні “довгих” кредитних ресурсів на ринку, а також розбудови моделі бізнес-фінансового партнерства, що передбачає створення спільного фонду держави та приватних небанківських інвесторів, зокрема МФО, для фінансування спеціальних бізнес-проектів. Як свідчить практика діяльності Світового банку, реалізація таких проектів є дієвою та перспективною альтернативою утворенню фондів спільного фінансування. Таким чином, держава отримує дистанцію для маневру в умовах високої плінності та непередбачуваності перспектив світових фінансів.

А. В. Бондарчук

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВНУТРІШНЬОГО РИНКУ ДЕРЖАВНИХ ЦІННИХ ПАПЕРІВ В УКРАЇНІ

Державні цінні папери є головним інструментом державних запозичень, надаючи можливість залучати значні фінансові ресурси на прийнятних умовах. Вони можуть стати дієвим інструментом, здатним позитивно впливати на інвестиційні процеси в Україні. Ринок державних цінних паперів – важливий сегмент економіки будь-якої країни. Світова практика свідчить, що державні цінні папери вважаються ліквідним і надійним видом капіталовкладень, який приваблює корпорації та населення. Уряд може залучати кошти за рахунок продажу різних видів цінних паперів інвесторам з метою забезпечення потреб державного бюджету.

Сьогодні в Україні ринок цінних паперів перебуває у стадії розвитку та не повною мірою виконує своє призначення – забезпечити залучення капіталу для інвестиційної діяльності у сфері реальних інвестицій, що сприяло б зростанню ВВП і рівня життя в країні.

Одним з основних завдань випуску державних цінних паперів в Україні є необхідність фінансування поточного дефіциту державного бюджету. Іншим завданням є регулювання грошової маси в обігу, переоформлення раніше випущених цінних паперів, касове виконання державного бюджету, згладжування нерівномірного надходження податкових платежів.

В Україні є такі види державних цінних паперів, як облігації внутрішніх та зовнішніх державних позик України, цільові облігації внутрішніх державних позик України та казначейські зобов'язання України.

Цільові облігації внутрішніх державних позик та казначейські зобов'язання в Україні не набули значного поширення та мають неістотну частку в структурі державних цінних паперів, а обіг облігацій зовнішніх державних позик України переважно відбувається за межами країни. Найпоширенішим видом державних цінних паперів є облігації внутрішніх державних позик, що здебільшого мають на меті покриття касових розривів та фінансування дефіциту державного бюджету (таблиця).

Таблиця
Динаміка торгів на біржовому ринку України у розрізі видів цінних паперів

Вид цінних паперів	2006		2007		2008	
	Обсяг, млн грн	Частка в загальному обсязі, %	Обсяг, млн грн	Частка в загальному обсязі, %	Обсяг, млн грн	Частка в загальному обсязі, %
Акції	6,95	23,92	13,61	38,72	11,82	31,30
Державні obligації України	8,51	29,29	2,77	7,88	8,55	22,64
Obligaції підприємств	12,13	41,76	17,36	49,39	16,61	43,99
Obligaції місцевих позик	0,99	3,41	0,79	2,25	0,46	1,22
Інвестиційні сертифікати	0,33	1,14	0,43	1,22	0,2	0,53
Похідні цінні папери	0,09	0,31	0,05	0,14	0,12	0,32
Інші	0,05	0,17	0,13	0,37	–	–
Усього	29,05	100,00	35,15	100,00	37,76	100,00

Вид цінних паперів	2009		2010		2011	
	Обсяг, млн грн	Частка в загальному обсязі, %	Обсяг, млн грн	Частка в загальному обсязі, %	Обсяг, млн грн	Частка в загальному обсязі, %
Акції	13,54	37,60	52,71	40,15	79,43	33,68
Державні obligaції України	8,18	22,72	60,86	46,36	99,13	42,03
Obligaції підприємств	7,07	19,63	6,71	5,11	21,53	9,13
Obligaції місцевих позик	0,03	0,08	0,14	0,11	0,46	0,20
Інвестиційні сертифікати	7,14	19,83	7,14	5,44	11,40	4,83
Похідні цінні папери	0,05	0,14	3,73	2,84	23,89	10,13
Інші	–	–	–	–	–	–
Усього	36,01	100,00	131,29	100,00	235,84	100,00

Джерело: Аналітичний огляд ринку obligaцій за 2011 рік / Національне рейтингове агентство "Гюрік" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rurik.com.ua/our-research/branch-reviews.html>.

Як впливає з таблиці, сегмент державних цінних паперів розширювався: частка державних облігацій у загальному обсязі цінних паперів на біржовому ринку України зростає з 23,92 % у 2006 р. до 42,03 % у 2011 р. (рис. 1).

Рис. 1. Частка державних облігацій України в загальному обсязі фінансових інструментів, %

Складено за даними Національного рейтингового агентства “Рюрік”.

Динаміка випуску облігацій внутрішніх державних позик за даними Національного банку України та Міністерства фінансів України наведена на рис. 2.

Як бачимо з рис. 2, обсяг випуску облігацій внутрішньої державної позики суттєво зріс у 2009 р., оскільки внаслідок світової фінансової кризи збільшився дефіцит фінансових ресурсів. Внутрішні державні позики вважаються найкращим джерелом державних запозичень, тому що повертаючи проценти за їх користування, держава робить внесок у розвиток економіки власної країни. Ще однією перевагою внутрішніх позик є те, що внутрішні боргові зобов'язання мають менші ризики втрати фінансової стійкості держави, ніж зовнішні позики.

У січні 2011 р. Міністерство фінансів України розмістило облігації внутрішніх державних позик на загальну суму 50 259,86 млн грн із середньозваженою дохідністю 9,17 % річних

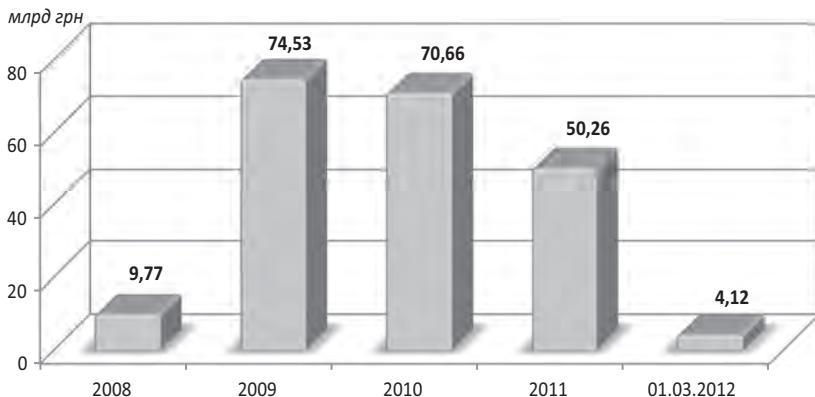

Рис. 2. Динаміка випуску облігації внутрішніх державних позик в Україні

Складено за даними Національного банку України.

та на суму 412,95 млн дол. США із середньозваженою дохідністю 8,92 % річних, з них:

- сума коштів, що надійшла до Державного бюджету України в січні 2011 р. за результатами проведення аукціонів з первинного розміщення ОВДП, становила 28 905,86 млн грн у національній валюті з середньозваженою дохідністю 8,92 % річних та 412,95 млн дол. США із середньозваженою дохідністю 8,92 %;
- випущено ОВДП для збільшення формування статутного капіталу банків протягом 2011 р. на загальну суму 8854 млн грн із середньозваженою дохідністю 9,5 % річних;
- випущено ОВДП для збільшення формування статутного капіталу НАК “Нафтогаз України” у 2011 р. на загальну суму 12 500 млн грн із середньозваженою дохідністю 9,5 % річних.

Визначальним елементом при купівлі державного цінного папера інвестором є його дохідність (рис. 3).

З даних рис. 3 можна побачити, що загальний рівень дохідності ОВДП у 2011 р. в Україні знизився до 9,17 %. Це зумовило

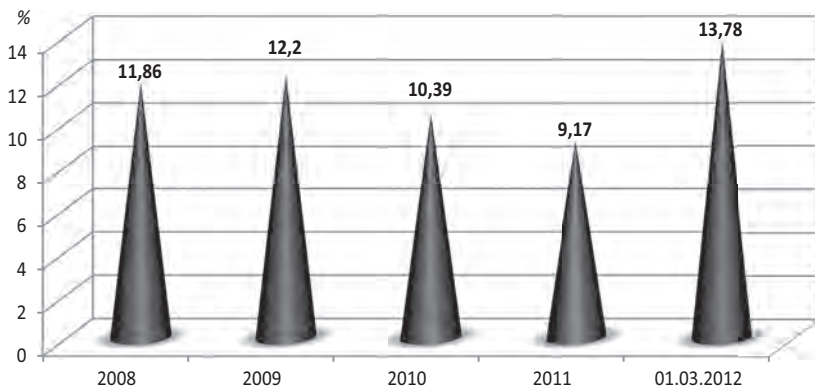

Рис. 3. Динаміка середньозваженої дохідності ОВДП

Складено за даними Національного банку України.

зменшення попиту на державні цінні папери з боку інвесторів у 2011 р., і у 2012 р. рівень дохідності піднявся до 13,78 %.

Недостатній попит на внутрішні державні цінні папери з боку інвесторів свідчить про:

- невисокий рівень довіри до суб'єктів фінансового ринку і держави загалом;
- незацікавленість фінансових установ у вкладенні фінансових ресурсів у цінні папери з низьким рівнем дохідності.

Тому першочерговим завданням є відновлення довіри інвесторів до держави і створення нових видів державних цінних паперів для задоволення потреб різних груп інвесторів.

З метою підвищення довіри до держави як надійного позичальника на ринку цінних паперів треба забезпечити прозорість її діяльності стосовно випуску цінних паперів. Це, у свою чергу, потребує здійснення низки організаційних заходів, зокрема завчасного оголошення детального календаря емісій та побудову регулярних емісійних циклів.

В Україні значною проблемою функціонування вітчизняного ринку державних запозичень є низький рівень інформаційної культури інвестора як власника надлишкових грошових коштів. Саме тому після прийняття рішення про запроваджуваний тип

цінного папера необхідно проводити рекламну кампанію. Адже, для кожного інвестора важливо володіти інформацією, що стосується ціни придбання, дохідності, умов виплати процентів, дострокового погашення, погашення основної суми після закінчення строку та ін.

Питання розроблення нових видів державних цінних паперів для задоволення потреб різних груп інвесторів сьогодні особливо актуальне. 28 вересня 2011 р. Кабінет Міністрів України прийняв відповідну постанову № 1011 щодо погодження умов упровадження нового інструменту – облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП), деномінованих у доларах США.

Проблему ефективного функціонування та подальшого розвитку ринку державних цінних паперів в умовах становлення фінансової системи України можна розв'язати за рахунок підвищення його ліквідності в результаті таких напрямів удосконалення:

- забезпечення прозорості діяльності держави щодо випуску цінних паперів та доступність і зрозумілість умов інвестування в такі інструменти;
- удосконалення організаційної бази функціонування внутрішнього ринку державних цінних паперів;
- підвищення інвестиційної привабливості внутрішніх боргових зобов'язань держави;
- розроблення нових видів державних цінних паперів для задоволення потреб різних груп інвесторів;
- підвищення довіри з боку інвесторів до держави шляхом своєчасного та повного виконання органами державної влади своїх обов'язків, пов'язаних із цінними паперами, особливо заходів з погашенням процентів і основної суми заборгованості.

Державні цінні папери – привабливий інструмент інвестування, але в Україні інвестування в них ще не набуло належного рівня розвитку через низку проблем, які держава повинна вирішувати для стабілізації та підвищення ролі вітчизняного ринку державних цінних паперів.

Л. А. Гайдук

ІННОВАЦІЙНІ ІНСТРУМЕНТИ ФІНАНСОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ

На сучасному етапі розвитку фінансового ринку України актуальним є запровадження нових та інноваційне поєднання наявних інструментів фінансового ринку, що дасть змогу моделювати інноваційні фінансові продукти з метою збільшення прибутковості, залучення інвестиційних ресурсів, страхування можливих фінансових та інноваційних ризиків.

Економічна категорія “інновація” прямо залежить від таких складових фінансового ринку, як ринок капіталу, ринок інвестицій, фінансові ризики, фінансові ресурси. Відповідно до ступеня взаємодії інноваційних продуктів із цими категоріями окреслюються напрями реалізації цих продуктів на фінансових ринках. Розглянемо дві групи інновацій, що реалізуються на фінансових ринках:

- 1) запровадження нових інструментів на фінансові ринки, а саме: свопів, ф'ючерсів, форвардів, а також фінансових деривативів – свопціонів, кредитних деривативів, інноваційних лізингових опціонів тощо.
- 2) Інноваційне поєднання інструментів фінансового ринку, що дає можливість конструювати різні інноваційні фінансові продукти з метою збільшення прибутковості, залучення інвестиційних ресурсів, страхування можливих фінансових й інноваційних ризиків. Прикладом такого поєднання є інноваційний лізинг, венчурне фінансування, форфейтинг, франчайзинг, випуск спеціалізованих цінних паперів та ін.

Фінансова діяльність – це багатопланова сукупність взаємопов'язаних напрямів, пріоритетними з яких, у стратегічній перспективі, є моделювання і реалізація різних фінансових продуктів, що забезпечують збільшення ринкової вартості, посилення фінансової стійкості суб'єктів господарювання. Фінансові інструменти у вітчизняній і зарубіжній теорії та практиці розуміються як засіб вкладення, придбання і розподілу капіталу, як платіжний засіб і як засіб кредиту. Фінансовий інструмент –

це будь-який договір, у результаті якого одночасно виникають активи у однієї організації і фінансове зобов'язання різного характеру в другій, тобто їх вибір, зрештою, впливає на активи і зобов'язання організацій¹.

Фінансова інновація включає фінансовий інструмент або технологію, які поки що не набули поширення на конкретному ринку, але забезпечують своїм користувачам ефективніший перерозподіл фінансових ресурсів, доходності, ризиків, ліквідності та інформації з метою отримання додаткового прибутку. Зарубіжна наука досліджує чотири складові фінансових інновацій:

- цінні папери будь-якого ступеня структурованості та складності;
- фінансові інструменти споживчого типу (фонди муніципальних облігацій, взаємні фонди грошового ринку, ф'ючерси “на навчання” тощо);
- фінансові процеси (“реєстрація на полиці”, тобто надання дозволу на випуск цінних паперів з можливістю його відкладання на строк до трьох років; електронна торгівля цінними паперами, публічний продаж цінних паперів тощо);
- фінансові стратегії та рішення корпорацій (проектне фінансування, обмін боргу на борг, реструктуризація тощо).

Наведена класифікація фінансових інновацій наочно відображає ступінь універсальності їх застосування. Так, групи цінних паперів та фінансових інструментів найлегше тиражуються, оскільки правила торгівлі та юридичні відносини сторін угоди стандартизовані і споживачам простіше оцінити переваги цих інновацій. Фінансові процеси значно складніші, а фінансові стратегії та рішення є ще більш індивідуальними і передбачають багато нюансів у кожному конкретному випадку.

Просування нових фінансових інструментів пов'язано з певними специфічними проблемами, однією з яких є початкова неліквідність їх ринків, що, у свою чергу, не дає можливості ви-

¹ Аюпов А. А. Конструирование и реализация инновационных финансовых продуктов / А. А. Аюпов. – М. : NOTA BENE, 2007. – 220 с.

значити їх реальну ціну та обсяги ринкового попиту. Частково це пояснюється складністю фінансових продуктів для потенційних інвесторів в аспекті переваг та недоліків. З наукової точки зору інноваційні фінансові інструменти слід віднести до так званих експериментальних благ, якості котрих проявляються у процесі використання.

Інновації на фінансових ринках доцільно поділяти на автономні та індуковані. Автономні інновації мають спонтанне походження, тобто спочатку з'являється певна схема або ідея, яку потім намагаються ефективно застосувати, або спочатку виникає проблемна ситуація, а інновація стає результатом пошуку виходу з неї. Індуковані інновації можуть бути реакцією на зміну умов ринку або зовнішніх умов функціонування, наприклад, вимог державних регулюючих органів чи системи оподаткування. Як свідчить практика, більшість фінансових інновацій є індукованими.

Основою класифікації фінансових інструментів є природа відносин клієнта та оферента, сегмент ринку, на якому обертається інструмент, строк поставки тощо. Ми погоджуємося з науковою позицією, що для вітчизняного фінансового ринку доцільно як класифікаційні ознаки обрати ціноутворення на фінансовий інструмент та строк виконання контрактів. Відповідно до першої ознаки, фінансові інструменти класифікуються на реальні (основні, базові), ціни або курси на які визначаються на ринку через взаємодію попиту і пропозиції, та похідні, ціни на які є похідними від цін базового активу (*derivative instruments*). За другою ознакою фінансові інструменти поділяються на інструменти з негайною поставкою – касові або спотові (*spot, cash*) та строкові інструменти (*termine instruments*), оскільки є контрактами на купівлю-продаж базових фінансових інструментів у майбутньому за цінами або курсами, погодженими в момент укладання таких контрактів².

Ефективне запровадження інноваційних фінансових інструментів на фінансові ринки України та розширення можливостей

² *Сохацька О. М.* Біржова справа : підручник / *О. Сохацька.* – Вид. 2-ге, змін. й допов. – Т. : Карт-бланш ; К. : Кондор, 2008. – 632 с.

їх ефективного використання пов'язані з необхідністю підвищення інвестиційної привабливості корпоративних цінних паперів, удосконалення правового оформлення відносин між емітентами (позичальниками) та інвесторами (кредиторами), сек'юритизації боргових зобов'язань, зниження інвестиційних та кредитних ризиків на ринках капіталу та підвищення рівня захисту прав інвесторів і кредиторів, удосконалення корпоративного управління, запровадження надійних фінансових інструментів для інвестування пенсійних активів та розміщення приватних коштів громадян, зміцнення довіри населення до фінансової системи та елементів її інфраструктури.

Н. В. Галуган

“ЗАМКНЕНЕ КОЛО” УКРАЇНСЬКОГО ФОНДОВОГО РИНКУ

Досвід розвинутих країн свідчить, що процвітає та економіка, фінансовим осередком якої стає фондовий ринок. Саме такий спосіб акумулювання, розподілу та перерозподілу вільних фінансових ресурсів дає змогу використовувати їх максимально ефективно, з найбільшою користю як для інвесторів, так і для емітентів цінних паперів. Тому Україні, як молодій державі, що прагне сталого зростання та високих економічних показників, треба зосередити увагу на розвитку вітчизняного фондового ринку.

На сьогодні український фондовий ринок перебуває у пасивному стані. Крім того, він демонструє від’ємну динаміку практично за всіма основними показниками розвитку. Актуальність та важливість цієї тематики підтверджується низкою наукових праць та експертних доповідей. Водночас жодна з них не надає обґрунтування цілісної ефективної програми розвитку. На наш погляд, причина такої ситуації в тому, що більша частина досліджень недостатню увагу приділяє вивченню взаємовпливу учасників ринку. Як показує практика, будь-який фінансовий інститут – це сукупність взаємопов’язаних структур, своєрідне “замкнене коло”, а відтак, вивчаючи його саме в цьому контексті, можна говорити про формування ефективної стратегічної програми. Така взаємозалежність може бути не лише негативним, а й позитивним чинником. З огляду на це, метою дослідження є вивчення можливостей позитивного взаємовпливу на процес формування українського фондового ринку.

На XIV Міжнародному форумі учасників ринків капіталу, що відбувся у вересні 2011 р. в Алушті, український фондовий ринок уперше потрапив до першого рівня “списку спостереження” – watchlist FTSE¹. Цей рейтинг ведеться компанією, заснованою газетою “The Financial Times” і Лондонською фондовою біржею, яка виконує для іноземних інвесторів роль орієнтира у процесі прийняття рішень щодо іноземного інвестування.

¹ Уляницькая А. Money як?! / А. Уляницькая // Бизнес. – 2011. – № 40 (975).

Однак таке теоретичне покращання інвестиційної привабливості нашої держави не було підкріплено на практиці. Навпаки, іноземні інвестори пішли з українського біржового ринку. Насамперед, іноземних інвесторів відлякує загальна нестабільна ситуація в Україні. На фоні відомих судових справ ми опустилися зі 149-ї на 152-гу позицію в рейтингу за умовами ведення бізнесу. Про це свідчать дослідження “Ведення бізнесу 2012: ведення бізнесу у більш прозорому світі”, проведені Міжнародною фінансовою корпорацією та Світовим банком. Також Україна втратила одну позицію і посіла 54-те місце в рейтингу фінансового розвитку за 2011 р., що складається спеціалістами Всесвітнього економічного форуму. Для порівняння: Росія покращила свій показник на один щабель та зайняла 39-ту позицію.

Але загальна нестабільність – не головна причина. Найвагомим є різке падіння вітчизняних фондових індексів. Так, UX за результатами 2011 р. втратив 40 %, а індекс ПФТС – 45 %². З такими показниками Україна посіла б 55-те місце з-поміж бірж-учасниць The World Federation of Exchanges за показниками зростання індексів, випередивши лише ринки Єгипту, Греції та Кіпру³.

Ще помітніші негативні коливання українських індексів, якщо їх порівняти з динамікою цінних паперів окремих вітчизняних підприємств, що торгуються на іноземних ринках: акції “Феррекспо”, “Миронівського хлібпродукту” та “Кернел”, розміщені на Лондонській та Варшавській біржах, втратили за 2011 р. лише 16 %. При цьому частка акцій у вільному обігу, що входять до індексної корзини Української біржі, становить лише 5,4 %, “Феррекспо”, “Миронівського хлібпродукту” та “Кернел” – 35 %. Такий самий показник у грошовому виразі для держави експерти оцінюють у 453 млн дол. США, тоді як для трьох названих компаній – у 2,3 млрд дол.¹ При цьому варто мати на увазі, що

² Бондаренко Ю. Фондовая лихорадка: биржевые итоги года / Ю. Бондаренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://finance.liga.net/stock/2011/12/28/articles/25760.htm>.

³ Динамика мировых фондовых индексов в 2011 году / РИА-Аналитика. Центр экономических исследований [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vid1.rian.ru/ig/ratings/index_2011.pdf.

УХ розраховується на базі цінних паперів 15 найбільш потужних і ліквідних українських компаній. Таким чином, три компанії за кордоном торгуються краще, ніж весь український ринок.

Треба зауважити, що останній факт не є несподіваним. Адже за результатами 2010 р. загальний обсяг коштів, залучених у результаті чотирьох ІРО вітчизняних компаній за кордоном, дорівнював 335 млн дол. США, тоді як обсяги першого розміщення на українському фондовому ринку за аналогічний період – 204,46 млн грн, або 25,8 млн дол. США, тобто в 13 разів менше. Отже, частка залучених усередині країни коштів становила лише 7,2 % загального обсягу⁴.

Саме на такому підґрунті і створюється своєрідне “замкнене коло”. Підприємства виходять на іноземні ринки через те, що останні пропонують потенційно вигідніших інвесторів. Водночас інвестори йдуть з українського ринку через надто низьку ліквідність, що не дає змоги активно торгувати. Для порівняння: на Українській біржі станом на 1 січня 2012 р. було зареєстровано 10 тис. трейдерів. Разом із тим на російських фондових майданчиках торгують приблизно 500 тис. осіб, а на польських – відкрито більше 1 млн рахунків⁵.

Важливим є той факт, що не лише іноземні інвестори залишають український ринок, – дедалі більше вітчизняних трейдерів шукають способи роботи за кордоном. При цьому такі пошуки здебільшого мають нелегальний характер, оскільки вихід на іноземні інвестиційні ринки для приватних інвесторів жорстко регламентований та обмежений валютними постановами НБУ. Проте до винайдення “сірих” та “чорних” схем наших співвітчизників спонукає не лише низька активність на ринку, а й катастрофічна нестача інструментів для торгівлі. На строковому ринку, відкритому Українською біржею ще в 2010 р., наразі

⁴ АУФТ прогнозирует появление иностранных инвесторов на рынке ценных бумаг / FundMarket [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fundmarket.ua/news/auft-prognoziruyet-poyavlyeniye-inostrannyh-investorov-na-rynkye-zyennyh-bumag-20120403112733>.

⁵ Лысенко Е. Спекулянтов поманили деньгами. Украинские интернет-трейдеры потянулись на иностранные биржи за крупными заработками / Е. Лысенко // Деловая столица. – 2012. – № 15 (569).

лише два інструменти. Більш популярний – ф'ючерс на індекс Української біржі, сенс якого фактично зводиться до прогнозування показника на певну дату: вгадав – виграв, ні – втратив гроші. Другий інструмент – похідний від нього опціон, базовим активом за яким є той самий ф'ючерсний контракт за індексом Української біржі (торги за ним розпочалися у квітні 2011 р.).

Тож на сьогодні головна стратегічна мета українського фондового ринку – обернути можливості “замкненого кола” собі на користь. Для цього слід дібрати тактичний інструментарій відповідно до кожного з учасників ринку.

По-перше, необхідно збільшити інструментарій для роботи приватних інвесторів. Ще у 2010 р. Українська біржа заявила про плани запуску двох нових інструментів на строковому ринку: ф'ючерсів за валютою та золотом. Однак торгівля ними так і не розпочалася, оскільки їх специфікація дотепер не узгоджена НБУ.

Наприкінці 2011 р. Українська біржа заявила про розроблення ще декількох інструментів: ф'ючерсу на ціну нафти марки Brent та ф'ючерсу на пшеницю. Введені вони будуть також лише після узгодження відповідних директив Національним банком України⁶.

По-друге, подвійний лістинг, що дасть змогу повернутися на вітчизняний ринок українським підприємствам. Компаніям це вигідно, оскільки дає можливість розширити кількість потенційних приватних інвесторів, покращити маркетингові позиції в Україні, долучити до акціонерів місцевий менеджмент.

Стосовно вітчизняного фондового ринку, то зрозуміло, що введення подвійного лістингу не вирішить усіх проблем. Проте це може стати поштовхом для розвитку системи загалом. Як додатковий (і дуже важливий) “бонус”, прихід на український ринок компаній, що торгуються на іноземних ринках, означатиме поширення нових стандартів корпоративного управління і розкриття інформації.

⁶ *Бондаренко Ю.* Олег Ткаченко: Появляться ф'ючерси на золото, нафта і курс доллара / Ю. Бондаренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://finance.liga.net/stock/2012/1/10/interview/25815.htm>.

Зауважимо, що Указом Президента України “Про Національний план дій на 2012 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010 – 2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” від 12.03.2012 № 187/2012 з-поміж інших заходів активізації фондового ринку було визначено і введення подвійного лістингу⁷. Наразі справа за НБУ, який має розробити новий порядок роботи інвестиційних рахунків для нерезидентів.

Підбиваючи підсумки, можна окреслити таку стратегічну схему розвитку українського фондового ринку. Лістинг і нові інструменти збільшать кількість ліквідних активів, що поверне українських інвесторів на вітчизняний фондовий ринок. Збільшення числа інвесторів стане поштовхом із мультиплікаційним ефектом, оскільки пропорційно збільшить кількість емітентів на ринку і т. ін. У перспективі ця схема сприятиме зростанню загальних фондових індексів, що відновить привабливість України для іноземних інвесторів. Для функціонування схеми необхідно впровадити додаткові заходи: збільшити загальну обізнаність населення про можливості й перспективи українського фондового ринку, що дасть змогу охопити пасивну частину потенційних трейдерів; переглянути законодавство та адаптувати його до міжнародних стандартів, що стане додатковим бонусом вітчизняного фондового ринку для потенційних іноземних інвесторів.

Таке використання переваг “замкненого кола” дасть змогу поживавити процес інвестування в Україні. При цьому треба розуміти, що поставлені у стратегії цілі будуть досягнуті лише тоді, коли тактичним напрямом реформування стане валютне та інвестиційне законодавство. Тож зміни потрібні, але вони забезпечать очікувані результати, якщо в їх основу буде покладена робота НБУ щодо реформування законодавства за прикладом розвинутих країн з потужними ринками капіталів.

⁷ Про Національний план дій на 2012 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010 – 2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” : указ Президента України від 12.03.2012 № 187/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/14581.html>.

Ю. В. Гордніченко

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ФОНДОВОГО РИНКУ

Фондовий ринок – один з важливих та невід’ємних елементів фінансової системи ринкової економіки. Тому становлення дієвого та ефективного фондового ринку є важливим етапом трансформації економіки України.

Відповідно до сучасного стану фондового ринку, основними перешкодами у його розвитку можна назвати:

- психологічне неприйняття та недооцінку потенціалу фондового ринку як важливого елементу фінансової системи ринкової економіки;
- окремі характеристики вітчизняного фондового ринку загалом та особливості його структури зокрема: суттєве переважання неорганізованого ринку над організованим, що негативно позначається на його прозорості, відлякуючи іноземних інвесторів; наявність кількох торговельних майданчиків, на яких здійснюються торги цінними паперами, що ускладнює контроль над операціями з цінними паперами та поширення інформаційних індикаторів щодо кількісних та якісних параметрів операцій з цінними паперами; низька ліквідність фондового ринку; мала кількість цінних паперів, якими торгують на біржі, обмежена кількість інструментів фондового ринку; маніпулювання учасниками фондового ринку цінами з метою завищення вартості чистих активів інвестиційних фондів; незавершеність формування інституційної інфраструктури фондового ринку, її низька якість;
- недостатній рівень специфікації прав власності, що зумовлює численні корпоративні конфлікти. Слабкий захист прав акціонерів, низький рівень корпоративного управління є чи не найбільшими проблемами, які гальмують розвиток фондового ринку та стримують як внутрішнього, так і зовнішнього інвестора;
- слабкість внутрішніх інституційних інвесторів, представлених інститутами спільного інвестування (ICI), недер-

жавними пенсійними фондами (НПФ) та страховими компаніями, незначна активність фізичних осіб на ринку цінних паперів;

- слабка зацікавленість стратегічних іноземних інвесторів у вітчизняному фондовому ринку та ін.

Успішне функціонування фондового ринку потребує наявності низки різноманітних інституцій. Зокрема, для реалізації зазначених цілей необхідні такі передумови: свобода переміщення капіталу; забезпечення ліквідності цінних паперів; наявність розвинутої інфраструктури фондового ринку; чітка специфікація прав власності; інформаційна прозорість ринку; макроекономічна стабільність; високий рівень довіри до держави, її інституцій, а також між суб'єктами господарювання, що уможлиблює деперсоніфікований обмін. Наявність зазначених передумов у поєднанні з ефективним фондовим ринком формують привабливий та сприятливий інвестиційний клімат, який забезпечує надходження в економіку додаткових фінансових ресурсів¹.

Важливою умовою ефективного функціонування фондового ринку є визначення й обов'язкове дотримання всіма його учасниками чинних правил роботи на ринку цінних паперів. На органи, що регулюють функціонування фондового ринку, покладено обов'язки з регулювання процесу взаємодії всіх учасників ринку цінних паперів, контроль та нагляд за виконанням взятих ними зобов'язань, вимог законодавства і дотриманням стандартів роботи, встановлених на фондовому ринку. Крім уповноважених органів державного управління, на які державою покладено виконання зазначених функцій, діяльність з регулювання фондового ринку також провадять саморегулювні організації – добровільні об'єднання професійних учасників ринку цінних паперів. Їх діяльність спрямована на захист інтересів членів організації і розроблення комплексних заходів з упоряд-

¹ Поворозник В. О. Фондовий ринок України на сучасному етапі: проблеми та шляхи їх вирішення / В. О. Поворозник // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 1 (2). – С. 128.

кування, контролю, нагляду за фондовим ринком, запобігання зловживанням та порушенням у цій сфері².

Сучасний рівень розвитку ринкової економіки вимагає не тільки накопичення і розподілу грошових ресурсів, а і їх руху та швидкого перерозподілу (без участі банківських установ) з метою спрямування коштів у привабливіші галузі економіки. Ці функції бере на себе фондовий ринок, який об'єднує частину ринку позикового капіталу (а саме ринок інструментів позики) і повністю ринок інструментів власності.

На сучасному етапі розвитку економіки України перед фондовим ринком необхідно поставити нові завдання, орієнтовані на вирішення проблеми забезпечення економіки інвестиційними ресурсами. На попередніх етапах становлення організований фондовий ринок України виконував вузькі та специфічні функції – був одним з технічних засобів під час проведення приватизації державних підприємств. Завдяки цьому в Україні виник первинний ринок, проте зі специфічними характеристиками – він використовувався лише у приватизаційних процесах, тоді як первинного розміщення акцій практично не відбувалося. Такий первинний фондовий ринок не забезпечував підприємства реальними інвестиційними ресурсами³.

Під вторинним розміщенням цінних паперів (вторинний ринок) мають на увазі торгівлю цінними паперами, після їх первинного розміщення з метою продажу населенню, перерозподіл пакета акцій через деякий час після того, як він був запропонований (проданий) компанією, що його випустила. Тобто вторинним є ринок цінних паперів, за якими вже уклалися угоди на біржі.

Характерною особливістю українського ринку цінних паперів є безумовне переважання первинного ринку. Причин такого стану кілька: по-перше, небажання інвесторів продавати цінні папери, які вони придбали під час випуску, а ті інвестори, які

² Питання функціонування та вдосконалення інфраструктури фондового ринку України : інформ.-аналіт. матер. / за ред. О. І. Кіреєва, М. М. Шаповалової, Н. І. Гребенюк. – К. : ЦНД НБУ, 2005. – С. 8.

³ *Перепелиця Р.* Формування інституціональної структури фондового ринку в післяприватизаційний період / Р. Перепелиця // Научні труди ДонНТУ. Сер. “Економическая”. – 2006. – Вып. 103-4. – С. 144.

хотіли б продати свої цінні папери, не можуть цього зробити, оскільки важко знайти покупця; по-друге, потужні інвестори, насамперед – інституційні, як правило, придбають акції для взяття участі в управлінні акціонерним товариством або отримання пільг, які емітент може надавати своїм акціонерам (іноді шляхом акціонерних взаємовідносин намагаються закріпити господарські зв'язки з емітентом).

Таким чином, завдання розвитку вторинного ринку цінних паперів набуває особливої актуальності. Вирішення цього завдання значною мірою залежить від активної діяльності торговців цінними паперами, формування дієздатної інфраструктури ринку.

Фондовий ринок України має чимало істотних недоліків, серед яких: законодавча сфера, інформаційне поле тощо.

Важливим питанням, яке стосується інтересів фондового ринку, є оподаткування. Розмови щодо оптимізації оподаткування ведуться регулярно, проте на практиці нічого не робиться. Зусилля в цьому напрямі докладають лише члени Української асоціації інвестиційного бізнесу, які надають письмові пропозиції щодо законодавчого врегулювання проблеми.

Нині помітні тенденції спрямування фондового ринку у бік зміцнення банківського сектору, тому найважливішим є визначення концептуальних напрямів розвитку цього ринку.

Основним завданням фондового ринку на сучасному етапі можна вважати мобілізацію тимчасово вільних коштів населення та суб'єктів господарювання і перерозподіл цих коштів у сектори економіки, які найбільше потребують додаткового фінансування.

Подальший розвиток фондового ринку залежить від конкретних заходів держави у сфері розбудови фінансової системи. Ефективна її реструктуризація, розвиток фондового ринку суто на основі саморегулювання ринкових відносин неможливі, оскільки такі відносини на нещодавно утворених ринках остаточно не сформувалися. Тому темпи розвитку, якісні аспекти, а також розкриття інвестиційного потенціалу фондового ринку залежать від конкретних заходів державної політики у сфері фінансового сектору.

Необхідно реформувати більшість складових фінансового ринку та усунути перешкоди, що заважають розвитку. Має бути

переосмислена та суттєво підвищена роль фондового ринку у залученні інвестиційних ресурсів та спрямуванні їх на оновлення виробничого потенціалу, створення умов для становлення потужних інституційних інвесторів⁴.

Отже, для ефективного функціонування та розвитку фондового ринку і економіки загалом слід насамперед удосконалити законодавчу базу, налагодити зв'язки з вітчизняними та іноземними інвесторами, запровадити міжнародні стандарти бухгалтерського обліку з метою забезпечення прозорості фондового ринку та підвищення привабливості вітчизняних емітентів серед іноземних інвесторів, сконцентрувати торгівлю цінними паперами на організованому ринку, діяльність якого відповідає міжнародним стандартам, тощо.

⁴ Поворозник В. О. Фондовий ринок України на сучасному етапі: проблеми та шляхи їх вирішення / В. О. Поворозник // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 1 (2). – С. 131.

О. М. Денисенко

ДОСВІД ПОЛЬЩІ В РОЗБУДОВІ ФОНДОВОГО РИНКУ ЯК ДЖЕРЕЛА ФІНАНСУВАННЯ РОЗВИТКУ ВЛАСНОЇ ЕКОНОМІКИ

Останнє десятиліття ХХ ст. стало для економічної науки базою для виникнення нового її напрямку – вивчення особливостей транзитивних економік низки країн Центральної та Східної Європи та країн колишнього СРСР. Приводом для переходу до ринкової економіки стало загальне переконання в тому, що планова економіка себе вичерпала, а також неспроможність адаптуватися до нових умов, зокрема глобалізації та вільного транскордонного переливання капіталів. Польща, формуючи інфраструктуру вільного ринку, особливу увагу звернула на становлення фондового ринку, який перетворився на потужне джерело фінансування як для приватного, так і державного секторів економіки.

Філософією переходу до ринкового механізму економічного життя була зміна форми власності суб'єктів господарювання – без цього зародження ринкової економіки неможливе. У Польщі на початковому етапі приватизації підлягали середні та великі підприємства. Методами приватизації були прямий продаж та/або банкрутство. Правила регулювання випуску цінних паперів та їх обігу на вторинному ринку були розроблені з урахуванням нормативів розвинутих країн¹. Обраний шлях приватизації надав розвиткові фондового ринку кілька позитивних сигналів:

- інвесторам (передусім іноземним) цікавішими об'єктами для інвестування вбачаються потужні промислові підприємства, оскільки вони мають налагоджений промисловий цикл, розгалужені економічні зв'язки;
- приплив іноземного капіталу до країни можливий лише за зрозумілих для інвесторів “правил гри” – Польща заздалегідь потурбувалася про цей аспект, розробляючи законодавство згідно з міжнародними нормами та створюючи

¹ Козлов Н. Б. Формирование рынка ценных бумаг в постсоциалистических странах / Н. Б. Козлов. – М. : ИМЭПИ РАН, 2002. – С. 126.

фондовий ринок на основі найкращих міжнародних зразків, зокрема прототипом Варшавської фондової біржі стала біржа у Ліоні, а Національний депозитарій Польщі було створено на основі французької моделі.

Крім того, Польща активно впроваджувала заходи щодо активізації внутрішніх джерел капіталу та інвестування внутрішніх ресурсів через механізм фондового ринку в реальний сектор економіки: налагоджено механізм розкриття інформації про стан емітентів, розроблені та діють програми освіти населення (загальнодоступною є література з питань фондового ринку; працює спеціалізований інформаційний центр при Комісії з цінних паперів та бірж; діє інтернет-сторінка з відповідями на всі запитання, що виникають у громадян стосовно діяльності ринку цінних паперів), поширення набули інститути спільного інвестування, приватні пенсійні фонди (у Польщі діє дворівнева пенсійна система), страхові фонди тощо.

Варшавська фондова біржа стає фінансовим центром європейського масштабу. Зокрема, з 58 первинних розміщень акцій на європейських фондових майданчиках за I кв. 2012 р. 21 (або 36,2 %) припало на Варшавську біржу². З введенням у 2007 р. профільного майданчика (New Connect) для нових підприємств, Варшавська фондова біржа стала потужним “магнітом” для залучення коштів, фінансування start-up проектів, розвитку венчурного інвестування, внутрішнього фінансового ринку.

Фондовий майданчик ВФБ має розвинуту інфраструктуру інвестиційно-фінансових інструментів (окрім ринку акцій працюють облігаційний сектор, ринки похідних інструментів – ф'ючерсів та опціонів, майданчик для нових та високотехнологічних компаній New Connect, ринок Catalyst, на якому котируються боргові інструменти корпоративного та муніципального секторів). ВФБ розвивається також і в напрямі товарних ринків –

² Обзор рынка IPO в Европе 1 кв. 2012 г. / PricewaterhouseCoopers LLP [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pwc.ru/en_RU/ru/capital-markets/assets/ipo-watch-q1-2012-rus.pdf.

з грудня 2010 р. працює ринок РООЕ – ринок торгівлі електроенергією³.

Високі стандарти розвитку ринку опосередковано підтверджуються високим рівнем якості статистичної інформації: на ВФБ розраховують шість різноманітних індексів (WIG20, WIG40, WIG80, WIG, TechWIG, WIG-PL), загальнодоступна інформація про кожного емітента, стан та діяльність емітентів на біржі загалом, відкриті та високі стандарти управління – норма для польських емітентів та інвесторів.

Завдяки такій ситуації можливим стало залучення на цей ринок коштів широких верств населення, що стимулює розвиток первинного та вторинного ринків, надає додаткові фінансові ресурси ринку, збільшуючи його ліквідність та розширюючи кількість фінансових інструментів. Питома вага участі приватних інвесторів у торгівлі акціями у 2010 р. становила 19 % загального обсягу, в обороті ринку ф'ючерсів – 50, ринку опціонів – 60 %.

За даними Світового банку, капіталізація фондового ринку зі 144 млн дол. США у 1991 р. зросла до 190 235 млн дол. США у 2010 р., кількість емітентів, що мають лістинг на Варшавській фондовій біржі, – з 9 до 569, а приплив іноземних інвестицій в акції підприємств у 2010 р. становив 7,8 млрд дол. США, або 86,4 % прямих іноземних інвестицій в економіку Польщі у 2010 р. Нетто-приплив іноземного капіталу в акції за 1991–2010 рр. дорівнював 12,4 млрд дол. США⁴, що позитивно відбивається на таких характеристиках ринку, як ліквідність, здатність отримати дешеві фінансові ресурси для розвитку підприємства.

Підсумовуючи викладене, виокремимо основні риси польського фондового ринку:

1. Поштовхом для розвитку фондового ринку Польщі стала активна політика держави, особливо у сфері приватизації. Приватизація насамперед середніх і великих підприємств шляхом прямого продажу та/або банкрутства сприяла їх подальшому виходу на фондовий ринок, оскільки власність

³ Factbook 2011: 2010 Data. – Warsaw : Warsaw Stock Exchange, 2011. – 294 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://static.gpw.pl/pub/files/PDF/roczniki/GPW00201_FactBookEN2011_01.pdf.

⁴ Poland / The World Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/country/poland>.

не розпорозувалася серед населення (як це сталося внаслідок популістського характеру приватизації в Україні та Росії). У результаті з'явилася велика кількість емітентів, що мають котирування на ВФБ – основному фондовому майданчику країни.

2. Сектор малих високотехнологічних підприємств має змогу отримати інвестиційний ресурс на ефективному ринку при ВФБ – NewConnect. Це зумовлює розвиток первинного ринку акцій через механізм масового проведення процедури IPO, отримання інвестицій у реальний сектор економіки, подальший розвиток вторинного ринку та основного майданчика ВФБ після зростання компаній та досягнення нормативів основного майданчика ВФБ.
3. Фондовий ринок Польщі має міжнародний характер. Внаслідок цього відбувається приплив іноземного капіталу в акції вітчизняних та зарубіжних компаній, що мають котирування на ВФБ, збільшуються капіталізація та ліквідність ринку, підвищується престиж ВФБ та Польщі загалом на світовій арені.
4. Розвинута інфраструктура ринку зумовлює великий вибір фінансових інструментів та інвестиційних можливостей на одному майданчику, що концентрує вільний капітал на ВФБ та надає змогу інвестувати його в реальний сектор економіки.
5. Висока питома вага участі вітчизняних приватних інвесторів на ринку напряму та опосередковано через фінансові компанії (банки, інвестиційні та пенсійні фонди, страхові компанії тощо) сприяє підвищенню ліквідності, отриманню ринком “довгих” фінансових ресурсів, диверсифікації ризиків.

Як наслідок, за оцінкою Європейського банку реконструкції та розвитку в секторі фондового ринку та небанківських фінансових організацій Польща в 2010 р. отримала оцінку “4” за максимально можливою “4+”. Це означає, що закони і норми регулювання майже відповідають нормам IOSCO, високими є ліквідність і капіталізація ринку, нормально функціонують небанківські фінансові установи та здійснюється ефективне регулювання⁵.

⁵ Crisis and Transition: The People's Perspective / European Bank for Reconstruction and Development. – L. : Fulmar, 2011. – P. 131.

О. П. Денисенко

ФУНКЦІЇ ВЕНЧУРНОГО КАПІТАЛУ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ЕКОНОМІКИ КРАЇНИ

Венчурний капітал, як специфічна категорія прямих інвестицій, займає певну нішу в загальноекономічних процесах, обумовлену такими його характеристиками, як високі ризики при очікуванні високого прибутку, особлива природа походження – симбіоз фінансового та людського капіталів та обмеженість ресурсів, що є його складниками: фінансів, новаторів, венчурних капіталістів тощо.

Виокремлюючи функції венчурного капіталу ми можемо висвітлити роль, яку він відіграє в економічному середовищі.

На етапі створення та формування капіталу венчурного фонду головною його функцією є акумулювання грошових коштів. Наповнення венчурного фонду коштами відбувається за рахунок інвесторів, які тим самим трансформують власний капітал у такий, що активно працює. Мобілізація, акумулювання та подальше трансформування коштів через венчурний фонд є довгостроковими. Стандартна практика відкриття венчурного фонду в США та Європі визначає строк існування у 7–10 років, тому акумулювання грошових коштів через венчурний фонд має довготерміновий інвестиційний характер. Потреба в капіталі тривалого використання – одна з найгостріших в умовах фінансування економіки України, а той факт, що користувачі капіталу (проінвестовані компанії) оплачують його користування власними акціями, робить його унікальним джерелом задоволення потреб у капіталі та не вимагає негайного створення грошового потоку (як, наприклад, банківський кредит).

На етапі добору компаній венчурний капітал виконує низку дій:

- накопичення інформації щодо потенціальних об'єктів інвестування;
- аналіз і дослідження обраних об'єктів інвестування;
- прогнозування діяльності та масштабів власних інвестицій, а також залучених ззовні інвестицій (у разі синдикованого венчурного інвестування, залучення невенчурних джерел капіталу тощо).

На цьому етапі не лише відсівають потенційно неконкурентні компанії та визначають цілі й пріоритети інвестицій фонду, а й здійснюють моніторинг середовища інвестицій – перспективних галузей, які потребують інвестицій, однак ще не мають матеріальних активів для зацікавлення консервативніших інвесторів.

Відбір відбувається завдяки таким інструментам, як бізнес-план та маркетингові дослідження, але не менш важливий (а можливо, й вагоміший) людський капітал венчурного капіталіста – його знання, досвід, інтуїція. Саме такий людський капітал є головним рушієм наступної фази – інвестування.

Інвестування венчурного капіталу – симбіоз людського та фінансового капіталу, який завдяки синергетичному ефекту здатний до примноження початкових інвестицій та отримання таким чином прибутку. На цьому етапі венчурний капітал виконує перерозподільну (посередницьку) функцію між інвесторами та фірмами, що потребують капітал.

На етапі інвестування головними функціями венчурного капіталу є не лише фінансова допомога, а й передання управлінських навичок, досвіду ведення бізнесу, формування додаткових зв'язків підприємця у бізнес-середовищі. Спільність інтересів венчурного капіталіста й венчурної фірми зумовлює найтіснішу інтеграцію між ними за весь цикл венчурного інвестування.

Оскільки венчурний капітал інвестується переважно в інноваційні розробки, він виконує функцію стимулювання розвитку інновацій та інтеграції науки й виробництва, скорочуючи час реалізації новаторських ідей. Вдала комерціалізація результатів науково-технічних робіт збільшує фінансові ресурси підприємств.

Виробництво інноваційного продукту характеризується очікуванням високого прибутку, що стимулює нові інновації.

Розподіл фондів накопичення, у тому числі на відтворення інновацій, характеризує венчурний капітал як такий, що відтворює не лише фінансовий капітал (у вигляді прибутку на інвестиції), а й відтворювальний безпосередньо щодо інновацій.

Контрольна функція венчурного капіталу полягає у фінансовому, юридичному, інших видах контролю з боку венчурного капіталіста за венчурною фірмою. Оцінка ризиків та кон'юнктури ринку є невід'ємною частиною венчурного циклу, тому контроль

за діями підприємства та його ринковою поведінкою відрізняє венчурний капітал від інших форм фінансування. Наприклад, банківський кредит, спрямований на цільове використання коштів та створення/підтримання такого грошового потоку, який дає можливість сплачувати тіло кредиту та відсотки за ним, лізингове фінансування спирається на контролі предмета лізингу, відповідно до виду лізингу (оперативний чи фінансовий) визначатиметься право власності на цей предмет. Венчурне фінансування та його контрольна функція напряду залежать від дотримання прав акціонерів на підприємстві, а сам контроль поширюється на всі ланки підприємства.

У процесі комерціалізації продукту, в який інвестовано венчурний капітал, відбувається процес упровадження на ринку нового продукту. Для того щоб сформувати нову або завоювати ринок збуту, венчурний продукт має сформувати нову або змінити наявну структуру ринку (функція перетворення).

Якщо інновація має радикальний характер, тобто вносить принципові зміни у виробництво та базується на нових наукових дослідженнях, такий товар створює новий ринок, якщо інновація має характер удосконалення, то ринок збуту розширюється за рахунок витіснення більш старих та менш продуктивних виробів.

Як свідчить статистика, у США 1/3 всіх інновацій належить до продуктово-технологічних (радикальних), а решта – до продуктово-модифікованих (удосконалення). В Японії спостерігається протилежна тенденція¹. Прискорення обміну інформації в 90-ті роки ХХ ст. спонукає до гнучкої реакції фірми на зміни в зовнішньому середовищі, безперервному інноваційному процесі. Венчурний капітал не лише послідовно вивчає зовнішні зміни та реагує на них, а й здатен через широке впровадження інновацій створювати нові ринки: впровадження персональних комп'ютерів зумовило виникнення ринку програмного забезпечення до них; за допомогою венчурного капіталу створені соціальні мережі Facebook, Twitter, які є великими рекламодавцями з принципово

¹ Антонюк Л. Л. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації: монографія / Л. Л. Антонюк, А. М. Поручник, В. С. Савчук. – К.: КНЕУ, 2003. – С. 36.

іншим підходом до використання рекламних площ та технологій (контекстна реклама, директивний підхід), тощо.

З розширенням впливу венчурного капіталу на економічне життя США та Західної Європи він дедалі більше виконує соціальну функцію. Розширення можливостей вибору товарів, їх здешевлення внаслідок оптимізації виробництва, вільний доступ до інформації (інтернет та соціальні мережі в ньому), екологічні проекти, створення нових робочих місць – прояви венчурного капіталу в житті суспільства.

Можна стверджувати, що фірми, засновані за участю венчурних капіталістів, є ефективнішими за приватні підприємства, які фінансуються з інших джерел. Статистика Національної асоціації венчурного капіталу США свідчить:

- на кожен вкладений у період 1970–2010 рр. 1 дол. США припало 6,27 дол. США виручки у 2010 р.;
- щорічні венчурні інвестиції дорівнюють 0,1–0,2 % ВВП США, у 2010 р. венчурні фірми отримали дохід на 3,08 трлн дол. США, або 21 % ВВП;
- 11,9 млн робочих місць, або 11 % ринку зайнятості, приватного сектору створені у 2010 р. венчурними фірмами;
- у 2008–2010 рр. (період рецесії економіки в США) за загального зниження зростання зайнятості в економіці США на –3,1 %, венчурні фірми мали –2 %, виручка в економіці США впала на 1,5 %, у венчурних фірм – збільшилася на 1,6 %. У докризові 2006–2008 рр. темп зростання кількості зайнятих у венчурних фірм становив 1,6 %, всього по США – 0,2 %; виручка у венчурних компаній зростала на 5,3 %, всього по США – 3,5 %².

²Venture Impact: The Economic Importance of Venture Capital-Backed Companies to the U.S. Economy. – 5th ed. – Arlington, VA : NVCA, 2009. – 24 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nvca.org/index.php?option=com_docman&task=doc_download&gid=482&Itemid=93; Venture Impact: The Economic Importance of Venture Capital-Backed Companies to the U.S. Economy. – 6th ed. – Arlington, VA : NVCA, 2009. – 16 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nvca.org/index.php?option=com_docman&task=doc_download&gid=786.

Тобто в часи економічного зростання венчурні фірми зростають швидше та інтенсивніше поводяться на ринку праці, тоді як за умов рецесії спад і скорочення робочих місць відбуваються повільніше.

Венчурне фінансування має низку суттєвих переваг, зокрема безповоротність, відсутність сплати процентів, тривалий термін інвестицій. Універсальність венчурного капіталу полягає насамперед у виконанні ним різних функцій на різних етапах співпраці з підприємством.

Роль венчурного капіталу в економічному житті насамперед пояснюється природою його виникнення та основними сферами вкладення. Симбіоз фінансового та людського капіталу при інвестуванні в підприємства з новітніми розробками та інноваційними ідеями виокремлює для венчурного капіталу нішу високоризикового прямого інвестування в інноваційні (переважно малі) підприємства.

На сьогодні венчурний капітал в українській економіці не відіграє важливої ролі в економічних відносинах через низку принципових загальнодержавних проблем: брак “довгих” інвестиційних ресурсів (зокрема, не діє накопичувальна пенсійна система, а саме пенсійні фонди є основними інституційними інвесторами у венчурні фонди), відсутність законодавчих стимулів розвитку сфери венчурного інвестування, нерозвинута інфраструктура фінансового ринку (нерозвинутість фондового ринку, брак механізму страхування інвестиційних ризиків), відсутність механізму передачі прав інтелектуальної власності, закріплених за науковими установами, тощо.

О. С. Деревко

БАНКІВСЬКА СИСТЕМА УКРАЇНИ: ОСОБЛИВОСТІ ПІСЛЯКРИЗОВОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Фінансово-економічна криза в Україні в 2008–2009 рр., зокрема криза банківського сектору, ініціювала перегляд підходів до управління банківськими ризиками. Бурхливе зростання банківських активів у 2005–2008 рр. характеризувалося систематичним нехтуванням ризиками при здійсненні активних операцій. Кредити видавалися за відсутності офіційного підтвердження доходів у позичальників – фізичних осіб, наявності низьких коефіцієнтів покриття суми кредиту заставним майном, висуненні необґрунтовано низьких вимог до якості застави, як, власне, і до фінансового стану позичальників загалом, відсутності доходів позичальників у відповідних валютах (валютний ризик). Все це призвело до кризових явищ у вигляді значної кількості дефолтів позичальників та, як наслідок, неконтрольованого зростання обсягу проблемних активів у банківській системі.

Внаслідок здійснення антикризових заходів на основі проведеного банками аналізу та перегляду якості кредитних портфелів, ризики кредитування галузей вітчизняної економіки практично зрівнялися. Це наочно простежується в зміні частки прострочених кредитів банківської системи України в розрізі галузей у докризовий та післякризовий періоди (рис. 1).

На сьогодні про процеси відновлення банківської системи після фінансової кризи свідчать такі факти.

1. Зокрема, відновлюється кредитування економіки, хоча цей процес все ще недостатньо стабільний. Банки поки що не готові до довгострокового кредитування, обсяг щорічних довгострокових кредитів фактично стабілізувався (рис. 2), перевага надається короткостроковим кредитам. Це пов'язано як з жорсткими підходами до оцінки ризиків у випадку кредитування довгострокових проектів, так і з відсутністю у вітчизняних банках довгострокової ресурсної бази. На жаль, не сприяють розміщенню грошових коштів на банківських депозитах на тривалі терміни девальваційні очікування населення. Банки, у свою чергу, приваблюють вкладників високими процентними ставка-

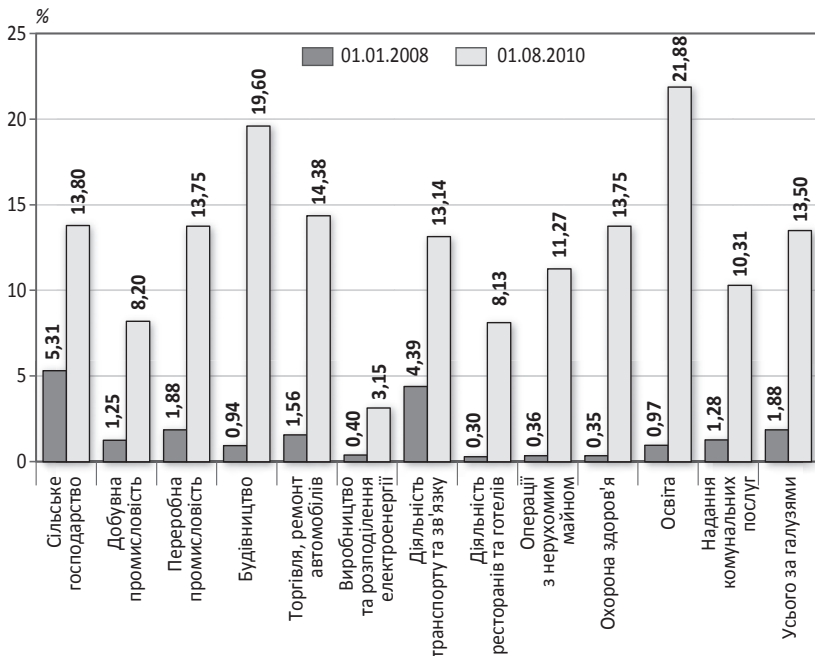

Рис. 1. Зміна частки прострочених кредитів у банківській системі України у розрізі галузей

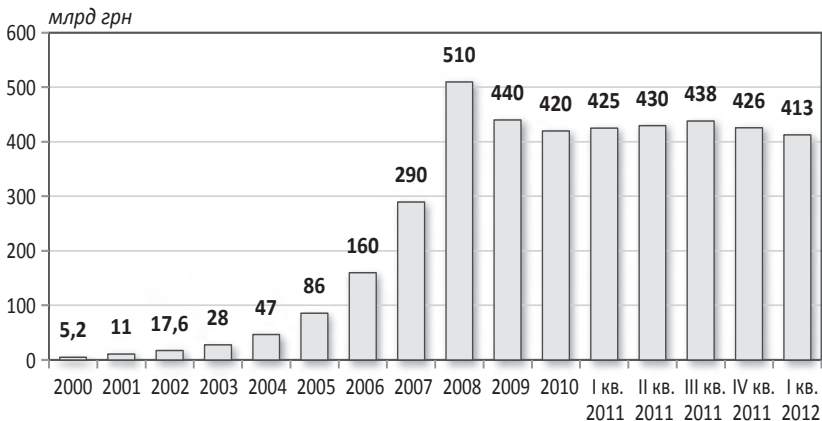

Рис. 2. Динаміка довгострокових кредитів

ми тільки на короткий період, не бажаючи брати на себе завищені зобов'язання у довгостроковій перспективі.

2. На сьогодні досягнуто та перевищено докризові обсяги коштів у банках “до запитання”, у тому числі коштів “до запитання” як юридичних, так і фізичних осіб, а також докризові обсяги строкових коштів, зокрема строкових коштів юридичних і фізичних осіб (рис. 3).

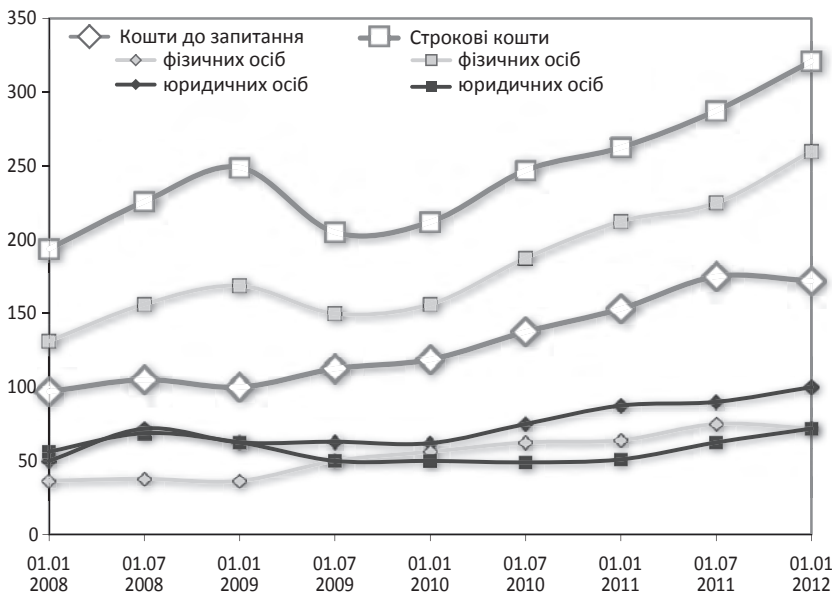

Рис. 3. Динаміка залучених коштів у банках України

3. Відновлено докризовий рівень процентних ставок, хоча, як відомо, вони суттєво збільшилися під час кризи. Це стосується всіх основних видів процентних ставок – облікової ставки НБУ, середньої ставки за кредитами, середньої ставки за депозитами та, відповідно, спреду тощо (рис. 4).

Серед основних характерних тенденцій діяльності банківської системи України у післякризовий період можна зазначити такі:

- банками вкладається більше коштів у стабільні цінні папери, зокрема ОВДП, тобто вони погоджуються отримувати

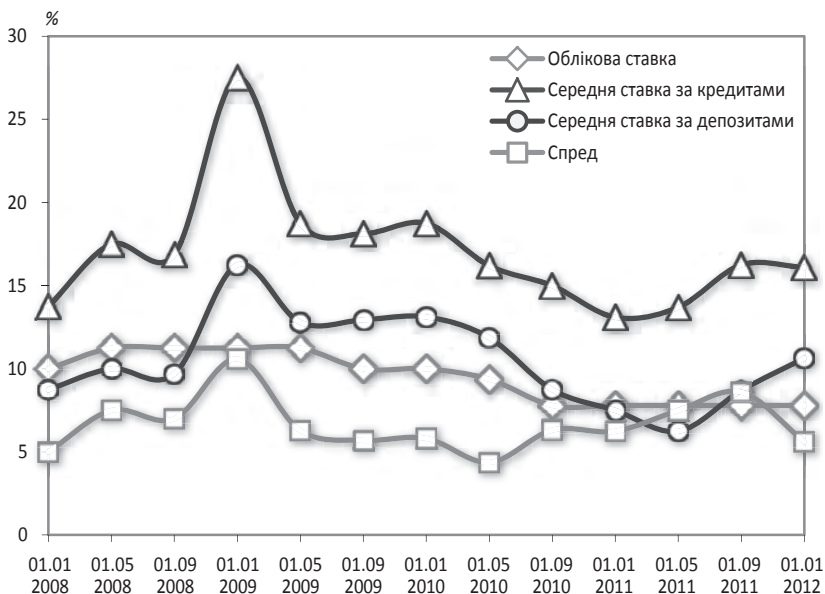

Рис. 4. Динаміка ставок вітчизняного грошового ринку

- вати меншу дохідність за наявності більших гарантій повернення боргу;
- зростання кредитного портфеля відбувається за рахунок збільшення обсягу кредитів юридичним особам. Кредитний портфель фізичних осіб має тенденцію до зменшення. Тобто банки воліють кредитувати бізнес та розвиток реального сектору економіки, а не населення. Кредитування фізичних осіб переважно здійснюють банки з іноземним капіталом, у кредитуванні юридичних осіб домінують вітчизняні приватні та державні банки;
 - великою залишається частка проблемних кредитів (рис. 5). Це спричиняє збитковість багатьох банків через необхідність формування резервів під проблемні кредитні вкладення, а також потребує додаткової капіталізації банків. Оскільки додаткову капіталізацію першими здійснили банки з іноземним капіталом, це призвело до зростання частки іноземного капіталу в банківській системі.

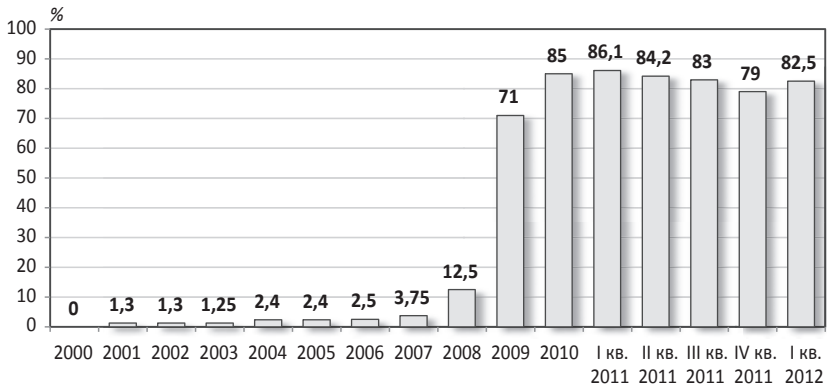

Рис. 5. Динаміка зміни обсягу прострочених кредитів, наданих банками України

Ще однією особливістю є те, що в двадцяти найбільших банках станом на 1 квітня 2012 р. сконцентровано 72 % усіх активів. За наявності загалом 180 банків в українській банківській системі можна говорити про необхідність їх укрупнення.

Щодо основних ризиків, які на сьогодні притаманні вітчизняній банківській системі, то найбільшою загрозою вбачається суттєвість короткої валютної позиції. В умовах, коли кредитування в іноземній валюті має суворі обмеження з боку НБУ, більшість банківських активів номіновано в гривні, питома вага валютних пасивів становить значну частину (зокрема внаслідок структури депозитів населення, в якій більше 50 % усіх депозитів номіновано в іноземній валюті), в українських банків накопичується значний валютний геп. У разі девальвації гривні банки можуть зазнати істотних втрат від курсових різниць.

Таким чином, є підстави говорити про відновлення банківської системи після фінансової кризи 2008–2009 рр., проте обсяг накопичених ризиків у ній залишається значним.

О. М. Іваницька

ФІНАНСОВІ ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ УКРАЇНИ

Успішність економічного розвитку, досягнення конкурентоспроможності країни багато в чому залежать від ідентифікації факторів економічного зростання та розроблення механізмів їх урахування в державній політиці. Одним із найдієвіших чинників зростання економіки в умовах дефіциту фінансових ресурсів, що посилюється, є пошук додаткових джерел акумулювання фінансів, пов'язаних з виявленням внутрішнього фінансового потенціалу країни, сприянням підвищенню рівня доходів населення та їх залученню через механізми фінансових ринків.

Нині в Україні сформовано потужний апарат наукових досліджень, законодавчих актів, концепцій і програм у галузі визначення чинників економічного зростання. Однак можна стверджувати, що від їх усвідомлення науковою спільнотою до використання у практиці державного управління не зроблено достатньо дієвих кроків, особливо у фінансовій сфері.

На нашу думку, економічне зростання можливе за умов комплексного підходу до дослідження та стимулювання спрямованої дії фінансових факторів як на макрорівні, так і на рівні окремих підприємств та секторів економіки.

Ніхто давно вже не заперечує, що на сьогодні рушійною силою сприяння економічному розвитку держави є кваліфікована робоча сила. Це ще раз підтверджено у прогнозі розвитку світової економіки, який зроблено HSBC Global Research на 2050 р. Він чітко демонструє тенденцію: країни з кращими демографічними показниками посідають вищу сходинку в ієрархії “Топ-30 провідних економік за розміром ВВП”. Невипадково, що Китай за цим прогнозом займає найвищу позицію з чисельністю населення 1417 млн осіб, а Індія – третю згори, після США, з народонаселенням, яке за прогнозом становитиме 1614 млн осіб¹. Водночас звернемо увагу на те, що всі країни, які належать до

¹ Ward K. The World in 2050: Quantifying the Shift in Global Economy / K. Ward // HSBC Global Research. – 2011. – Jan. – 46 pp.

групи країн з ринком, що виникає (emerging markets), і “вирвалось” на перші сходинки за наведеним прогнозом, мають багаторазово збільшити рівень доходів на одну особу: Китай – у 7,2 раза, Індія – у 6,4, Бразилія – у 2,9, Мексика – у 3,5 раза. Це у кілька разів перевищує темпи зростання рівня доходів на людину в розвинутих країнах. Наведені показники свідчать, що стимулювання доходів фізичних осіб і збільшення рівня їх споживання є однією з головних умов зростання економіки. Економіки, де вимирає населення і водночас не створено умов для стимулювання споживчої активності, приречені на перманентний колапс. У звіті HSBC Global Research Україна не згадується, однак демографічні перспективи держави, за прогнозами низки поважних міжнародних організацій, вкрай сумні: до 2050 р. очікується зменшення її населення, за різними оцінками, до 25–28 млн осіб. Отже, демографічний потенціал не може виступати як чинник економічного зростання нашої країни.

Іншим фактором, який в економічній теорії названо серед ключових чинників економічного зростання, є підвищення підприємницької активності суб’єктів господарювання, зростання продуктивності праці, що зумовлює збільшення відрахувань до бюджету, краще вирішення соціальних проблем, розширення можливостей застосування стимулів до інноваційного розвитку, які потребують бюджетних ін’єкцій. Для успішного впровадження результативного фінансового управління необхідні значні кошти.

Сьогодні в Україні помітна загрозлива тенденція до зниження бізнесової активності суб’єктів господарювання. Про це свідчать факти зменшення залишків коштів юридичних осіб на рахунках у банківській системі: з початку 2012 р. сума залишків коштів юридичних осіб на них знизилася більше ніж на 16 млрд грн. Відплив коштів відбувається передусім у гривневому еквіваленті, що створює обмежені можливості для фондування в національній валюті. Незначною є і кредитна активність суб’єктів господарювання. Зокрема, за даними на травень 2012 р., темпи зростання кредитного портфеля за корпоративним сектором з початку року не перевищували 3 %, що надто мало для забезпечення належних темпів економічного зростання. Висока частка проблемних кредитів, яка, за оцінками міжнародного

рейтингового агентства Moody's Investors Service, становить до 35 % загального їх обсягу, призводить до збільшення кредитного ризику, а отже, подорожчання кредитів. Таким чином, умови кредитування найближчими роками не стимулюватимуть підприємництво, а відтак і зростання економіки.

Наслідком цього є висока ймовірність зниження темпів економічного зростання у найближчому майбутньому: за прогнозами Світового банку, у 2012 р. економіка України зросте на 2,5 %, за оцінкою міжнародних рейтингових агентств – на 2,5–3 % (порівняно з темпами економічного зростання на рівні 5,2 % у 2011 р.)

Важелі фінансового управління для подолання вказаних негативних явищ відіграватимуть дедалі більшу роль, однак за умов, що державний фіскальний механізм, інші фінансові механізми спрямовуватимуться на стимулювання зростання продуктивності праці та сприяння інноваціям. Цьому сприятимуть також стабільність у проведенні державної податкової та грошово-кредитної політики, чіткі орієнтири для бізнес-структур. На наш погляд, консервативні способи стимулювання інноваційної політики на рівні підприємств (податкові пільги, пільгові цільові кредити) себе вичерпали. Очевидно, слід активніше апробувати інші методи та інструменти: бюджетне інвестування, податкові кредити, процедури поширення інновацій у промислових або фінансових мережах, встановлення цілісної системи преференцій для підприємств та організацій – товаровиробників у пріоритетних для народного господарства галузях економіки. Водночас є помітна плутанина у поняттях, що саме можна віднести до інноваційної діяльності. Призначаючи пільги та преференції, слід чітко розмежовувати такі поняття, як інноваційна, наукова та науково-технічна діяльність. Відповідно й механізми довгострокового кредитування цих робіт, а також інституції (венчурні фонди, інвестиційні банки), розвиток яких має бути простимульований державою, повинні застосовуватися по-різному.

Інноваційний чинник економічного зростання спрацьовує, коли чітко простежується ефект від реалізації інновацій, причому такий, який би надавав імпульс іншим галузям і сферам

діяльності, тобто мав певний макроекономічний ефект. Саме таких інновацій потребує українська держава, що передбачає і першочергове фінансове стимулювання передусім підприємств і галузей, спроможних дати необхідний результат.

Важливий аспект оцінки рівня інноваційної діяльності – перехід від макроекономічного до мікрорівня – рівня підприємств та організацій. На рівні суб'єктів підприємництва вагомими є кілька факторів. По-перше, вищий менеджерський склад має підтримувати ініціативу штату компанії та запроваджувати інновації. По-друге, інновації, які виникають у мережі компанії, слід поширювати на всі ланки мережі. По-третє, інновації можливі за умови вдалого відбору менеджерів, схильних до інновацій та проєктів². Отже, система фінансових стимулів також має діяти на мікрорівні для обрання підприємств, здатних започатковувати інновації. До таких фінансових важелів можна віднести визначення для підприємств преміального фонду за новітні розробки та створення інноваційних продуктів, який поповнюється за рахунок пільгового оподаткування фірми, чия діяльність має інноваційне спрямування.

Основним принципом, який слід запроваджувати в систему фінансових відносин, є принцип різноманіття джерел, засобів і форм залучення ресурсів. Важливо створити особливі фінансові форми державно-приватного партнерства, запровадити спеціальні податкові, митні, валютні, кредитні режими, розвивати співробітництво з країнами-донорами, мегаструктурами, міжнародними організаціями. Стимулювання економічного зростання за допомогою фінансових важелів передбачає також: розроблення плану поступового зменшення базової процентної ставки НБУ з метою здешевлення кредитів і активізації діяльності підприємств України; стимулювання діяльності фондового ринку; визначення стандарту врахування ризиків і зменшення їх негативного впливу; підвищення рівня захисту споживачів фінансових послуг, введення посади фінансового омбудсмена в кожному секторі фінансового ринку.

² *Proverbio St. Dissecting Global Trends: An Example from Italy / St. Proverbio, S. Smit, S. P. Viguerie // McKinsey Quarterly. – 2008. – March.*

Е. О. Кончаковська

АНАЛІЗ І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ РІЗНИХ КРАЇН СВІТУ

У 2011 р. ринок прямих іноземних інвестицій (ПІІ) продемонстрував поживлення, незважаючи на економічні труднощі та уповільнення розвитку економік західних країн. Згідно з дослідженнями неурядової громадської організації “Міжнародна організація кредиторів” (World Organization of Creditors, WOC) надходження ПІІ у світі становили 17 %.

Пряма інвестиція як категорія інвестицій зовнішньоекономічної діяльності є складовою платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції країни. Це категорія міжнародної інвестиційної діяльності, яка відображає прагнення інституційної одиниці – резидента однієї країни контролювати діяльність підприємства, що є резидентом іншої країни, або справляти на неї суттєвий вплив. Інвестиція є прямою, якщо капітал/право власності нерезидента становить не менше 10 % вартості статутного капіталу підприємства-резидента, або нерезидент має не менше 10 % голосів в управлінні підприємства-резидента. До категорії прямих інвестицій також належать: інвестиції, отримані в результаті укладання концесійних договорів і договорів про спільну інвестиційну діяльність; зобов'язання/вимоги за кредитами та позиками, торговими кредитами та інші зобов'язання/вимоги підприємств-резидентів перед прямими інвесторами.

Обсяг ПІІ в 2011 р. сягнув 1,5 трлн дол. США, що вище за середні докризові рівні. Аналітики зазначають, що багато країн, прагнучи залучити іноземні інвестиції, змінюють законодавство у бік лібералізації.

Країни з перехідною економікою Південно-Східної Європи і СНД залучають більше половини світових обсягів іноземних інвестицій. Обсяг надходжень капіталу до зазначених груп країн дорівнював 755 млрд дол. США. Важливо, що основна частина надходжень припадала на здійснення нових проектів. Висока динаміка зумовлена операціями з купівлі російських підприємств іноземними партнерами, привабливістю ринків цих країн, а також приватизаційними процесами.

Щодо надходжень іноземних інвестицій у розвинуті країни, то можна стверджувати про їх зниження на 19 %. За підсумками року на третину збільшилися надходження інвестицій в ЄС, проте в США рівень інвестицій знизився на 8 %. Зауважимо, що інвестиції в розвинуті країни є наслідком реструктуризації великих компаній, а не розгортання нових проектів чи будівництва об'єктів, які б могли стимулювати зростання економіки (таблиця).

Таблиця

Надходження іноземних інвестицій у різні країни світу

Країни	Надходження ПІІ, млрд дол. США		Зростання/ зменшення, %
	2010	2011	
У цілому	1289,7	1508,6	17
Розвинуті країни	635,6	753,2	19
Країни ЄС	314,1	414,4	32
США	228,2	210,7	-8
Країни, що розвиваються	583,9	663,7	14
Країни Африки	54,7	54,4	-1
Країни Латинської Америки і Карибського регіону	160,8	216,4	35
Країни Азії й Океанії	368,4	392,9	7
Країни Південно-Східної Європи і СНД	70,2	91,7	31
Росія	41,2	50,8	23

Складено автором.

Основне зростання інвестицій у країни перехідних економік відбулося в країнах Латинської Америки і Карибського регіону (35 %) та країнах Південно-Східної Європи і СНД (31 %). Надходження прямих іноземних інвестицій у країни Африки продовжувало зменшуватися, що призвело до погіршення стану їхніх економік.

Ослаблення світової економіки зумовлене, зокрема, кризою, що триває, на ринку зайнятості. Безробіття залишається на дуже високому рівні – близько 9 %. Знижуються доходи населення, а отже, скорочується попит. Це, у свою чергу, є причиною низького рівня ВВП. Зростанню зайнятості може сприяти вкладення прямих іноземних інвестицій в проекти “з нуля”. За підсумками

2011 р., ПІВ в будівництво нових проєктів у світі скоротилося на 3 % порівняно з 2010 р. переважно за рахунок розвинутих країн. У країнах, що розвиваються, показник зріс лише на 1 %.

Зростання обсягів інвестицій до ЄС становило 23 %, зростання ПІВ до Китаю – 8 % (124 млрд дол. США). Наприклад, в Італії і Франції ПІВ зростали, а в Греції і Німеччині – скорочувалися.

Обсяг прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) з початку інвестування в економіку України на 31 грудня 2011 р. становив 49,4 млрд дол. США, збільшившись порівняно з обсягами на 1 січня 1996 р. в 55 разів і дорівнюючи 1084 дол. США в розрахунку на одну особу¹.

У 2011 р. інвестиції в основний капітал за рахунок коштів іноземних інвесторів в економіці України залишалися на рівні 2007 р. (рисунок).

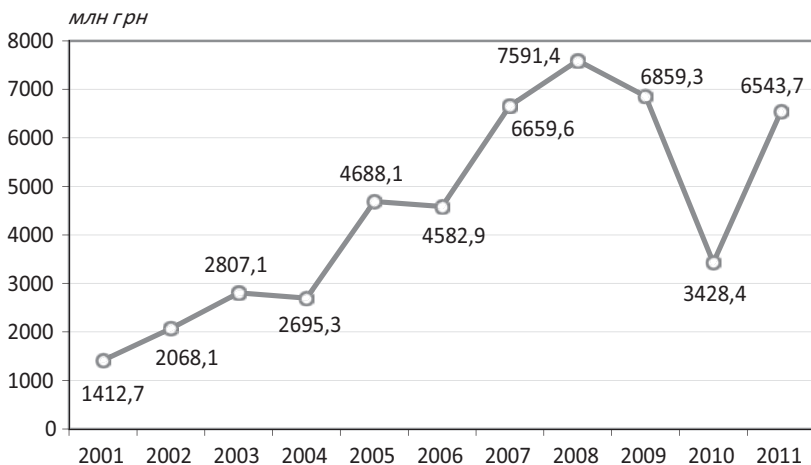

Рисунок. Інвестиції в основний капітал за рахунок коштів іноземних інвесторів

Складено за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

¹ Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності : стат. зб. / за ред. Л. М. Овдієнко. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – С. 68.

Наприкінці 2011 р. в економіку України інвестували 128 країн світу. У 2011 р. головними країнами-інвесторами були Кіпр, Німеччина, Нідерланди, Російська Федерація, Австрія, Великобританія, Франція, Швеція, Британські Віргінські Острови та США, яким належить понад 83 % загального обсягу ПІІ в економіці України. Порівняно з 1996 р. зі складу десяти найбільших країн-інвесторів вибули Швейцарія, Ірландія, Бельгія та Польща.

Станом на 31 грудня 2011 р. значні обсяги ПІІ було зосереджено у фінансових установах – 33 % від загального обсягу прямих інвестицій в Україні, на підприємствах промисловості – 31 %, у тому числі переробної – 27, добувної – 3 %. Серед галузей переробної промисловості суттєві обсяги інвестицій вкладено у металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів (12 %), виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів (4 %), хімічну та нафтохімічну промисловість (3 %), машинобудування (3 %), виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції (2 %). В організації, що здійснюють операції з нерухомим майном, оренду, інжиніринг та надання послуг підприємцям, вкладено 12 %, у підприємства торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку – 11 %. Обсяг прямих інвестицій (акціонерного капіталу) з України в економіку країн світу на 31 грудня 2011 р. становив 6,9 млрд дол. США. Прямі інвестиції з України здійснювалися до 47 країн світу, переважна їх частка спрямовувалася до Кіпру.

А. О. Литвинчук

ІННОВАЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРЕВЕНЦІЇ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Превентивне реагування на економічні загрози – ключове завдання в розбудові добробуту будь-якої країни. Соціально-економічні процеси у своїй динаміці в сучасному світі радикально актуалізували проблему наукових досліджень та використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій.

Остання криза, яка вразила світову фінансову систему, показала, що економіка США не витримала ролі світового лідера. У США явно не вистачає сил, щоб підтримувати стару систему регулювання світової економіки. Як наслідок, на зміну Бреттон-Вудській системі повинна прийти нова система валютного регулювання, основою якої насамперед стане забезпеченість валют реальним виробництвом та матеріальними ресурсами.

Іпотечна криза, з якої почалася остання світова криза, показала, що навіть нерухомість не може бути надійним забезпеченням вкладень. За два перші тижні кризи перестали існувати Lehman Brothers та Merrill Lynch – два найбільші фінансові заклади США.

У післякризовий період з'явилися пропозиції щодо заміни Бреттон-Вудської системи валютного регулювання корзиною валют, до складу якої увійдуть долар, євро, юань, єна, російський рубль, можливо, індійська рупія, бразильський реал і одна з валют арабського світу, тобто гарантами її стійкості будуть не тільки країни, що мають міцну економіку, а й власники природних ресурсів.

В економіці України фінансова криза мала кілька форм проявів. Крім банківського сектору, де вона виявилася в кризі ліквідності, світова фінансова криза суттєво вплинула на вітчизняні енергоємні галузі та будівельну галузь.

Криза засвідчила, що Україна вичерпала резерви екстенсивного економічного зростання за рахунок збільшення обсягів виробництва та експорту ресурсів і потребує врегулювання питань, що стримують розвиток інноваційної діяльності.

Правові, економічні та організаційні основи формування та реалізації інноваційної діяльності визначає Закон України “Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні” від 08.09.2011 № 3715-VI. Його основною метою є створення правової бази для концентрації ресурсів держави на провідних напрямках науково-технічного оновлення виробництва та сфери послуг у країні, забезпечення внутрішнього ринку конкурентною наукомісткою продукцією та виходу з нею на світові ринки.

На державному рівні розвиток інноваційної діяльності підтримувався головним чином у двох напрямках: шляхом формування різноманітних фінансових механізмів – фондів, у тому числі венчурних і позабюджетних, і через співфінансування створення інноваційної інфраструктури, такої як технопарки, інноваційні-технологічні центри, інкубатори. На сьогодні планується також формування кількох особливих економічних (техніко-впроваджувальних) зон.

Більшість зі створених фондів і об'єктів інфраструктури спрямовані на підтримку малого інноваційного бізнесу. Незважаючи на це, досить значне число об'єктів новітньої структури існує номінально, їхня фактична ефективність невисока, а кількість малих інноваційних підприємств у країні не зростає. У середньому оцінки показують, що працюють близько 10 % об'єктів інфраструктури, котрі значаться як інноваційні. Такий результат пояснюється тим, що багато інфраструктурних об'єктів створювалося суто під завдання одержання додаткових бюджетних коштів, а моніторингу їхньої діяльності держава не здійснювала.

Держава практично не заохочує промисловість до фінансування досліджень і розробок і не стимулює інноваційну діяльність на підприємствах. Непряме регулювання не розвинуто, а податкові пільги надаються тільки науковим організаціям незалежно від напрямку і результатів їхньої роботи. Тому актуальною залишається проблема несприйняття промисловістю нових розробок учених.

В Україні на інноваційний менеджмент звертається недостатня увага. Нормативні акти не повною мірою діють на практиці. Наприклад, у Законі України “Про інноваційну діяльність” від 04.07.2002 № 40-IV є розділ про її фінансову підтримку, який

визначає чотири інструменти надання державою допомоги інноваторам, але за фактом не всі з них використовуються.

Щодо інноваційних структур в Україні, то найбільші успіхи в інноваційній сфері пов'язані з технопарками, створеними переважно на базі провідних академічних інститутів. На сьогодні це майже єдина структура, що на практиці впроваджує науково-технологічні здобутки у виробництво. Хоч останнім часом і виникли певні проблеми, пов'язані зі скасуванням податкових та митних пільг, технопарки відновлюють свою діяльність і незабаром можуть вийти на попередній рівень розвитку.

Інноваційному шляху розвитку економіки України немає альтернативи. Головним результатом прогресу науки та високотехнологічних галузей у ХХ ст. стало формування в економіках провідних країн світу нового механізму саморозвитку – національних інноваційних систем (НІС), у рамках яких зароджуються й реалізуються інновації. Попри національні відмінності, загальною рисою всіх без винятку цих систем є комплексне забезпечення трьох пріоритетів розвитку: науки, освіти та наукомісткого виробництва.

Створення НІС дасть змогу розвинути напрями інноваційної діяльності: стратегічні (розвиток інноваційної культури суспільства; охорона та оздоровлення людини і навколишнього середовища; розроблення нових та відновлюваних джерел енергії, новітніх ресурсозберігаючих технологій тощо) та середньострокові (інтеграція національної освіти у світовий освітній простір; збереження та розвиток науково-педагогічних шкіл; розроблення інноваційних технологій навчання; реформування мережі навчальних закладів, їх інтеграція шляхом створення системи навчально-науково-виробничих комплексів тощо).

Нині потрібно подолати такі загрози інноваційній безпеці України: недостатній рівень фінансування науково-технічних робіт, слабкий розвиток інфраструктури трансферу технологій, зниження рівня “інтелектуалізації” експорту і зростання імпортозалежності країни від наукомістких товарів, незадовільне інформаційне забезпечення інноваційної сфери, недосконалість податкової системи та відсутність державної підтримки, повільний розвиток ефективних форм інноваційної діяльності.

О. С. Лондар

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТЕРМІНОЛОГІЇ БЮДЖЕТНОГО ДЕФІЦИТУ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ ТА УКРАЇНІ

Одним із головних посткризових завдань урядів країн світу, зокрема Європейського Союзу, є врегулювання боргових проблем. Ці завдання актуальні також для України. У зв'язку з цим при обговоренні таких питань на міжнародному рівні важливо забезпечити сумісність відповідної термінології, адже від цього залежить адекватність заходів, які вживаються урядами та світовою спільнотою для вирішення проблем державного боргу й бюджетного дефіциту.

В українській фінансово-економічній літературі достатньо поширеним є термін “фінансування дефіциту бюджету”. Водночас детальний аналіз показує, що на практиці покриття дефіциту бюджету здійснюється разом із рефінансуванням державного боргу (та з іншими операціями, які належать до фінансування бюджету) за рахунок одних і тих самих джерел через єдиний казначейський рахунок (ЄКР). При цьому надходження коштів та їх використання не мають цільового характеру. Тобто кожна зарахована на ЄКР гривня, отримана від державного запозичення, може використовуватися як на фінансування видатків бюджету, так і на погашення державного боргу. Більше того, сам дефіцит бюджету є знеособленим – тобто не визначено, які саме видатки бюджету здійснюються за рахунок доходів бюджету, а які – за рахунок запозичень чи інших джерел фінансування. Таким чином, термін “фінансування дефіциту бюджету” є недостатньо адекватним реальній ситуації. Правильнішим є термін “фінансування бюджету”, який визначено Бюджетним кодексом України в редакції 2010 р.¹

В Європейському Союзі вживаються поняття “фінансування уряду” (“government financing”), близьке до поняття “фінансування бюджету” в Україні, визначеного Бюджетним кодексом

¹ Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI // Урядовий кур'єр. – 2010. – № 151.

України*, а також термін “дефіцит уряду”, а не “дефіцит бюджету”. При цьому під “урядом” розуміють не тільки центральний уряд, а й інші установи, які входять до сектору державного управління, тобто органи місцевої влади, державні цільові фонди, державні корпорації та підприємства.

Відповідно до статистичних звітів Європейської Комісії, дефіцит уряду в Європейському Союзі відображається в обліку як чисте запозичення (“net borrowing (-)”), а профіцит – як чисте кредитування (“net lending (+)”) (таблиця). З цього можна зробити висновок, що формально єдиним механізмом покриття дефіциту в країнах – учасницях ЄС є запозичення, причому термін “запозичення” охоплює не тільки випуск боргових цінних паперів чи укладення кредитних договорів, а й інші фінансові трансакції, спрямовані на залучення коштів, у тому числі приватизацію.

Дефіцит (чи профіцит) уряду в країнах – учасницях ЄС (або, відповідно, чисте запозичення або чисте кредитування) коригується на трансакції зі свопами та інші трансакції. У результаті такого коригування отримується чистий дефіцит (профіцит), який відповідає критеріям “процедури надмірного дефіциту” (“excessive deficit procedure” – “EDP”**).

У свою чергу, чистий дефіцит (профіцит) уряду, який відповідає критеріям EDP, коригується на статистичну невідповідність², внаслідок чого отримується чистий результат від фінансових трансакцій (“net financial transactions”). Він є арифметичною сумою між чистим набуттям фінансових активів (“net ac-

* Фінансування бюджету – надходження та витрати бюджету, пов’язані зі зміною обсягу боргу, обсягів депозитів і цінних паперів, кошти від приватизації державного майна (щодо державного бюджету), зміна залишків бюджетних коштів, які використовуються для покриття дефіциту бюджету або визначення профіциту бюджету (Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI).

** Процедура надмірного дефіциту в ЄС передбачає заходи, які мають бути здійснені для зменшення дефіциту країни – учасниці ЄС, який за рішенням Ради з економіки і фінансів ЄС (ECOFIN Council) вважається надмірним.

² Government finance statistic guide / European Central Bank. – 2010. – March [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ecb.int/pub/pdf/other/governmentfinancestatisticsguide201003en.pdf>.

Таблиця
**Дефіцит уряду і фінансування уряду в країнах ЄС
у статистичній звітності**

Номер рядка	Показник
<i>Надходження і витрати уряду</i>	
1	Сукупні надходження уряду
10	Сукупні витрати уряду
<i>Дефіцит уряду</i>	
20 = 1 – 10	Чисте кредитування (+), чисте запозичення (–) згідно з європейською системою рахунків 1995 р. (“ESA 95”)
21	Коригування на трансакції зі свопами
22	Інші коригування
23 = 20 + 21 + 22	Чисте кредитування (+), чисте запозичення (–) згідно з “процедурою надмірного дефіциту” (“EDP”)
<i>Фінансування уряду</i>	
24 = 20 – 25	Статистична невідповідність (коригування між фінансовим і нефінансовим рахунками)
25 = 26 – 32	Чистий результат від фінансових трансакцій
26 = 27 + ... + 31	Чисте набуття фінансових активів
27	Валюта і депозити
28	Цінні папери, інші, ніж акції
29	Позики
30	Акції та інші частки в капіталі
31	Інші фінансові активи
32 = 33 + ... + 36	Чисте взяття зобов’язань
33	Валюта і депозити
34	Цінні папери, інші, ніж акції
35	Позики
36	Інші зобов’язання

Джерело: Government Finance Statistics. Summary tables 2/2011: Data 1996–2010 / European Commission. – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2011. – 37 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://err.eurostat.ec.europa.eu/cache/PTY_OFFPUB/KS-EK-11-002/EN/KS-EK-11-002-EN.PDF.

quisition of financial assets”) і чистим взяттям зобов’язань. Перше є, по суті, кредитуванням, а друге – запозиченнями (у широкому значенні, як згадувалося раніше).

Таким чином, фінансування уряду в країнах – учасницях ЄС визначається чистим результатом фінансових трансакцій, скоригованим на статистичну невідповідність між фінансовим і нефінансовим рахунками, яка дорівнює різниці між капітальним рахунком і фінансовим рахунками. Така різниця виникає через особливості обліку операцій і реєстрування інформації за кожним з рахунків.

У разі дефіциту уряду такий результат є від’ємним і дорівнює чистому запозиченню; для профіциту такий результат є додатним і дорівнює чистому кредитуванню.

К. О. Максименко

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Програмою економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” окреслено проблеми, які перешкоджають успішній інтеграції України у світовий економічний простір, та визначено цілі й завдання міжнародної інтеграції та співпраці.

Реформи у сфері міжнародної інтеграції та співпраці спрямовані на вироблення цілісної та збалансованої зовнішньоекономічної політики, підвищення конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості економіки України.

Цілями реформ є:

- поліпшення умов торгівлі на зовнішніх ринках для вітчизняних виробників з метою збільшення обсягів експорту, підвищення його географічної й товарної диверсифікованості, зокрема за рахунок товарів з вищою доданою вартістю;
- інтеграція України у внутрішній ринок ЄС шляхом створення зони вільної торгівлі “плюс” (ЗВТ) з ЄС. Інтеграція як стратегічний орієнтир зовнішньої й внутрішньої економічної політики держави буде механізмом забезпечення внутрішніх системних соціально-економічних перетворень і розширення доступу на ринок ЄС, а також ринки третіх країн;
- скасування вилучень та обмежень з режиму вільної торгівлі з країнами СНД і поглиблення співпраці з перспективними торговельними партнерами й регіональними інтеграційними об’єднаннями.

Для досягнення цілей на період реформи поставлено такі завдання: забезпечити системний підхід до міжнародної інтеграції та співпраці, у тому числі вибудувати дієві механізми прийняття рішень у зовнішньоекономічній сфері; провести секторальні реформи й адаптацію законодавства та практики до норм ЄС у рамках створення ЗВТ з ЄС; запровадити безвізовий режим між Україною і ЄС (для короткострокових поїздок громадян) як

перший етап створення умов для вільного доступу до ринку послуг ЄС; модернізувати двосторонні та багатосторонні торгово-економічні угоди в рамках СНД відповідно до норм СОТ; укласти економічно обґрунтовані угоди про ЗВТ із ключовими торговельними партнерами; запровадити стратегію залучення, ефективного використання й моніторингу зовнішньої допомоги; розширити формат співпраці з міжнародними організаціями та міжнародними фінансовими організаціями.

Світові тенденції демократичного розвитку в процесі глобалізації та євроінтеграції вимагають від України реформування суспільних відносин. Постають принципово нові завдання, від результатів виконання яких залежить ніша, котру займе наша країна у світовому та європейському просторах.

Україна на постійній основі проводить роботу щодо поглиблення співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями та здійснює євроінтеграційні заходи.

Зокрема, проведено зустрічі з керівництвом МВФ та Світового банку, під час яких обговорено низку питань стосовно аналізу та оцінки основних досягнень у рамках співробітництва України та МВФ.

Українською стороною було поінформовано про досягнення початку 2012 р. та надано аргументовану оцінку перспективам подальшої реалізації соціально-економічних реформ, зокрема в частині нових соціальних ініціатив.

У процесі конструктивного діалогу сторони дійшли згоди стосовно подальшого впевненого зміцнення системи державних фінансів та реалізації збалансованої боргової політики. Було домовлено про продовження співробітництва та проведення нових раундів переговорів щодо просування в напрямі виконання зобов'язань, взятих Україною в рамках спільної з МВФ програми “стенд-бай”.

Стосовно вирішення актуальних питань міжнародного співробітництва 7 травня 2012 р. відбулося засідання української частини Ради з питань співробітництва між Україною та Європейським Союзом. Учасники засідання розглянули стан виконання плану заходів, спрямованих на одержання підтримки ін-

ституцій ЄС та держав – членів ЄС щодо підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

Крім того, обговорено виконання першого етапу (законодавчого) Плану дій з лібералізації ЄС візового режиму для України. Наголошено, що серед основних питань, які необхідно вирішити для завершення цього етапу, залишається ухвалення законопроектів про документи для виїзду за кордон з електронним носієм біометричної інформації, про боротьбу з дискримінацією та про захист персональних даних.

Під час засідання також ішлося про залучення фінансових ресурсів з боку ЄС, зокрема щодо поновлення реалізації програм секторальної бюджетної підтримки та отримання макрофінансової допомоги ЄС.

До того ж обговорено питання щодо виконання зобов'язань України в рамках Договору про заснування Енергетичного співтовариства та стан переговорного процесу щодо укладення Угоди між Україною та ЄС про спільний авіаційний простір.

Кроки України в міжнародному співробітництві можна показати на прикладі створення Єдиного європейського простору вищої освіти. У 2011 р. українська делегація взяла участь у Міністерській Бухарестській конференції (Румунія), на якій проаналізовано діяльність у рамках Болонського процесу стосовно завершення структурних реформ, що повинні продовжуватися в різних частинах європейського простору вищої освіти. Важливим питанням форуму стала Європейська рамка кваліфікацій. Представники “Болонських” держав оцінили ґрунтовну роботу України щодо впровадження Національної рамки кваліфікацій за кращим європейським зразком. За результатами зустрічі підписано Бухарестське комюніке під назвою “Використання всього потенціалу – Консолідація Європейського простору вищої освіти”. Співробітництво у рамках Болонського процесу є одним із сегментів широкого спектра взаємодії з інституціями ЄС.

Іншим керівним елементом міждержавної співпраці у сфері освіти, науки, культури, молоді та спорту є Підкомітет № 7 “Наука та технології, дослідження та розробки, освіта, культура, громадське здоров'я, інформаційне суспільство та медіа” Комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС. У 2011 р.

у м. Брюсселі відбулося Перше засідання Спільного комітету з питань співробітництва у сфері науки та технологій, основна мета якого полягала в налагодженні двостороннього науково-технологічного співробітництва, розгляді сучасного стану науково-технологічної сфери обох сторін і визначенні формату майбутньої співпраці.

Українська сторона презентувала огляд сучасної інституціональної, галузевої та вікової структури вітчизняного науково-технологічного потенціалу, поінформувала про актуальні зміни законодавчої бази, яка регулює питання науково-технічного та інноваційного розвитку.

Презентація сторони ЄС присвячувалася перспективам науково-технологічних програм ЄС (Сьома рамкова програма – 7РП, Інноваційний Союз, Горизонт-2020, Європейський дослідницький простір – ERA) у контексті комплексної стратегії розвитку ЄС “Європа-2020”.

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України проводить постійну роботу щодо залучення вищих навчальних закладів України до участі в програмах “Темпус”, “Еразмус Мундус” та Жана Моне.

У 2011 р. у рамках четвертого конкурсу програми “Темпус IV” було подано 525 проектних заявок, а до кінцевого списку проектів, рекомендованих до фінансування Європейським Союзом, включено дев’ять проектів за участю українських партнерів (серед них 24 вищі навчальні заклади та 15 державних і громадських організацій). Кількість партнерів у консорціумах проектів коливається від 12 до 41, із середнім бюджетом близько 1 млн євро. У п’яти з цих проектів учасником є Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України та підпорядковані йому структури.

Конкурс програми “Еразмус Мундус” проходить за трьома напрямками, українці є активними учасниками та переможцями двох. За напрямом “Спільні магістерські і докторські програми Еразмус Мундус” було відібрано 32 українських учасників, ще чотирьох осіб було відібрано на докторські програми “Еразмус Мундус”.

Паралельно відбувався конкурс спільних програм, підготовлених партнерствами університетів з різних країн ЄС і світу; всього було відібрано 30 магістерських і 10 докторських програм. У 2012/2013 навчальному році пропонуватимуться 131 спільна магістерська програма та 34 спільні докторські програми “Еразмус Мундус”, відкриті для бажаючих з усього світу, зокрема й для українців. Участь у програмі передбачає отримання стипендій “Еразмус Мундус” від ЄС.

Метою програми Жана Моне є поширення знань з питань євроінтеграційних процесів шляхом заохочення вищих навчальних закладів, об’єднань викладачів і дослідників до запровадження навчальної, дослідницької, інформаційної діяльності з питань європейської інтеграції у різних сферах суспільної діяльності. Українські університети та експерти беруть участь у програмі Жана Моне з 2001 р. За десять років реалізовано три проекти за напрямом “Підтримка інформаційної та дослідницької діяльності”; розроблені та викладаються п’ять модулів Жана Моне; два проекти напряму “Професор/кафедра Жана Моне” виконуються Національним університетом “Киево-Могилянська академія” та Донецьким державним університетом управління.

За програмою Європейського Союзу “Молодь у дії” в країнах ЄС та партнерських країнах проводять заходи, партнерами яких з українського боку є молодіжні громадські організації, що співпрацюють із громадськими організаціями держав Європейського Союзу. Вагому роль для молодіжних організацій у поширенні інформації про програму відіграє Ресурсний центр для країн Східної Європи та Кавказу (SALTO), який сприяє налагодженню контактів з європейськими партнерами, формуванню та реалізації конкретних проектів.

З метою залучення зовнішньої допомоги Європейської Комісії в рамках інструменту інституційної розбудови ТАІЕХ Національна комісія, що здійснює регулювання у сфері зв’язку та інформатизації, забезпечила проведення у 2011 р. семінарів ТАІЕХ “Вибір постачальника послуг та попередній вибір постачальника послуг. Державний нагляд у сфері телекомунікації” і “Мережі доступу нового покоління”. Також, представники НКРЗ взяли участь у навчальній поїздки ТАІЕХ щодо вивчення досвіду

впровадження та використання підсистеми нумерації ENUM у телекомунікаційних мережах загального користування (2011 р., м. Гельсінкі, Фінляндія) та міжрегіональному семінарі “Регулювання зміни телефонного номера за межами кордонів ЄС”. У рамках реалізації ініціативи ЄС “Східне партнерство” протягом 2011 р. було забезпечено участь представників НКРЗ у двох підготовчих семінарах для регуляторних органів у сфері електронних комунікацій країн – членів ЄС та країн “Східного партнерства”. За результатами заходів прийнято рішення про сприяння у забезпеченні гармонізації законодавства країн регіону “Східного партнерства” із законодавством ЄС шляхом створення Мережі регуляторів електронних комунікацій у рамках ініціативи “Східне партнерство”, діяльність якої розрахована на 2012–2013 рр. з фінансуванням з боку Європейської Комісії.

З метою розширення участі українських дослідних установ у проєктах Сьомої рамкової програми, у 2011 р. ухвалено Закон України “Про ратифікацію Угоди (у формі обміну нотами) про відновлення Угоди між Україною та Європейським Співтовариством про наукове і технологічне співробітництво”.

У зв’язку з доволі нестабільною ситуацією на світових фінансових ринках, зменшенням рівня довіри фінансових інститутів, посиленням ступеня впливу економічних ризиків на збалансованість фінансової системи важливим є подальше поглиблення міжнародного співробітництва країни, отримання належної підтримки з боку міжнародних фінансових організацій з урахуванням відповідних потреб та можливостей держави.

Т. А. Мусатова

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ РИНКУ СТРАХОВИХ ПОСЛУГ

Сьогодні світ перетворився на глобальну економічну систему, в якій практично не залишилося можливостей для розгортання між державами стихійних ринкових відносин. Виник світовий виробничо-господарський механізм, що глобально функціонує, складовими якого стали окремі національні економіки¹.

Глобалізація страхових відносин є процесом стирання законодавчих та економічних бар'єрів між національними страховими ринками, що відбувається під впливом змін у світовій економіці й має на меті формування глобального страхового простору. Це явище втілюється в таких основних процесах: концентрація страхового й перестрахового капіталу; зрощування банківського та страхового капіталу; концентрація на ринку страхових посередників; концентрація споживачів страхових послуг².

На сьогодні можна виокремити центропериферійну будову світового страхового ринку. Його ядро – центр – становлять високорозвинуті страхові ринки США, Канади, країн Західної Європи, Японії, а периферію – страхові ринки країн, що перебувають на різних щаблях економічного розвитку, тобто “опинилися на траєкторії так званого наздоганяючого розвитку”.

Найрозвинутішою країною за ринком страхових послуг, частка якого у світі становить 48,68 %, є США.

До країн, страхові ринки яких “наздоганяють центр” та належать до периферії світового страхового ринку, входить Україна. Становище “наздоганяючого розвитку” зовсім не означає, що периферія наближається до центру, – навпаки, це ситуація, коли периферія повинна постійно “наздоганяти” центр, оскільки

¹ Шиман М. Глобализация как источник конкуренции, конфликтов и возможностей / М. Шиман // Проблемы теории и практики управления. – 2007. – № 1. – С. 53.

² Баглюк Ю. Б. Страховой рынок Украины в условиях переходной экономики / Ю. Б. Баглюк // Страны с переходной экономикой в условиях глобализации : матер. VII Междунар. науч.-практ. конф. (Москва, март 2008 г.). – М. : РУДН, 2008. – С. 452–455.

ки він задає технічні, соціально-економічні, організаційні й управлінські стандарти, на основі яких формується світовий страховий ринок, його порядок, умови та правила гри.

Світовий страховий ринок, сформований на основі інтеграції страхових ринків високорозвинутих країн, підштовхує менш розвинуті національні страхові ринки до адаптації місцевих стандартів до міжнародних. Для освоєння таких стандартів необхідно створити відповідні інститути та механізми, а це не просто, бо пряме запозичення чужого досвіду дає неочікуваний ефект. Чуже середовище їх відкидає, вимагаючи створювати інститути і механізми, які водночас відповідають вимогам часу й враховують традиції національного страхового ринку.

Посилюється контраст між високорозвинутим центром і периферією. Створена архітектоніка світової страхової системи є нестабільною і потенційно генерує потрясіння не лише для страхових ринків периферії, а й для центру, – адже це єдина система, коли пошкодження однієї з ланок впливає на інші³.

Світовий ринок страхування охоплює всю сукупність міжнародних страхових операцій. У круговому потоці страхових операцій на світовому страховому ринку трапляються два головні типи страхових каналів – пряме страхування, за якого страхова послуга переміщується від страховика до страхувальника, і непряме страхування, за якого страхова послуга від страховика до страхувальника переміщується через систему страхових посередників.

Структурні зміни у складі світового ринку відбулися завдяки розвитку страхування в країнах Центральної та Східної Європи, СНД і Балтії та зниження частки країн Північної Америки, Азії, Океанії. Реформи стосувалися демонополізації і приватизації страхового сектору, розширення доступу іноземних страховиків на національні ринки страхування та перестраховування, розвитку комерційного страхування життя і пенсійного забезпечення.

³ Баглюк Ю. Б. Інтеграція ринку страхових послуг України у світову систему / Ю. Б. Баглюк // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект : сб. науч. тр. – Донецк : ДонНУ, 2007. – С. 1469–1473.

Характерною рисою світового ринку страхування є значна частка видів страхування життя (близько 60 %) порівняно з іншими видами страхування.

Іноземні страхові та перестраховальні компанії стали суб'єктами українського ринку страхування та забезпечили досить активне його зростання. Окремі компанії опинилися серед лідерів ринку завдяки тому, що світові страховики мають не тільки великі капітали, а й значно більший досвід і кращі технології ведення справи. Присутність іноземних компаній на національному ринку сприяє неминучому зростанню конкуренції, яка може призвести до поглинання національних страхових компаній.

На українському ринку страхування життя лідерами є ALICO, AIG Life, дочірня компанія американської групи AIG, і належна австрійському страховикові Grazer Wechseitige компанія "Граве Україна", а також "Дженералі гарант. Страхування життя", "FORTIS Страхування Життя Україна", "Uniga-Життя", СК "ПЗУ Україна страхування життя", Wiener Städtische (СК "Юпітер Вієнна Іншуранс Груп"), "РОСНО Життя" тощо⁴.

Розглянемо організаційно-правові засади здійснення регулювання страхової діяльності на території окремих країн, зокрема Болгарії, Польщі та Російської Федерації.

Правове регулювання страхування в Росії здійснюється відповідно до Конституції, основних правових засад страхування, що закладені в главі 48 Цивільного кодексу, спеціальних норм про страхову діяльність у Законі Російської Федерації "Про організацію страхової справи в Російській Федерації" від 27.11.1992 № 4015-1⁵, деякі питання роз'яснюються в інших федеральних законах і підзаконних актах. Пріоритет мають норми Цивільно-

⁴ Баглюк Ю. Б. Страховой рынок Украины в международных интеграционных процессах / Ю. Б. Баглюк // Науковий вісник Одеського державного економічного університету (Науки: економіка, політологія, історія). – 2008. – № 11 (67). – С. 10–16.

⁵ Об организации страхового дела в Российской Федерации : закон Российской Федерации от 27.11.1992 № 4015-1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=72882>.

го кодексу (ЦК)⁶, проте у ст. 970 ЦК передбачена можливість запровадження спеціального регулювання страхування іноземних інвестицій від некомерційних ризиків, морського страхування, медичного страхування, страхування банківських вкладів і страхування пенсій⁷.

Згідно зі ст. 1 Закону Російської Федерації “Про організацію страхової справи в Російській Федерації” відносини в галузі страхування можуть регулюватися також іншими актами законодавства Російської Федерації, але вони обов’язково повинні базуватися на нормах ЦК. Це положення диктує, зокрема, і підпорядкованість регіонального законодавства зазначеному закону.

Державний нагляд за страховою діяльністю на території Російської Федерації здійснювався федеральним органом виконавчої влади з нагляду за страховою діяльністю, що діяв на підставі Положення, затвердженого урядом Російської Федерації. Відповідно до постанови уряду РФ від 06.03.1998 № 273 державний нагляд за страховою діяльністю на території Російської Федерації здійснюється Федеральною службою страхового нагляду Міністерства фінансів РФ⁸.

У Болгарії система державного нагляду за страховою діяльністю складалася історично. Закон про державний нагляд над приватною страховою діяльністю був прийнятий 26 липня 1926 р. У наступному році при Міністерстві фінансів була створена Державна служба нагляду за приватною страховою діяльністю, що функціонувала як напівавтономна установа. До структури цієї Служби входили Рада і Управління, що були її виконавчими органами. Служба була скасована після ухвалення закону про Державний інститут страхування (СИ), що набув чинності

⁶ Гражданский кодекс Российской Федерации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gzkodeks.ru>.

⁷ Страховой рынок и его развитие в РФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.auportal.ru/jurisprudence/36103.php>.

⁸ Об утверждении Положения о Министерстве финансов Российской Федерации : постановление Правительства Российской Федерации от 06.03.1998 № 273 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://udvportal.ru/archive/index.php/t-1487.html>.

27 червня 1946 р. Відповідно до нього, страхова діяльність стала державною монополією та почала здійснюватися СІІ.

У результаті ухвалення Закону “Про страхування” від 26.09.1996 державна монополія на страхову діяльність була скасована і знову виникла необхідність встановлення державного контролю над комерційним страхуванням. Була створена відповідна дво-рівнева система нагляду, що включала Національну раду зі страхування й Управління страхового нагляду.

Незабаром після утворення Управління страхового нагляду та кабінет міністрів Болгарії затвердили законодавчу базу (постанови, норми, тарифи тощо), потрібну для впровадження Закону “Про страхування”. Наприкінці 1998 р. завершився процес видачі ліцензій діючим страховим компаніям на здійснення страхової діяльності. Згодом кількість учасників ринку скоротилося до 27 страхових компаній і товариств взаємного страхування, що відповідали вимогам Закону “Про страхування”. Після встановлення державного нагляду страховий ринок став стабільнішим, підвищилися авторитет і привабливість.

Внаслідок внесення істотних доповнень до Закону “Про страхування” у 1999 р. була змінена сама основа нормативного регулювання діяльності страхових посередників (діяльність страхових брокерів і агентів стала регулюватися відповідно до вимог директив ЄС). Нині працюють більш ніж 100 страхових брокерів, які задовольняють реальні потреби ринку⁹.

На сьогодні в Болгарії діє мегарегулятор – Комісія з фінансового нагляду (відповідно до Закону “Про комісію з фінансового нагляду” від 28.01.2003). Також 23 грудня 2005 р. ухвалено Страховий кодекс, який є комплексним нормативно-правовим документом у сфері страхування.

Закон Польщі “Про страхову діяльність” від 28.07.1990 встановив загальні правові норми у сфері страхових відносин, які відповідають нормам, що використовуються на страховому ринку ЄС. Згідно з цим Законом, діяльність на страховому ринку

⁹ Адамчук Н. Г. Государственное регулирование страховой деятельности в Болгарии / Н. Г. Адамчук // Страховое право. – 2001. – № 2. – С. 43–56.

ку Польщі повинна ґрунтуватися на вільній, чесній конкуренції, однакових вимогах до всіх учасників, які здійснюють страхову діяльність, передбачаються можливість участі на польському страховому ринку закордонного капіталу і застосування системи фінансового нагляду. Закон визначив також класифікацію видів, груп і підгруп страхових продуктів, що пропонуються на польському ринку. Правові норми, що регулюють діяльність на страховому ринку, також визначені Цивільним кодексом від 23.04.1964, Морським кодексом від 18.09.2001, Законом “Про гарантії держави при страхуванні експортних кредитів” від 07.07.1991. Крім того, є підзаконна нормативна база, що регулює страхові правовідносини¹⁰.

Для здійснення державного регулювання та нагляду у сфері страхування в Польщі діяла Комісія з нагляду за страхуванням і пенсійними фондами (KNUiFE) (надалі – Комісія), створена 1 квітня 2002 р. як центральний орган урядової адміністрації. Комісія успадкувала функції Державного управління страхового нагляду (PUNU) і Управління нагляду за пенсійними фондами (UNFE). Реалізацію її завдань здійснює Управління Комісії, функції якого закріплено у Законах України “Про страхову діяльність” від 28.07.1990, “Про організацію і функціонування пенсійних фондів” від 28.08.1997, “Про пенсійні програми підприємств” від 22.08.1997. Крім наглядових функцій, Комісія також поширювала та роз’яснювала інформацію про цілі та принципи діяльності пенсійних фондів і пенсійних програм підприємств, деталізуючи права членів фондів і учасників пенсійних програм підприємств.

Центральне місце серед саморегульованих структур посідає Польська страхова палата (Polska Izba Ubezpieczeń, далі – Палата). Заснована у 1990 р., Палата набула права мати консультативний голос в Європейському парламенті. Ця структура має численні комітети, між якими розподіляються основні функції та завдання організації з питань: права та етики; страхування влас-

¹⁰ Янчевский М. Польский рынок страхования / М. Янчевский // Страхование. – 2009. – 20 марта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.insurance-russia.com/212.html>.

ності; автомобільного (моторного) страхування; страхування життя; економіки та фінансів; торгівлі та страхового посередництва; ринкових досліджень та просування страхових продуктів; комп'ютерних систем. До складу функціональних підрозділів закладу входять також групи (з питань перестраховання, взаємного страхування тощо); робочі групи (з питань сертифікації, комунікацій тощо)¹¹.

На сьогодні в Польщі діє мегарегулятор – орган фінансового нагляду Польщі (Polish Financial Supervisory Authority).

Насамкінець зазначимо, що основними принципами формування страхового ринку в країнах ЄС є: вільне поширення страхового продукту в рамках співтовариства для будь-якого його члена без обов'язкового відкриття філій; вільне створення філій усередині країн – членів співтовариства для будь-якого його члена; чесна конкуренція на добросовісних і рівних умовах.

¹¹ Іваницька О. М. Страховий ринок і система його регулювання в Україні та Польщі / О. М. Іваницька // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. пр. / УАБС НБУ. – Суми, 2007. – Вип. 20. – С. 140–149.

В. В. Сінельнік

УДОСКОНАЛЕННЯ ФОРМ ЗВІТНОСТІ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ У КОНТЕКСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПРУДЕНЦІЙНОГО НАГЛЯДУ ЗА СТРАХОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В УКРАЇНІ

Одним із ключових завдань реалізації Програми економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне суспільство, конкуренто-спроможна економіка, ефективна держава” (далі – Програма) є стабілізація роботи фінансового сектору шляхом підвищення ефективності функціонування системи державного регулювання фінансового ринку, подальшої розбудови його інфраструктури й посилення системи захисту прав та інтересів споживачів фінансових послуг.

Дослідження у галузі страхування, державного регулювання страхової діяльності здійснювали вітчизняні та зарубіжні науковці й практики: В. Д. Базилевич, К. С. Базилевич, А. Н. Залетов, А. М. Єрмошенко, С. С. Осадець, Д. Ф. Баббел, А. М. Сантомеро, А. Майер та ін. Однак питання розкриття повною мірою правдивої та об’єктивної інформації про діяльність страхової компанії набуло критично важливого значення після набрання чинності нормами законодавства питань щодо розкриття інформації фінансовими установами та введення пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами.

Починаючи з 2012 р., для страхових компаній, з метою виконання Плану-графіка реформ Програми за напрямом “Реформа фінансового сектору”, підвищено вимоги до розкриття обов’язкової інформації, а саме: впровадження стандартів корпоративного управління, захисту прав споживачів фінансових послуг, зокрема інформації про кінцевих власників фінансових установ.

Розкриття інформації страховиками є необхідною передумовою створення сприятливих умов для розвитку та функціонування ринків фінансових послуг, запровадження принципів страхового нагляду відповідно до стандартів Міжнародної асоціації органів страхового нагляду, введення системи пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами, забезпечення рівних можливостей доступу до інформації та за-

хисту прав їх учасників, ефективного здійснення контролю за прозорістю та відкритістю ринків фінансових послуг і сприяння інтеграції в європейський та світовий ринки фінансових послуг.

Розкриття інформації в удосконалених формах звітності страхових компаній дає можливість створити систему вирішення питань проблемних фінансових установ, здійснити об'єктивну оцінку стабільності страхового ринку країни загалом, а також забезпечити незалежну та прозору роботу регуляторів фінансового ринку.

Підготовка звіту про корпоративне управління, який містить розділ інформації про значні фактори ризику, що впливають на фінансову установу та повідомлення регулятора, є необхідним кроком до переходу на систему нагляду за страховими компаніями на основі оцінки ризиків. Подальша нормотворча діяльність відповідних державних органів та заінтересованих осіб потребує приведення нормативно-правових актів у відповідність до положень Директиви ЄС 2009/138/ЄС Європейського Парламенту та Ради стосовно започаткування та ведення діяльності зі страхування та перестраховування (Фінансова спроможність II).

Запровадження пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами передбачатиме здійснення контролю регулятором системи управління ризиками, технічних резервів, необхідного рівня регуляторного капіталу, інвестиційної політики, якості та обсягу власних засобів, дотримання вимог до капіталу для повної/часткової внутрішньої моделі, методів, що використовуються з метою визначення можливих подій або змін економічних умов, які можуть мати негативний вплив на необхідний рівень регуляторного капіталу¹.

Світова економічна криза змінила підходи до управління діяльністю фінансовою установою та очікування від функціонування систем управління ризиками. Зміст таких систем полягає в розрахунку при допустимих чи найменших рівнях ризику

¹ Концепція запровадження пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами та Програма розвитку системи пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами : затв. розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 15.07.2010 № 585.

впливу на діяльність компанії забезпечити досягнення стратегічних та оперативних цілей страхової компанії.

Звіт про ризики має містити істотну звітну інформацію як для менеджменту компанії, так і для заінтересованих осіб. Цей звіт повинен включати основні цілі управління ризиками, методи оцінки ризиків та заходи щодо зменшення ідентифікованих ризиків. Крім того, висвітлена інформація має демонструвати результат здійснених заходів, а також способи реалізації цілей та управління ними.

Страхові компанії які здійснюють страхову та/або перестрахову діяльність у Німеччині, складають та подають інформацію до Федерального органу нагляду за фінансовими послугами (BaFin)² у таких формах звітності: балансовий звіт; звіт про прибутки та збитки; коментарі за офіційно прийнятими формулярами; звіт про маржу платоспроможності; звіт про розвиток інвестицій; звіт про покриття технічних резервів задіяними активами. Реалізація директиви ЄС “Фінансова спроможність II” передбачає складання додаткових аналітичних звітів шляхом вимірювання ризик-потенціалу компанії та складання карти ризику, формування достатнього обсягу капіталу з урахуванням ризиків SCR (Solvency Capital Requirement), можливість використання стандартного підходу до моделі визначення оцінки ризику чи вибору внутрішньої моделі, що будується на основі принципів стандартної моделі, а також розвиток актуарної компетенції.

На сьогодні критично важливим питанням залишається внесення змін та доповнень до чинних нормативно-правових актів* щодо розширення інформації з використанням міжнародних стандартів фінансової звітності, зокрема про умови забезпечення платоспроможності страховика в частині розкриття інформації про покриття технічних резервів фінансовими активами.

² Federal Financial Supervisory (BaFin) – Федеральний орган нагляду за фінансовими послугами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bafin.de>.

* У тому числі внесення змін до Порядку складання звітних даних страховиків, затвердженого розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 03.02.2004 № 39.

Оприлюднення регуляторної звітності та визначеного переліку ключових показників діяльності страхових компаній на власних веб-сайтах таких фінансових установ або на офіційному веб-сайті державного регулятора забезпечить досягнення високого ступеня прозорості страхового ринку України і сприяння розвитку економічної конкуренції між страховиками. Одним із ключових питань у цій ситуації залишається контроль з боку фінансового регулятора за дотриманням страховиками при оприлюдненні інформації таких принципів, як актуальність, своєчасність, доступність, предметність, надійність, порівнянність та послідовність³.

Отже, реалізація політики ефективного нагляду за страховиками шляхом підвищення стандартів у всіх аспектах пруденційного нагляду, контролю за платоспроможністю страхових компаній, формуванням та розподілом капіталу страховиків можлива за умов повної ідентифікації факторів ймовірних причин проблем із платоспроможністю й умов забезпечення сталого розвитку страхового сектору економіки.

³ Solvency II: A New Framework for Prudential Regulation of Insurance in the EU // HM Treasury. Discussion Paper. – 2006. – Feb. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hm-treasury.gov.uk/d/solvencyII_discussionpaper.pdf.

О. А. Скибун

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ

На сьогодні український страховий ринок демонструє швидкі й стійкі темпи зростання, поліпшуються його якісні характеристики, збільшується частка страхових послуг у ВВП, що свідчить про підвищення ролі страхових компаній у національній економіці. Зважаючи на це, виникає потреба у проведенні комплексних досліджень, що стосуються інвестиційного потенціалу страхових компаній. Міжнародна практика свідчить, що економічне значення страхування не вичерпується лише ризиковою, акумуляційною (формування резервів), превентивною, контрольною функціями, важливе місце посідають ощадна та інвестиційна. Соціальне значення інвестиційної діяльності страховиків нерозривно пов'язане саме з ощадною функцією. Адаже в сучасних умовах страхові організації займаються не тільки страховою, а й інвестиційно-фінансовою діяльністю, використовуючи тимчасово вільні кошти зі страхових резервів та інших нагромаджень.

Іншою проблемою, пов'язаною з інвестиційними та страховими операціями, є зіставлення їх ролі у страховому бізнесі. За однією з точок зору, основним завданням страхової компанії є надання страхових послуг, а тому інвестиційна діяльність має вторинне значення. Такого підходу дотримувались науковці та практики за часів СРСР, коли страхові резерви Держстраху були у повному розпорядженні держави, яка монополізувала цей вид діяльності¹. Інша точка зору – інвестиційна діяльність головна, вона створює умови для виконання страхових зобов'язань перед клієнтами, особливо щодо страхування життя. Ця позиція обстоюється в наукових колах Німеччини, Франції та США².

¹ *Василенко А. В.* Інвестиційна стратегія страхових компаній : навч. посіб. / А. В. Василенко. – К. : КНТЕУ, 2006. – 72 с.

² *Фурман В. М.* Ризики в інвестиційній та фінансовій діяльності страховика / В. М. Фурман // *Фінанси України.* – 2008. – № 2. – С. 107–114.

Розглянемо сучасний стан страхового ринку України. За звітними даними Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг за 9 міс. 2011 р. простежується тенденція зростання деяких показників страхової діяльності. Так, при збільшенні на 37,4 % обсягів чистих страхових премій на 10,7 % зросли обсяги сформованих страхових резервів, на 6,6 % зріс обсяг активів, визначених законодавством для представлення коштів страхових резервів (табл. 1).

Таблиця 1

Основні показники діяльності страхового ринку та його динаміка

Показник	9 міс. 2010 р.	9 міс. 2011 р.	Приріст	
			млн грн	%
<i>Страхова діяльність</i>				
Валові страхові премії, млн грн	15 434,7	16 430,3	995,6	6,5
Валові страхові виплати, млн грн	3 953,5	3 482,2	-471,3	-11,9
Рівень валових виплат, %	25,6	21,2	-	-
Чисті страхові премії, млн грн	9 199,3	12 641,5	3 442,2	37,4
Чисті страхові виплати, млн грн	3 789,6	3 396,2	-393,4	-10,4
Рівень чистих виплат, %	41,2	26,9	-	-
<i>Страхові резерви</i>				
Обсяг сформованих страхових резервів, млн грн	10 139,1	11 223,6	1 084,5	10,7
у тому числі:				
резерви зі страхування життя	2 041,3	2 526,0	484,7	23,7
технічні резерви	8 097,8	8 697,6	599,8	7,4
<i>Активи страховиків та статутний капітал</i>				
Загальні активи страховиків (згідно з формою 1 (П(С)БО 2)), млн грн	43 917,2	45 248,5	1 331,3	3,0
Активи, визначені ст. 31 Закону України "Про страхування" для представлення коштів страхових резервів, млн грн	25 502,5	27 187,3	1 684,8	6,6
Обсяг сплачених статутних капіталів, млн грн	14 528,8	13 728,6	-800,2	-5,5

Джерело: Підсумки діяльності страхових компаній за 9 місяців 2011 року / Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dfp.gov.ua/fileadmin/downloads/dpn/sk_I_kv_2011.pdf.

Показники надходжень страхових платежів, наведені в табл. 2, свідчать про високий попит на добровільне страхування майна і низький – на послуги зі страхування життя. Виникає структурний дисбаланс, який потребує негайного виправлення з боку держави. Адже така ситуація на страховому ринку суперечить основам функціонування страхових ринків країн як з розвинутою ринковою економікою, так і з економікою перехідного типу.

У структурі премій світових страхових компаній найбільшу питому вагу мають премії зі страхування життя – близько 60 %. Зокрема, в Японії та Великобританії частка премій зі страхування життя дорівнює близько 80 %³. Це свідчить про те, що економічно розвинуті країни орієнтовані на розвиток страхування життя, оскільки саме цей вид страхування має значний потенціал та формує довгострокові інвестиційні кошти. Коли населення отримує можливість спрямовувати значну частину своїх коштів не на споживання, а на заощадження, виникає потреба у фінансових інститутах, які б забезпечили зберігання і примноження цих коштів, тобто інвестиційних та пенсійних фондах, страхових компаніях зі страхування життя.

На інвестиційну діяльність вітчизняних страхових компаній негативно впливає низка факторів, основні з яких:

- політична та економічна нестабільність, підтвердженням чого є загальна невизначеність місця та ролі страхування в українському суспільстві, неузгодженість регуляторної політики у сфері страхування, корупція;
- низький рівень економічного розвитку країни, що є причиною відсутності у більшій частини населення вільних коштів, які можна було б вкласти у страхування життя;
- недовіра населення до страхових компаній через негативний досвід вкладання коштів у різноманітні фінансові структури на початку 90-х років ХХ ст.

Отже, страхові компанії виступають у двох якостях. З одного боку, в процесі основної (операційної) діяльності вони

³ Insurance and Financial Services (% of service exports, BoP) / The World Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/indicator/BX.GSR.INSF.ZS>.

Таблиця 2

Страхові премії за видами страхування

Види страхування	Страхові премії, млн грн						Темпи приросту страхових премій 9 міс. 2011 р. / 9 міс. 2010 р., %	
	Валові			Чисті			Валові	Чисті
	9 міс. 2010 р.	9 міс. 2011 р.	9 міс. 2010 р.	9 міс. 2011 р.	9 міс. 2010 р.	9 міс. 2011 р.		
Страховання життя	609,6	900,4	609,3	900,3	900,3	900,3	47,7	47,8
Види страхування, інші, ніж страхування життя, у тому числі:	14 825,1	15 530,0	8 590,0	11 741,2	11 741,2	11 741,2	4,8	36,7
Добровільне особисте страхування	1 222,9	1 612,1	1 097,9	1 455,3	1 455,3	1 455,3	31,8	32,6
Добровільне майнове страхування	10 844,8	10 591,0	5 209,8	7 449,0	7 449,0	7 449,0	-2,3	43,0
з них страхування фінансових ризиків	1 779,0	2 004,4	487,6	1 358,8	1 358,8	1 358,8	12,7	178,7
Добровільне страхування відповідальності	809,0	867,6	454,8	508,5	508,5	508,5	7,2	11,8
недержавне обов'язкове страхування	1 945,5	2 459,1	1 824,6	2 328,2	2 328,2	2 328,2	26,4	27,6
з них страхування цивільної відповідальності	1 386,9	1 910,8	1 346,0	1 851,8	1 851,8	1 851,8	37,8	37,6
власників транспортних засобів								
державне обов'язкове страхування	2,9	0,1	2,9	0,1	0,1	0,1	-96,6	-96,6
Усього	15 434,7	16 430,3	9 199,3	12 641,5	12 641,5	12 641,5	6,5	37,4

Джерело: Підсумки діяльності страхових компаній за 9 місяців 2011 року / Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dfp.gov.ua/fileadmin/downloads/dpn/sk_1_kv_2011.pdf.

страхують економічні інтереси суб'єктів господарювання від імовірних ризиків і тим самим стимулюють інвестиційну активність, з другого – є безпосередніми інвесторами. Роль страхових компаній як постачальника капіталу визначають: обсяг ресурсів, якими вони володіють, і термін, протягом якого ці ресурси можуть використовуватись, що зумовлюється наявністю страхових резервів, обсягом страхових операцій та власним капіталом.

Г. М. Терещенко

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТІВ СПІЛЬНОГО ІНВЕСТИВАННЯ В УКРАЇНІ

Відносини у сфері спільного інвестування регулюються законами України та іншими нормативно-правовими актами з питань функціонування фондового ринку та діяльності акціонерних товариств у частині, що не суперечить нормам Закону України “Про інститути спільного інвестування”, а також прийнятими відповідно до нього іншими нормативно-правовими актами¹.

В Україні інститут спільного інвестування (ІСІ) пройшов довгий шлях від засобу об’єднання капіталу під час масової приватизації 90-х років до сучасної європейської моделі, закладеної в базовий закон, що регулює діяльність інвестиційних фондів.

Сучасний етап еволюції ринку ІСІ характеризується інтенсивним нарощуванням кількості фондів та обсягів їх активів. Уже з’являються ознаки переходу від кількісного до якісного зростання. Водночас індустрія розвивається нерівномірно як у територіальному, так і в структурному аспектах. Більшість фондів зосереджена в Києві. Інвестори надають перевагу найменш регульованим венчурним фондам, тоді як публічні представлені у порівняно незначній кількості (у тому числі за вартістю активів). Проте останніми роками невенчурні фонди зростають випереджальними темпами. Меншою мірою в структурі ринку представлені корпоративні фонди, що пов’язано з жорсткішими вимогами та неефективною законодавчою базою щодо корпорацій. Тяжіння до утворення фондів, до яких застосовуються менш жорсткі вимоги, зокрема щодо інвестування, пояснюється обмеженою ліквідністю сучасного фондового ринку України.

Схеми спільного інвестування поки не завоювали належного місця серед різних форм і способів організації індивідуальних

¹ Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди): закон України від 15.03.2001 № 2299-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2299-14>.

заощаджень. Найближчим часом вони не витіснять найпопулярнішу з них – банківські депозити. Проте інтерес населення до інвестиційних фондів помітно поживається зі зростанням добробуту населення і привабливості їхніх показників доходності, які перевищують проценти строкових банківських депозитів. З аналізу інвестиційного доходу та структури портфелів фондів випливає, що фондовий ринок поки не став головним чинником зростання активів. Кращий приріст капіталу забезпечують інвестиції в нерухомість та інші активи. Однак із часом ефективність галузі ІСІ ставатиме дедалі залежнішою від організованого ринку цінних паперів. Оскільки для уможливлення ефективних інтервенцій вітчизняних інвестиційних фондів на зовнішніх ринках потрібен досить тривалий час, їх майбутнє тісно пов'язане з реалізацією потенціалу внутрішнього фондового ринку України.

Згідно зі ст. 4 Закону України “Про інститути спільного інвестування” класифікація ІСІ залежно від порядку здійснення його діяльності може бути відкритого, інтервального, закритого типу².

ІСІ належить до відкритого типу, якщо він (або компанія з управління його активами) бере на себе зобов'язання здійснювати у будь-який час на вимогу інвесторів викуп цінних паперів, емітованих цим ІСІ (або компанією з управління його активами).

ІСІ належить до інтервального типу, якщо він (або компанія з управління його активами) бере на себе зобов'язання здійснювати на вимогу інвесторів викуп цінних паперів, емітованих цим ІСІ (або компанією з управління його активами) протягом обумовленого у проспекті емісії строку (інтервалу). Проспект емісії ІСІ інтервального типу повинен передбачати порядок визначення дати початку та закінчення інтервалу, періодичність інтервалу (не рідше одного разу на рік та не частіше одного разу на квартал), тривалість інтервалу (не менше десяти робочих днів

² Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди): закон України від 15.03.2001 № 2299-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2299-14>.

протягом року та не менше одного робочого дня протягом кожного інтервалу).

ІСІ належить до закритого типу, якщо він (або компанія з управління його активами) не бере на себе зобов'язань щодо викупу цінних паперів, емітованих цим ІСІ (або компанією з управління його активами) до моменту його припинення.

ІСІ може бути строковим або безстроковим. Строковий ІСІ створюється на певний строк, встановлений у регламенті ІСІ, після закінчення якого зазначений ІСІ припиняється.

Подовження терміну діяльності строкового ІСІ дозволяється лише у разі зменшення вартості чистих активів ІСІ на 20 % та більше протягом останніх 12 місяців його діяльності.

У такому разі ІСІ зобов'язаний здійснити викуп власних цінних паперів у акціонерів (учасників), які голосували проти прийняття такого рішення, а також у акціонерів (учасників), які не брали участі в голосуванні з такого рішення, та вимагають від ІСІ викупу його цінних паперів. Порядок обов'язкового викупу цінних паперів ІСІ встановлюється Комісією.

Термін діяльності строкового ІСІ продовжується у порядку, встановленому Комісією. Повторне подовження терміну діяльності строкового ІСІ заборонено.

Забороняється змінювати вид і тип ІСІ. Безстроковий ІСІ створюється на невизначений строк. ІСІ закритого типу може бути лише строковим.

ІСІ може бути диверсифікованим і недиверсифікованим.

ІСІ вважається диверсифікованим, якщо одночасно відповідає таким вимогам:

- кількість цінних паперів одного емітента в активах ІСІ не перевищує 10 % загального обсягу цінних паперів відповідного випуску;
- сумарна вартість цінних паперів, що становлять активи ІСІ в кількості, більшій ніж 5 % загального обсягу їх емісії, на момент їх придбання не перевищує 40 % вартості чистих активів ІСІ;
- не менш як 80 % загальної вартості активів ІСІ становлять грошові кошти, ощадні сертифікати, облігації підприємств

та облігації місцевих позик, державні цінні папери, а також цінні папери, допущені до торгів на фондовій біржі.

Диверсифікованим ІСІ забороняється:

- тримати в грошових коштах, на банківських депозитних рахунках, в ощадних (депозитних) сертифікатах та банківських металах більше ніж 50 % загальної вартості активів ІСІ, при цьому не більш як 10 % загальної вартості активів ІСІ в зобов'язаннях одного банку;
- придбавати або додатково інвестувати в цінні папери та зобов'язання однієї юридичної особи більше ніж 5 % загальної вартості активів ІСІ;
- придбавати або додатково інвестувати в державні цінні папери, цінні папери, доходи за якими гарантовано Кабінетом Міністрів України, більше ніж 50 % загальної вартості активів ІСІ. При цьому забороняється інвестувати понад 10 % загальної вартості активів ІСІ у цінні папери одного випуску;
- придбавати або додатково інвестувати в цінні папери органів місцевого самоврядування більше ніж 40 % загальної вартості активів ІСІ. При цьому забороняється інвестувати понад 10 % загальної вартості активів ІСІ у цінні папери органів місцевого самоврядування одного випуску;
- придбавати або додатково інвестувати в цінні папери, доходи за якими гарантовано урядами іноземних держав, більше ніж 20 % загальної вартості активів ІСІ;
- придбавати або додатково інвестувати в акції та облігації іноземних емітентів, які допущені до торгів на організованих фондових ринках іноземних держав, більше ніж 20 % загальної вартості активів ІСІ;
- придбавати або додатково інвестувати в інші активи, дозволені законодавством України, більше ніж 5 % активів ІСІ;
- придбавати або додатково інвестувати в цінні папери, доходи за якими гарантовано урядом однієї іноземної держави, більше ніж 10 % загальної вартості активів ІСІ;
- придбавати або додатково інвестувати в об'єкти нерухомості більше ніж 10 % загальної вартості активів ІСІ;

- придбавати або обмінювати цінні папери, емітентами яких є пов'язані особи ІСІ, компанії з управління активами або зберігача.

ІСІ, які не мають усіх ознак диверсифікованого ІСІ, є недиверсифікованими. Недиверсифікований ІСІ закритого типу, який здійснює виключно приватне (закрите) розміщення цінних паперів ІСІ серед юридичних осіб та фізичних осіб, є венчурним фондом. Фізична особа може бути учасником венчурного фонду лише за умови придбання цінних паперів такого фонду на суму не менше ніж 1500 мінімальних заробітних плат.

Дивіденди за цінними паперами ІСІ відкритого та інтервального типу не нараховуються і не сплачуються.

ІСІ відкритого та інтервального типу можуть бути тільки диверсифіковані ІСІ.

Словосполучення “корпоративний інвестиційний фонд”, “пайовий інвестиційний фонд” та похідні від них можуть використовуватися лише у назвах відповідних ІСІ, що створені згідно з цим Законом.

Законопроект “Про інститути спільного інвестування”³, ініційований Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР), був прийнятий Верховною Радою України у першому читанні 21 лютого 2012 р. За документ віддали голоси 260 народних депутатів.

Проект Закону був розроблений регулятором фондового ринку з метою удосконалення законодавчої бази щодо регулювання діяльності інститутів спільного інвестування, зокрема корпоративних та пайових інвестиційних фондів, й актуалізації відповідно до сьогоденних реалій чинного законодавства. Згідно з текстом законопроекту, передбачені удосконалення порядку створення, функціонування та ліквідації КІФ та ПІФ, класифікація інвестиційних фондів, існування яких не було передбачено в чинній редакції Закону, встановлення вимог до

³ НКЦПФР: Законопроект “Про інститути спільного інвестування” пройшов перше читання / Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nssmc.gov.ua/press/news/nkcprf_zakonoproekt_pro_instituti_spilnogo_investuvannya_projshov_pershe_chitannya.

іменної форми випуску цінних паперів та їх існування у бездокументарній формі. Також проектом Закону заплановано впровадження оновленого порядку дій КІФ та інвесторів стосовно здійснення розрахунків під час розміщення та викупу цінних паперів ІСІ тощо.

Голова НКЦПФР зауважував, що проект Закону спрямований на забезпечення залучення та ефективного розміщення фінансових ресурсів інвесторів і визначення правових та організаційних основ створення, діяльності, припинення ІСІ, особливості управління їх активами, а також має встановити вимоги до їх складу, структури, зберігання, особливостей емісії тощо.

Цей законопроект максимально враховує побажання учасників ринку та містить усі необхідні норми для подальшого розвитку інститутів спільного інвестування.

Найближчим часом планується отримання коментарів та зауважень стосовно тексту проекту Закону від народних депутатів, а незабаром – остаточне, друге читання законопроекту.

Загалом політика розроблення нормативної бази регулювання ІСІ має забезпечувати максимальну прозорість ринку й однозначні уніфіковані вимоги, які б давали можливість усім учасникам ринку, а передусім потенційним інвесторам, чітко орієнтуватися в конкурентних перевагах різних інвестиційних фондів і продуктів, які вони пропонують. Для забезпечення дотримання встановлених правил наглядіві спроможності НКЦПФР слід суттєво покращити та водночас зорієнтувати на ефективний моніторинг ринку з метою попередження порушень і відхилень від встановлених вимог.

Ю. В. Топчій

РОЗВИТОК БЮРО КРЕДИТНИХ ІСТОРІЙ В УКРАЇНІ

Високий рівень розвитку кредитних відносин у суспільстві – один з основних чинників функціонування ринкової економіки. Світовий досвід доводить, що основним фінансовим інститутом зниження кредитних ризиків є бюро кредитних історій, яке виступає в ролі посередника щодо надання інформації про виконання позичальником кредитних зобов'язань в історичній ретроспективі.

Першим кроком на шляху до створення бюро кредитних історій в Україні стала започаткована Національним банком України в 2001 р. Єдина інформаційна система реєстру позичальників. Процес створення бюро кредитних історій розпочався в 2003 р., а перше бюро виникло у 2004 р. Станом на 1 лютого 2012 р. в Україні зареєстровано сім бюро кредитних історій (згідно з даними Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг в Україні): ЗАТ “Перше всеукраїнське бюро кредитних історій”, ПАТ “Міжнародне бюро кредитних історій”, ТОВ “Українське бюро кредитних історій”, ТОВ “Бюро кредитних історій “Русский стандарт”, ТОВ “Незалежне бюро кредитних історій”, ТОВ “Бюро кредитних історій “Українське кредитне бюро”, ПАТ “Бюро кредитних історій “Фенікс”¹.

Відносини у сфері формування та обігу кредитних історій регулюються Конституцією України, Законом України “Про організацію формування та обігу кредитних історій”², іншими нормативно-правовими актами.

За час функціонування на вітчизняному кредитному ринку система бюро кредитних історій (БКІ) загалом сформувалася. Хоча й повільними темпами, кількість БКІ зростає, удосконалюються принципи їх роботи, поступово бюро відходять від тен-

¹ Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dfp.gov.ua>.

² Про організацію формування та обігу кредитних історій : закон України від 23.06.2005 № 2704-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 32. – Ст. 421.

денції лише зберігати інформацію й надають споживачам більший спектр послуг.

Однак у діяльності БКІ є й проблемні питання, які потребують негайного вирішення. Так, необхідним елементом функціонування бюро кредитних історій є захист прав кредитора. Як відомо, БКІ не впливають на рішення фінансової установи про надання чи відмову в наданні кредиту, а лише інформують про виконання потенційним позичальником кредитних зобов'язань чи інших операцій фінансового характеру.

Бюро кредитних історій не позбавляють банки кредитних ризиків, їхнє головне завдання – звести до мінімуму можливі ризики суб'єктів господарювання. Оскільки національним законодавством не регламентовано питання захисту прав кредиторів, подекуди спостерігається неповорнення позичальниками кредитів, навіть коли вони є платоспроможними.

Зазвичай у розвинутих країнах законодавчо забезпечуються права кредиторів не лише через систему моніторингу за допомогою бази певного БКІ, а й через судову й арбітражну практику. У деяких країнах арбітражний суд може відмовити у прийнятті позову від кредитора, якщо перед наданням позики він не отримував інформацію про позичальника в бюро кредитних історій³. В Україні подібна практика не застосовується.

Ефективність функціонування системи БКІ залежить насамперед від ступеня розкриття інформації про позичальника, її повноти та обсягів. Більшість країн світу дійшли висновку, що ефективний розвиток економіки неможливий без інформаційної відвертості та прозорості.

В Україні одним із принципів формування та доступу до інформації, яка становить кредитну історію, є забезпечення конституційних прав суб'єктів таких історій. Кредитна історія формується лише на підставі надання її суб'єктом письмової згоди на передачу даних до бюро. Однак не всі суб'єкти кредитного ринку погоджуються розголошувати інформацію про себе,

³ Новіков В. Кредитне бюро: проблеми і рішення / В. Новіков // Юридичний журнал. – 2004. – № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1414>.

оскільки в Україні проблемним питанням функціонування БКІ залишається ступінь захищеності інформації, яка міститься в кредитній історії клієнта.

Проблема захисту приватної інформації про потенційних позичальників не нова і виникала на певних етапах у багатьох країнах. Саме тому в більшості країн світу діяльність БКІ ґрунтується на засадах, які не порушують особистих прав і свобод громадян, у певних країнах діє спеціальне законодавство щодо цього в частині захисту особистих прав і свобод громадян. Так, у США діяльність кредитного бюро регулюється законом про достовірну оцінку кредитоспроможності (1971 р.); у Німеччині діяльність БКІ також регламентовано спеціальним законом про захист даних і не порушення банківської таємниці. Зазначеним законодавством передбачені гарантії для позичальників: обмеження на доступ до даних; заборона на надання певної інформації; заборона на збір особистої інформації; виключення даних з історії через певний проміжок часу; перевірка й виправлення інформації самим позичальником тощо. В Україні подібних моделей захисту інформації про позичальників не створено.

Негативом на діяльності БКІ позначається відсутність в Україні єдиної бази даних кредитних історій. На підставі проведеного аналізу ми дійшли висновку, що у більшості країн світу на початковому етапі кількість БКІ зростає, однак згодом на кредитному ринку їх залишається декілька.

Сьогодні необхідне співробітництво всіх функціонуючих бюро кредитних історій. Зважаючи на досвід розвинутих країн, в Україні доцільно створити поряд із незалежними БКІ окремих банків Національне бюро кредитних історій – єдину базу даних кредитних історій. Наразі кожне бюро кредитних історій володіє певним обсягом інформації, однак єдиної бази даних немає. Це ускладнює роботу учасників кредитного ринку і не сприяє її ефективності: передусім, кредитори позбавлені можливості отримати повну інформацію про позичальника з одного джерела.

На сучасному етапі розвитку економіки країни доцільна співпраця БКІ з державними установами, які володіють певною інформацією фінансового характеру. З огляду на зазначене, Верховна Рада України прийняла за основу в першому читанні про-

ект Закону України “Про внесення змін до деяких законів України щодо надання бюро кредитних історій відомостей з Державного реєстру фізичних осіб-платників податків та інших обов’язкових платежів” від 03.06.2010 № 6483, однак так і не прийняла його в цілому.

Наразі у парламенті розглядається проект Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення діяльності бюро кредитних історій” від 30.03.2012 № 10292. Цим законопроектом передбачається внесення змін до статей 20 і 70 Податкового кодексу України в частині надання БКІ інформації з державного реєстру фізичних осіб – платників податків, що дасть змогу фінансовим установам реально оцінювати платоспроможність позичальників і кредитні ризики, знизить рівень махінацій з фінансовими ресурсами.

Отже, в Україні, попри певні здобутки, бюро кредитних історій не стали потужним фінансовим інститутом кредитного ринку. Оскільки бази даних БКІ у різних країнах формуються протягом десятків років, а на вітчизняному кредитному ринку це нове і “нестале” явище, вони не встигли акумулювати значні обсяги інформації порівняно з подібними фінансовими інституціями за кордоном.

Крім того, щоб об’єктивно оцінити діяльність БКІ необхідно проаналізувати динаміку неповернення кредитів з наявною у базі даних інформацією про позичальників. Проте цінність інформації, якою володіють вітчизняні бюро кредитних історій, іноді не надто висока: через її недостатню достовірність.

О. І. Цуприк

ОЦІНКА ДІЯЛЬНОСТІ НЕДЕРЖАВНИХ ПЕНСІЙНИХ ФОНДІВ УКРАЇНИ

Впроваджена в Україні пенсійна реформа передбачає запровадження трирівневої пенсійної системи, провідну роль у якій відведено недержавним пенсійним фондам (НПФ). До основних суб'єктів системи недержавного пенсійного забезпечення (НПЗ) належать громадяни України як із частини економічно активного, так і економічно неактивного населення. Важливим чинником розвитку системи НПЗ є ставлення людей, адже функціонування третього рівня сучасної пенсійної системи має такі особливості:

- участь у недержавній системі пенсійних заощаджень є добровільною як для працюючих громадян, так і економічно неактивного населення;
- розвиток системи НПЗ цілком залежить від рівня добробуту громадян, оскільки економічно доцільною та можливою є участь у системі НПЗ лише заможної верстви населення;
- накопичені фінансові ресурси виконують важливу соціальну функцію.

Цілком очевидно, що розвиток НПФ залежить від рівня життя людей, структури їхніх доходів і бажання брати участь у системі НПЗ.

Реалії сьогодення такі, що недержавне пенсійне забезпечення в Україні не є масовим додатковим видом соціальних гарантій працівників, як у більшості розвинутих країн. Працездатне населення практично не виявляє власної ініціативи щодо участі в НПЗ. Недосконалість законодавчої бази, нерозвинутість організованого ринку цінних паперів, низький рівень фінансової обізнаності населення посилюють вплив кризових явищ на діяльність НПФ. Захист пенсійних накопичень та їх примноження за рахунок інвестиційного прибутку з метою здійснення майбутніх пенсійних виплат учасникам проводять фінансові установи, які управляють активами НПФ. Саме від того, як працюють ці установи, як будують відносини з фондом і як вони контролюватимуться, значною мірою залежить спроможність фонду здійснювати пенсійні виплати.

НПФ в Україні є новими інститутами в економіці України, що розпочали діяльність з 2004 р. Недержавний пенсійний фонд – неприбуткова юридична особа, він не може бути проголошений банкрутом та ліквідований за законодавством про банкрутство. НПФ пов'язаний із компанією з управління пенсійним фондом, компанією з управління пенсійними активами, банком-зберігачем.

Привабливими та перспективними вкладниками НПФ є фізичні особи – підприємці. Навіть беручи до уваги, що за умов сучасного податкового законодавства та стану пенсійного забезпечення громадян вони є найбільш незахищеними в період пенсійного віку, такі вкладники потенційно найбільш платоспроможні в період трудової діяльності. Доцільним кроком було б спрямування маркетингової політики НПФ на залучення переважної кількості саме такої категорії вкладників. Середній розмір пенсійних внесків на один укладений контракт з фізичною особою – підприємцем може конкурувати з внесками на одного учасника за укладеним контрактом з юридичною особою.

Деякі фонди у гонитві за максимальною часткою ринку в майбутньому активно залучають дрібних вкладників – фізичних осіб. Дотримання такої стратегії містить у собі потенційні ризики системи НПЗ.

У зв'язку з активізацією діяльності недержавних пенсійних фондів останніми роками необхідно з'ясувати стан готовності населення до користування їх послугами. Більша перспектива є в регіонах, де рівень життя відносно вищий. Дозволити собі формувати внески в систему НПЗ на власне пенсійне майбутнє може далеко не кожен громадянин, зважаючи на низький рівень життя. Ті громадяни, які мають можливість створювати певні заощадження, через низьку довіру до економічної та політичної стабільності в нашій країні не поспішають користуватися послугами НПФ. Найбільший потенціал для розвитку фондів є в містах-мільйонерах.

Попри всі наявні перепони, пенсійні фонди демонструють достатньо швидкі темпи зростання. Тому загалом можна стверджувати, що потреба в третьому рівні пенсійної системи є. На етапі, коли до послуг НПФ почнуть залучатися роботодавці сфери середнього і малого бізнесу та фізичні особи, це засвідчить

збільшення диверсифікації ринку за клієнтами, що буде ознакою досягнення певного рівня розвитку системи НПЗ.

Станом на 30 вересня 2011 р. у Державному реєстрі фінансових установ містилася інформація про 97 недержавних пенсійних фондів та 40 адміністраторів НПФ (таблиця). Значення переважної більшості основних показників НПФ демонстрували позитивну динаміку. Адміністраторами недержавних пенсійних фондів було укладено 72 153 пенсійні контракти з 59 948 вкладниками, з яких 2403 вкладники (або 4 % від загальної кількості вкладників) – юридичні особи, на яких припадає 1012,3 млн грн пенсійних внесків (95,5 % загального обсягу пенсійних внесків за системою НПЗ) та 57 545 вкладників (або 96 % від загальної кількості вкладників) – фізичні особи.

Порівняно з кінцем 2010 р. кількість контрактів з юридичними особами зменшилась на 8,4 %, а з фізичними особами зросла на 6,8 %.

Протягом 9 міс. 2011 р. кількість учасників НПФ відповідно до укладених контрактів зменшилася на 10,9 тис. осіб (або на 1,9 %), і станом на 30 вересня 2011 р. становила 558 339 осіб (на кінець 2010 р. – 569 230 осіб).

Протягом січня – вересня 2011 р. зріс обсяг сплачених пенсійних внесків. Станом на 30 вересня 2011 р. загальна сума пенсійних внесків становила 1060,2 млн грн пенсійних внесків, що на 14,6 % (або на 134,8 млн грн) більше, ніж на кінець 2010 р.

Сукупно недержавними пенсійними фондами станом на 30 вересня 2011 р. було здійснено пенсійних виплат (одноразово та на визначений строк) 60 833 учасникам (10,9 % від їхньої загальної кількості).

Метою інвестування пенсійних активів є насамперед збереження пенсійних заощаджень громадян. Тому стратегія інвестування НПФ є консервативнішою, ніж інших фінансових установ.

Загальна сума доходу, отриманого від інвестування пенсійних активів, станом на 30 вересня 2011 р. дорівнювала 519,7 млн грн (або 49 % від суми залучених внесків), збільшившись протягом 9 міс. 2011 р. на 86,7 млн грн (або на 20 %).

Таблиця

Динаміка основних показників діяльності недержавних пенсійних фондів

Показники	Періоди						
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	9 міс. 2011
Кількість НПФ (на кінець періоду)	54	79	96	109	110	101	97
Кількість адміністраторів НПФ (на кінець періоду)	37	41	50	50	47	43	40
Інші фінансові установи (на кінець періоду)	2	2	1	1	1	1	1
Включено до Державного реєстру НПФ (за період)	33	25	18	5	0	2	0
Виключено з Державного реєстру НПФ (за період)	0	0	1	0	2	2	0
Включено до Державного реєстру адміністраторів НПФ (за період)	8	4	10	1	0	0	0
Виключено з Державного реєстру адміністраторів НПФ (за період)	0	0	1	0	4	0	1
Пенсійні активи (наростаючим підсумком з початку діяльності), <i>млн грн</i>	46	142	281	612	857,9	1 144,3	1 306,4
Кількість учасників за укладеними пенсійними контрактами (наростаючим підсумком з початку діяльності), <i>тис. осіб</i>	88,4	193,3	278,7	482,5	497,1	569,2	558,3
Кількість укладених пенсійних контрактів (наростаючим підсумком з початку діяльності), <i>тис. шт.</i>	30,6	41,5	55,9	62,3	62,5	69,7	72,2
у тому числі:							
з фізичними особами	21,3	28,5	41,2	47,4	48,4	54,5	58,2
фізичними особами – підприємцями	0,01	0,02	0,05	0,08	0,08	0,1	0,1
з юридичними особами	9,3	13,0	14,7	14,9	14,0	15,2	13,9

Продовження таблиці

Показники	Періоди						9 міс. 2011
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	
Загальна сума пенсійних внесків (наростаючим підсумком з початку діяльності), млн грн	36,4	114,4	234,4	582,9	754,6	925,4	1 060,2
у тому числі:							
від фізичних осіб	2,2	5,3	14,0	26,0	31,8	40,7	47,6
від фізичних осіб – підприємців	0,01	0,02	0,04	0,1	0,1	0,2	0,2
від юридичних осіб	34,2	109,1	220,4	556,8	722,7	884,6	1 012,3
Сума інвестиційного доходу (наростаючим підсумком з початку діяльності), млн грн	9,7	45,3	68,1	86,8	236,7	433,0	519,7
Здійснено пенсійних виплат (наростаючим підсумком з початку діяльності), млн грн	1,7	4,0	9,1	27,3	90,1	158,2	200,5
Сума витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів (наростаючим підсумком з початку діяльності), млн грн	1,3	6,1	16,6	31,6	47,1	64,6	79,5

Складено за даними Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dfr.gov.ua>.

Поки що суттєвим фактором, що стримує зростання інвестиційного доходу НПФ, є незначний обсяг залучених пенсійних внесків для забезпечення можливості здійснення диверсифікації пенсійних активів у дохідні фінансові інструменти.

Станом на 30 вересня 2011 р. головними напрямками інвестування пенсійних активів є депозити в банках (31,6 % інвестованих активів), облігації підприємств – резидентів України (21,6 %), акції українських емітентів (18,5 %) та цінні папери, дохід за якими гарантовано Кабінетом Міністрів України (13,6 %).

Основними чинниками, які сприяють розвитку НПФ, є:

- рівень життя населення та його здатність до накопичення (у перспективі можливість збільшення кількості вкладників серед фізичних осіб);
- зосередження фінансових ресурсів у певному регіоні (у перспективі можливість збільшення активів за рахунок юридичних осіб);
- наявність інвестиційних можливостей (збільшення коефіцієнта дохідності залучених активів).

За умов слабого рівня розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення доцільно створити однакові умови для розвитку, єдині “правила гри” для всіх організацій, які беруть участь у цьому секторі. Їх рівноправна конкуренція на фінансовому ринку сприятиме розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення. Доцільно законодавчо закріпити рівність учасників системи НПЗ.

Ефективна система НПЗ є водночас й істотним джерелом підтримки соціальних стандартів в Україні, і засобом накопичення внутрішніх інвестиційних ресурсів, необхідних для прискореного розвитку національної економіки.

Л. В. Шірінян

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ФІНАНСОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ СТРАХОВИХ ПОСЛУГ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Відкритість страхових ринків зумовлює розвиток співпраці та інформаційної взаємодії між страховими регуляторами з метою забезпечення фінансової стабільності та підвищення захисту інтересів страховальників.

Одними з найпотужніших страхових ринків світу є ринки таких європейських країн, як Великобританія, Франція, Німеччина, що мають найбільші обсяги страхових операцій. Так, загальний обсяг страхових премій за ризиковими видами страхування європейського ринку становив 1057 млрд євро за 2009 р.¹ З них 22,4 % припадало на Великобританію; 20,5 – на Францію; 17,3 % – на Німеччину². У зв'язку з цим виникає необхідність аналізу зарубіжної практики щодо визначення платоспроможності страхових компаній, враховуючи необхідність уніфікації вітчизняного страхового законодавства з міжнародними стандартами.

Здійснимо комплексну оцінку європейського досвіду використання фінансових інструментів державного регулювання страхового ринку і формування пропозицій щодо можливості його застосування в Україні.

На сьогодні платоспроможність в Європі визначається двома системами вимог – “Solvency I” та “Solvency II”.

Директивами “Solvency I” (Директива № 2002/13/ЄС від 05.03.2002) передбачено, що страхова організація повинна виконувати вимоги до платоспроможності на будь-яку дату, а не тільки на дату складання балансу³. Проте досвід показав, що

¹ European Insurance in Figures // CEA Statistics. – 2010. – № 42. – 54 p.

² Statistical Yearbook of German Insurance Industry 2010 / ed. by M. Wolgast, A. Theis ; German Insurance Association. – Berlin : GDV, 2011. – 128 p.

³ First Council Directive 73/239/EEC of 24 July 1973 on the coordination of laws, regulations and administrative provisions relating to the taking-up and pursuit of the business of direct insurance other than life assurance // Official Journal. – 1973. – L 228. – P. 3–39.

система “Solvency I” недостатньо враховує ризики діяльності страховика і зовсім не враховує якісні чинники його діяльності, зокрема інвестиційний, ринковий і кредитний ризики, страхові ризики з довгостроковим періодом урегулювання збитків, ризики перестраховування. Повніше врахування ризиків у Європейській методиці розрахунку маржі платоспроможності відображено в Директиві 2009/138/ЄС про затвердження системи “Solvency II”, яка ґрунтується на оцінці ризиків⁴. Згідно з “Solvency II” з 2012 р. страховики зобов’язані враховувати ринковий ризик (ризик зниження вартості інвестованих активів страховиків), кредитний ризик (ризик неплатоспроможності третьої особи), операційний ризик (системний ризик) та ризик неплатоспроможності перестраховика (ризик дефолту контрагента). Можна стверджувати, що “Solvency II” – це фундаментальний перегляд режиму достатності капіталу в галузі страхування Європейського Союзу.

“Solvency II” має на меті вирішення таких завдань:

- створення загальноєвропейських вимог до капіталу та стандартів управління ризиками, які застосовуватимуться замість вимог “Solvency I”;
- покращання захисту власників страхових полісів;
- поліпшення міжнародної конкурентоспроможності страховиків і перестраховиків ЄС;
- покращання ризик-менеджменту страховиків і перестраховиків ЄС;
- забезпечення прозорості ринку.

Якщо відповідно до Першої Директиви органи страхового нагляду мали контролювати рівень платоспроможності страхових компаній, правильність формування страхових резервів та їх розміщення, то нині вони додатково перевіряють надійність систем управління, ведення бухгалтерського обліку та системи внутрішнього контролю страхових компаній, наявність інстру-

⁴Directive 2009/138/EC of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009 on the taking-up and pursuit of the business of Insurance and Reinsurance (Solvency II) // Official Journal – 2009. – L 335. – P. 1–155.

ментів, що дають змогу відстежувати абсолютну платоспроможність страхових компаній. Розроблення моделей внутрішніх ризиків компаній згідно із “Solvency II” у країнах ЄС тільки починається.

Дослідження показує, що українське страхове законодавство базується на європейській моделі Першої Директиви і суттєво відстає від сучасної системи фінансового регулювання ЄС. З огляду на європейський досвід фінансового регулювання, базований на концептуальних засадах “Solvency I” і “Solvency II”, можна стверджувати, що для вдосконалення фінансового регулювання вітчизняного страхового ринку необхідно:

- гармонізувати понятійний апарат і вимоги платоспроможності до чинних в ЄС;
- відмовитися від теперішньої практики механічного підвищення нормативів без методичного, фінансового та актуарного обґрунтування;
- встановити вимоги, базовані на міжнародних правилах платоспроможності, які мають підпорядковуватися загальним принципам;
- розробити сучасні моделі оцінки платоспроможності на основі оцінки ризиків;
- врахувати розмірний ефект у страхуванні й застосувати принцип пропорційності витрат і ступеня впливу на ринок розмірам страховика: невеликі страховики не повинні здійснювати дуже великі витрати з розрахунку ризиків і складання звітності;
- зобов’язати страховиків публікувати в повному обсязі щорічну бухгалтерську звітність, відомості про їхніх керівників і власників як у друкованих виданнях, так і в мережі Інтернет (на офіційних сайтах страхових компаній та на сайті Держфінпослуг);
- підвищити прозорість самого процесу страхового нагляду;
- зобов’язати страховиків України створювати власні системи ризик-менеджменту і розкривати їх основи;
- запровадити ступеневий принцип державного втручання: різний ступінь втручання державного страхового нагляду

- у діяльність страховика залежно від рівня забезпечення фінансових показників, вимог до платоспроможності і критеріїв ризик-менеджменту;
- розширити повноваження Держфінпослуг щодо втручання, встановлення стандартів та вимог на основі досвіду ризик-менеджменту на ринку⁵.

⁵ Лондар С. А. Європейський досвід фінансового регулювання страхового ринку / С. А. Лондар, А. В. Шірінян // Наукові праці НДФІ. – 2011. – № 1 (54). – С. 89–102.

І. В. Штиль

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ КРЕДИТНИХ СПІЛОК В УКРАЇНІ

Наявність стабільного законодавства є однією з найважливіших умов функціонування будь-якої сфери економічних відносин. Розвиток кредитних спілок в Україні уповільнюється внаслідок дії багатьох факторів економічного та соціального характеру, але відсутність достатньої та чіткої законодавчої бази лишається головною причиною їх повільного розвитку. Вітчизняні кредитні спілки не повною мірою виконують покладені на них функції, але мають потужний економічний потенціал.

Питанням діяльності кредитних спілок присвячено багато праць вітчизняних науковців, які досліджують різні аспекти їх розвитку та функціонування, розглядають проблемні сторони діяльності, а також можливі шляхи їх вирішення. Можна виокремити праці В. А. Пластуна, В. В. Гончаренка, В. М. Ковалів, Г. М. Терещенко, О. М. Іваницької, В. П. Хомутенко, О. Г. Волкової та ін. Водночас подальшого дослідження потребує визначення напрямів удосконалення нормативно-правового забезпечення діяльності кредитних спілок в Україні.

Функціонування небанківських фінансових інститутів в Україні є досить важливим, оскільки тісно пов'язане з розвитком малого бізнесу. Добре відомо, що мале та середнє підприємства часто має труднощі в отриманні початкового капіталу. Комерційні банки зацікавлені у кредитуванні стабільних компаній, які мають значні грошові потоки та позитивну кредитну історію. Саме тому основними інвесторами невеликих проєктів є такі фінансові інститути, як кредитні спілки.

В Україні кредитні спілки з'явились наприкінці XIX ст. і вже на початку XX ст. налічували близько 3 млн учасників. Проте наприкінці 1930-х років кредитну кооперацію було ліквідовано, а всі її активи (вступні та пайові внески, а здебільшого і вклади селян) фактично експропрійовано. На базі кредитних сільсько-господарських товариств були створені районні відділення Держбанку. Офіційною причиною заборонних дій держави було те, що кредитна кооперація, маючи порівняно невеликі кошти, виявилась

неспроможною обслуговувати колгоспи. Водночас соціалістичне сільське господарство вимагало значних ресурсів, які могли забезпечити лише державні установи. У зв'язку з цим функції кредитування мала виконувати державна банківська система¹.

Початок відновлення кредитних спілок було покладено Указом Президента України “Про тимчасове положення про кредитні спілки” від 20.09.1993 № 377. Положення містило 19 статей, які визначали процедуру створення та особливості діяльності кредитної спілки, зокрема: склад засновників, порядок підготовки статуту спілки та його затвердження, порядок управління спілкою, надання позичок тощо.

Сьогодні кредитні спілки провадять свою діяльність відповідно до таких нормативно-правових актів:

- Закону України “Про кредитні спілки” від 20.12.2001 № 2908-III;
- Ліцензійних умов провадження діяльності кредитних спілок з надання фінансових послуг, затверджених розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 02.12.2003 № 146;
- Положення про фінансові нормативи діяльності кредитних спілок та об'єднаних кредитних спілок, затвердженого розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 16.01.2004 № 7;
- Професійних вимог до керівників та головних бухгалтерів фінансових установ, затверджених розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 13.07.2004 № 1590;
- Переліку внутрішніх положень та процедур кредитної спілки, затвердженого розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 11.11.2003 № 116, та ін.

Основним документом, який регулює діяльність кредитних спілок, є Закон України “Про кредитні спілки”. Усі нормативні документи, затверджені Державною комісією з регулювання

¹ Кредитні спілки. Організаційні засади діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agroua.net/economics/documents/category-96/doc-97>.

ринків фінансових послуг України, є внутрішніми положеннями і стосуються різних сфер діяльності кредитних спілок: ліцензування, вимог до внутрішніх положень, керівництва, програмного забезпечення, дотримання фінансових нормативів.

Незважаючи на значну нормативну базу, якою керуються кредитні кооперативи, їх діяльність залишається проблемною. Якщо в інших країнах світу, де діють кредитні спілки, світова фінансова криза практично не торкнулася цього сегмента фінансового ринку, то в Україні вона завдала серйозний удар та призвела до погіршення фінансового стану більшості кредитних спілок. Слід звернути увагу й на те, що вітчизняне законодавство про діяльність кредитних спілок не повною мірою відповідає загальноєвропейським нормам світового права.

Одним із найактуальніших питань, що стосуються діяльності кредитних спілок в Україні, є створення Фонду гарантування вкладів. Нині в Україні діє дві основні програми гарантування вкладів фізичних осіб, що є вкладниками кредитних спілок: Програма захисту вкладів при Всеукраїнській асоціації кредитних спілок та Стабілізаційний фонд Національної асоціації кредитних спілок. Вони не державні: їх створено саморегульованими організаціями, учасниками яких є самі кредитні спілки. Мета їх функціонування – забезпечення фінансової стабільності та розвитку кредитних спілок-учасниць та збереження заощаджень їх членів.

У Верховній Раді України був зареєстрований проект Закону України “Про Фонд гарантування вкладів кредитних спілок”, яким передбачено створення загальнодержавного фонду гарантування вкладів фізичних осіб, які є членами кредитних спілок. Але цей законопроект потребує подальшого удосконалення, оскільки має безліч недоліків, а саме: фактично дублює Закон України “Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб”; не враховує особливостей діяльності кредитних спілок; не передбачає перехідного періоду і додаткових заходів фінансового та регулятивного характеру для початку діяльності Фонду².

² Унінець-Ходаківська В. П. Ринок фінансових послуг: теорія і практика : навч. посіб. / В. П. Унінець-Ходаківська, О. І. Костюкевич, О. А. Лятамбор. – Вид. 2-ге, допов. і перероб. – К. : ЦУЛ, 2009. – 392 с.

Деякі науковці та практики пропонують створити єдиний фонд гарантування вкладів фізичних осіб – вкладників банків та небанківських фінансових установ. Проте на сучасному етапі об'єднання програм гарантування вкладів фізичних осіб, що є вкладниками кредитних спілок, з Фондом гарантування вкладів фізичних осіб не можливе, оскільки етапи розвитку цих програм гарантування різні.

Отже, з метою усунення загрози збереженню вкладів членів кредитних спілок необхідно створити за участю та під контролем держави Фонд гарантування вкладів членів кредитних спілок. Кошти зазначеного фонду мають формуватися за рахунок періодичних внесків кредитних спілок, які залучають внески (вклади) членів на депозитні рахунки; доходів, одержаних від інвестування коштів у державні цінні папери тощо. При створенні такого фонду доцільно виділити певне стартове бюджетне фінансування діяльності фонду у вигляді субсидії або довгострокового кредиту, а також сформувати статутний капітал за рахунок державних коштів³. Це дасть змогу прискорити процес розвитку системи гарантування вкладів та захистити вкладників кредитних спілок.

Слід звернути увагу на значну обмеженість можливостей кредитних спілок у наданні фінансових послуг їх членам та юридичним особам. У багатьох країнах кредитні спілки мають право виконувати повний перелік банківських операцій. Зокрема, у США та Канаді кредитні спілки, крім залучення різних вкладів і видачі кредитів, вкладають кошти в державні та інші високонадійні цінні папери, здійснюють касово-розрахункове обслуговування, виступають агентами з договорів страхування, займаються консультуванням з податкового та фінансового менеджменту, а також виконують безліч послуг нефінансового характеру для своїх членів. У Польщі кредитні спілки вкладають кошти в інвестиційні проекти, купують акції підприємств, користуються кредитними та депозитними пластиковими картками. Такий широкий спектр послуг, звичайно, сприятливо позна-

³ Про фонд гарантування вкладів членів кредитних спілок : проект Закону України № 3265 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

чився на кількісному та якісному зростанні кредитних спілок у цих країнах⁴.

Однак для вітчизняних кредитних спілок надання всіх цих послуг є перспективним напрямом, оскільки відповідно до законодавства вони мають право надавати досить обмежений перелік послуг: кредитування своїх членів та інших кредитних спілок; залучення внесків (вкладів) на депозитні рахунки; оплата на доручення своїх членів вартості товарів, робіт, послуг; придбання державних цінних паперів і паїв кооперативних банків; розміщення тимчасово вільних коштів на депозитних рахунках банків, об'єднаної кредитної спілки; залучення кредитів банків, об'єднаної кредитної спілки, інших установ і організацій; надання поруки своїм членам; благодійна діяльність та членство у платіжних системах⁵.

Розширення продуктового ряду установ кредитної кооперації має позитивно вплинути на їх діяльність та допоможе вийти на новий рівень розвитку (наприклад, рівень кооперативного банку).

Пріоритетним напрямом удосконалення діяльності установ кредитної кооперації має стати надання можливості кредитним спілкам включати до числа своїх членів, крім фізичних осіб, інших суб'єктів господарювання. Так, у проекті Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань діяльності системи кредитної кооперації" зазначено, що членами кредитної спілки можуть бути фізичні особи – підприємці, юридичні особи – суб'єкти малого підприємництва та фермерські господарства (за умови, що один із засновників буде членом кредитної спілки)⁶. На нашу думку, затвердження зазна-

⁴ Терещенко Г. М. Перспективи розвитку кредитних спілок в Україні / Г. М. Терещенко // Фінанси України. – 2009. – № 5. – С. 87–94.

⁵ Про кредитні спілки : закон України від 20.12.2001 № 2908-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

⁶ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань діяльності системи кредитної кооперації : проект Закону України № 2256 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

ченої норми на законодавчому рівні не справить суттєвого впливу на розвиток установ кредитної кооперації, проте надасть суттєву допомогу аграрному сектору України.

Значну увагу в проєкті приділено утворенню асоціацій кредитних спілок (місцевих та всеукраїнських). Проте найважливішим моментом лишається питання стосовно надання асоціації кредитних спілок статусу саморегульованої організації. Очікується, що така установа: розроблятиме методичні рекомендації щодо діяльності кредитних спілок; вноситиме пропозиції і зауваження до законопроектів та нормативно-правових актів, які регулюють систему кредитної кооперації; проводитиме навчання та підвищення кваліфікації керівників та головних бухгалтерів кредитних спілок; вестиме фінансову статистику; випускатиме журнали та газети; проводитиме конференції, семінари, круглі столи; надаватиме консультаційні послуги.

Безумовно, діяльність саморегульованих організацій позитивно вплине на розвиток системи кредитної кооперації. Активна видача ліцензій кредитним спілкам, яка тривала до фінансової кризи, а також недостатній контроль з боку державних органів призвели до появи значної кількості псевдокредитних спілок. Такі установи є звичайними бізнес-проектами, в основі діяльності яких лежить проведення ризикової фінансової політики та здійснення сумнівних фінансових операцій.

Розв'язати цю проблему можна за допомогою саме саморегульованих організацій. Наприклад, якщо на законодавчому рівні закріпити обов'язкове членство кредитної спілки, яка має намір отримати ліцензію на залучення внесків (вкладів) на депозитні рахунки, у саморегульованій організації, то можна буде ретельніше проконтролювати її функціонування та захистити кошти вкладників.

Надання асоціації кредитних спілок статусу саморегульованої організації має стати основою при розробленні нормативних документів. При цьому необхідно створити модель саморегульованої організації, в якій передбачити вимоги до структури, ресурсів, у тому числі кадрових, наявності власних правил, програм, а також стабілізаційних фондів.

Для зменшення ризику шахрайських дій посадових осіб тих кредитних спілок, які є учасниками сумнівних фінансових схем, пропонуємо скасувати всеукраїнську ознаку членства.

Отже, на сучасному етапі розвитку система кредитної кооперації має багато проблемних питань, вирішення яких дасть змогу повною мірою розкрити їх економічний та соціальний потенціал. Удосконалення законодавства та захист інтересів вкладників кредитних спілок повинні стати пріоритетними напрямками державної політики.

С. М. Яковенко

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБІГУ ФІНАНСОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ ІПОТЕЧНОГО РИНКУ

Іпотечне кредитування в більшості економічно розвинутих країн є не тільки основною формою поліпшення житлових умов, а й справляє істотний вплив на економічну ситуацію загалом. Система іпотечного кредитування та обігу іпотечних цінних паперів становить сьогодні складний механізм, що складається зі взаємопов'язаних і взаємозалежних підсистем. Саме іпотека дає змогу погоджувати інтереси населення в поліпшенні житлових умов, комерційних банків та інших кредиторів – в ефективній і прибутковій роботі, будівельного комплексу – в ритмічному завантаженні виробництва і держави, зацікавленої в економічному зростанні.

Стрімке збільшення обсягів наданих іпотечних кредитів напередодні кризи не забезпечило відповідного розвитку ринку іпотечного кредитування в Україні та задоволення потреб населення у придбанні житла. Кредити залишалися досить дорогими, зростали фінансові ризики. Не було вирішено проблему залучення на ринок достатніх обсягів довгострокових, відносно дешевих фінансових ресурсів. Ці характеристики розвитку вітчизняного іпотечного ринку були зумовлені особливостями формування його механізму, інституційного й інфраструктурного забезпечення та фінансового інструментарію.

На становлення ринку іпотечного кредитування України значний вплив мають інституційні умови його формування, до найвагоміших із них належать нормативно-правове забезпечення, державна політика у сфері регулювання іпотечних угод, характеристики ринкової кон'юнктури, стан будівельної галузі, ситуація на ринку нерухомості, діяльність основних та інфраструктурних інститутів іпотечного ринку, а також коло соціальних питань, пов'язаних із кругообігом іпотечного капіталу.

В Україні тривалий час – фактично до початку нинішнього десятиріччя, іпотечні відносини регулювалися лише окремими статтями Закону України “Про заставу” від 02.10.1992 № 2654-ХІІ та Законом України “Про оцінку майна, майнових прав та про-

фесійну оціночну діяльність в Україні” від 12.07.2001 № 2658-III. Така обмеженість законодавчого супроводу вітчизняного ринку іпотечного кредитування та іпотечних цінних паперів суттєво стримувала його розвиток та обмежувала інвестиційні програми у сфері нерухомості. Лише у 2003–2004 рр. набула чинності ціла низка законодавчих актів у галузі регулювання вітчизняного іпотечного ринку, зокрема Закони України “Про іпотеку” від 05.06.2003 № 898-IV, “Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю” від 19.06.2003 № 978-IV, “Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати” від 19.06.2003 № 979-IV, “Про оцінку земель” від 11.12.2003 № 1378-1V, “Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень” від 18.11.2003 № 1255-IV та “Про іпотечні облигації” від 22.12.2005 № 3273.

Фактично з прийняттям Закону України “Про іпотеку” можна говорити про початок функціонування вітчизняного ринку іпотечного кредитування. Основними цілями і завданнями, на реалізацію яких спрямований цей Закон, є встановлення правил оформлення і виконання іпотечних договорів із застосуванням пріоритетності вимог іпотекодержателя та інших осіб на предмет іпотеки, узгодження передачі майна в іпотеку з системою реєстрації прав на нерухоме майно та запровадження заставної. Важливим питанням, урегульованим Законом, є звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом позасудового врегулювання, яке часто спричиняло проблеми застосування на практиці та значно підвищувало кредитний та юридичний ризики за іпотечною угодою.

Важливим кроком у розвитку ринку іпотеки в Україні стало прийняття трьох законів, що регламентували появу нових іпотечних фінансових інструментів. Так, для врегулювання економічних відносин у сфері фінансування будівництва був ухвалений Закон України “Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю” від 19.06.2003 № 978-IV. Його особливість – констатація норм щодо залучення коштів інвесторів для фінансування масового будівництва житла шляхом створення спеціальних фінансових інсти-

тутів іпотечного ринку – Фонду фінансування будівництва (ФФБ) та Фонду операцій з нерухомістю (ФОН) і можливостей емісії цілої групи інвестиційних сертифікатів. Разом з тим Закон обмежив використання на ринку цільових будівельних облигацій.

Закон України “Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати” від 19.06.2003 № 979-IV серед питань організації іпотечних відносин урегульовує також питання трансформації платежів за іпотечними активами у виплати за іпотечними сертифікатами та започатковує особливі фінансові інструменти – іпотечні цінні папери. У Законі визначено сутність іпотечних сертифікатів, забезпечених іпотечними активами, порядок їх випуску та різновиди. Саме через легітимізацію обігу іпотечних цінних паперів розпочалося правове регулювання розвитку вторинного іпотечного ринку.

Закон України “Про іпотечні облигації” було розроблено на виконання окремих положень Закону України “Про іпотеку” (в частині вимог щодо запровадження в обіг іпотечних облигацій як виду іпотечних цінних паперів) та Концепції створення національної системи іпотечного кредитування, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10.08.2004 № 559-р. Очікування від його прийняття фокусувалися навколо унормування можливості залучення на ринок іпотечного кредитування України внутрішніх інституційних інвесторів – недержавних пенсійних фондів та страхових компаній.

У жовтні 2004 р. урядом була створена Державна іпотечна установа (ДІУ), основна мета якої – рефінансування іпотечних кредиторів (банків і небанківських фінансових установ, які провадять діяльність із надання забезпечених іпотекою кредитів) за рахунок коштів, що надійшли від розміщення цінних паперів (облигацій під державну гарантію), а також сприяння подальшому розвитку ринку іпотечного кредитування. Протягом 2006–2007 рр. в Україні було прийнято низку нормативно-правових актів, які регулюють обіг іпотечних цінних паперів, що вносять зміни в розкриття інформації, стандарти емісії, вимоги до кредитів, а також регулюють розмір і структуру мінімального іпотечного покриття і правила діяльності ДІУ. Завдяки цьому,

а також збільшенню попиту внаслідок скорочення ресурсної бази, значно активізувався процес рефінансування іпотечних кредиторів.

Разом із тим деякі проблеми забезпечення обігу заставних на іпотечному ринку України залишаються невирішеними, зокрема: захист прав іпотечних кредиторів; спрощення процедури стягнення, зниження ринкових ризиків, формування сприятливих умов розвитку ринку (субринку) іпотечних цінних паперів. Чинне нормативно-правове забезпечення випуску та обігу заставної, зокрема, Закон України “Про іпотеку”, рішення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку “Про стандартну (типову) форму бланка заставної” від 04.09.2003 № 363, містять недоліки, що ускладнюють оформлення іпотеки в Україні. Наприклад, після підписання іпотечного договору та оформлення заставної позичальник має право відмовитись підписувати її, що робить емісії заставної фактично непередбачуваними. Водночас, якщо до положень іпотечного договору вносяться суттєві зміни, то повинна оформлятися нова заставна. Оскільки зміни в заставній не допускаються, це відповідно підвищує її вартість через додаткові трансакційні витрати. Посилює ризикованість іпотечних цінних паперів також відсутність окремо визначеної детальної процедури банкрутства банків – емітентів іпотечних облігацій, яка б забезпечувала захист прав інвесторів в іпотечні цінні папери¹.

Закони України “Про банки і банківську діяльність” та “Про відновлення платоспроможності боржника та визнання його банкрутом” недостатньо регламентують порядок визнання банкрутом банків-емітентів іпотечних облігацій. З посиланням на Закони України “Про іпотечні облігації”, “Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати” визначено лише процедурну особливість банкрутства банків-емітентів, яка полягає в тому, що іпотечне покриття відокремлюється від іншого майна емітента, не включається до

¹ Бублик Є. О. Фінансові інструменти ринку іпотечного кредитування України : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / Є. О. Бублик ; Інститут економіки та прогнозування НАН України. – К., 2010.

ліквідаційної маси емітента і не може бути предметом податкової застави до повного виконання зобов'язань за відповідним випуском іпотечних облігацій. Тобто не зазначено, що можливе банкрутство емітента не призведе до вимушеного прискорення строків погашення іпотечних облігацій, а пул їх забезпечення управлятиметься належним чином, забезпечуючи заплановані облігаційні виплати.

Негативні наслідки кризи підштовхнули до прийняття необхідних для розвитку різних галузей економіки законодавчих актів, зокрема щодо будівельної галузі було ухвалено Закон України “Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва” від 25.12.2008 № 800-VI², у розробленні якого брали участь представники Української будівельної асоціації. Цим Законом передбачається комплекс заходів, спрямованих на покращання стану будівельної галузі України, забезпечення житлових прав громадян, які потребують державної підтримки, і на стимулювання житлового будівництва в умовах світової фінансової кризи. Законом передбачалося, що держава оплачуватиме 30 % вартості житла у вигляді першого внеску, а на інші 70 % люди, які гостро потребують покращання житлових умов, братимуть кредити під невисокі проценти. До певної міри окреслилася схема допомоги держави компаніям-забудовникам, які мають незавершені будівлі.

21 квітня 2011 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України “Про внесення змін до деяких законів України щодо іпотечних облігацій”. Такий інструмент фондового ринку, як іпотечні облігації, не просто був належним чином урегульований, а й практично отримав “нове життя”, адже можна говорити про збільшення гарантій для власників цих цінних паперів. Закон містить положення про особливості дефолту в разі призначення тимчасової адміністрації, банкрутства, ліквідації емітента звичайних іпотечних облігацій, що тривалий час не мало законо-

² Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва : закон України від 25.12.2008 № 800-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/800-17>.

давчого закріплення. Законом встановлено вимоги до розрахунку розміру іпотечного покриття, уточнено істотні умови договору про управління іпотечним покриттям. Ці положення завдяки зусиллям ДКЦПФР були визнані сприятливими для виконання зобов'язань емітента за іпотечними зобов'язаннями.

Незважаючи на ухвалення низки іпотечних законів, кредитування під заставу житла та обіг іпотечних цінних паперів залишається доволі ризиковим. На нашу думку, доцільно використовувати таку форму іпотечного кредитування придбання житла, як оренда з викупом³. Відповідно до Закону України “Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва”⁴ Кабінет Міністрів України затвердив Порядок оренди житла з викупом. Це особливий вид оренди житла, за договором якої одна сторона – підприємство-орендодавець – передає другій стороні – фізичній особі – орендарю житло за плату на тривалий (до 30 років) строк, після закінчення якого або достроково, за умови сплати орендних платежів у повному обсязі (викупу житла), житло переходить у власність орендаря. Орендодавець розпоряджається житлом до сплати орендарем орендних платежів у повному обсязі. Орендні платежі складаються з платежів на викуп житла та винагороди орендодавця. Винагорода орендодавця визначається як процентна ставка від платежів на викуп житла, розмір якої встановлюється у договорі оренди.

Відносини оренди захищають права кредитора в нашій країні набагато ефективніше, ніж безпосередньо відносини іпотеки. При цьому банки можуть викупати у підприємств-орендодавців право на отримання орендних платежів, забезпечених іпотекою. Якщо підприємства-орендодавці перебуватимуть під контролем цих банків, то до моменту повного викупу нерухомості такі

³ Про затвердження Порядку оренди житла з викупом : постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2009 № 274 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/274-2009-%D0%BF>.

⁴ Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва : закон України від 25.12.2008 № 800-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/800-17>.

банки будуть як кредиторами покупців нерухомості, так і фактичними титулодержателями цієї нерухомості.

Не приділяється належна увага вирішенню досить вагомій проблеми з фактичною відсутністю Єдиного реєстру речових прав на нерухоме майно. Цей реєстр був створений відповідно до Закону України “Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень” від 01.07.2004 № 1952-IV, і реєстрація мала розпочатися з 1 грудня 2004 р. Проте, через брак підзаконних актів, які б дозволили реалізувати норми закону на практиці, реєстрація речових прав на нерухоме майно в Єдиному реєстрі речових прав на нерухоме майно не відбувається дотепер. Крім того, початок ведення реєстрації гальмується тим, що проекти відповідних документів передбачають скасування нормативів, якими було запроваджено ведення низки реєстрів: договорів оренди, іпотек, правочинів, що може спровокувати виникнення суперечностей.

СЕКЦІЯ IV

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ, ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ, ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ ТА АУДИТУ

Ю. П. Кравченко

ІНСПЕКТУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВ: РИЗИКООРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД

Сучасний стан справ у сфері державного фінансового контролю залишає бажати кращого, оскільки держава зазнає істотних збитків у результаті недотримання фінансово-бюджетної дисципліни підприємствами, установами й організаціями. Однією з основних проблем сучасності є підвищення ефективності використання державних ресурсів і, як наслідок, покращання добробуту суспільства. Основним шляхом вирішення цієї проблеми є удосконалення інституту державного фінансового контролю (ДФК).

Теперішня система ДФК повністю втратила дієвість та ефективність. Основними причинами такого становища є відсутність дієвих механізмів контролю за бюджетними коштами, недосконалість чинної законодавчої бази з питань ДФК. Усе це негативно впливає на результативність ДФК, головними завданнями якого є попередження та припинення фінансових правопорушень і, відповідно, підвищення ефективності діяльності державного сектору економіки. Тому необхідно вжити заходи, спрямовані на підвищення ефективності контролю, що потребує проведення ґрунтовних досліджень.

Бюджетна організація постійно перебуває під наглядом спеціалізованих органів або установ, ранжування яких представлено на рис. 1. Найважливіше місце серед органів, що здійснюють ДФК, посідає Державна фінансова інспекція України (ДФІУ). Формою її контролю є інспектування у формі ревізії, що полягає в документальній і фактичній перевірці певного комплексу або окремих питань фінансово-господарської діяльності підконтрольної установи, яка повинна забезпечувати виявлення наявних

Рис. 1. Багаторівневість контролю над бюджетною організацією

Складено за: *Косова Т. Д.* Ризикоорієнтована система реформування банківського нагляду / Т. Д. Косова, О. Р. Циганов // Торгівля і ринок України : зб. наук. пр. – 2009. – Вип. 28. – Т. 3. – С. 178–186 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Tiru/2009_28_3/27.pdf.

фактів порушення законодавства, встановлення винних у їх допущенні посадових і матеріально відповідальних осіб¹.

Першим кроком до досягнення ефективності інспектування діяльності бюджетних установ є створення планових документів контролюючих органів, які становлять керівництво щодо змісту та порядку дій, а саме:

- річного плану основних напрямів контрольно-ревізійної роботи;
- квартального плану контрольно-ревізійної роботи (апарату ДФІУ, апаратів інспекцій у регіонах, підрозділів у районах і містах);

¹Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні : закон України від 26.01.1993 № 2939-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2939-12>.

- погоджених з місцевими адміністраціями та радами річних планів перевірок виконання місцевих бюджетів;
- погоджених з податковою службою кварталних планів-графіків, мережі підконтрольних підприємств, установ і організацій;
- кварталних розрахунків кількості об'єктів контролю, які можуть підпадати під ревізію.

Наступним кроком є формування ефективної методології виявлення і попередження фінансових злочинів, яка базується на оцінці ризиків. Ризик – кількісна міра небезпеки, що враховує ймовірність виникнення негативних наслідків від здійснення господарської діяльності та можливий розмір втрат від них. Відповідно до ст. 5 Закону України “Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності” від 05.04.2007 № 877-V орган державного нагляду (контролю) визначає у віднесеній до його відання сфері критерії, за якими оцінюється ступінь ризику від здійснення господарської діяльності. З урахуванням значення прийнятного ризику всі суб'єкти господарювання, що підлягають нагляду (контролю), належать до одного з трьох ступенів ризику: високого, середнього та незначного. Залежно від ступеня ризику орган державного нагляду (контролю) визначає періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю)².

ДФІУ як орган державного нагляду (контролю) повинна розробити критерії, за якими оцінюватиметься ступінь ризику від здійснення господарської діяльності. Критерії, за якими оцінюють ступінь ризику від здійснення господарської діяльності і періодичність проведення планових заходів, затверджує Кабінет Міністрів України за поданням ДФІУ. Залежно від ступеня ризику ДФІУ визначає перелік питань для здійснення планових заходів, що затверджується її наказом. У межах переліку питань

² Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : закон України від 05.04.2007 № 877-V [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/877-16>.

ДФІУ залежно від цілей заходу має визначити питання, стосовно яких здійснюватиметься державний нагляд (контроль)³.

Задля побудови ефективного ризикоорієнтованого інспектування діяльності бюджетних установ необхідно при плануванні діяльності ДФІУ враховувати всі можливі ризики. Передусім органи ДФІУ мають зосередити наявні трудові ресурси на забезпеченні контролю за бюджетними організаціями, в яких проводяться найбільш ризикові фінансові операції з підвищеним рівнем імовірності фінансових порушень. До ризикових фінансових операцій належать:

- 1) господарська операція об'єкта контролю, щодо якої є ймовірність наявності ризику фінансових порушень;
- 2) господарська операція об'єкта контролю, щодо якої є ймовірність її здійснення з порушенням фінансово-бюджетного законодавства України;
- 3) господарська операція об'єкта контролю, щодо якої є ймовірність її здійснення з порушенням фінансово-бюджетного законодавства, або здійснення якої призвело / може призвести до втрат ресурсів унаслідок невизначеності законодавства;
- 4) будь-яка господарська операція (незалежно від факту відображення її в обліку), здійснення якої може призвести до втрат фінансових чи матеріальних ресурсів, зменшення вартості активів, незаконного отримання доходів, ухилення від сплати податків тощо внаслідок порушення чинного законодавства або законодавчої неврегульованості відповідних питань⁴.

З цією метою доцільно використовувати модель планування за ризиками (рис. 2). На четвертому етапі цієї моделі перед пере-

³ Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : закон України від 05.04.2007 № 877-V [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/877-16>.

⁴ Дослідження механізму запровадження європейської моделі управління ризиками як складової державного внутрішнього фінансового контролю : звіт про науково-дослідну роботу / кер. І. К. Дрозд; вик. : І. О. Лютий та ін. ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2010. – С. 68.

Рис. 2. Модель планування діяльності ДФІУ за ризиками

Джерело: Бровченко С. Удосконалення системи планування контрольно-ревізійної роботи / С. Бровченко // Фінансовий контроль. – 2012. – № 4. – С. 6.

віряючим постає питання: “Чи достатньо інформації для того, щоб перейти до п’ятого етапу?” Якщо достатньо – переходимо до п’ятого етапу та включаємо об’єкт до плану проведення перевірок, якщо ні – повертаємося до першого етапу та намагаємося зібрати якомога більше інформації задля винесення правильного рішення.

Отже, методологія проведення інспектування, яка базується на використанні ризикоорієнтованого підходу, забезпечить можливість вчасно попереджати та виявляти фінансові злочини шляхом включення до планів перевірки найбільш ризикових бюджетних організацій. Проте ефективність такої методики стане можливою лише за таких умов: 1) щорічний план діяль-

ності органів державної фінансової інспекції формуватиметься на основі моделі планування за ризиками; 2) складатиметься реєстр ризиків на основі системної оцінки ризиків у різних сферах бюджетної діяльності; 3) встановлюватиметься рівень ризику для кожної підконтрольної установи, який періодично переоцінюватиметься відповідно до зовнішніх факторів впливу, які постійно змінюють умови діяльності; 4) результати оцінки ризиків враховуватимуться при складанні програми перевірки окремо кожної установи.

М. Ю. Очеретна

РОЛЬ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ НА ФІНАНСОВОМУ РИНКУ

Конкуренція є рушійною силою та механізмом регулювання ринкових відносин. Ринок – це конкурентне поле, на якому відбувається боротьба між суб'єктами економіки за отримання певних благ.

Є різні класифікації ринків. Зокрема їх можна поділити залежно від об'єкта конкуренції.

Згідно зі словником С. Ожегова, об'єктом є “явище, предмет, на який спрямована чия-небудь діяльність чи увага”¹. Отже, об'єктом конкуренції є те, за що суб'єкти конкурують, на що спрямовують увагу при застосуванні методів конкуренції. Відповідно можна виокремити певні типи ринків (таблиця).

Конкуренція на кожному з цих ринків має свою специфіку. В умовах ринкових відносин одну з головних ролей відіграє фінансовий ринок.

Аналіз публікацій показав, що вивченню конкуренції на фінансовому ринку приділена достатня увага авторів. Проте переважно розглядається конкуренція між фінансовими посередниками. Конкуренцію між суб'єктами господарювання в їх прагненні отримати додаткові фінансові ресурси досліджено недостатньо.

Фінансовий ринок, відповідно до однієї з його класифікацій², поділяється на грошовий ринок (елементами якого є валютний, депозитний та кредитний ринки), ринок капіталу (ринок боргових цінних паперів та ринок акцій) та ринок похідних фінансових інструментів, основне завдання якого полягає фактично

¹ Толковый словарь С. И. Ожегова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://enc-dic.com/ozhegov/Obekt-19671.html>.

² Школьник І. О. Фінансовий ринок України: сучасний стан і стратегія розвитку : монографія / І. О. Школьник. – Суми : ВВП “Мрія-1” ЛТД : УАБС НБУ, 2008. – С. 48.

Т а б л и ц я

Типи ринків залежно від об'єкта конкуренції

Назва ринку	Суб'єкти ринку	Об'єкти конкуренції
Інформаційний ринок	Замовники, користувачі продукції ринку	Інформаційна продукція, послуги
	Власники, розробники, посередники	Попит замовників та користувачів
Фінансовий ринок	Суб'єкти господарювання, фінансові посередники	Фінансові ресурси
	Інвестори	Рентабельні об'єкти фінансування
Ринок засобів виробництва	Виробники, постачальники	Сировина, природні ресурси, основні засоби
	Власники, добувачі, постачальники ресурсів	Виробничий попит
Ринок предметів споживання	Споживачі	Предмети споживання (товари, послуги)
	Виробники, торговельні організації	Споживчий попит
Ринок праці	Роботодавці	Трудові ресурси
	Потенційні працівники	Робочі місця

С к л а д е н о автором.

у продажу фінансових ризиків як окремих об'єктів, прив'язаних до базового фінансового інструменту.

На цих ринках відбувається рух фінансових ресурсів від суб'єктів, що їх мають (донорів), до тих, що відчувають у них потребу (реципієнтів).

Ключовим фактором роботи цього механізму є ефективне використання залучених ресурсів. У зв'язку з цим банки уважно оцінюють кредитоспроможність своїх позичальників і видають позики тим, хто має належний рівень платоспроможності або може надати переконливі докази майбутньої ефектив-

ності проекту, який фінансується. Інвестори прагнуть знати, на що можуть розраховувати, вклавши ресурси у проект, які ризики їх очікують, яка норма прибутку (рентабельності) може бути забезпечена.

Ці вимоги породжують конкуренцію між суб'єктами за отримання фінансових ресурсів. У таких умовах виграють компанії, які забезпечують ресурсодавців прозорою, повною та неупередженою інформацією про свій фінансово-майновий стан, результати діяльності, рух грошових коштів, інвестиційні плани тощо.

Для забезпечення зацікавлених сторін такою інформацією підприємства складають і подають фінансову звітність.

Згідно з визначенням, “фінансова звітність – це система показників, які характеризують майновий та фінансовий стан підприємства на звітну дату, а також фінансові результати його діяльності та рух грошових коштів за звітний період”³.

Відповідно до Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”⁴, метою ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності є надання користувачам для прийняття рішень повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства.

Фінансова звітність – основне джерело інформації про фінансово-господарську діяльність підприємства. Репрезентуючи поточний фінансово-майновий стан підприємства та перспективи його розвитку, вона є засобом комунікації між менеджментом підприємства та потенційними інвесторами і кредиторами.

Користувачі фінансової звітності поділяються на внутрішніх і зовнішніх⁵.

³ Губачова О. М. Облік у зарубіжних країнах : підручник / О. М. Губачова, С. І. Мельник. – К. : ЦУЛ, 2008. – С. 93.

⁴ Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : закон України від 16.07.1999 № 996-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.

⁵ Анализ финансовой отчетности : учеб. пособие / под ред. О. В. Ефимовой, М. В. Мельник. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Омега-Л, 2006. – 408 с.

До внутрішніх належать:

- акціонери, яких цікавить рентабельність, ліквідність, міцність фінансового стану компанії, можливості виплати дивідендів тощо;
- менеджери, для яких звітність становить основу при прийнятті рішень, обґрунтуванні перспектив розвитку організації, оцінці резервів виробництва;
- працівники підприємства, які цікавляться даними про рівень заробітної плати, перспективи роботи, отримання фінансових та інших виплат, пільги, оцінки перспектив діяльності.

Зовнішніми користувачами є:

- 1) ті, яким фінансова звітність подається в обов'язковому порядку:
 - державні (податкові) органи;
 - органи статистики;
- 2) ті, що використовують дані фінансової звітності для подальшого оброблення та застосування:
 - профспілки (для підготовки укладання колективних угод з метою захисту інтересів працівників, оцінки зайнятості, оплати праці персоналу, використання пенсійних фондів тощо);
 - преса та інформаційні агентства (для підготовки економічних оглядів, публікації звітності з метою ознайомлення з нею широкого кола громадськості);
 - Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (для оцінки фінансового стану, платоспроможності, рівня рентабельності та перспектив розвитку акціонерних товариств, нагляду й регулювання);
- 3) партнери:
 - дочірні та залежні компанії (зацікавлені в інформації материнської компанії, оскільки остання може впливати на рішення, які вони приймають);
 - ділові партнери (кредитори, постачальники, покупці), які цікавляться інформацією щодо платоспроможності підприємства, надійності поставок, якості продукції тощо;

- інвестори та їх представники (оцінюють перспективи організації в майбутньому на предмет доцільності вкладання коштів).

Серед усіх груп користувачів можна виокремити тих, хто зацікавлений у стані та результатах діяльності суб'єкта господарювання (дочірні та залежні компанії, акціонери, ділові партнери, інвестори, менеджери, працівники підприємства), і тих, хто лише бере до відома дані фінансової звітності (державні органи, саморегульовані організації, біржі, конкуренти, профспілки, ЗМІ тощо).

Різні інформаційні потреби користувачів фінансової звітності зумовлюють певні розбіжності у вимогах до її структури та змісту. Тому підприємство має відшукати оптимальну форму фінансової звітності.

В Україні для підприємств, що ведуть бухгалтерський облік за національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку, форми фінансової звітності затверджуються Міністерством фінансів України. Наразі затверджено форми: № 1 “Баланс”, № 2 “Звіт про фінансові результати”, № 3 “Звіт про рух грошових коштів”, № 4 “Звіт про власний капітал”, № 5 “Примітки до річної фінансової звітності”, № 6 “Додаток до приміток до річної фінансової звітності “Інформація за сегментами”.

З огляду на те, що фінансова звітність є основним джерелом інформації, яку отримують партнери організації під час прийняття фінансових рішень, особлива увага повинна приділятися її належній достовірності та підвищенню інформативності. Достовірність великою мірою забезпечується системами внутрішнього контролю, які створюються у багатьох організаціях, і аудиторськими перевітками, у результаті яких вона підтверджується незалежними експертами. На думку М. Г. Гайдая, “роль аудитора в аналізі та висловленні свого професійного судження (підтвердження) стосовно реальності такої звітності, у зниженні об'єктивно наявних ризиків та наданні впевненості при прийнятті економічних (зокрема інвестиційних) рішень неоціненна”⁶.

⁶ Державний бюджет і бюджетна стратегія в умовах економічних реформ : у 4 т. Т. 1: Стабілізація державних фінансів у контексті стратегії реформ / ДННУ “Акад. фін. управління” ; за заг. ред. М. Я. Азарова. – К., 2011 – С. 911.

Підвищення інформативності значною мірою залежить від повноти пояснень (приміток), які додаються до звітності.

У посткризовий період в усіх країнах світу велика увага приділяється прозорості звітності. Її трактують не лише як достовірність, а і як інформативність, пов'язану з підтвердженням підсумкових даних звітності матеріалами поточного обліку. У зв'язку з цим частину даних управлінського обліку включають у звітність. Так, у примітках до форми № 2 “Звіт про фінансові результати” можуть наводитись дані не тільки щодо загальної виручки і загальних витрат, а й за окремими сегментами ринку або групами клієнтів. Досить часто в примітках до звітності наводять дані за окремими бізнес-одинацями, матеріали проміжної звітності тощо. Більш повні розкриття і достовірність даних звітності стали вимогами сьогодення. Цей процес часто називають “революцією в корпоративній звітності”.

Оскільки зовнішні користувачі (кредитори, інвестори та ін.) приймають рішення щодо вкладання коштів у підприємство, ця група відіграє визначальну роль відносно організації-реципієнта і публічну фінансову звітність слід насамперед орієнтувати на них. Фінансові донори повинні мати змогу оцінювати фінансову звітність компаній на основі зіставності. Це можливо, якщо стандарти фінансової звітності будуть єдиними. Недотримання таких стандартів ставить реципієнта у програшне становище порівняно з тими, хто їх дотримується.

Для забезпечення кращої комунікації з зацікавленими сторонами, особливо іноземними інвесторами, підприємство має застосовувати норми складання фінансової звітності, прийняті на світовому рівні, – міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ).

Згідно зі змінами до Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”⁷, внесених на виконання Програми економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне

⁷ Про внесення змін до Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”: закон України від 12.05.2011 № 3332-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3332-17>.

суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава”, з 1 січня 2012 р. публічні акціонерні товариства, банки, страховики, а також підприємства, які провадять господарську діяльність за видами, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України, складають фінансову звітність та консолідовану фінансову звітність за міжнародними стандартами.

За даними національних регуляторів (Національного банку України, Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Державної служби статистики України), з 1 січня 2012 р. в обов'язковому порядку складають фінансову звітність за МСФЗ 3155 підприємств, з них 176 банків (публічні акціонерні товариства), 443 страхові компанії (28 – публічні акціонерні товариства, 415 – інші організаційно-правові форми) та 2536 публічних акціонерних товариств (за винятком банків і страхових компаній).

Фінансова звітність за МСФЗ – це звітність загального призначення, яка має на меті задовольнити потреби користувачів, які не можуть вимагати від суб'єкта господарювання складати звіти згідно з їх інформаційними потребами⁸.

Як стверджують спеціалісти, “для власників перехід на МСФЗ підвищить конкурентоспроможність українських підприємств у боротьбі за джерела фінансування на міжнародних ринках капіталу”⁹.

Експерти заявляють, що в результаті переходу українських компаній на МСФЗ іноземні інвестори зможуть отримати повну й об'єктивну інформацію про фінансовий стан підприємства, а не інвестувати у “кота в мішку”.

Відповідність системи бухгалтерського обліку та фінансової звітності міжнародним стандартам є одним з головних атрибутів конкурентоспроможності та транспарентності економіки.

⁸ Міжнародні стандарти фінансової звітності – 2009 : пер. з англ. / за ред. С. Ф. Голова. – Т. 1. – К. : Федерація професійних бухгалтерів і аудиторів України, 2009. – С. 1004.

⁹ Харченко А. МСФО: ключ к новым стандартам / А. Харченко, В. Мирошниченко // ИнвестГазета. – 2011. – 9 сент. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.investgazeta.net/praktika/mfso-kljuch-k-novym-161807>.

Перехід на МСФЗ є не адміністративною нормою міжнародних організацій, а сучасним стилем, необхідним для загального й однакового розуміння фінансової звітності, як основи для інтеграції капіталу та прискороного розвитку економіки.

Наразі в Україні недостатньо інвестиційних ресурсів для забезпечення сталого розвитку економіки. Тому вихід на зовнішні фінансові ринки є пріоритетним для вітчизняних підприємств. Національні стандарти бухгалтерського обліку не забезпечують інформаційних потреб зовнішніх іноземних користувачів, оскільки не повною мірою відповідають принципам, закладеним у міжнародних стандартах фінансової звітності. Застосування підприємствами національних П(С)БО та форм фінансової звітності утруднює їх доступ до іноземних джерел фінансування, що негативно відображається на економіці загалом. Тому перехід на МСФЗ є потужним кроком у напрямі зростання інвестиційної привабливості вітчизняних підприємств та відкриття нових можливостей для забезпечення української економіки додатковими фінансовими ресурсами.

Таким чином, у світі боротьби за фінансові ресурси якісна фінансова звітність є провідником до різноманітних світових фінансових інститутів, інвестиційних, кредитних ресурсів та інших джерел фінансування. Це мова спілкування суб'єктів фінансового та інших ринків, що свідчить про її значну роль у забезпеченні конкурентних переваг та інвестиційної привабливості підприємств.

Україна здійснила вагомий крок у напрямі підвищення якості фінансової звітності вітчизняних підприємств, розпочавши процес запровадження МСФЗ у практику. Найбільшою перевагою переходу на МСФЗ, що розпочався з 1 січня 2012 р., є накопичення практичного досвіду застосування стандартів широким загалом практиків. Якість фінансової звітності, складеної вітчизняними підприємствами за МСФЗ, покращуватиметься поступово, адекватно набуттю досвіду її складачами. Це мають ураховувати користувачі такої звітності.

Н. Г. Поплевічева

ДЕРЖАВНИЙ ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ ТА АУДИТ У КОНТЕКСТІ ДЕТИНІЗАЦІЇ БЮДЖЕТНИХ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ

Світові виклики, що постали перед Україною внаслідок фінансової кризи в умовах сучасних глобалізаційних перетворень, потребують перегляду організаційно-економічних механізмів, які використовуються державою під час виконання нею основних функцій. Сектор державного фінансування, абсорбуючи величезні фінансові потоки, є привабливою сферою для бізнесу і широким полем діяльності для зловживань. За оцінкою міжнародної організації із боротьби з корупцією Transparency International¹, внаслідок системної корупції завищення вартості державних контрактів може становити до 20–25 %. Отримані таким чином незаконні доходи розкрадаються, а держава щороку втрачає колосальні обсяги грошових коштів. Тому в умовах дефіциту фінансових ресурсів особливої актуальності набувають питання реформування системи управління бюджетними ресурсами України, з огляду на зростаючий рівень корупції, посилення процесів тінізації у цій сфері, що спричиняє зниження інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності країни.

Одним з інструментів підвищення ефективності управління державними фінансами є реформування системи державного фінансового контролю, яка має забезпечити рівновагу та забезпечити фінансову систему країни від ризиків тінізації бюджетних ресурсів.

Про необхідність посилення фінансового контролю за цільовим і ефективним використанням бюджетних коштів як складової стратегічних перетворень, спрямованих на створення стійкої фінансової системи України, зазначено у Програмі економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне суспільство, конкуренто-

¹ Transparency International [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.transparency.org>.

спроможна економіка, ефективна влада”², розроблений на виконання поставленого Президентом України завдання з відновлення економічного зростання й модернізації економіки країни.

Законодавчі засади для створення системи державного фінансового контролю в бюджетній сфері та загальну схему контролю над бюджетними ресурсами в Україні закріплено у Бюджетному кодексі України³. Відповідно до ст. 19 Кодексу на всіх стадіях бюджетного процесу здійснюються контроль за дотриманням бюджетного законодавства, аудит та оцінка ефективності управління бюджетними коштами. Кодекс хоча й не визначає понятійної бази державного фінансового контролю як системи, однак за характером контрольних функцій, якими наділено суб’єктів контролю в Україні, можна виокремити два рівні такого контролю: зовнішній фінансовий контроль та внутрішній контроль і аудит. Перший забезпечується суб’єктами, які мають повноваження щодо перевірки законності та доцільності дій у сфері розподілу та використання бюджетних фінансових ресурсів:

- Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, що забезпечують загальнодержавний контроль;
- Міністерством фінансів України, Державною казначейською службою України, контрольна діяльність яких спрямована насамперед на здійснення попереднього та поточного фінансового контролю на стадії формування та витрачання бюджетних коштів шляхом формування нормативної бази та вжиття комплексу заходів превентивного характеру;
- Рахунковою палатою та Державною фінансовою інспекцією, що забезпечують подальший контроль за цільовим та використанням коштів Державного бюджету України.

² Програма економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” : програма Президента України від 02.06.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>.

³ Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.

Внутрішній контроль і внутрішній аудит у своїх закладах та підвідомчих бюджетних установах відповідно до ст. 26 Бюджетного кодексу України організують та забезпечують розпорядники бюджетних коштів, в особі їх керівників.

Отже, незважаючи на те, що визначення системи зовнішнього фінансового контролю в Україні є законодавчо не закріплено, можна зробити висновок, що в Україні є система органів зовнішнього державного фінансового контролю, які діють у правовому полі й реалізують поставлені завдання та функції в межах визначених повноважень. Хоча Програмою економічних реформ⁴ передбачено скорочення до 2014 р. кількості державних контролюючих функцій з метою уникнення їх дублювання, однак з огляду на сталість цих функцій зовнішній державний контроль за своєю суттю не є об'єктом глобальних перетворень. Більша увага з боку міжнародних організацій останнім часом приділяється належній організації внутрішнього контролю та аудиту, формування яких в Україні перебуває на початковій стадії та потребує подальшого розвитку.

Згідно з вимогами вимог ЄС до управління державними фінансами, що містяться в *acquis communautaire* (розділ 28), а також базових документах Міжнародної організації вищих органів контролю державних фінансів (INTOSAI) саме внутрішній фінансовий контроль повинен забезпечити належне (законне, економічне, ефективне, результативне та прозоре) управління державними фінансами з метою підвищення ефективності та результативності діяльності й досягнення мети і розглядається як сукупність трьох складових: внутрішнього контролю, внутрішнього аудиту та їх гармонізації.

Україна зробила значний крок вперед щодо організації внутрішнього аудиту з точки зору адаптації до вимог ЄС. З 1 січня

⁴ Програма економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава”: програма Президента України від 02.06.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>.

2012 р. відповідною постановою⁵ уряд зобов'язав розпорядників бюджетних коштів створити у своїх структурах підрозділи внутрішнього аудиту, наділивши їх відповідними функціями, шляхом реорганізації діючих підрозділів контрольно-ревізійної роботи. Також з метою визначення єдиних підходів до організації та проведення внутрішнього аудиту у державних органах та бюджетних установах Міністерство фінансів України відповідним наказом затвердило Стандарти внутрішнього аудиту⁶.

Щодо організації внутрішнього фінансового контролю в Україні є певна невизначеність. З одного боку, Бюджетним кодексом України закріплено визначення поняття внутрішнього фінансового контролю як “комплекс заходів, що застосовуються керівником для забезпечення дотримання законності та ефективності використання бюджетних коштів, досягнення результатів відповідно до встановленої мети, завдань, планів і вимог щодо діяльності бюджетної установи та її підвідомчих установ”⁷. Також у рамках завдань, передбачених планом дій “Україна – ЄС”, в Україні затверджено Концепцію розвитку державного внутрішнього фінансового контролю на період до 2017 року, згідно з якою визначено поняття внутрішнього контролю (за термінологією ЄС – фінансове управління і контроль)

⁵ Деякі питання утворення структурних підрозділів внутрішнього аудиту та проведення такого аудиту в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, їх територіальних органах та бюджетних установах, які належать до сфери управління міністерств, інших центральних органів виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України від 28.09.2011 № 1001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001-2011-%D0%BF>.

⁶ Про затвердження Стандартів внутрішнього аудиту : наказ Міністерства фінансів України від 04.10.2011 № 1247 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1219-11>.

⁷ Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

як інструменту управління, що дає змогу керівництву державних органів перевірити стан виконання завдань органу⁸.

Згідно із зазначеною Концепцією структура внутрішнього контролю включає такі елементи: 1) середовище контролю; 2) оцінка ризиків – визначення ризикових ланок, встановлення причин їх виникнення, підготовка рекомендацій щодо можливих шляхів усунення цих причин (управління ризиками); 3) контролююча діяльність – визначення правил, процедур, та механізму виконання вказівок і доручень керівництва; 4) інформація та інформаційний обмін; 5) моніторинг – оцінка результатів діяльності та вжиття відповідних заходів.

Однак далі, ніж покладення відповідальності на розпорядника бюджетних коштів за їх цільове та законне використання, ця Концепція в частині визначення процедур, рекомендацій щодо організації внутрішнього фінансового контролю не набула подальшого розвитку. Відкритим залишається й питання визначення критеріїв ризику під час використання бюджетних коштів з метою зниження рівня бюджетних зловживань та процесів тінізації державних фінансових ресурсів.

Питаннями дослідження фінансових зловживань і подальшого відмивання державних коштів займається спеціально створена робоча група Євразійської групи з протидії легалізації злочинних доходів та фінансуванню тероризму (ЄАГ). ЄАГ – регіональна (охоплює країни пострадянського регіону) організація Групи з розроблення фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів, отриманих злочинним шляхом (FATF – Financial Action Task Force on Money Laundering).

Згідно з проведеними дослідженнями робоча група ЄАГ визначила найуразливіші сфери державного фінансування та роз-

⁸ Концепція розвитку державного внутрішнього фінансового контролю : схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.05.2005 № 158 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/158-2005-%D1%80>.

робила індикатори (критерії) підозрілості фінансових операцій з використанням державних коштів⁹.

Аналіз відповідей на запитальники, надіслані країнами – членами ЄАГ і країнами-спостерігачами, дав змогу виокремити п'ять потенційно найуразливіших сфер державного фінансування, на які держава виділяє найбільші обсяги коштів і які не контролюються державою належним чином, водночас будучи найсхильнішими до ризику зловживань: освіта, охорона здоров'я, будівництво, житлово-комунальне господарство, національна оборона.

Крім того, країни відзначали, що істотному ризику зловживань піддаються ресурси, що виділяються державою в рамках фінансування державних цільових програм, а також державні кошти, спрямовувані на боротьбу з наслідками стихійних лих і катастроф, збройних конфліктів тощо.

Поширеними видами тінізації державних коштів, за висновками, ЄАГ є:

- розкрадання державних коштів при здійсненні державних закупівель на федеральному, регіональному та муніципальному рівнях;
- закупівля товарів для потреб державних установ за заздалегідь обумовленими (здебільшого завищеним) цінами;
- закупівля товарів для потреб державних установ за допомогою маніпулювання якістю й обсягом закупівель;
- визнання переможцями на державних тендерах заздалегідь визначених компаній;
- розкрадання державних коштів під час проведення ремонтно-будівельних робіт за державними контрактами;
- завищення вартості будівельних матеріалів, послуг, проведення робіт;
- включення в акти приймання-передачі робіт, які насправді не виконувалися.

⁹ Легалізація (отмывание) доходів, отриманих в результаті хищення бюджетних засобів і зловжиття повноваженнями керівниками організацій з державною долею участі / Рабочая группа по типологиям ЕАГ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.eurasiangroup.org/ru/typology_research.php.

Нерідкі випадки, коли розкрадання державних коштів відбувається в результаті проведення фіктивних тендерів без фактичного придбання товарів і послуг. Серед інших способів такого розкрадання, слід назвати:

- незаконне повернення з бюджету ПДВ;
- шахрайство з позиками і кредитами, наданими іноземними державами й міжнародними організаціями, шляхом підробки фінансових і звітних документів;
- покриття за рахунок бюджетних коштів витрат сторонніх юридичних і фізичних осіб;

З огляду на специфіку організації процесів розподілу та використання бюджетних фінансових ресурсів, визначені критерії підозрілості фінансових операцій із використанням державних коштів у зазначених сферах державного управління:

- оплата нерухомого майна, що придбавалося на користь третіх осіб;
- здійснення державною організацією операцій з приватною компанією, яка впродовж короткого проміжку часу велику частину отриманих грошових коштів переказує за кордон;
- великі операції за рахунками нещодавно створених юридичних осіб;
- купівля акцій, які не обертаються на організованому ринку цінних паперів;
- придбання нерухомого майна, що оформляється на членів сім'ї.

З урахуванням проведеного аналізу можна визначити такі основні напрями вдосконалення системи державного фінансового контролю:

- встановлення єдиних норм і правил організації системи державного внутрішнього фінансового контролю як складової державного фінансового контролю;
- деталізація та уніфікація методології контрольних процедур шляхом схвалення урядом України відповідних стандартів з урахуванням кращого європейського досвіду;

- розроблення й впровадження критеріїв оцінювання ступеня ризику операцій з використанням державних коштів;
- розроблення та затвердження навчальних програм з метою вдосконалення кадрового забезпечення служб внутрішнього контролю та аудиту;
- забезпечення прозорості державного фінансового контролю шляхом висвітлення інформації про діяльність контрольних служб у засобах масової інформації, налагодження зв'язків з громадськістю.

О. І. Свистун

УДОСКОНАЛЕННЯ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ТА ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ В УКРАЇНІ

У 1998 р. Програмою реформування системи бухгалтерського обліку із застосуванням міжнародних стандартів уряд визначив заходи, що передбачають приведення національної системи бухгалтерського обліку у відповідність до вимог ринкової економіки і міжнародних стандартів бухгалтерського обліку.

З метою забезпечення реалізації стратегії інтеграції України до Європейського Союзу 16 липня 1999 р. було прийнято Закон України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” (далі – Закон). Закон визначає правові засади регулювання, організації, ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності в Україні. Встановлено, що принципи та методи ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності визначаються за національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку (нормативно-правовими актами, затвердженими Міністерством фінансів України), що не суперечать міжнародним стандартам. Законом визначено регуляторну функцію держави з метою створення єдиних правил ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності для всіх юридичних осіб, створених відповідно до законодавства України.

Згідно зі ст. 7 Закону при Міністерстві фінансів України як дорадчий орган діє Методологічна рада, яка утворюється з висококваліфікованих спеціалістів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, у тому числі представників Національного банку України, Державної казначейської служби України, Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Державної служби статистики України та представників громадських організацій бухгалтерів та аудиторів. Члени Методологічної ради беруть участь у розробленні та розгляді (експертизі) проектів національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку, інших нормативно-правових актів щодо ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності; удоскона-

ленні організаційних форм і методів бухгалтерського обліку в Україні тощо.

На виконання Закону і Програми передбачені заходи виконано – затверджено 34 положення (станданти) бухгалтерського обліку, в які імплементовано норми понад 40 міжнародних стандартів.

Після реформування система бухгалтерського обліку в Україні набула таких змін.

Щодо необоротних активів:

- витрати на модернізацію, модифікацію, добудову, дообладнання, реконструкцію виробничих основних засобів, які приводять до збільшення майбутніх економічних вигід, первісно очікуваних від їх використання, додаються до первісної вартості об'єкта. Витрати на ремонт, який не приводить до збільшення майбутніх первісно очікуваних економічних вигід від використання об'єкта, а здійснюється для підтримання об'єкта у робочому стані, включаються до складу витрат;
- підприємство може переоцінювати об'єкт основних засобів, якщо його залишкова вартість (первісна вартість мінус знос) значно (більш як на 10 %) відрізняється від справедливої вартості на дату балансу. Сума дооцінки включається до додаткового капіталу. Сума уцінки відображається зменшенням додаткового капіталу, а за його відсутності – збільшенням витрат. При вибутті або нарахуванні амортизації основних засобів сума дооцінки з рахунку обліку додаткового капіталу списується на рахунок обліку нерозподіленого прибутку;
- підприємство самостійно приймає рішення про розміри (норми) і методи нарахування амортизації;
- об'єктом амортизації є всі основні засоби, крім землі та об'єктів незавершеного будівництва. Довгострокові біологічні активи та об'єкти інвестиційної нерухомості, які оцінюються за справедливою вартістю, не амортизуються;
- встановлені лише строкові (більше одного року або операційного циклу, якщо він більший за рік) ознаки для зарахування предметів до складу основних засобів.

Щодо оборотних активів:

- запроваджено до застосування ще один спосіб оцінки матеріальних цінностей – ФІФО;
- транспортно-заготівельні витрати за придбаними товарами включають до первісної вартості товарів;
- підприємства дооцінюють оборотні активи, якщо вони раніше були уцінені, а ціна на них після уцінки зросла, але дооцінюються на суму, що не більша від суми попередньої уцінки. Уцінка оборотних активів здійснюється, якщо втрачені їх якісно-споживчі характеристики або зменшилися ціни на них;
- вартість будь-яких МШП всіма підприємствами при передачі в експлуатацію повністю включається до витрат підприємства, яке повинно забезпечити їх оперативний (кількісний) облік за місцем експлуатації протягом усього строку експлуатації;
- зазначені об'єкти і предмети включаються до складу інших необоротних матеріальних активів, якщо строк їх корисного застосування перевищує один рік або операційний цикл (якщо він більше року), за меншого строку вони визнаються оборотними активами;
- заборгованість, що утворилася за відвантажені або отримані активи і погашення якої очікується в іноземній валюті, підлягає перерахуванню за валютним курсом на дату здійснення господарської операції, а також на дату балансу і на дату погашення заборгованості. Попередня оплата (аванс) для придбання або продажу матеріальних цінностей, нематеріальних активів, робіт і послуг зараховується на баланс за курсом на дату визнання заборгованостей і в подальшому перерахунку на дату балансу та дату погашення заборгованостей у зв'язку з виконанням умов договору не підлягає.

Щодо доходів та витрат:

- виробнича собівартість складається тільки з прямих витрат, змінних загальновиробничих витрат та постійних розподілених загальновиробничих витрат. Усі інші операційні витрати: адміністративні, витрати на збут, інші операційні

витрати розглядаються як витрати звітного періоду і списуються у повному обсязі на витрати відповідного звітного періоду. Постійні нерозподілені загальнопромислові витрати включаються до собівартості реалізованої продукції (робіт, послуг) і в цій частині, таким чином, повністю враховуються у фінансових результатах звітного періоду;

- частина загальної суми витрат обігу в торгівлі відображається у статтях “Фінансові витрати” та “Адміністративні витрати”, решта суми включається, як і раніше, до статті “Витрати на збут”. Таким чином, усі витрати зі збуту товарів (крім транспортно-заготівельних) беруть участь у формуванні фінансових результатів звітного періоду;
- окремо відображаються доходи і витрати (собівартість) від фінансових інвестицій і матеріальних цінностей. Необоротні активи, призначені для продажу, з рахунків обліку основних засобів переносять на рахунки обліку товарів, і відображають відповідно доходи і витрати від реалізації оборотних активів, а не від реалізації необоротних активів;
- до чистого доходу генпідприємця включається вся вартість виконаних за будівельним контрактом робіт за вирахуванням відповідних податків, зборів, знижок. Вартість робіт, виконаних субпідприємцями, генпідприємці визнають як інші прямі витрати, пов’язані з виконанням будівельного контракту, тобто не вираховують при визначенні чистого доходу;
- окремо відображається інформація про доходи і витрати, які відносять до надзвичайних подій.

Щодо цільового фінансування:

- у разі фінансування капітальних вкладень за рахунок цільових коштів до доходу звітного періоду включається частина цільового фінансування, що дорівнює сумі амортизації.

Щодо фінансової звітності:

- підприємства материнські (холдингові), що мають дочірні підприємства, крім фінансових звітів про власні господарські операції, зобов’язані складати консолідовану фінансову звітність і подавати її власникам;

- інформація формується у бухгалтерському обліку за господарськими та географічними сегментами, які визначаються підприємством на основі його організаційної структури і видів продукції (робіт, послуг).

Заходи з реформування бухгалтерського обліку сприяли визнанню України країною з ринковою економікою (2006 р.) та вступу до СОТ (2008 р.), оскільки Регламент СОТ “Дисципліна місцевого регулювання в секторі бухгалтерського обліку” (1998 р.) передбачає застосування її членами міжнародно визнаних стандартів для дотримання встановлених вимог щодо скасування бар’єрів у зовнішній торгівлі.

Світовий досвід показує, що характеристики, які визначають корисність інформації, забезпечуються безпосереднім використанням міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ) або застосуванням їх як основи побудови національної системи бухгалтерського обліку та звітності. Проте форсування змін у бухгалтерському обліку та звітності без пов’язання зі змінами в господарському механізмі й реальним функціонуванням ринкових інститутів може призвести до зниження якості фінансової інформації в економіці та послаблення фінансової дисципліни.

З метою удосконалення бухгалтерського обліку в державному секторі Кабінетом Міністрів України затверджена Стратегія модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на 2007–2015 роки (постанова Кабінету Міністрів України від 16.01.2007 № 34), завданнями якої є удосконалення методології та перехід на єдині методологічні засади бухгалтерського обліку і звітності в державному секторі, а також створення уніфікованого організаційного та інформаційного забезпечення бухгалтерського обліку.

Модернізація системи бухгалтерського обліку у бюджетній сфері сприятиме: прозорості управління державними фінансами; удосконаленню системи стратегічного бюджетного планування на середньо- і довгостроковий періоди; впровадженню в бюджетний процес програмно-цільового методу планування; посиленню контролю за виконанням бюджетів.

Новим кроком на шляху до реалізації поставлених завдань щодо реформування бухгалтерського обліку є схвалення Кабі-

нетом Міністрів України Стратегії застосування міжнародних стандартів фінансової звітності в Україні (розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.10.2007 № 911-р), основним напрямом реалізації якої є законодавче регулювання порядку застосування міжнародних стандартів фінансової звітності, зокрема обов'язкове складання фінансової звітності визначеними суб'єктами господарювання безпосередньо за міжнародними стандартами.

Проведена істотна робота з удосконалення законодавства України про бухгалтерський облік і фінансову звітність у частині виконання вимог Загальнодержавної програми з адаптації законодавства України до законодавства ЄС.

З метою подальшої адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу та на виконання Програми економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава”, якою передбачено запровадження МСФЗ для всіх фінансових установ, Міністерством фінансів України розроблено проект Закону України “Про внесення змін до деяких законів України з питань бухгалтерського обліку” (реєстраційний № 8194 від 03.03.2011), спрямований на подальше реформування бухгалтерського обліку і розвиток фінансового сектору в Україні.

Законом України “Про внесення змін до Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” від 12.05.2011 № 3332-VI передбачається, що з 2012 р. публічними акціонерними товариствами, банками, страховиками, а також підприємствами, які провадять господарську діяльність за видами, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України, складатиметься фінансова звітність та консолідована фінансова звітність безпосередньо за міжнародними стандартами фінансової звітності.

З метою приведення у відповідність Порядку подання фінансової звітності до норм Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” прийнято постанову Кабінету Міністрів України “Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2000 р. № 419” від 20.04.2011

№ 433, якою визначено коло суб'єктів, які обов'язково мають застосовувати МСФЗ, зокрема:

- з 2012 р. – публічні акціонерні товариства, банки, страховики;
- з 2013 р. – підприємства, які надають фінансові послуги, крім страхування та пенсійного забезпечення, а також здійснюють недержавне пенсійне забезпечення;
- з 2014 р. – підприємства, які провадять допоміжну діяльність у сферах фінансових послуг і страхування.

Усі інші суб'єкти господарювання мають право добровільно перейти на застосування МСФЗ.

І. Ю. Чумакова

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ АУДИТОРІВ ТА МІНІСТЕРСТВА ФІНАНСІВ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТІВ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ

В умовах світової фінансової кризи зростає частка тіньових, злочинних коштів, власники яких намагаються надати їм законний характер. Наслідком цього є проникнення таких коштів до різних галузей економіки, зокрема кредитно-фінансового й банківського секторів, а також зростання ймовірності використання їх терористичними угрупованнями. Проблема легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансування тероризму набуває глобальних масштабів, що викликає стурбованість світової спільноти.

Світовий і вітчизняний досвід та наукові дослідження свідчать, що найефективнішими заходами з мінімізації та реальної протидії організованій злочинності й корупції є запровадження дієвого постійного контролю за фінансовими інституціями. У цьому контексті особливу роль відіграє фінансовий моніторинг, оскільки інформація про факти відмивання доходів злочинного походження надходить до правоохоронних органів у більшості випадків від органів, на які покладено виконання функцій фінансового моніторингу та виявлення сумнівних фінансових операцій.

Удосконалення державного фінансового моніторингу сприятиме підвищенню дієвості національної системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму. Тому для ефективнішого забезпечення економічної безпеки держави, запобігання втратам держави та суспільства від дій організованих груп і злочинних організацій, рішучого усунення будь-яких можливостей легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, що гальмують розвиток економіки, створення позитивного іміджу кредитно-банківської системи та інвестиційної привабливості України за її межами необхідно вдосконалити діяльність суб'єктів фінансового моніторингу і вирішити у зв'язку з цим деякі актуальні питання, що потребують подальшого наукового опрацювання і нормативного урегулювання.

Розроблення науково обґрунтованих пропозицій у цьому напрямі особливо значуще у зв'язку з прийняттям 16 лютого 2012 р. нових стандартів Групи з розроблення фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму (Financial Action Task Force – FATF)¹, які значно посилюють вимоги до національних систем протидії відмиванню коштів і фінансуванню тероризму та вимагають запровадження цих стандартів у практичну діяльність всіх її учасників.

Актуальність цього питання для України підтверджує доручення Прем'єр-міністра України М. Я. Азарова від 07.03.2012 № 6185/3/1-12, надане органам, задіяним у системі протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму в Україні. Відповідно до доручення Міністерство фінансів України як один із таких органів разом із Державною службою фінансового моніторингу України (далі – ДСФМУ) – спеціально уповноваженим органом з питань фінансового моніторингу та іншими заінтересованими органами має уважно опрацювати прийняті FATF міжнародні стандарти та вжити заходів щодо приведення національного законодавства у відповідність до них.

Аналіз сучасного стану розвитку державного фінансового моніторингу в Україні засвідчує: незважаючи на те, що термін “фінансовий моніторинг” почав вживатися в нормативно-правових актах України ще наприкінці 2002 р., уперше у вітчизняній навчальній літературі про нього було згадано лише в 2006 р. Однак дотепер у навчальній літературі фінансовому моніторингу як особливій формі фінансового контролю належної уваги не приділялося, а у вітчизняній науковій (у тому числі монографічній) літературі це питання майже не досліджувалось.

Тривалий час Україна належала до країн, що перебувають під особливим режимом санкцій за умовним поділом FATF (у “чорному списку” FATF), і лише після прийняття Верховною

¹ Міжнародні стандарти з протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення : рекомендації FATF, лютий 2012 року ; неофіц. переклад Державної служби фінансового моніторингу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2012/22.03.2012/1.pdf.

Радою України в 2011 р. низки нормативно-законодавчих актів було досягнуто значного прогресу в розвитку національної системи протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму.

Основним нормативним актом у сфері протидії легалізації злочинних доходів в Україні є Закон України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму”² (далі – Закон № 2258-VI), яким визначено перелік учасників системи фінансового моніторингу, окреслено коло обов’язків суб’єктів фінансового моніторингу, встановлено санкції за невиконання вимог щодо ідентифікації клієнтів, збирання, збереження та передання інформації контролюючим органам.

Із затвердженням у 2010 р. оновленої редакції цього Закону суттєво розширено перелік суб’єктів фінансового моніторингу, до складу яких включено осіб (зокрема аудиторів та аудиторські фірми), безпосередньо не пов’язаних із фінансовими операціями. Згідно з частиною першою ст. 8 Закону № 2258-VI виконання обов’язків суб’єкта первинного фінансового моніторингу (далі – СПФМ) забезпечується адвокатами, нотаріусами, особами, які надають юридичні послуги, *аудиторами, аудиторськими фірмами*, фізичними особами – підприємцями, котрі надають послуги з бухгалтерського обліку, *якщо вони беруть участь у підготовці і здійсненні правочину щодо*: купівлі-продажу нерухомості; управління активами клієнта; управління банківським рахунком або рахунком у цінних паперах; залучення коштів для утворення юридичних осіб, забезпечення їх діяльності та управління ними; утворення юридичних осіб, забезпечення їх діяльності чи управління ними, а також купівлі-продажу юридичних осіб.

На виконання п. 1 частини другої ст. 6 Закону № 2258-VI такі суб’єкти зобов’язані стати на облік у ДСФМУ в порядку, визна-

² Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму : закон України від 28.11.2002 № 249-IV (у редакції Закону України від 18.10.2010 № 2258-VI) // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 25. – Ст. 188.

ченому Кабінетом Міністрів України³. Згідно з абзацом п'ятим п. 6 Порядку взяття на облік суб'єктів первинного фінансового моніторингу, реєстрації ними фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, і подання ДСФМУ інформації про зазначені та інші фінансові операції, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму⁴, аудитори і аудиторські фірми не пізніше ніж протягом трьох робочих днів з дати встановлення ділових відносин з клієнтом, який має намір вчинити один з правочинів, визначених Законом № 2258-VI, подають до ДСФМУ інформацію, необхідну для взяття їх на облік.

Згідно із Законом № 2258-VI ділові відносини є відносинами, що виникли між СПФМ і клієнтом на підставі договору про надання фінансових або інших послуг. У зв'язку з цим виникає питання, чи можна вважати, що аудитор (аудиторська фірма) *бере участь у підготовці та здійсненні правочину*, якщо здійснює *аудит* з ініціативи суб'єктів господарювання та у випадках, передбачених законом (обов'язковий аудит), та/або надає *інші аудиторські послуги*, пов'язані з його професійною діяльністю.

Відповідно до Закону України "Про аудиторську діяльність"⁵ (далі – Закон № 3152-XII), проведення аудиторами (аудиторськими фірмами) аудиту та/або надання інших аудиторських послуг на підставі *договору, письмового чи усного звернення* клієнта (замовника) до аудитора (аудиторської фірми) не передбачає виконання останніми обов'язків СПФМ. У Законі № 3152-XII взагалі не йдеться про те, що аудитори (аудиторські фірми) повинні виконувати такі обов'язки.

Отже, розширивши коло інформаторів і включивши аудиторів (аудиторські фірми) до складу СПФМ, Закон № 2258-VI зобов'язав їх виконувати не властиві їм функції, які, крім іншого,

³ Деякі питання організації фінансового моніторингу : постанова Кабінету Міністрів України від 25.08.2010 № 747 (зі змінами) // Офіційний вісник України. – 2010. – № 65. – Ст. 2261.

⁴ Там само.

⁵ Про аудиторську діяльність : закон України від 22.04.1993 № 3152-XII (у редакції Закону України від 14.09.2006 № 140-V (зі змінами)) // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 23. – Ст. 243.

не узгоджуються із профільним законом, що регулює аудиторську діяльність в Україні. Це насамперед стосується обов'язку надання аудиторами, на запит спеціально уповноваженого органу з питань фінансового моніторингу, інформації про сумнівні операції клієнта відповідно до вимог законодавства щодо протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму.

Разом з тим світовий, зокрема європейський, досвід доводить, що аудитори, поряд із професіональними бухгалтерами і податковими консультантами, відіграють особливу роль у механізмі протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму. Тому в національному законодавстві країн здебільшого зазначено, за яких умов професіональні аудитори повинні виконувати обов'язки суб'єктів фінансового моніторингу.

Третя Директива ЄС⁶, переважна більшість положень якої відповідає стандартам FATF, до складу таких суб'єктів відносить аудиторів, зовнішніх бухгалтерів і податкових радників, відокремлюючи їх від нотаріусів та інших незалежних фахівців-юристів, "коли вони беруть участь, діючи від імені або на користь клієнта, у будь-яких фінансових операціях, або операціях із нерухомістю, або допомагаючи планувати чи виконувати операції своїх клієнтів, які стосуються: (i) купівлі та продажу нерухомості або підприємств; (ii) управління грошима клієнта, його цінними паперами та іншим майном; (iii) відкриття або управління банківськими, ощадними рахунками чи цінними паперами; (iv) структуризації внесків, необхідних для створення, роботи та управління компаніями; (v) створення, діяльності або управління трастами, компаніями або подібними структурами...".

У більшості європейських країн професійні організації бухгалтерів, аудиторів і податкових консультантів затверджують стандарти або інші нормативні документи, що регламентують умови та порядок проведення ідентифікації клієнта професійним

⁶ Про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання коштів та фінансування тероризму: директива Європейського парламенту та Ради ЄС від 26.10.2005 № 2005/60/ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=179&art_id=950&lang=uk.

бухгалтером, аудитором та/або податковим консультантом залежно від типу клієнта, ділових відносин чи укладеної з клієнтом угоди⁷.

Законодавчі акти країн у сфері запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, переважно узгоджені з профільною нормативно-правовою базою, що регулює аудиторську діяльність. Позитивним прикладом є досвід окремих країн США, зокрема, Азербайджану⁸, де діяльність аудиторів як учасників національної системи фінансового моніторингу узгоджується з основними положеннями профільного закону, що регулює здійснення в країні аудиторської діяльності.

За Законом № 2258-VI Міністерство фінансів України здійснює регулювання і нагляд у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму щодо аудиторів, аудиторських фірм, фізичних осіб – підприємців, які надають послуги з бухгалтерського обліку та інших суб'єктів господарювання. Зазначені повноваження закріплені в указі Президента України⁹. Отже, Міністерство фінансів України як суб'єкт законодавчої ініціативи може внести відповідні зміни до Закону 3152-XII, виконавши вагому інституційну роль у справі приведення профільного законодавства, що регулює аудиторську діяльність в Україні, у

⁷ Дослідження Європейської федерації бухгалтерів. Огляд європейського та національного законодавства на предмет запобігання відмиванню коштів та фінансуванню тероризму. Липень 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.fee.be/publications/default.asp?library_ref=4&content_ref=1105.

⁸ Про протидію легалізації грошових коштів та іншого майна, отриманого злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму: закон Азербайджанської Республіки від 10.02.2009 № 767-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?Rgn=24582; Про аудиторську службу: закон Азербайджанської Республіки від 16.09.1994 № 882 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?Rgn=2874.

⁹ Про Положення про Міністерство фінансів України: указ Президента України від 08.04.2011 № 446 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=290714&cat_id=28093.

відповідність до вимог законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму*.

Значну методологічну допомогу аудиторам та аудиторським фірмам у питаннях здійснення ними обов'язків СПФМ, зважаючи на європейський досвід, повинні надавати Аудиторська палата України та інші професійні організації аудиторів і бухгалтерів. Міністерство фінансів України має бути ініціатором проведення спільних заходів (нарад, семінарів, засідань за круглим столом) із залученням цих організацій для обговорення проблемних питань діяльності аудиторів як СПФМ та вироблення пропозицій щодо їх вирішення.

* Перший крок у цьому напрямі вже зроблено. Міністерством фінансів України підготовлено законопроект "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо провадження аудиторської діяльності" (реєстр. № 10285 від 29.03.2012), метою якого є, у тому числі, приведення норм Закону № 3152-XII у відповідність до норм Закону № 2258-VI.

О. Т. Шепетяк

ДЕРЖАВНИЙ ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ ТА ОЦІНКА БЮДЖЕТНИХ ПРОГРАМ

Важливим аспектом функціонування програмно-цільового методу в бюджетному процесі є контроль за виконанням бюджетних програм. Згідно зі ст. 20 Бюджетного кодексу України¹, державний фінансовий контроль за використанням бюджетних коштів повинен здійснюватися на всіх етапах бюджетного процесу. Він полягає у визначенні реальних результатів від виконання бюджетної програми на кожному етапі управлінського циклу, а саме: “планування – організація – виконання – звітування – контроль (оцінка)”. Це, у свою чергу, допомагає ефективно реагувати на перебіг її реалізації та приймати рішення про наступні дії, визначати пріоритети при плануванні бюджетних видатків на наступні роки.

Розглянемо місце фінансового контролю на кожному етапі бюджетного процесу.

Так, при плануванні державного бюджету важливе місце посідає контроль за формуванням оптимальної структури бюджетних програм. Важливу роль відіграють їхні паспорти, адже вони містять необхідну інформацію про реалізацію програми. Зокрема, слід здійснити аналіз відповідності проекту програми функціям, покладеним на головного виконавця бюджетної програми згідно з чинним законодавством, оцінку необхідності програми, попередню оцінку її ефективності та прогнозування успішності майбутньої діяльності з програми, надання інформації для вибору оптимального варіанта з наявних альтернатив.

Зарубіжні та вітчизняні науковці вирізняють такі методи оцінювання бюджетної програми:

1. *Аналіз чутливості*, спрямований на визначення залежності моделі від інформації, закладеної в ній, структури й гіпотез, що лежать у її основі. Аналіз чутливості доцільно застосовувати при перевірці зміни деяких основних гіпотез проблеми. Для

¹ Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI // www.zakon1.rada.gov.ua.

цього використовують кілька способів², зокрема аналіз сценарію (задають комбінації можливих значень, на основі яких розв'язують проблеми за кожним сценарієм), аналіз найгіршого випадку (ситуаційний аналіз, за якого робиться спроба розрахувати межі безпечності певної проблеми на етапі планування її розв'язання), підхід Монте-Карло (якщо є багато прикладів і програма видається у більшості з них здійсненою, то це вважається реальним), аналіз фортиорі (здійснюють усі можливі спроби, аби довести, що запропонована альтернатива є найменш привабливою).

2. *Метод порівняння параметрів*. Це спосіб дослідження діяльності й досвіду суб'єктів з метою використання їхнього позитивного досвіду у своїй роботі³. Метою вивчення діяльності інших організацій є виявлення основних характеристик для розроблення власної інноваційної політики та конкретних видів інновацій. Буває загальний (порівняння показників діяльності продуцентів аналогічного товару) і функціональний (порівняння параметрів виконання окремих функцій – програм, процесів, прийомів роботи і т. ін.).

3. *Аналіз затрат і результатів*. В економічній літературі є різні підходи до трактування цього методу. Так, М. Гроховські та М. Бен-Гера вважають його таким, за якого застосовується монетарна міра сукупних змін в індивідуальному добробуті внаслідок прийняття певного політичного рішення. Він застосовується для визначення найефективнішого використання ресурсів. Важливими є такі елементи: прогноз (для кожної альтернативи необхідно визначити всі можливі чинники впливу), оцінка кожного чинника (сприятливі чинники – доходи, несприятливі – затрати), обчислення чистого прибутку (загальний дохід мінус витрати).

Моніторинг – це безперервний процес відстеження результатів, які досягаються під час реалізації програм, здійснюваний з метою аналізу відповідності фактично досягнутих результатів

² Public Policy Analysis / An introduction by W. N. Dunn. – 2nd ed. – Englewood Cliffs, NJ : Prentice Hall, 1994. – P. 322.

³ Балабанов И. Т. Инновационный менеджмент : учеб. пособие / И. Т. Балабанов. – СПб. : Питер, 2001. – С. 213.

запланованим. Його можна застосовувати як систему спостереження та попередньої оцінки використання бюджетних коштів за окремими програмами бюджетного фінансування та об'єктами контролю. Невід'ємною складовою моніторингу є оцінка, мета якої полягає у визначенні значущості та результативності проекту, а також аналізі його ефективності та обґрунтованості (рисунк). Моніторинг у будь-який момент часу надає інформацію про ступінь реалізації програми бюджетного фінансування і досягнення встановленої мети. У такому розумінні моніторинг більшою мірою виконує описову функцію, а оцінка має виявити причину відхилення від намічених результатів. У цьому контексті оцінка використовується для виявлення причинно-наслідкових зв'язків. Іншим її аспектом є аналіз програми бюджетного фінансування до моменту її реалізації. У цьому випадку як мета оцінки може виступати визначення ефективності вжиття планованих програмних заходів або порівняння ефективності реалізації різних програм. Принципи, що лежать в основі моніторингу бюджетних програм, залежать від цілей, які ставляться. Передумови та цілі проведення оцінки можуть бути неоднаковими на різних етапах реалізації бюджетної програми⁴.

Провідну роль у державному фінансовому контролі за виконанням бюджетних програм відіграє аудит ефективності бюджетних програм, проведення якого є одним з пріоритетних завдань діяльності органів фінансового контролю. Рахункова палата України проводить аудит ефективності, який дає можливість здійснювати повноцінний аналітичний контроль. Одна з головних вимог аудиту ефективності – аналіз та всебічна оцінка ефективності управлінських рішень, які приймалися головними розпорядниками бюджетних коштів з того чи іншого питання витрачання коштів Державного бюджету України.

Згідно зі звітом за 2010 р. Рахункова палата провела 970 контрольо-аналітичних та експертних заходів. Контроль за використанням бюджетних коштів, коштів державних цільових

⁴ Костирко Л. А. Фінансовий контроль цільового використання бюджетних коштів : монографія / Л. А. Костирко, В. І. Чиж, В. В. Разумцев. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2009. – С. 120.

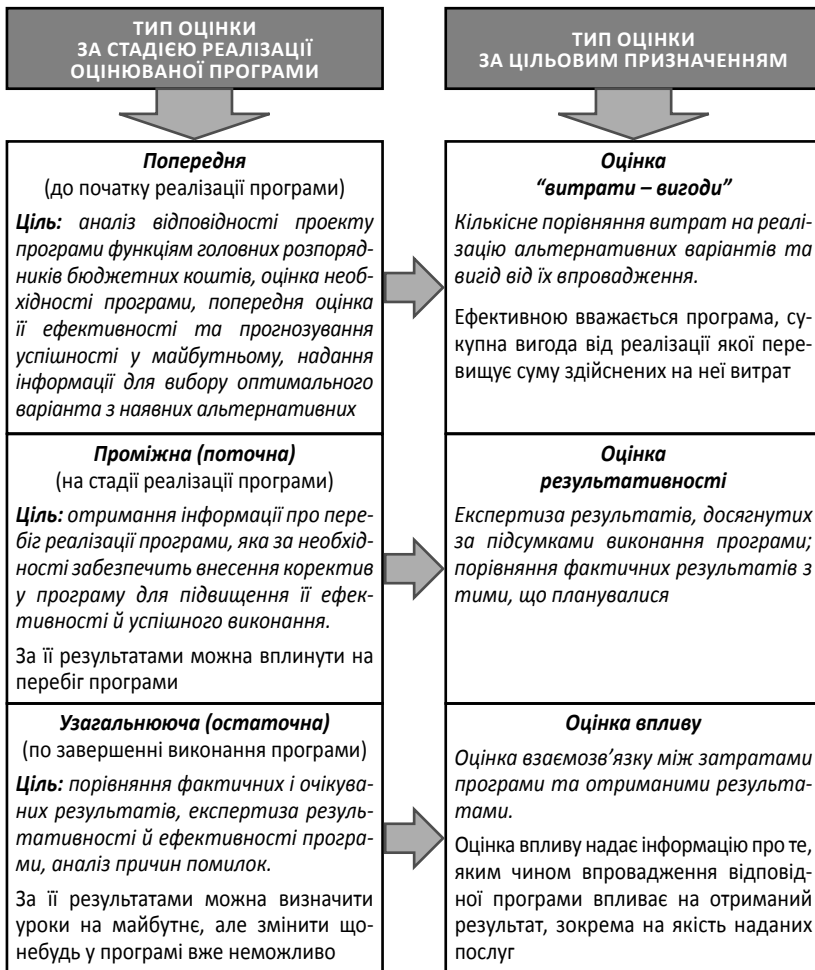

Рисунок. Алгоритм здійснення оцінки виконання бюджетної програми

фондів здійснювався у 23 областях України та Автономній Республіці Крим, перевірено 732 об'єкти⁵.

⁵ Звіт Рахункової палати України за 2010 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/32826>.

За результатами заходів підготовлено та надіслано до вищих органів законодавчої і виконавчої влади, установ, організацій, підприємств 556 звітів, висновків, інформацій, актів та листів для відповідного реагування, усунення виявлених порушень і недоліків, а також для відшкодування втрат і збитків, заподіяних Державному бюджету України. Всі зазначені документи містили переліки рекомендацій щодо виправлення і поліпшення ситуації, недопущення різноманітних порушень і недоліків у майбутньому, а також підвищення ефективності та результативності використання коштів Державного бюджету України.

Під час проведення аудиторами Рахункової палати контрольних та експертних заходів виявлено бюджетні правопорушення, пов'язані з незаконним, зокрема нецільовим, неефективним використанням коштів Державного бюджету України та державних цільових фондів, а також порушення і недоліки при адмініструванні доходів державного бюджету на загальну суму 51 968 млн грн.

Ці заходи засвідчили недосконалість більшості діючих державних цільових програм, їх неузгодженість з бюджетними програмами. Досить часто бюджетні програми перестають діяти. Тому їм слід приділяти увагу ще на початковій стадії, коли тільки складається та проводиться попередня оцінка їхньої ефективності. Актуальності набуває застосування нових методів контролю та посилення відповідальності за законне, цільове та ефективне використання бюджетних коштів.

О. О. Шестакова

РОЛЬ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ В КОНТЕКСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОДЕЛІ ДВФК В УКРАЇНІ

Фундаментальні основи економічного та соціального добробуту в країні закладаються в процесі належного функціонування системи державного управління, структурним елементом якої є сукупність державних органів, які відповідають за ефективне розпорядження державними ресурсами. Системне вдосконалення управління та забезпечення прозорої діяльності таких органів в Україні пов'язане зі злагодженою діяльністю всіх механізмів системи внутрішнього контролю. Чільне місце в ній посідає внутрішній аудит, реалізація якого в сучасній світовій практиці забезпечується через діяльність відповідних підрозділів (служб) у структурі органів виконавчої влади.

Внутрішній аудит є наріжним каменем належного управління у державному секторі, адже завдяки йому забезпечується неупереджена та об'єктивна оцінка відповідального та ефективного управління державними ресурсами. Внутрішні аудитори допомагають виконавчим органам у досягненні підзвітності та чесності у їх діяльності, покращанні організаційної ефективності управління та забезпеченні довіри з боку громадськості, тим самим посилюючи прозорість, законність, економічність та ефективність діяльності держави.

Нещодавно внутрішній аудит у державному секторі виконував роль адміністративних процедур, які насамперед стосувалися перевірки точності здійснюваних операцій, контролю оплат, наявності активів та надання різноманітної звітності керівництву. Однак останнім часом дедалі більше урядів європейських країн спрямовують свої зусилля на підвищення прозорості, чесності та неупередженості у власній діяльності, що засвідчує їх відповідальне ставлення до взятих обов'язків стосовно ефективного розподілу державних ресурсів, якісного надання державних послуг тощо. Реалізація вказаного підходу не можлива без ефективного функціонування внутрішнього аудиту.

З огляду на модель взаємовідносин “принципал – агент”, що існує в демократичних країнах між державою та народом, логічною є діяльність третьої сторони – аудиторів, котрі виступатимуть як так звана балансуєча сила. Адже цілком зрозуміло, що між принципалом та агентом можливий конфлікт інтересів з приводу наданих останньому владних повноважень щодо розпорядження державними ресурсами. Відповідно, аудитори повинні підтвердити (проконтролювати) діяльність агента та надати незалежну та об’єктивну оцінку його діяльності принципалу¹.

Інститутом внутрішніх аудиторів (ІВА) визначено, що внутрішній аудит – це діяльність із надання незалежних та об’єктивних гарантій та консультації, спрямовані на вдосконалення діяльності установи². Це забезпечується через систематичний та динамічний підхід до оцінювання та підвищення ефективності процесів управління ризиками, контролю та управління. Для реалізації цих положень внутрішній аудитор може використовувати такі засоби, як фінансовий аудит, аудит ефективності та надання консультативних послуг, скеровані на здійснення оцінки аудитором як поточного стану, так і перспектив діяльності виконавчих органів.

Наведене тлумачення є базовим у розумінні сутності та ролі внутрішнього аудиту в більшості європейських країн. З огляду на європейськи орієнтований підхід України до побудови вітчизняної системи державного внутрішнього фінансового контролю (ДВФК)³, важливо детальніше ознайомитися із запропоно-

¹ *Lapointe J. How Audit Can Contribute to Better Governance / J. Lapointe // CCAF-FCVI. – 2008. – 31 Jan. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ccaf-fcvi.com>; The Role of Auditing in Public Sector Governance : Professional Guidance / The Institute of Internal Auditors [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.theiia.org/download.cfm?file=3512>.*

² *Определение внутреннего аудита / Институт внутренних аудиторов России [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iaa.ru/inner_auditor/definition_of_internal_audit.*

³ Про внесення змін до Концепції розвитку державного фінансового контролю та затвердження плану заходів щодо її реалізації на період до 2017 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.10.2008 № 1347-р.

ваним ІВА роз'ясненням ролі внутрішнього аудиту в державному секторі.

Роль внутрішнього аудиту розкривається через три компоненти, а саме:

- здійснення оцінки поточного стану діяльності;
- визначення можливостей підвищення ефективності;
- проведення оцінки майбутніх перспектив⁴.

Внутрішні аудитори у процесі оцінки поточного стану діяльності виконавчих органів визначають фактично, чи відповідає діяльність останніх тій, якою вони повинні займатися, чи витрачаються державні ресурси на задекларовані цілі, чи відповідають вони чинним законам та нормам. Також внутрішні аудитори оцінюють ефективність контролю та ризик-менеджменту у відповідній державній структурі та звітують щодо неї; виявляють та попереджають прояви корупції у державному секторі, включаючи шахрайство та інші форми зловживання владними повноваженнями.

Для визначення шляхів підвищення ефективності діяльності виконавчих органів внутрішній аудитор спочатку визначає, які з державних програм є результативними та виправданими, спираючись на власний досвід та відповідні аналітичні методики; надає рекомендації щодо покращання тих процесів та операцій, які були менш ефективними й результативними та потребують удосконалення.

Внутрішні аудитори можуть відігравати важливу роль у визначенні ризиків, яких може зазнати організація, та визначити можливості, які б пом'якшили їх вплив. Вимоги сьогодення наголошують на важливості здійснення ризико-орієнтованого аудиту, спрямованого на ідентифікацію та попередження небажаних ризиків.

Відповідно до документа PIFC⁵, на який Європейський Союз рекомендує спиратися країнам-кандидатам у побудові власних

⁴ The Role of Auditing in Public Sector Governance : Professional Guidance / The Institute of Internal Auditors. – P. 11–13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.theiia.org/download.cfm?file=3512>.

⁵ Welcome to the World of PIFC / European Commission. – 2006. – P. 6–7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/budget/library/biblio/documents/control/brochure_pifc_en.pdf.

систем ДВФК, внутрішній аудит як один із ключових елементів цієї системи повинен бути функціонально незалежним. Його роль полягає у забезпеченні об'єктивної оцінки наявної системи внутрішнього контролю, виявленні слабких сторін та наданні рекомендацій керівництву щодо відповідного удосконалення системи. Додатково наголошується, що внутрішній аудит суттєво відрізняється від традиційного інспектування та перевірки. Зважаючи на потенційні ризики, аудитор визначає, наскільки економно, ефективно та результативно досягнуті цілі, при цьому не беручи безпосередньої участі у виконанні управлінських завдань.

Вітчизняне бачення ролі внутрішнього аудиту наведено у Концепції розвитку ДВФК. Воно зводиться до надання незалежних та об'єктивних гарантій і консультацій, метою яких є забезпечення впевненості в межах розумного в досягненні органами державного і комунального секторів мети та функціонування системи управління у спосіб, який максимально знижує ризик шахрайства, марнотратства, допущення помилок чи нерентабельності⁶.

У постанові Кабінету Міністрів України “Деякі питання утворення структурних підрозділів внутрішнього аудиту та проведення такого аудиту в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, їх територіальних органах та бюджетних установах, які належать до сфери управління міністерств, інших центральних органів виконавчої влади” від 28.09.2011 № 1001 зазначається, що в процесі здійснення внутрішнього аудиту відповідні підрозділи повинні надавати незалежні та об'єктивні гарантії щодо:

- функціонування системи внутрішнього контролю та її удосконалення;
- удосконалення системи управління;

⁶ Про схвалення Концепції розвитку державного внутрішнього фінансового контролю на період до 2017 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.05.2005 № 158-р // Офіційний вісник України. – 2005. – № 22. – Ст. 1224.

- запобігання фактам незаконного, неефективного та нерезультативного використання бюджетних коштів;
- запобігання виникненню помилок чи інших недоліків у діяльності центрального органу виконавчої влади, його територіального органу та бюджетної установи⁷.

З огляду на наведене тлумачення ролі внутрішнього аудиту у вітчизняному законодавстві можна зробити висновок, що вона практично тотожна з чинною у європейських країнах. Водночас проведення внутрішнього аудиту потребує ширшого застосування ризико-орієнтованого підходу.

Підсумовуючи викладене, важливо зазначити, що забезпечення успішної діяльності державних структур залежить насамперед від їх здатності якісно надавати відповідні державні послуги, реалізовувати державні програми неупереджено та у належний спосіб. Внутрішні аудитори, на яких покладається здійснення оцінки та надання рекомендацій цим органам, повинні мати належні повноваження та бути компетентними у визначенні правильності здійснюваних державою фінансових операцій та програм, їх ефективності та результативності.

⁷ Деякі питання утворення структурних підрозділів внутрішнього аудиту та проведення такого аудиту в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, їх територіальних органах та бюджетних установах, які належать до сфери управління міністерств, інших центральних органів виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України від 28.09.2011 № 1001 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 75. – Ст. 2799.

Н. В. Шульга

РОЛЬ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ В БОРОТБІ З ТІНЬОВОЮ ЕКОНОМІКОЮ УКРАЇНИ

За умов розвитку ринкових відносин та під впливом глобалізаційних процесів Україна стикнулася з такою серйозною проблемою, як “тінізація економіки”. Тіньова економіка негативно впливає на всі соціально-економічні процеси, які відбуваються у світовому суспільстві. Поширення тіньової економіки поряд із макроекономічною розбалансованістю та обмеженістю ресурсів визнані Всесвітнім економічним форумом ключовими глобальними ризиками нинішнього десятиріччя¹. Тіньова економіка є безпосереднім джерелом одержання “брудних” коштів, з легалізацією (“відмиванням”) яких ведуть боротьбу всі держави світу, що прагнуть до цивілізованого ринку та демократії.

Зростання рівня тіньової економіки в світі є загальнопоширеною тенденцією. Але за період 2004–2010 рр. рівень тінізації економіки України збільшився на 480,23 %, а частка тіньового сектору у 2010 р. становила 47 % (за нормального рівня 10–15 % і граничного – 25–30 %). Одночасно в Україні як країні з перехідною економікою наявні всі види тіньової економіки, які чинять негативний вплив на суспільне і економічне життя країни.

Головна загроза, яку створює тіньова економіка, полягає в тому, що її існування деформує природний перебіг відтворювальних процесів та поглинає потенційні ресурси стратегічного зростання України. Отже, досягнення сталого економічного розвитку України, передбачене Програмою економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава”², неможливе без докладання

¹ Global Risks Report 2011 Sixth Edition. An initiative of the Risk Response Network. January 2011 / World Economic Forum [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://riskreport.weforum.org/global-risks-2011.pdf>.

² Про заходи щодо забезпечення ефективності реалізації Програми економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава”: указ Президента України від 21.12.2010 № 1154/2010 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 99. – Ст. 3519.

довгострокових і комплексних зусиль, спрямованих на подолання такої загрози національним інтересам і безпеці в економічній сфері як тіньова економічна діяльність³. Такої думки дотримуються і консультанти німецької групи щодо детінізації економіки України. Вони також вказують, що для формалізації економіки України (принаймні до рівня, досягнутого західними сусідами) варто створити чутливу систему економічних стимулів, а політикам – знайти правильний баланс між “батоном та пряником”⁴.

Закономірно до основних засад у сфері розбудови державності України віднесено посилення протидії корупції та “тіньовій” економічній діяльності⁵. Формування дієвої системи протидії “відмиванню” брудних коштів і фінансуванню тероризму визнано одним зі стратегічних напрямів державної політики у цій сфері.

Виокремлюють такі групи методів мінімізації негативного впливу тінізації економіки: законодавчі, правоохоронні, адміністративні, економічні та громадянське суспільство (зокрема професійна спільнота)⁶. Законодавчі методи передбачають усунення недоліків у нормативно-правовому регулюванні економічної діяльності та його актуалізацію відповідно до вимог сьогодення. Правоохоронні – належну реалізацію повноважень Служби безпеки України і Міністерства внутрішніх справ України. Адміністративні методи застосовуються у формі державного фінансового контролю, насамперед Державною службою фінансового моніторингу України (ДСФМУ), а також органами Державної податкової служби України і Державної фінансової інспекції України, відділами запобігання і протидії корупції та

³ Про основи національної безпеки України : закон України від 19.06.2003 № 964-IV (із змінами). – Ст. 7.

⁴ Пропозиції щодо детінізації економіки України. Консультативна робота [РР/04/2011] / Ю. Ерке, О. Бетлій, Р. Кірхнер, Р. Джуччі ; Ін-т економ. дослід. та політ. консульт. Нім. консульт. група. – Берлін ; Київ, 2011. – С. 3, 7.

⁵ Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : закон України від 01.07.2010 № 2411-VI. – Ст. 3.

⁶ *Гайдай М. Г.* Тіньова економіка як джерело незаконних доходів / М. Г. Гайдай, М. Ю. Семененко // Наукові праці НДФІ. – 2011. – № 3 (56). – С. 22–23.

новоствореними підрозділами внутрішнього аудиту в структурі центральних органів виконавчої влади. Економічні методи охоплюють створення стимулів для розвитку підприємницької діяльності та відповідно економіки. Громадянське суспільство означає заохочення до співпраці з державними органами, включено з участю у системі фінансового моніторингу.

З огляду на викладене, діяльність із протидії феномену “тіньова економіка” в Україні має становити цілісний та скоординований між різними органами державного управління механізм детінізації економіки, який складається з двох основних структурних елементів: створення таких економічних передумов, за яких суб’єктам підприємницької діяльності економічно не вигідно працювати в “тіні”; формування комплексного організаційно-правового механізму запобігання і протидії правопорушенням та іншим тіньовим проявам в економічній сфері діяльності приватних/державних суб’єктів підприємницької діяльності.

Більшість наукових досліджень у контексті детінізації економіки України стосуються першого структурного елемента і присвячені переважно економіко-статистичному аналізу тіньової економіки, розгляду його у площині економічної безпеки держави та розробленню визначальних заходів з метою оздоровлення і зростання національної економіки загалом. Як наслідок, останнім часом у сфері протидії тінізації національної економіки простежуються певні позитивні риси: згладжування перепадів в економічній кон’юнктурі; пом’якшення деяких соціальних суперечностей за рахунок нелегальної зайнятості; легалізація тіньового капіталу, який у подальшому оподатковується⁷. Але зазначені характеристики є тимчасовими і не можуть бути основою для сталого економічного розвитку України.

Натомість міжнародна і вітчизняна практика засвідчує провідну роль діяльності з запобігання і протидії тіньовим операціям і легалізації (відмиванню) доходів, одержаних від них. Сьогодні майже всі цивілізовані країни світу визнають важливість ефектив-

⁷ Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання : аналіт. доп. / Т. А. Тищук, Ю. М. Харазішвілі, О. В. Іванов ; за заг. ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2011. – С. 7.

ної системи правового регулювання протидії “відмиванню” кримінальних коштів і боротьби з організованою злочинністю та розвитку і підтримки структур, які ведуть таку боротьбу відповідно до встановлених міжнародних стандартів – Рекомендацій Групи з розроблення фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (Financial Action Task Force on Money Laundering – FATF).

В Україні правовий механізм протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму закладено Законом України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму” від 28.11.2002 № 249-IV у редакції Закону України від 18.05.2010 № 2258-VI (зі змінами і доповненнями)⁸ (далі – Закон № 2258-VI). На виконання Закону № 2258-VI прийнято низку підзаконних актів, якими регулюється діяльність суб’єктів фінансового моніторингу в Україні, серед яких насамперед постанови Кабінету Міністрів України “Деякі питання організації фінансового моніторингу” від 25.08.2010 № 747 і “Про схвалення Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму на період до 2015 року” від 09.03.2011 № 190-р.

В основі правового механізму протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму лежить система фінансового моніторингу України, яка складається з двох рівнів – первинного і державного.

Суб’єкти державного фінансового моніторингу (Національний банк України, Міністерство фінансів України, Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку та ін.) здійснюють *державне регулювання і нагляд* у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму щодо суб’єктів первинного фінансового моніторингу (банки, страховики, фондові біржі, нотаріуси, аудитори, оператори поштового зв’язку тощо).

⁸ Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму : закон України від 28.11.2002 № 249-IV (у редакції Закону України від 18.05.2010 № 2258-VI) // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 25. – Ст. 188.

На суб'єкти первинного моніторингу покладено обов'язки виявлення фінансових операцій, відповідно до встановлених Законом № 2258-VI критеріїв, ідентифікації учасників таких операцій та вивчення їх діяльності, ведення обліку цих операцій та відомостей про їх учасників, а також обов'язкового звітування про них Спеціально уповноваженому органу.

Спеціальним уповноваженим органом є Державна служба фінансового моніторингу України, яка, по суті, виконує роль "підрозділу фінансової розвідки" (Financial Intelligence Unit). Такі підрозділи в країнах світу організовані по-різному, але у будь-якому випадку основними цілями їх діяльності є збирання, аналіз і оброблення повідомлень про підозрілі операції та боротьба з "відмиванням" грошей⁹. ДСФМУ збирає, обробляє та аналізує інформацію про фінансові операції, що подається суб'єктами первинного і державного фінансового моніторингу та іншими державними органами, відповідними органами іноземних держав, а також перевіряє цю інформацію.

Отже, функціонування системи фінансового моніторингу забезпечує формування загальнодержавної багатоджерельної аналітичної інформації, що дає змогу правоохоронним органам України та іноземних держав виявляти, перевіряти і розслідувати злочини, пов'язані з відмиванням коштів та іншими незаконними фінансовими операціями. Це сприяє детінізації економіки України, що доводить вагомість цього державного заходу в напрямі протидії виникненню і поглибленню тіньових відносин і, зрештою, – підвищенню добробуту українських громадян.

⁹ Колісник М. К. Легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом, і методи боротьби з нею на світовому фінансовому ринку / М. К. Колісник // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. – 2005. – Вип. 15.5. – С. 345–352.

АВТОРИ

- Базилюк Я. Б.** — кандидат економічних наук, доцент,
завідувач відділу міжнародних фінансів та фінансової безпеки
НДФІ Академії фінансового управління
- Балакін Р. Л.** — кандидат економічних наук, доцент,
провідний науковий співробітник відділу державних фінансів
НДФІ Академії фінансового управління
- Баранник Л. Б.** — кандидат економічних наук, доцент,
докторант НДФІ Академії фінансового управління
- Башко В. Й.** — кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник відділу управління державним
боргом НДФІ Академії фінансового управління
- Бевзюк Н. А.** — аспірантка Київського національного університету
технологій та дизайну, асистент кафедри фінансів Київського
національного університету технологій та дизайну
- Бондарчук А. В.** — аспірантка НДФІ Академії фінансового управління,
науковий співробітник відділу управління проектами розвитку
державних фінансів НДФІ Академії фінансового управління
- Венцовський Д. Ю.** — кандидат економічних наук,
провідний науковий співробітник відділу міжнародних фінансів
та фінансової безпеки НДФІ Академії фінансового управління
- Вєдєнєєв Є. Є.** — аспірант НДФІ Академії фінансового управління,
керівник ТОВ “НПТ-БУД”
- Власюк О. С.** — член-кореспондент НАН України, доктор економічних наук,
професор, заслужений діяч науки і техніки України,
перший віце-президент ДННУ «Академія фінансового управління»
- Вовк К. П.** — аспірантка НДФІ Академії фінансового управління
- Вознесенська С. І.** — аспірантка НДФІ Академії фінансового управління,
заступник начальника відділу Департаменту забезпечення діяльності
Міністра (патронатна служба) Міністерства фінансів України
- Волосенко Т. А.** — аспірантка НДФІ Академії фінансового управління,
науковий співробітник відділу державних фінансів НДФІ Академії
фінансового управління
- Волощук Р. Є.** — аспірант НДФІ Академії фінансового управління,
викладач кафедри “Фінанси і кредит” Вінницького інституту
економіки Тернопільського національного економічного
університету
- Гайдук Л. А.** — кандидат економічних наук, доцент,
учений секретар НДФІ Академії фінансового управління

- Галуган Н. В.** — аспірантка НДФІ Академії фінансового управління
- Горбатенко О. А.** — аспірантка НДФІ Академії фінансового управління, викладач кафедри економіки підприємства і економіко-математичних дисциплін Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
- Городніченко Ю. В.** — аспірантка НДФІ Академії фінансового управління, викладач кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
- Грановська І. В.** — аспірантка НДФІ Академії фінансового управління, викладач кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
- Грапчев Є. В.** — аспірант НДФІ Академії фінансового управління
- Денисенко О. М.** — аспірант НДФІ Академії фінансового управління
- Денисенко О. П.** — аспірантка НДФІ Академії фінансового управління, заступник начальника відділу підтримки активних операцій ПАТ “Терра-банк”
- Деревко О. С.** — старший науковий співробітник відділу управління державним боргом НДФІ Академії фінансового управління
- Дишлева А. М.** — аспірантка Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, старший науковий співробітник відділу фіскальної політики, податкових та митних платежів
- Дроздюк О. С.** — аспірант НДФІ Академії фінансового управління
- Дудник О. І.** — науковий співробітник відділу місцевих фінансів та міжбюджетних відносин НДФІ Академії фінансового управління
- Дьяченко Я. Я.** — *доктор економічних наук, професор*, провідний науковий співробітник відділу макроекономічного регулювання НДФІ Академії фінансового управління
- Єфименко Т. І.** — *член-кореспондент НАН України, доктор економічних наук, професор, заслужений економіст України*, Президент ДННУ “Академія фінансового управління”
- Жебчук Л. Л.** — аспірантка НДФІ Академії фінансового управління, економіст з праці Обласної комунальної установи “Чернівецька обласна клінічна лікарня”
- Жидяк О. Р.** — *кандидат економічних наук*, докторант НДФІ Академії фінансового управління

- Іваницька О. М.** — доктор наук з державного управління, доцент,
завідувач відділу фінансових ринків НДФІ Академії фінансового
управління
- Івасюк І. Я.** — кандидат фізико-математичних наук,
провідний науковий співробітник відділу економіко-математичного
моделювання та інформаційно-аналітичного забезпечення
фінансово-економічних досліджень НДФІ Академії фінансового
управління
- Камінська О. С.** — старший науковий співробітник відділу бюджетної
системи НДФІ Академії фінансового управління
- Карасенко В. О.** — молодший науковий співробітник відділу бюджетної
системи НДФІ Академії фінансового управління
- Князькова В. Я.** — аспірантка НДФІ Академії фінансового управління,
викладач кафедри фінансів Одеського інституту фінансів
Українського державного університету фінансів та міжнародної
торгівлі
- Ковалів І. Р.** — аспірант НДФІ Академії фінансового управління, помічник
Міністра фінансів України
- Козоріз А. В.** — науковий співробітник відділу управління державного
боргу НДФІ Академії фінансового управління
- Колосова В. П.** — кандидат економічних наук, доцент,
заступник директора Департаменту — начальник Управління
співробітництва з міжнародними організаціями та координації
міжнародної технічної допомоги Міністерства фінансів України
- Кончаковська Е. О.** — аспірантка НДФІ Академії фінансового управління
- Корнієнко Н. М.** — головний економіст-фінансист відділу супроводження,
виконання та аналізу бюджетних програм головного розпорядника
бюджетних коштів Департаменту з фінансово-економічних питань,
бухгалтерського обліку та фінансової звітності Міністерства
фінансів України
- Костриця Д. П.** — провідний економіст відділу фінансів екологічних
заходів та природних ресурсів Управління фінансів АПК та
природоохоронних заходів Департаменту фінансів виробничої
сфери та майнових відносин Міністерства фінансів України
- Котляревський Я. В.** — кандидат економічних наук, доцент,
директор Інституту післядипломної освіти ДННУ “Академія
фінансового управління”
- Кошкіна М. О.** — аспірантка НДФІ Академії фінансового управління

- Кошук Т. В.** — аспірантка НДФІ Академії фінансового управління, старший науковий співробітник відділу податкової системи НДФІ Академії фінансового управління
- Кравченко Ю. П.** — науковий співробітник відділу державного фінансового контролю НДФІ Академії фінансового управління
- Кудряшов В. П.** — *доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України*, завідувач відділу державних фінансів НДФІ Академії фінансового управління
- Кушнір І. В.** — *кандидат економічних наук, доцент*, докторант НДФІ Академії фінансового управління
- Лапко О. С.** — старший науковий співробітник відділу міжнародних фінансів та фінансової безпеки НДФІ Академії фінансового управління
- Литвинчук А. О.** — аспірант НДФІ Академії фінансового управління, науковий співробітник Центру розвитку компетентності працівників фінансової сфери Академії фінансового управління
- Лінкіна К. А.** — аспірантка НДФІ Академії фінансового управління, комерційний директор ТОВ “ДКБ “Ротекс”
- Лісіна В. Ю.** — *кандидат економічних наук, доцент, заслужений економіст України*, в. о. завідувача Центру впровадження результатів фінансово-економічних досліджень Академії фінансового управління
- Ломейко Ю. А.** — аспірантка кафедри фінансів Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
- Лондар О. С.** — аспірант Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України
- Лондар С. Л.** — *доктор економічних наук, професор*, віце-президент ДННУ “Академія фінансового управління”
- Лопатинська Л. А.** — старший науковий співробітник відділу бюджетних видатків соціальної сфери та економічного розвитку НДФІ Академії фінансового управління
- Лубковський С. А.** — аспірант кафедри фінансів Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
- Любіч О. О.** — *доктор економічних наук, старший науковий співробітник, заслужений економіст України*, завідувач відділу координації бюджетно-податкової та грошово-кредитної політики НДФІ Академії фінансового управління

- Максименко К. О.** — менеджер проектів ПАТ “Промінвестбанк”
- Мамчур В. В.** — провідний економіст планово-фінансового відділу ДННУ
“Академія фінансового управління”
- Мельникова Л. О.** — аспірантка НДФІ Академії фінансового управління,
старший науковий співробітник Центру наукових фінансово-
економічних експертиз Академії фінансового управління
- Москаль І. І.** — аспірантка НДФІ Академії фінансового управління
- Мусатова Т. А.** — науковий співробітник відділу фінансових ринків НДФІ
Академії фінансового управління
- Олейнікова Л. Г.** — *кандидат економічних наук*,
завідувач відділу фіскальної політики, податкових та митних
платежів НДФІ Академії фінансового управління
- Олійська М. Г.** — *кандидат економічних наук*,
докторант НДФІ Академії фінансового управління
- Очеретна М. Ю.** — аспірантка НДФІ Академії фінансового управління,
науковий співробітник відділу методології бухгалтерського обліку
НДФІ Академії фінансового управління
- Павлюк К. В.** — *доктор економічних наук, доцент*,
завідувач відділу бюджетної системи НДФІ Академії фінансового
управління
- Пилипенко Л. П.** — старший науковий співробітник відділу місцевих
фінансів та міжбюджетних відносин НДФІ Академії фінансового
управління
- Плескач В. Л.** — *доктор економічних наук, професор*,
завідувач відділу економіко-математичного моделювання та
інформаційно-аналітичного забезпечення фінансово-економічних
досліджень НДФІ Академії фінансового управління
- Поляков О. Й.** — молодший податковий консультант “ПрайсуотерхаусКуперс”
- Поплевічева Н. Г.** — аспірантка Національного інституту стратегічних
досліджень, начальник Управління планування, виконання
бюджету, бухгалтерського обліку та роботи з персоналом
Державної служби фінансового моніторингу України
- Попов І. В.** — аспірант НДФІ Академії фінансового управління, головний
спеціаліст відділу розробки та супроводження управлінської та
фінансової звітності Управління банківських продуктів Центру
компетенції розвитку Банку АТ “Сбербанк Росії”

- Придня Р. О.** — старший науковий співробітник відділу управління проектами розвитку державних фінансів НДФІ Академії фінансового управління
- Прошкуратов О. М.** — аспірант НДФІ Академії фінансового управління, головний спеціаліст відділу нерухомого майна та реалізації Чорнобильських будівельних програм Департаменту ресурсного забезпечення та підготовки до чемпіонату Європи з футболу 2012 року Міністерства надзвичайних ситуацій України
- Пукач О. О.** — аспірантка НДФІ Академії фінансового управління, головний спеціаліст департаменту містобудівного комплексу та земельних відносин Чернівецької міської ради
- Розворська В. Л.** — старший науковий співробітник відділу бюджетної системи НДФІ Академії фінансового управління
- Савчук Н. В.** — *кандидат економічних наук*, докторант кафедри фінансів Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана, доцент кафедри міжнародних фінансів Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана
- Свистун О. І.** — аспірант НДФІ Академії фінансового управління, головний економіст-фінансист Сектору міжнародного оподаткування Міністерства фінансів України
- Сисоєва Т. П.** — *кандидат економічних наук*, директор Департаменту фінансової політики Міністерства фінансів України
- Сінельнік В. В.** — аспірант НДФІ Академії фінансового управління, головний спеціаліст департаменту пруденційного нагляду Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України
- Скибун О. А.** — аспірантка НДФІ Академії фінансового управління, науковий співробітник відділу управління державним боргом НДФІ Академії фінансового управління
- Солодка О. О.** — *кандидат економічних наук, доцент*, доцент кафедри фінансів Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- Сур'як А. В.** — *кандидат економічних наук, доцент*, докторант НДФІ Академії фінансового управління
- Терещенко Г. М.** — *кандидат економічних наук, старший науковий співробітник*, провідний науковий співробітник відділу фінансових ринків НДФІ Академії фінансового управління

- Тимошенко М. В.** — кандидат економічних наук, доцент,
докторант НДФІ Академії фінансового управління, доцент кафедри
фінансів та державного управління Дніпропетровської державної
фінансової академії
- Топчій Ю. В.** — аспірантка НДФІ Академії фінансового управління,
спеціаліст I категорії відділу надходжень податків на товари і
послуги та інших доходів бюджету Департаменту з питань доходів
державного бюджету Рахункової палати України
- Франчук Т. М.** — аспірантка НДФІ Академії фінансового управління,
бухгалтер ТОВ “Кей Стоун”
- Фурсов М. А.** — аспірант НДФІ Академії фінансового управління,
помічник керівника відділу забезпечення діяльності голови
Державної казначейської служби України
- Футерко О. І.** — аспірантка НДФІ Академії фінансового управління,
викладач кафедри фінансів та обліку Приватного вищого
навчального закладу “Галицька академія”
- Цицик Р. В.** — аспірант НДФІ Академії фінансового управління
- Цуприк О. І.** — аспірантка НДФІ Академії фінансового управління,
завідувач кабінету кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту
Одеського інституту фінансів Українського державного
університету фінансів та міжнародної торгівлі
- Чернюк О. С.** — старший науковий співробітник відділу макроекономічного
регулювання НДФІ Академії фінансового управління
- Чумакова І. Ю.** — кандидат економічних наук, доцент,
завідувач відділу державного фінансового контролю НДФІ Академії
фінансового управління
- Шемаєва Л. Г.** — доктор економічних наук, професор, завідувач відділу
державного фінансового контролю НДФІ Академії фінансового
управління
- Шепетяк О. Т.** — аспірантка НДФІ Академії фінансового управління
- Шестакова О. О.** — аспірантка НДФІ Академії фінансового управління
- Шиманська О. А.** — аспірантка НДФІ Академії фінансового управління,
науковий співробітник відділу фінансово-економічного
прогнозування НДФІ Академії фінансового управління
- Шишко О. В.** — кандидат економічних наук,
завідувач відділу місцевих фінансів та міжбюджетних відносин
НДФІ Академії фінансового управління

- Шірінян Л. В.** — кандидат економічних наук, доцент,
докторант НДФІ Академії фінансового управління
- Штиль І. В.** — аспірантка НДФІ Академії фінансового управління,
провідний спеціаліст Державної комісії з регулювання ринків
фінансових послуг України
- Шульга Н. В.** — кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник відділу державного фінансового
контролю НДФІ Академії фінансового управління
- Юрків Н. Я.** — кандидат економічних наук, заслужений економіст України,
завідувач відділу бюджетних видатків соціальної сфери та
економічного розвитку НДФІ Академії фінансового управління
- Яковенко С. М.** — старший науковий співробітник відділу фінансових
ринків НДФІ Академії фінансового управління
- Яцишин А. Ю.** — аспірант НДФІ Академії фінансового управління,
провідний прикладний програміст ДП “Головний проектно-
виробничий і сервісний центр комп’ютерних фінансових
технологій” Міністерства фінансів України
- Яцишин Ю. В.** — кандидат фізико-математичних наук, доцент,
керівник Центру розвитку компетентності працівників фінансової
сфери НДФІ Академії фінансового управління

Наукове видання

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФІНАНСОВОЇ ТА БЮДЖЕТНО-
ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ
ПРОГРАМИ ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ
НА 2010–2014 РОКИ**

НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ

м. Київ, 17–18 травня 2012 р.

Відповідальний за випуск

В. Д. Королюк

Редактори:

С. В. Бартош, С. В. Зюбенко,

А. М. Осадча, Н. Г. Пузиренко

Коректор:

О. В. Орел

Комп'ютерна верстка

А. А. Молотая, А. Б. Нефедова,

Г. Г. Пузиренка

Підп. до друку 20.07.2012. Формат 60×84/16. Папір офсетний № 1. Друк офсетний.

Гарнітура "Warnock Pro". Ум. друк. арк. 32,55. Обл.-вид. арк. 27,06.

Наклад 300 прим. Зам. 12-1107к.

Оригінал-макет підготовлено Науково-видавничим центром
Науково-дослідного фінансового інституту ДННУ "Академія фінансового управління";
04119, м. Київ, вул. Дегтярівська, 38–44, тел./факс (044) 277-51-15.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 3536 від 28.07.2009 р.

Віддруковано на ПАТ "ВПІОЛ",
03151, м. Київ, вул. Волинська, 60.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
серія ДК № 752 від 27.12.2001 р.

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток
